Всички права запазени.

От автора.

Н. НЕДЕВ
МАЙОР ОТ ГЕНЕРАЛНИЯ ЩАБ

16
549

ДОЙРАНСКАТА ЕПОПЕЯ

1915—1918

ВТОРО ИЗДАНИЕ

С 2 КАРТИ И 160 КЛИШЕТА

София — Печатница на Армейския Военно-Издателски Фонд — 1923

355.48
11183
1945

На защитниците на Дойранския фронт — четинци, пловдивци, плевенци, доростолци, свищовци, троянци, солунци. 57-и и 58-и полкове, артилеристи, пионери, минохвъргачи, телефонисти, санитари, обозни посветява с умиление пред самопожертвуването и доблестта им настоящата книга.

АВТОРЪТ.

42540

На загиналите герои, защитници на Дойранската позиция.

Свети деца на България!

В тази книга описах вашите страдания, копнежи и слава Поколенията ще четат и ще се възхищават от геройските ви дела.

За щастието на брата роб, за преуспяването на целокупния български народ, вие дадохте живота си. Вашите другари и началници видеха с каква готовност се жертвувахте; те ви оплакваха, когато сбираха по окопите и телените мрежи разкъсаните ви тела. Редовете им постоянно намаляваха, а те непрекъснато усилваха позициите си. Вашата кръв им подсказваше, кое е необходимо да се направи, за да се запазват по добре борците, за да могат по-добре да съкрушават врага.

Вие, деца на Балкана, не трепнахте, когато виждахте срещу си синовете на французския и английския народи. Те беха довели със себе си и хора от своите колонии, за да ви сломят. Беха турили в действие всички смъртоносни машини, с които богатите им индустрии и неизчерпаеми източници ги снабдяваха. Много дивизии и полкове се изреждаха в борбата, много дружини биваха разбити от вас, но идеха на техното място нови и нови. Най после докарани беха и гръцки дивизии и грамадна артилерия, та дано бъдат разкъсани телата ви, и съкрушен духът на отбраната. Вие, които загинахте по-рано, бдехте над останалите си другари и вашите духове поддържаха куража на ония, които трябваше да дойдат при вас.

Вие виждахте от небесата, как телата ви старателно се нареждаха в братски гробници, поставяха им се кръстове, украсяваха се новите ви жилища и се оставяха места за нови такива, защото ежедневно при вас се нареждаха нови достойни като вас българи.

Винаги, когато останеше малко свободно време, излизаха от окопите част от другарите ви, идеха при вас и там, с дух устремен към всичко, що е чисто и благородно, свето и велико, отправяха топли молитви към Бога за душите ви и като почерпваха кураж от вашата достойна за всеки мъж

11183
42540

смърт, връщаха се на позицията окрилени за ново упорство.

Началниците заповедваха да се извайт от гранит здрави, трайни и внушителни паметници, които трябваше да бъдат поставени върху тленното, оставено от вас, като символ на гранитния дух, с който вие красехте себе си.

Зад позициите вие бдехте за отбраната, а героите в галериите, окопите и при батареите, като чувствуваха погледа ви, не щеха да допуснат никога вражески нозе да ви наближат.

Така гробниците ви и окопите на живите заедно бранеха България и нещастния, но страстно търсящ щастието й народ.

Светци народни!

Вие, видехте, че другарите ви не съ виновни, дето днес не сте между нас. Те ви запазиха, като още много стотици се наредиха между вас.

Но. . . . Вие знаете какво стана . . .

Днес чужди крак ходи около ви и тревожи гордите ви души. Може би нема вече кръстове над гробовете ви и всички гранитни камъни съ разхвърлени, земята над вас изравнена, и там бурен и тръни съ израсли.

От това вие недейте страда! Бъдете ни все такива вдъхновители днес, каквито бехте при Дойран.

След като обходите Кала-тепе, Дъб и се налюбувате на хубавото езеро и буйния Вардар, след като изгледате на дълъж и шир нещастната там земя, елате, елате и при нас.

Пролетете над България, обходете селата ни, навлезте в градовете ни, посетете домовете, училищата, казармите ни, поговорете със старите, посъветвайте младите и поучете децата ни.

Ние и днес не сме ви забравили, но не виждате ли, че имаме нужда от нов кураж, нови сили, ободрение и поука?

Не ни отказвайте това, елате между нас и ни осенете с вашия железен дух.

И тогава ще видите как децата ни ще станат достойни, каквито бехте и вие, а България щастлива, каквато я виждахте в последните си земни минути.

Нека телата ви почиват, но вие, надежда наша, не почивайте, а неуморно работете между нис и ни поучвайте във всичко онова, което е свето и благородно, поучавайте ни като вас да обичаме България.

5

ПРЕДГОВОР

Забравеният от света български народ излезе на историческата сцена и в 45 години води 4 войни. За нещастие на народа и армията, всичките им усилия останаха напразно.

Войните се завършиха катастрофално.

Причините за това са много и разнообразни. Те дълго ще се търсят и изброяват, без да може окончателно всички да се намерят.

Хората и народите дорастват и се калят в нещ[illegible]та, при условие, че търсят, намират и се поучават от причините им.

Поуките и съветите се намират в историята, великата учителка на народите, и в войната — висшата военна школа.

Българският народ не е изиграл историческата си роля. Той едва сега започва своя труден и пълен с борби исторически път.

Именно днес ни предстои, както да потърсим и намерим лошите условия, при които народът твори своето бъдеще, така и да посочим ония светли дела, които ще вдъхновяват поколенията в намиране пътя на съвършенството.

За да бъдем полезни, ние изложихме в „Дойранската епопея" всички събития, които ставаха на Дойранския фронт през 1915—1918 години.

Между р. Вардар и Дойранското езеро част от въоръжения български народ премери силите си с армиите на французския, английския и гръцкия народи.

Тук станаха грандиозни боеве, в които противниците на българите имаха прекрасен случай да се запознаят отблизо с усилията, доблестта и творческите способности на един малоброен, но честен и горд народ, които се внушават от чувство любов към Отечеството и привързаност към близкия.

Изложението сме направили по документите, намиращи се в оперативните дела на войсковите части, реляциите за боевете. които са водили, както и по лични проучвания, наблюдения и знания, като участник — началник на оперативната секция в щаба на 9 пех. Плевенска дивизия през 1918 година.

Покрай описването на сѫбитията, строго сме се придѫржали о жението да изваждаме поуките от бойните дела на частите за използване средствата за борба.

В желанието си да бѫдем полезни на народа си и армията му, при всичко, че има още много да се пише, ние поднасяме тази книга за прочит от участниците и поколението.

София, Март, 1921.

Н. Недев.

ВѪВЕДЕНИЕ

Редко се водила война с такѫв устрем, каквато беше войната през 1915 година.

Да се присѫедини Македония кѫм Бѫлгария — беше, е и ще бѫде сѫкровеното желание на всеки бѫлгарин.

Тѫгата за изгубването ѝ през 1913 годиина беше толкова по-голема, колкото по-сигурно чувствувахме, че сме я вече освободили с разбиването на турците през 1912 година. Измената, чрез която нашите сѫюзници през 1913 година ни я отнеха, беше измена долна и жестока.

Бѫлгарският народ през 1914—1915 год. ясно разбра целата истина по тази измене и за това моралните терзания все повече и повече гнетеха сѫрцата и гѫрдите. Гѫрдите ни беха мощни и силни. Сѫрцата ни чисти и благородни.

Воплите, които пристигаха от нашата Македония, ние чувахме. Те се носеха из устата на бежанците, хилядите бежанци, дошли да намерят живот между нас. Тех ние чувсчвувахме в вестниците; тех ние долавяхме в зефира, който ивеше от всички западни бѫлгарски земи.

Нас не ни сгреваше хубавото ясно слѫнце, което всеки ден ни изпрашаше своите топли лѫчи! Слѫнцето ни се струваше секаш по-малко светло. То като че ли ни отправяше упрек, че стоим сѫс скрѫстени ръце.

Бѫлгарското чисто и благородно сѫрце биеше с болка в юнашки гѫрди, то се бунтуваше, защото беше задушвано от бездействието ни. Сѫвестта ни беше в смущение, защото нас ни гледаха душите на нашите синове и другари, загинали при Одрин, Люле Бургас, Чаталджа, Булаир.

Душите на падналите ни братя през 1913 година, в бой с нашите изменили ни сѫюзници, ни преследваха денонощно с явен и страшен упрек,

И ние жестоко страдахме.

Ние искренно желаехме новата борба, борба, която ни обещаваше преди всичко душевно спокойствие, вѫзможно само в чистата сѫвест на човек, изпѫлнил своя дѫлг кѫм народа си, братята си и кѫм себе си.

А ние имахме големи задѫлжения кѫм целокупния бѫлгарскн народ, разграбван от нашите сѫседи.

Станали на вѫзраст синове, ние виждаме и ясно сѫзнаваме, че през време на нашето детинство сѫ ни ограбили близки и далечни хора. Бащините ни имоти, наше законно наследство, беха в чужди ръце. Да ги оставим и за напред

в техно владение, ние, като честни хора и синове, у които тече чиста бащина бѫлгарска кръв, не можехме.

Ето защо ние започнахме процес за придобиване на нашето законно и историческо право, процес сложен и кръвав, процес, какъвто само в правото си хора могат да водят.

Но, за добиване едно право, макар и най-законното да е то, трябват борби. Да се обедини едно разграбино бащино наследство, трябват много и постоянни усилия. А когато това обединение не е само едно просто събиране на земя, но и заживяване с братята и сестрите си истински съвместен живот, с една и обща мисъл за щастие и съвместно преуспеване в живота, тогава усилията съ съпроводени и с много кървави и скъпи човешки жертви.

Ние се решихме на тия жертви и ги дадохме. Дадохме в жертва най добрите си деца, най-чистите си и най-надеждните си хора, но не успяхме. Подлите ни съседи се намесиха, лишиха ни от плодовете на народните усилня и ни заставиха да купнеем и страдаме.

Можехме ли да спрем борбата тук, можехме ли да изоставим идеята за обединението си като народ в едно цело, можехме ли да спрем процеса затова само, защото за доизкарването му до край ще ни се наложат нови жертви?

Не, това ние не можехме да сторим.

Това на ни позволяваха да сторим нито духът на нашите прадеди, нито воплите на нашите поробени братя и сестри, нито духът на падналите ни юнаци, нито желанието, страстното ни желание да заживеем общ народен живот, нито най-после нашата чест като бѫлгари.

И ние казахме:

„Нови и скъпи жертви ще дадем, но ще обединим бѫлгарското племе".

На пътя на нашето обединение се изпречваше най-напред Сърбия, която не искаше по никой начин да се съгласи и ни даде доброволно онова, което заграби през 1913 година. Същата тая държава беше в война с Австро-унгарската и Германската империи от летото 1914 година.

Когато се виде, че между Бѫлгария и Сърбия не ще се дойде до никакво споразумение, като се разбра, че Сърбия не е наклонна да се вслуша в съветите за умереност и отстъпчивост, които ѝ се даваха от нейните съюзници, войната между ни стана неизбежна.

В новата борба трябваше да се очаква, че ще срещнем срещу нас съюзниците на Сърбия.

Англия, Франция, Италия, Русия беха вече във война с Австро-Унгария и Германия, и естествено беше да се очаква, те да поддържат сърбия, която цела година вече се съпротивяше. От друга страна, трябваше да се очаква, че щом

ние се нахвърлим против Сърбия, нейните съюзници от 1913 год. — гърци и ромъни, ще се наредят до нея и ще се бият срещу нас.

Бѫлгарският народ никога не е мислил да напада когото и да било само от желание да се бие; той винаги е воювал против онця, които съ засегали жизнените му интереси.

Да воюваме с Англия, да се бием с Франция, да проливаме кръв с Италия, да вдигнем оръжие срещу руския народ, който ни освободи през 1877—1878 г. от турското робство, — това никой никога в Бѫлгария не е помислювал.

Да се бием с Германия и Австрия ние също така не сме допущали. Но обстановката се сложи по начин, щото бѫлгарският народ или требваше да си нареди до Сърбия, която упорито задържаше заграбеното и не даваше дори да се говори за Македония, както ѝ помага в борбата срещу Австрия и Германия, или да обяви война на Сърбия, да търси да я смаже и вземе онова, което беше заграбила тая държава.

Беше избрано от нашето правителство второто решение.

Войната срещу Сърбия беше вече близка и през последните дни на летото 1915 година — 10 септември, се обяви обща мобилизация на бѫлгарската армия.

На 1. октомври армиите беха вече съсредоточени и същия ден се обяви войнята на Сърбия.

В тая нова война, в която постоянно навлизаха все нови и нови държави, Бѫлгария срещна не само Сърбия, но и нейните съюзници. Французски войски първоначално, а след това английски. италиянски, руски и гръцки се присъединиха към сръбската армия.

Бѫлгария започна най-големото предприятие, което някога се е падало да води един малоброен народ.

В развитието на операциите срещу сърбите трябваше да се гони общата цел: — целата сръбска армия да се изолира от Македония, и като се отхвърли в планините на Сърбия, там да се унищожи.

По такъв начин, земята, която ние искаме да владеем, още от начало на войната попадаше под нашето влияние, и там бѫлгарската армия оставаше да се бори с евентуалните съюзници на Сърбия, които в стремежа си да ѝ помгонат немаше да закъснеят да се явят.

Как се развиваха дейст ивта за завладяването на Македония, в подробности, не е предмет на това изложение. Тук ще се изложат най-повърхно ония големи събития, които доведоха още на 1915 година нашата армия до установената в Букурещ сръбско-гръцка граница.

На тая граница се установи отбранителната линия — оная позиция, която през гоеините 1916, 1917 и 1918 се казваше южен фронт.

На този южен фронт, един от най-важните участъци — р. Вардар — Дойранското езеро — служил за обект много често на неприятелските атаки ще ни занимае най-подробно.

Тук българинът прояви, през дългите и мъчителни години, качества, които заслужава да се знаят от света; качества, които го издигат на една недостижна висота в очите на самите наши противници.

На тая позиция англичаните, французите и гърците имаха прекрасен случай да се запознаят отблизо с оня дух и готовност за саиопожертвуване у един народ, които се внушават само от горещата обич към Отечеството и привързаност към близкия.

За пълното разбиране на грамадните усилия, вложени на този участък от бълтарския войник, налага се едно пълно и изчерпателно описание на всички условия, създадени от местността, климата и противника, които требваше да се преодолеят. Така само ще можем да ценим ония титани, които от нищо не се смутиха, от нищо ие се разколебаха, и които дълги години заплашваха враговете на почти обединения тогава бълтарски народ.

ГЛАВА I.

Операциите в Македония през 1915 година.

Почване войната. Пробиване сръбския фронт в Македония. Съглашението изпраща войски в Солун. Настъплението им до Криволак и р. Черна. Обграждането им. Гръцките позиции. Отстъпление и преследване. Нашите войски стигат гръцката граница. Спиране на преследването. Избиране позиция по границата. Първоначалното заемане на позицията — от Дойранското езеро до р. Вардар. Солун укрепен лагер.

1. Почване на войната. На 9. септември бълтарското правителство на Д-р В. Радославов реши да обяви мобилизация. С царски указ № 7 такава беше обявена за целата армия съпроводена с обща реквизиция.

Когато армията беше мобилизирана и съсредоточена, към бълтарския народ на 1. октомври беше отправен манифест, с който Царът и правителството съобщаваха, че след като двете воюващи групи от великите сили признават големата неправда, която се нанесе с поделбата на Македония, и че тя требва да принадлежи на Бълтария, нашата коварна съседка — Сърбия, остава непреклонна пред съветите на своите приятели съюзници. Сърбия не само не иска да се вслуша в техните съвети, но се готви да напада и нашата територия. Манифестът завършваше така:

„Бълтари,

„Скъпи народни идеали Ме заставиха през 1912 година да призова нашето храбро воинство на борба, в която то самоотвержено разве знамената на свободата и скъса веригите на робството. Нашите съюзници сърби беха тогава главната причина да изгубим Македония.

„Изтощени и изморени, но не победени, ние трябваше да свием своите знамена за по-добри дни.

„Добрите дни настанаха много по-скоро, отколкото можехме да очакваме. Европейската война клони на привършване. Победоносните армии на централните империи са в Сърбия и бързо напредват.

„Призовавам бълтарския народ към защита на родния край, руган от вероломен съсед и към освобождение на поробените наши братя от сръбско иго.

„Нашето дело е право и свето.

„Заповедвам прочие на Нашата храбра армия, да прогони неприятеля из пределите на Царството, да срази вероломния съсед и да освободи от тегло нашите измъчени от сръбското иго братя.

„Ние ще воюваме против Сърбия и едновременно с храбрите войски на централните империи.

„Нека българският войник лети от победи към победи! Напред! Бог да благослови нашето оръжие!“

И така, войната беше вече обявена. Войските ни трябваше вече да действуват.

За непосредствено опериране в Сърбия беше определена първа армия, командувана от генерал-лейтенант Бояджиев, която състоеше от 6. пех. Бдинска дивизия — генерал-майор Попадопов, 8. пех. Тунджанска дивизия — генерал-майор Митов, 9. пех. Плевенска дивизия — генерал-майор Нерезов 1. пех. Софийска дивизия — генерал-майор Драганов и 1. конна бригада — полковник Стойков.

В Македония трябваше да действува 2. армия, командувана от генерал-лейтенант Тодоров, която съставе от 3. пех. Балканска дивизия — генерал-майор Рибаров, 7. пех. Рилска дивизия — полковник Василев и конната дивизия — полковник Танев.

На армията боше заповедано, да атакува противника от в. Стрешер до в. Лешко и след това през Крива-паланка и с. Царево-село — Кочане, концентрирана да настъпи към Овче поле.

За свръзка межзу двете армии щеха да действуват 26. пех. Пернишки полк от 7. дивизия, и 1. конна бригада.

На юг от 2. армия се намираше 2. пех. Тракийска дивизия — генерал-майор Гешов, за действие по долината на р. Струма и по посока на гр. Струмица.

Можеше да се очаква помощта на 5. пех. Дунавска дивизия — генерал-майор Бърнев, 11. пех. Македонска дивизия — полковник Златарев, останали още във вътрешността на царството.

4, пех. Преславска дивизия — генерал-майор Киселов, беше съсредоточена в Шуменското и съставляваше ядрото на 3. армия — генерал-лейтенант Тошев, а 10. пех. Беломорска дивизия — генерал-майор Колев — в Гюмюрджинско и по Беломорския брег на Тракия.

За да се скрие от погледите на противника движението на нашите части, които щеха да настъпят на 1. октомври, на 30. септември беха атакувани и прогонени сръбските гранични постове по целия фронт.

На 1. октомври целата 2. армия премина границата и зае с. Царево-село. Сърбите никъде не оказаха съпротивление и отстъпиха.

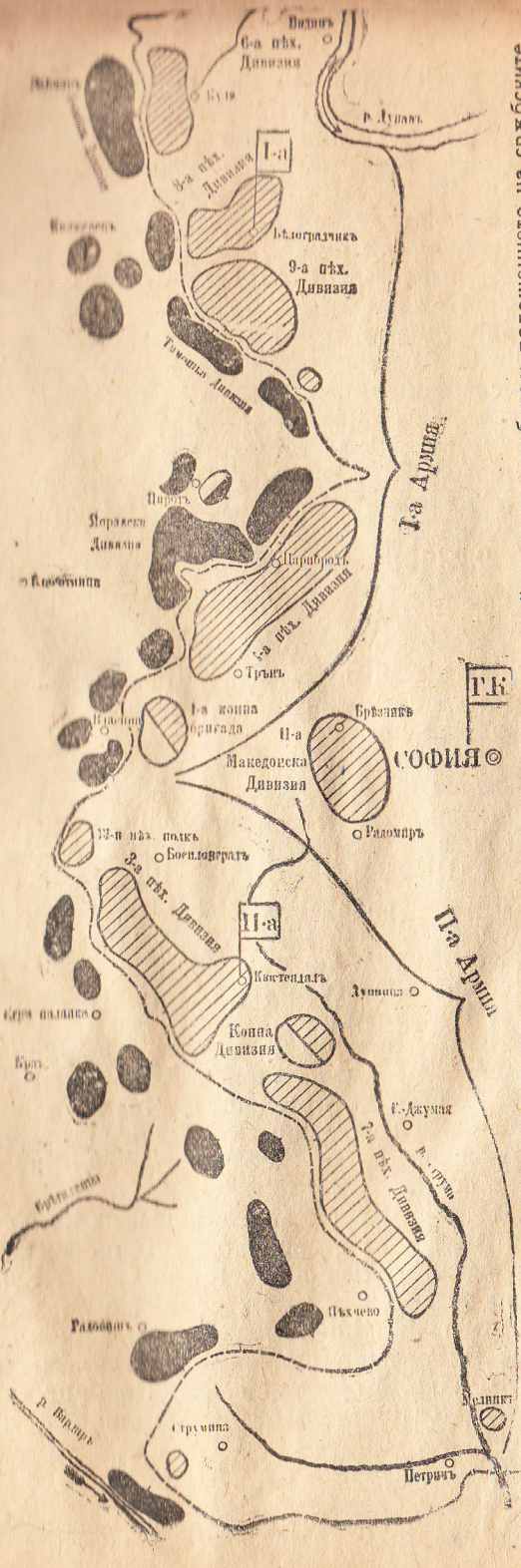

Стратегическо развръщане на I и II български армии на 30. IX. 1915 през войната със сърбите и положението на сръбските войски на българската граница към същата дата.

Местността, на която действуваше армията, е планинска и затрудняваше твърде много действията и връзките на разните колони, затова се налагаше на началниците им, като знаят общата цел за достигане, да развият полезна инициатива, взаимно да си помагат и без да са получили нови заповеди, да продължават най-смело действията.

Най-важният успех още в първите дни на операцията щеше да се достигне със заемането на гр. Враня в долината на р. Морава, по която минава ж. п. линия Солун—Скопие—Куманово—Враня—Лесковец—Ниш. По тая линия сръбската армия получаваше материалите, необходими за водене войната и чрез нея беше в връзка със своите съюзници в Солун. Прекъсната тая линия, оставаше изолирана оная част от сръбската армия, която оперираше в Македония. За да се достигне тоя успех, трябваше да се действува смело и енергично още първите дни.

В тая посока беха изпратени 13. пех. Рилски полк от 7. дивизия и 29. Ямболски полк от 3. дивизия. Ямболския полк, по горното течение на р. Пчина, трябваше да се насочи към Враня.

Конната дивизия за разузнаване разположението и силите на противника между Куманово и Удово по долината на река Вардар, трябваше през с. Царево-село смело да излезе пред пехотните части.

Армията настъпи смело на запад. На 3. октомври тя зае гр. Крива-паланка, на 4. гр. Враня, с който успех се прекъснаха съобщенията по долината на р. Морава. На 5. чрез обход беше завладена позицията на върбите на Султан-тепе, на 6. беха заети Щип, Кратово и Радовиш.

На 6. частите от 3. пех. Балканска дивизия завладеха Страцанската позиция, след което действията се насочиха с сметка, да не се позволи на отстъпващите върби да се оттеглят към Скопие, а да се отхвърлят в планинската местност западно от Куманово.

Затова армията трябваше да овладее възможно по-скоро Куманово, Скопие и прохода Качаник. С заемането на Скопие и Качаник, Сърбия се отделяше от Македония и се отрезваха съобщенията й с външния свет чрез Солун, отдето за в бъдеще можеше да се снабдява с всичко необходимо за водене на войната.

Балканската дивизия настъпи по шосето Крива-паланка — Куманово, и пътищата северно от това шосе, а Рилската дивизия — по пътя Кратово по р. Кратовска — Куманово и пътищата южно от тоя път, със стремление да не допусне отстъпването към гр. Скопие.

Рилският и Ямболският полкове, за да улеснят излизането в долината на р. Морава на 26. Пернишки полк и 1. конна бригада, трябваше да овладеят Момина-клисура и Владина (Кукавица) планина и след това всички да се насочат към Лесковец и Власотинци.

Конната дивизия преследваше отстъпващия противник и при с. с. Варсаково и Криви-дол го настигна и изсече голяма част от него, след това продължи към гр. Велес.

За достигането на големите резултати, които се очакваха от 2. армия, се изискваха и нови усилия. Полковете бяха изморени от лошите пътища, дъждовното и мъгливо време и дългите походи. Но за почивка време немаше. Трябваше да се действува бързо и смело и да се отхвърли противника в западна посока към планината Кара-даг. Затова веднага със завладяването на Куманово се изпратиха части да заемат Скопие и Качаник, други продължихт преследването по долината на р. Морава, северна посока, а други части се насочиха към Гиляни.

2. Пробиване сръбския фронт в Македония. С това 2. армия направи един голем пробив в противниковото разположение и се явяваше в централно положеоие между сръбската армия на север, стремяща се да се съедини със своите съюзници на юг, и пристигащите в Солун съглашенски войски, търсящи да подадат ръка на сръбската армия. Втора армия продължи преследването на неприятеля, за завладяване прохода Качаник, за да помогне на 1. пех. Софийска дивизия към Власина-планина и обезпечаваше владението ла ж. п. линия Велес—Скопие—Враня и Скопие—Феризович. Конната дивизия, подпомогната от пехотни части, зае гр. Велес още на 7. октомври.

Притисната, сръбската армия — от изток от 1. армия, от юг от 2. армия, от север от настъпващите австро-германски части — губеше вече свобода на действие и всеки изминат ден се оказваше във все по-лошо положение.

Сръбската армия, поставена в такова трудно положение, имаше само една единствена цел — колкото може по-здрава, не разбита, да отстъпи за присъединение към съюзниците си и там, подкрепена от тях, да приеме един генерален бой. От тук е ясно, че на българската армия се налагаше да задържи върбите и да не им даде възможност да се оттеглят на Овче-поле.

На 2. армия се падна задачата, опирайки се на най-подходящите позиции, да задържа върбите: северно от Враня, за непосредствено преграждане не оперативната посока Ниш—Враня—Куманово и на линията Шар-планина—Качаник—Бояновци, за да обезпечи фланга и тила на войските, които действуваха около Враня. На тия позиции армията трябваше да задържи врага, докато настъпващите от изток и север войски влезат в решителни действия и докато пристигнат и вземат участие в борбата останалите във въ-

трешността на царството 5. пех. Дунавска и 11 пех. Македонска дивизии.

За противодействие на англо-френските войски, които вече пжплеха по долината на р. Вардар, 7. пех. Рилска дивизия трябваше да се джржи в жгжла между Велес—Щип и вливането на р. Брегалница в Вардара, авангардите ѝ трябваше да вземат линията Стоничка-глава—Кафадарци—Криволак—Серка-планина, като опрат фланга си на Плачковица-планина. На юг от тази линия трябваше да се разруши ж. п. линия, за да се препятствува на противника да превозва войските си в севена посока.

Тжй сжздалото положение налагеше на 2. армия да оперира с два фронта. Един на север: Враня—Гиляне—Качаник и другия на юг: Соничка-глава—Кафадарци—Криволак—Серка планина.

Нас не ще занимава северният фронт. Там постепенно сжрбита беха изтикани в северозападна посока, докато армията им беше бита от 6. до 8. ноември при Прищина и преследвана кжм Призрен, дето на 16. ноември бяха пленени 17,000 сжрби и останалите, без храна, без обози, се оттеглиха в негостоприемната, заледена Албания.

За да видим по кой начин бжлгарските войски достигнаха линията Дойран—Гевгели, която позиция сме си задали за цел да опишем, както и боевете станали там, ние ще разгледаме действията срещу англо-френците. Те бяха водени от 2. армия — южната именно група, усилвана постоянно с нови полкове и бригеди.

Изложението на тия действия нема да бжде пжлно, а само дотолкова, колкото да може читателжт да си сжстави ясна представа, при какви условия бяха прогонени тия войски до гржцката граница, която ние през 1915 година, по политически сжображения, не можахме да минем.

3. Сжглашението изпраща войски в Солун. Два дни след нашата мобилизация, френското правителство реши пжрвоначално да изпрати в Солун една дивизия от Галиполи и една бригада от Франция, а английското — една дивизия. Назначен беше генерал Сарай за командуващ източната сжглашенска армия. Главното командуване сжзнаваше, че с малко войски не може да се направи нещо сериозно на Балканите, затова генерал Сарай проектираше да доведе сжсава на армията си до четири корпуса. Той обмисляще вероятните планове за действие, за да може сжвместно сжс сржбската армия да настжпи през Пирот, Скопие, Велес и Струмица за София. В тази си операция сржбско-френзузките войски трябваше да бждат подкрепени по долината на р. Струма от 30,000 англичани и евентуално от гржците по посока на Неврокоп.

Понеже яно виждаха, че „от сждбата на Бжлгария зависи и тая на Балканите“, те трябваше та смажат Бжлгария, за да могат да действуват свободно срещу Турция и Австро-Унгария. За достигането на тая цел, налагаше им се найнапред да запазят от нашите удари ж. п. линия Солун—Ниш, та с едно бжрзо превозване на войските си, своевременно да присжединят усилията си кжм тия на сржбите.

Френзузкото командуване, знаейки добре качествата на бжлгарската армия, терена и климата на операционния театжр, се стремеше да попжлни армията си с пжрвостепени войски.

Сжс започване на военните действия на 1. октомври, сржбското главно командуване нададе тревожни викове за „скорошното достигане на сжглашенските войски до Ниш, защото инак катастрофата е неизбежна“. В непременно явяване на тия войски то вераше и подготвяше посрещането им в градовете по р. Вардар и по р. Морава, дето домовете беха украсени с английски и френзузки знамена.

Напротив, нашият интерес беше сжвжршено друг. Колкото по-рано се скжсаше линията, толкови по-зле щеше да бжде за сржбската армия, толкова по-изолирана щеше да да се чувствува тя и толкова по-леко можахме да я унищожим.

Колкото малобройни и да беха, сжюзниците на Сржбия не искаха да я изоставят сама в борбата и тжрсеха случай да ѝ помогнат.

4. Настжплението им до Криволак и р. Черна. Когато нашите войски бяха заели вече Велес, до Криволак бяха допжплили слаби френзузки части, а други се стремеха да се утвжрдят на Чепели-балкан и Беласица-планина и така прикриваха долината на р. Вардар и ж. п. линия по нея. Опитите ни да разрушим моста при станция Удово не успеха, така щото ж. п. линия не беше разрушена в тила им. Това беха пжрвите разтоварени в Солун части от Ориенталската дивизия, после получила № 156, които ни се противопоставяха.

За да излезат още по-насевер, французите трябваше да удължат много комуникационната си линия, която от това ставаше уязвима за нашите удари. От друга страна, несигурността за поведението на Гжция и стремежжт да запазят базата си Солун, им налагаше, до пристигането на нови значителни части, да не отиват на север.

Между френзузкото и английското правителства в началото на тази експедиция немаше пжлно сжгласие за действията на Балканите. Докато французите сменяваха разхвжрлените по границата седем сржбски баталиона, за да могат тия последните да отидат на север, ангичаните не ми-

нуваха гръцко-сръбската граница, не сменяваха французките части по Чепели и Беласица и така не можаха да отидат още по-северно. Едва на 14. октомври англичаните решиха да навлезат в Сърбия и сменят част от французките войски.

От една страна съглашенците, чувствувайки се слаби, в очакване новите дебаркирания в Солу, не рискуваха смели излизания на север и изток, от друга — българските войски, в стремежа си да ограничат разпространяването на врага и в очакване на подкрепление, не искаха с рискувани удари да се изложат на частично разбиване.

Това положение трая през целия месец октомври и началото на ноември, през което време съглашенското командуване разбра, че е абсолютно невъзможно да се подаде ръка на сръбската армия, тъй като тя във всичките си опити да си пробие път и през Скопие да се съедини с тях, беше бита и натикана в Албания.

След първите части от 156. дивизия, на фронта Криволак — Черна беше пристигнала и 57. французката дивизия, а на 19. октомври бяха започнали да деберкират в Солун и първите транспорти на 122. французка дивизия. Англичаните се готвеха северно от Дойран да подкрепят своята бригада с нова. Тия нови подкрепления бяха от естество да повдигнат морала на сърбите и да усилят надеждата им, че ще бъдат сериозно поддържани. От друга страна, генерал Сарай, вече можеше да разчита на известен успех, докато още нашите войски срещу му не съ увеличени, затова той замисляше да атакува частите от 2. Тракийската дивизия при с. Костурино, на превала от с. Валандово за Струмица, и да насочи една дивизия в тил на войските ни, които биха се спуснали към Прилеп.

И действително, на 21. с атаки французите заеха с. с. Мемишли и Каяли и се стремеха да заемат К. 850, но срещнаха голема съпротива от наша страна, опитът им на 23. да обкръжат с. Орманли не успе, не успе и тоя за атака откъм Валандово.

Предните неприятелски части преминуваха р. Черна само с патраули и нямаха сериозно желание да отиват в подкрепа на сърбите, отстъпващи от Велес към Прилеп. От 17. до 21., когато частите от 7. Рилска и 11. Македонска дивизия атакуваха 57. французката дивизия при Криволак, а сърбите — при Соничка-глава, генерал Сарай замисляше да атакува от своя страна нашите слаби части при Соничка-глава. Французите преминаха р. Черна, за да осигурят мостовете, та като пристигне 122. им дивизия да ѝ бъде създадена благоприятна обстановка за настъпление на север.

На 22. генерал Серай съобразяваше да действува към Велес, тъй като англичаните беха обещали да увеличат войските си до пет дивизии, да сменят французките части по Беласица и Чепиле-балкан, за да могат тия последните да настъпят на север в по-голем брой. Но тъй като това щеше да стане доста късно, едва към 15. декември, то до тогава 122. дивизия трябваше да се използува срещу войските ни, които биха заплашили Прилеп.

От своя страна, българското главно командуване реши да остане в отбранително положение, до като пристигнат нови части. Полковете от 7. Рилска, 11 Македонска и Конната дивизии се спреха на линията Соничка-глава, Градско, Серка планина. Една дружина от 3. Македонска бригада беше на Градец-планина за свръзка с 2. дивизия, разположила се при Чепили-балкан, при с. Костуроно и Беласица.

До 23. нашите войски атакуваха три пъти французите при Криволак, но отчаяната съпротива не позволи да се достигнат успехи.

До 28. французите успеха да заемат с. с. Сирково, Долно-чичево, Хазорат, Виничане, Мързен, Соколово на левия бряг на р. Черна, с цел да се насочат в тил на войските, действуващи към Прилеп и ги заставят да отстъпят. След това да достигнат до Велес със 122. дивизия, при условие, че не ще срещнат големо съпротивление и ако сърбите се държат и с атаките си пробият път към Скопие, да заплашат Куманово и си осигурят отстъплението към Битоля през Прилеп. Ако, обаче, българските войски се насочеха срещу французите, последните щеха да се съпротивят в зоната Неготин — Криволак.

При това, 5. пех. Дунавска дивизия, без втората бригада, пристигаше в района на военните действия, където беше и целата македонска дивизия. Дошло беше време да се започнат действия за изблъскване французите на южния бряг на р. Черна.

До 31. частите от Клепа-планина с ред удари изтласкаха французите обратно зад р. Черна. 26. Пернишки и 22. Тракийски полкове демонстрираха пред Соничка-глава, а конната дивизия, подкрепена от две пехотни дружини, в две колони, форсираше и Бабуна-планина по посоките с. Богомил — с. Стерово и с. Техово — с. Дешево. По течението на р. Раец, пехотни части с артилерия заеха с. с. Радобил и Мрамор, и достигнаха до р. Черна между с. с. Возарци и Праведник; намиращите се на Соничка-глава 5,000 сърби отстъпиха към с. Алинци. По такъв начин свободата на французите беше съвършено ограничена.

5. Обграждането на французите. С пристигането на значителни части, целият южен франт на 2. армия се раздели на два участъка: западен до р. Вардар, под началството на генерал-майор Бърнев и източен от р. Вардар — К. 750 на Градец-планина, под началството на полковник Василев, а по-наюг се намираше дивизията на генерал-ма-

йор Гешов, по Чепили и Беласица, в непосредствено подчинение на Щаба на Действуващата армия.

На 3. ноември беше зает гр. Прилеп и конната дивизия свободно можеше да разузнава кжм Битоля, когато сжрбите и от позицията си при Алинци, чрез обход, беха принудени да отстжпят. Частите се укрепяваха на заетите си позиции. Взелите участие в разбиването на сжрбите при Прищина 1. бригада от 7. дивизия и 2. бригада от 5. дивизия се насочваха кжм дивизиите си, които се бореха срещу французите, и на 19. ноември требваше да стигнат гр. Велес. Частите, слезли в Битолското поле, требваше да се спрат на линията с. Тополчани и моста на р. Черна по шосето Прилеп — Битоля, а конната дивизия — на левия брег на р. Черна.

Поставени в зоната мджду р. Вардар и р. Черна, французите много рискуваха ако от наша страна се предприемеше един удар от запад и изток, южно от град Кафадар. Задържани на р. Вардар, атакувани от север и запад, ако упорствуваха, щеха да се изложат на пленяване. Да се надеват да подадат ржка на сжрбите те не можаха, защото вече сржбската армия, колкото мажа да се спаси, отстжпи в Албания.

Поради сржбските неуспехи и постоянното увеличение на нашите войски, настроението на сжглашенското командуване ставаше все по-песимистично. Ясно сжзнаваха вече, че акцията им не ще даде никакви решителни резултати и че упорството им би се завжрщило с унищожаването на армията. Това положение предизвикваше решението, да запазят на всека цена комуникациите си, да укрепят Солун, да изпразнят Македония, по вжзможност веднага.

На 30. октомври генерал Сарай беше получил заповед в горния смисжл от Париж. Едно подобно отстжпление, обаче, би се счело за разбиване и може би, Гжрция би се определила официално против сжглашението. Солун беше в ржцете на една гржцка дивизия, в околностите му се намираха части от 2. и 4. гржцки корпуси. Отстжплението по шосетата в гржцка територия от Гевгели до Солун не можеше да стане, понеже Гжрция беше запретила всеко движение вжн от ж. п. линия. Сжглашенците чувствуваха нужда от две нови дивизии — едната от които да отиде в Дойран за запазване ж. п. линия от сжсредоточените северно от Солун гржцки войски, а другата да остане в Солун и там да се сжпротивлява на евентуални гржцки атаки против отстжпващите техни войски, а орждията на флота да джржат в респект самия град.

Опастността от неопределеното положение продължава да смущава сжглашенците. Желанието на генерал Сарай да доведе източната армия до 4 френски корпуса, не беше

удовлетвороно и нему се заповеда да обмисли добре вжпроса за напущането на Македония — оттеглянето му в Солун, като сжщевременно сждействува на сржбските части, които се сражават още на запад. В зависимост от дипломатическите преговори и заплашванията на гжрците, които изглеждаха решени да обкржжат сжглашенските войски в Солун, и особено поради сржбските неуспехи, французкото правителство даваше последователни директиви ту да се напустне сржбската територия, ту да се остаие в района Чарна — Криволак. На генерал Сарай оставаше да чака при Чарна, докато сржбите успеят да си пробият пжт през Скопие, или ако бждат окончателно натикани в Албания, да се оттегли вжзможно най-бжрзо, за да избегне пжлното обграждане на французката армия.

За успешното изпжлнение на второто решение требваше да се построят ред тет-де-пони и ариергардни позиции, последните при Гевгели и Дойран, да се прегази гржцката армия, ако тя би се сжпротивила да остави свобода на действие в гржцка територия. Стигнали в Солун, на сжглашенците не оставаше нищо друго, освен да се качат на параходите и си отидат.

На 1. ноември генерал Сорай вече проучи плана за отстжплението, но бе решил да остане на местото си, докато се установи, какво ще бжде положението на Гжрция. От 1. до 3. нашите войски атакуваха французите на левия брег на р. Чарна. На 6. и 7. французите при с. Мжрзен и с. Возарци беха атакувани, 57. и 148. пех. французки полкове, понесли много загуби, беха отблжснати на юг. Вследствие на тия атаки, целата 122. дивизия беше принудена да мине на десния брег на р. Черна и на 8. тя се оттегли, като разруши всички мостове на реката.

6. Остжпление и преследвдне на французите. Генерал Сарай не можеше да очаква никакви нови войски, тжй като от Франция не му даваха. Понеже сржбската армия бе окончателно излезла от строя, то нашата 2. армия можеше веднага да се засили с нови войски. Нищо не оставаше вече на сжглашенците, освен да напустнат Македония и се спасяват кжм параходите си.

На 11. ноември започна началото на това оттегляне, като с прикриването му беха натоварени 57. и 122. дивизии.

Обстановката беше за нашите войски благоприятна за повеждане една офанзива срещу противника.

Полковник Василев с пет полка от своята 7. дивизия се утвжрдяваше на позиция по левия брег на р. Черна, от р. Радобил до монастира Полошково, като разузнаваше кжм гржцката граница до линията с. с. Витолище — Рожден — Мрежичко.

Генерал-майор Бжрнев с 4 полка от своята 5. дивизия и два полка от Македонската дивизия — по левия брег на р. Черна до р. Вардар.

Полковник Златарев с 4 полка от Македонската дивизия и два от 5. дивизия — по левия брег на р. Вардар от с. Уланци до К. 750 на Градец планина.

Генерал-майор Гешов с 6. полка от своята 2. дивизия — по Чипели-балкан и Беласица планина.

Полковник Стойков с конната дивизия действуваше северно от Битоля по посока на Охрид, а 1. конна бригада беше на десния фланг на 7. дивизия.

Пжрва бригада от 7. дивизия и 2. от 5. дивизия беха оа пжт за Велес.

На 18. ноември частите забелезваха многобройните тренове, които се оправяха на юг, а Щабжт да Действуващата армия ги предупреждаваше, че противникжт се оттегля от Криволак. За да се установи, какво става в разположението на противника, заповедани беха усилени рекогносцировки по посока на Кафадарци, от кжм с. Дреново и Добротин, а 5. Македонски полк да настжпи кжм с. Градец, за да прекжсне ж. п. линия.

Заповеда се, частите под началството на полковник Василев от участжка Добротин — Возарци да настжпят през Кафадарци кжм Демир-капу, а тия на генерал-майор Бжрнев — от Возарци до Градско, да приковават противнпка на позициите му. На полковник Златарев, с частите от левия брег на р. Вардар, беше заповедано да приковава противника на позициите му, като действува на най-чувствителното място на противниковото разположение — мостовете на ж. п. линия.

На 19. ноември частите заемаха изходните си места, а очакваните бригади пристигнаха вжв Велес.

През нощта срещу 20. по една дружина преминава в брод. р. Черна при с. с. Добротин и Росоман, сжс задача да осигурят прехвжрлянето на мостовете.

Организирване на преследването. На 21. рано сутринта Рилската и Дунавската дивизии преминаха р. Черна при с. с. Возарци и Росоман, но противникжт беше очистил десния брег. Веднага се заповеда преследването така: 7. пех. Рилска дивизия с една колона по пжтя. с. Дабница, с. Страгово, с. Радне, с. Габрово, а с втората колона — по пжтя с. Горни Десан, с. Безица, с. Драховица, с. Куприщница, с. Петрово.

Пета пех. Дунавска дивизия — по пжтищата на изток от 7. дивизия до р. Вардар. Дивизиите трябваше на 21. да достигнат: линията с. Тремник, с. Вешия, в. 800, с. Кошани.

Кжм 5. дивизия се придаваше 3. Македонски полк, а кжм 7. —4. Македонски полк. За по-нататжшното преследване, кжм десната колона на 7. дивизия се придаваше и 4. конна бригада, която през с. Пржждево требваше да заеме станция Демир-капу.

Единайсета македонска дивизия — да преследва през село Бистренци кжм с. Корешница, да атакува в посока с. Иберли и с. Градец.

Втора пех. Тракийска дивизия — да задржа противника, докато дойде моментжт за общата атака.

Организиране на французското отстжпление. Още на 11. ноември французите заеха с. Брусница, за да могат 57. и 122. дивизии да отстжпят кжм Демир-капия. На 18. всичкият излишен материал е на гара Криволак и се товари на тренове. На 19. френски части заеха Кара-суле и Гюмендже в Гжрция, за да направят пжтеки и отбележат линията, на която ще се спрат отстжпващите части.

На изток от р. Вардар, на криволашкия тет-де-пон, 114. бригада от 57. дивизия образува един ариергард, а 113. бригада от сжщата дивизия се оттегли в Демир-капу, за да образува нова ариергардна позиция. На запад от р. Вардар 8. бригада от 122. дивизия в ариергард джржеше вржзка с ариергарда при Криволак, а 243. бригада от сжщата дивизия отстжпи до Градец, за да организира трета ариергардна позиция.

През нощта на 20. срещу 21. двата ариергарда — 114. и 8. брагади — без да бждат атакувани, се отеглиха на юг от ариергарда при Демир-капия. По този начин те опразниха всичкия район Черна — Криволак и на разсжмване разрушиха гара Криволак.

113. бригада с 9 батареи се джржеше на двата брега на р. Вардар при Демир капия.

На 21. преследващите наши части достигнаха линията: с. Петрово (6 клм. западно) с, Тремник, с. Вешево, в. 800, с. Кошани, с. Пепелище, с. Бистренци, с. Градец (3 клм. северно), а части от конната дивизия този ден заеха гр. Битоля.

На 22. преследването продължи кжм Демир капия, Удово, с. Петрово, с. Габрово, с. Иберли, с. Корешница и вечерта се достигна линията с. Радне, с бой се зае височината с. и. от с. Безвица, с бой с. Пржждево и с. Горна-Драчевица, с. Войшанци. 1. Македонска бригада се сжсредоточи при с. Липа.

Преследването на 23. кжм линията Удово—Петрово—Бурлеао —Пардейци продължи така: 4. конна бригада кжм Гевгели, сжс заповед да не доближава гржцката граница, 7. дивизия по сжщите посоки, 5. дивизия през Демир-капу за Удово, 11. дивизия по левия брег на р. Вардар кжм Удово и по-източно в сврзка с 2 дивизия, която требваше

да атакува по двете страни на шосето с. Костурно—Дойран. Вечерта частите достигнаха: 4. конна бригада западно от с. Петрово, 7. дивизия с бой зае с. Петрово, с. Габрово и с. Горна Драчевица; 5. дивизия с бой зае Корешница и с. Горна Драчевица и влезе в свръзка с 7. и 11. дивизии; 11. дивизия с бой зае с. Бистринци, а 3. Македонска бригада не можа да напредне към с. Градец.

През нощта на 23.—57. дивизия изпразни позицията при Демир-капия и разруши тунела и моста при 113. клм. През това време 243. бригада беше в контакт с нашите войски при с. Градец, 8. бригада от 122. дивизия се съсредоточи при с. Мировче и с. Петрово, дето беше атакувана от 7. и 5. дивизии, и под прикритието на 57. дивизия (113. и 114. бригади) се съсредоточи при Удово.

На 24. войските на генерал майор Гешов се подчиниха направо на командуващия 2. армия, за достигане единство във водене на операциите. Трябваше през този ден 4. конна бригада да охранява десния фланг на 7. дивизия около с. Островo, а тая последната да отиде в тил на противника и и му пресече пътя на отстъплението; 5. дивизия да настъпва на юг и с артилерийски огън да съдейства на войските по левия бряг на Вардара; 11. дивизия енергично да атакува по посока на Удово и го заеме, а 2. дивизия да атакува главно по посока с. Плавуш, с. Калково, с. Терзели и на юг. Пристигналата 1/7 бригада (13. и 26. полкове), която беше в разпореждане на командуващия армията, се придаде към дивизията си и следваше с десната си колона, а Македонската дивизия трябваше да даде в подкрепа на Тракийската дивизия първата си бригада, която през с. Конче, Струмица трябваше да отиде на крайния леви фланг, на разположение на 2. армия.

Вечерта частите достигнаха: 7. дивизия — източно от с. Габрово и с.-и. от с. Петрово, 5. дивизия атакува противника при Демир-капу, а 3. Македонска бригада атакува северно от Градец, вследствие на което противникът бързо отстъпи и части от Македонската дивизия заеха линията с. Корешница — с. Иберли; Тракийската дивизия атакува и след горещ бой зае Каялийските и Злешовските висоти и в. Голаш, а втората бригада настъпи към Удово и Градец, обаче не се достигнаха решителни резултати — пробиване неприятелските линии и заемане ж. п. линия.

На 25. от българска страна се развиха напълно операциите, целящи обкръжването и пленяването на англо-френците. Последните ясно съзнаваха това и окончателно решиха да напустнат местността от Градец планина до гръцката граница и да се прикрият зад нея. През нощта те напуснаха позициите при Градец и разрушиха ж. п. мост при гара Удово.

На 26.—8. бригада от 122. дивизия беше при с. Петрово, на левия французки фланг, в центъра беше 157. дивизия на южния бряг на р. Козлу дере, десния фланг съставляваха англичаните от с. Дедели до Дойран. 243. бригада от 122. дивизия и 57. дивизия бяха във втора линия от с. Негорци до с. Чернище.

Българските полкове вече заемаха с. с. Серменли, Давидово, Мировче, Терзели, Брайковци, Валандово, Удово, Чаушли и Татарли.

На 27. нашите войски атакуваха центъра на противника 156. дивизия, и той беше заставен да отстъпи за с. Баландин, а през това време 243 бригада се стремеше да пресъществува на обходното движение на 7. дивизия към с. Горничет.

През нощта срещу 28. французите отстъпила на линията: с. с. Кара-Оглулар, Смоквица. На този фронт през деня на 28. нашите войски атакуваха при с. с. Хасанли, Фурка, Смоквица, Милетково. Противникът се възползуза от падналата мъгла през деня на 29. ноември и продължи отстъплението си. Това обстоятелство му способствуваше, като използува дневната светлина, с по-малко умора да спаси повече материали. Последна 243. бригада отстъпи при Гевгели, като при с. Смол в гръцка територия се намираше осмата бригада от 122. дивизия.

156. дивизия се съсредоточи зад 122., а 57. се спре южно от гр. Дойран, за да прикрива товарането на тренове на две от четирите английски бригади, които беха взели участие в боевете срещу 2. дивизия.

7. Нашите войски стигат гръцката граница. Същия ден нашите войски заеха гр. Гевгели, с. Богданци, в Кала-тепе, гр. Дойран, с. Хасанли, с. Курт-Хамзали на 2 до 3 километра от гръцката граница, без да могат да преследват южно от нея.

По такъв начин всичките войски на генерал Сарай се оттеглиха в Гърция. Клещите, които втората армия беше подготвила на англо-французите, се затвориха в празно пространство зад тях.

Французите оказваха по-големо съпротивление от англичаните при задържане нашия натиск. За да обезпечат товарането на материалите на гарите Гевгели и Дойран, те заемаха ред ариергардни позиции, особено по десния брег на р. Вардар от Удово до Гевгели.

Обстановката беше много благоприятна за нас, но липсата на планинска артилерия в състава на 7. дивизия попречи на плана да се отрежат отстъпващите от Гевгели, а поради планинската местност, полската артилерия не можеше да се движи, вследствие на което тази дивизия не

разви необходимата за случая бжрзина и не можеше успешно да отбива французките ариергарди.

Несбиването, от друга страна, на оставените ред ариергарди по левия бряг на р. Вардар, които прикриваха изтеглянето на войските от р. Черна и Криволак, попречи да се отрежат по-големи противникови части и да се пленят повече материяли.

Войските ни действуваха енергично вжпреки голямия студ и лошия терен, но, за жалост, малко се ползуваха от обходите, които еднички донасят решителни резултати.

Французите умело отстжпваха, действуваха твжрде решително и даже рискувано с ариергардите си и благодарение само на горните обстоятелства, те можаха да изскубнат главните си сили. По фортификационните работи и многото бойни и хранителни припаси, които изоставиха, бжлгарските войски заключиха, че англофренците действително сж мислили джлго и сериозно да се сжпротивляват, а по разрушенията, направени при отстжплението — че не мислят да се вржщат. Противникжт беше разбит и отстжпи доста безпоряджчно, като понесе значителни загуби в хора и материяли.

Да се премине гржцката граница и преследва противника до Солун не се позволи, по сжображения не военни, а политически. Ето защо преследването проджлжи само до границата и бжлгарските полкове получиха заповед, да не се приближават повече от 2 клм. до нея.

Англичаните се готвеха вече да напуснат Солун.

През времето, когато французите отстжпваха, в Солун пристигнаха обещаните 4 английски дивизии. На 22 ноември само 11 баталиона от 22, 26, 27 и 28 английски дивизии и по голямата част артилерия не сж дебаркирали. На 23 генерал Сарай е предупреден, че параходите, още натоварени в пристанището, нема да снемат на брега войските, а след това английското правителство решило английските войски окончателно да напуснат гр. Солун.

На 1 декември дебаркирането започна отново и в края на отстжплението всичките 5 английски дивизии, назначени в сжстава на Източната сжглашенска армия, без част от артилерията, беха слезли в Солун. Обстоятелството, че англичаните беха решили да опразнят Солун, повлия значително за отпадане духа в французската армия.

На 6 декември генерал Сарай с трите французски дивизии заемаше зоната, която трябваше да укрепява с два предни отряда в Кара-суле и Кукуш.

8. Гржцките мизерии. Още с слизането на пжрвите сжглашенски части в Солун, крал Георги смени Венизелоса от поста министр-председател, вжпреки мнозинството, което той беше получил в изборите. Политиката на новия кибинет на Заимис официално беше „благосклонен кжм сжглашението неутралитет". В сжщност им се правеха постоянни пречки, придружени с най голяма гржцка любезност, с цел да се спжва свободата за действие на войските. Задржжаха телеграмите, запрещаваха да си поставят безжичен телеграф, скжсваха сжглашенските телеграфни линии, подслушваха разговорите по тех. За биваци на войските определяха най-блатистите и мочурливи места, изложени на артилерийски огжн от гржцките артилерийски казарми, запрещаваха да се наемат здания и квартири в града, реквизираха превозните средства, за да не си служат сжглашенците с тях, не даваха болниците, разполагаха свои части по пжтищата, за да пречат на движението до пристанището. Всички вжглища и празни вагони гжрците изпращаха в Драма, за да не сж под ржка на французите.

При отстжплението нарочно задржстваха гарите и рампите, за да се увеличи времето за маневриране, вследствие на което 80 клм. от Солун до Гевгели треновете изминаваха за 12 часа. При отстжплението от Криволак гжрците нарочно на два пжти направиха уж случайни дерайлирания, разбира се без загуби в хора, за да спрат редовното движение на пжлните французски тренове.

След сменяването, в началото на ноември, на Заимис сжс Скулудис, този последният заяви, че ако англофренските войски се завжрнат в Гжрция, отстжпвайки от Черна и Криволак, те ще бждат третирани според правилата на международното право, т. е. ще бждат обезоржжени.

В Солун гжрците джржаха 3. корпус, а с 1. и 5. корпуси вече ги обкржжаваха вероятно, за да оставят свобода на действие на сжглашенците само между р. Вардар и мериднана, минаващ през Кукуш. По този начин, след като беха допуснали да бжде нарушен неутралитетжт им с дебаркирането в Солун, гжрците биха допуснали да стане сжщото и от север, а те да присжтствуват на боевете без да се намесят.

Когато източната армия започна организирването на укрепения лагер в Солун, гжрците протестираха против това „флагрантно нарушение на гржцкия неутралитет и територия". Разбира се, че вече немаше кой да ги слуша и за сигурността на войските си сжглашенците беха длжжни да вземат всички вжзможни мерки, като най-напред си организират един добре укрепен лагер.

9. Солун укрепен лагер. Пжрвата половина от програмата беше вече завжршена. Французите и англичаните сжсредоточени заграждаха Солун, който сега требваше добре да се укрепи.

Английските линии се строяха на 10 клм. от града, но с намерение да се изнесат до Лангаза, щом пристигнат нови части. Французите разположиха 57. дивизия от двете страни на р. Галик, а 156. и 122. дивизии разположиха до р. Вардар.

Англичаните строяха дълги линии с цела серия от упорни пунктове. когато французите, по принцип, строяха пунктове за отделения, взводове и роти, взаимно фланкиращи се, поддържани отзад от аналогични постройки, образуващи поддръжка на първите и обстрелващи интервалите между постройките от първата линия. Зад тази линия се построяваше втора линия.

В края на 1915 година лагерът беше вече доста солидно укрепен. Колко би се съпротивлявал той, не можем да кажем, защото българската армия никога не го атакува. В момента, когато ние требваше да продължим преследването, спрехме се, дадохме възможност на врага да се окопити, англичаните да се повърнат на първото решение да стоварят войски в Солун, след като беха вече си тръгнали. Българските войски не преминаха границата, за „да не дразнят гърците" и да се удовлетвори германската политика.

Ние знаехме, че германците немаха интерес да се свърши войната в Македония с нахвърлянето на противника в морето и завземането на Солун. По такъв начин, напуснали Македония съглашенски войски щеха да отидат на западния фронт, а българската армия не би отишла да се бие в Франция. Днес това открато ни се казва от началник-щаба на германската армия генерал Лудендорф.

Действително през ноември и декември 1915 год. времето беше лошо, немаше пътища в тила ни, ж. п. линия беше разрушена, прехраната беше трудна, но войските, от друга страна, беха жадни за бой и след достигнатите успехи против сръбската армия, след прогонването на англофренците, окуражавани от пристигането на германските части, биха преследвали най-успешно отстъпващия противник и заели Солун.

Тогава фронта щеше да се съкрати и вместо войските да изнемогват в планините, биха се организирали в Солунското поле, дето и климата и прехраната биха били по-добри, отколкото в планините, които образуваха политическата граница между Гърция и Сърбия.

За действие в Солун Съглашенците имаха 5 английски дивизии, 4 от които беха в укрепения лагер и 3 французки, последвани от една четвърта, която се организираше.

Каквито и да бъдеха в бъдаще събитията, требваше да се държи сметка, че Солун беше вече обърнат в укрепен лагер. Съглашенците разрушиха всички мостове по ж. п. линии в гръцка територия, водещи за Солун и важн от техния укрепен лагер. Разрушиха моста и всички съоръжения при гара Килиндир, големия мост на р. Струма, моста между гара Хаджи Юнус и Хърсово. Към 1 януари 1916 година вече трепове не дохождаха на гара Дойран, факт, който показваше, че ж. п. съобщения по линията Серес, Дойран, Килиндир са прекъснати.

Гръцките войски не позволяваха на французките шасьори да разузнават към границата, а понеже нашите не требваше да я преминават, контакта между противните войски беше изгубен. Гръцките погранични войски беха оставени да охраняват границата си. Тук те служеха за двойни шпиони, защото често ни даваха сведения за положението на съглашенската армия, а от друга страна донасяха в Солун онова, което узнаваха за нашата армия. Положението на тия войски, разхвърлени по границата, след прекъсването на ж. п. съобщения се много затрудни, понеже немаха възможност да си подвозват храната.

Някои от тех говореха явно, че само настъплението на германските войски ще спаси Гърция от чуждото нашествие в тяхна територия, нашествие, което им причинявадо големи щети. От друга страна пък дезертиралите българи от Македония, взети войници в гръцката армия, казваха, че гръцките офицери говорили, какво България не требва да съществува като самостоятелна държава, и че гърците требвало да се бият с нас, за да ни унищожат. Тези двойни чувства ясно показваха, че един ден бездруго Гърция ще се нареди до нашите противници и ще започне съвместно с тех борбата против българската армия. Политическите борби, които ставаха в Гърция, беха от естество да се разберe до кьде могат да докарат събитията.

Че требва да се преследва източната съглашенска армия, чувствуваха всички началници и войници. Здравия разум подсказваше, военни съображения налагаха това, но нищо не можа да застави нашето правителство, да поеме отговорността да се пренесат операциите в гръцка територия.

След като неколкократните опити да се склони германското правителство да се навлезе в гръцка територия не доведоха до никакъв край, заповеда се на нашите дивизии да се спрат, да се укрепят, за да съкрушат врага и запазят отечествените граници.

10. Избиране позиция по границата. Така се постави началото на оная позтция, която в историята е известна под името „Южен фронт".

Всичките позиции, които българската армия зае на южния фронт през 1915 година и началото на 1916 година,

сж по самата граница, установена в Букурещ между гржцкото и сржбското кралства. Нам се наложи да почнем проучването на позициите, на които щехме да срещнем бждащите атаки, идещи от юг.

Описание на района в долината на р. Вардар. Понеже в по-нататжшното изложение ще описваме действията и боевете, станали в долината на р. Вардар до Дойранското езеро, ние ще разгледаме подробно именно тоя район.

Избраните позиции междр р. Вардар и Дойранското езеро, в сврзка с позициите на десния брег на р. Вардар, прикриват твжрде важната стратегическа посока по долината на тая бжлгарска река.

Тия позиции отстоят само на 70 клм, от Солун, при най добри сжобщения и терен, по които могат да се движат големи армии, поради това позицията, като изходно положение за активни действия от наша страна, внушава една постоянна опасност за сигурността на базата на сжглашенската армия.

Позицията прегражда долината на р. Вардар, през което преминуват и се сжредоточават най важните сжобщетелни артерии-вжзли на сжобщенията, както от вжтрешността на Царството така и откжм Солун, а именно:

А) От вжтрешността на царството:

1. Ж. п. линии София (Берлин—Виена) Ниш—Скопие—Гевгели за Солун.

2. Шосейните пжтища:

а) Ниш—Скопие—Градско—Удово—Гевгели за Солун.

б) София—Царево село—Щип—Струмица—Дойран—Кукуш за Солун.

в) София — Горна Джумая — Пехчево — Струмица — Дойран.

Б) От баата на сжглешенската армия.

1. Ж. п. линии.

а) Солун—Кара-Суле—Гевгели за Скопие—Ниш.

б) Солун—Кукуш—Килиндир за Дойран.

в) Кара Суле—Килиндир.

г) Тесноколейна Кукуш—Сневча.

2. Шосейни.

а) Солун—Дойран, 70 клм.

б) Кара-Суле—Дойран.

в) Аганово—Бохемица—Кара Синанци.

Освен това, тия позициии, при централното им положение в южния фронт, придобиват сжщо важно стратегическо значение по отношение участжците си на изток и запад по целия южен фронт, като прикриват някои важна сжобщителни линии, водещи в тила им.

Благодарение на това големо стратегическо значение, което имат тия позиции, те винаги беха важен обект при активните действия на източната сжглашенска армия.

Местността между левия брег на р. Вардар и Дойранското езеро на изток, а на юг до Арджанското езеро, е силно жлмиста.

Районът е изпжлнен с западните и ю. з. разклонения на големия гребен, спускащ се от в. Висока-чука (1150 метра), който връх образува точката, дето се сжбират трите граници от 1913 година на Беласица-планина.

Реката Чинарли дере разделя района на две половини: западната се сжбира в най висока точка южно от с. Фурка на в. Фурка (451) и, като се простира до река Фурка-дере, продължава в западна посока до р. Вардар, като образува ред височини, най издигнатата от които е 505 м. над морското равнище.

Юго-източната половина е ограничена между р. Чинарли дере и Дойранското езеро с най високи вжрхове Джб и Кала тепе и е силно хжлмиста. Орографическият вжзел на този район е в. Джб, който като най-висок (693 метра), командува всичката околна местност, затова има най голямо тактическо значение.

Склоновете на в. Джб стржмно се спускат на запад и пжтом, а по полегато кжм юг. В югозападна посока от в. Джб се отделят височините, които изпжлват пространството между Чинарли дере и Селемлийската река (Долина Вера) в гржцка територия. Тия височини запжлват пространството между с. с. Палйорка. Побрег, Стояково и Богородица на север и с. с. Деведжели, Селемли и Мачуково на юг. Този гребен от ред височини ограничава на юг разливането на р. Чинарли-дере, която в долното си течение при вливането в р. Вардар образува низината между с. с. Гявато, Богданци, Стояково, Богородица, с Стояковското и Богородичното блата.

В южна посока в. Джб образува последователно по-ниски висоти, които са сжединени с седловини. Така че масивът Джб има форма на един гржбнак, с обща посока от север кжм юг.

Най важният гребен, който се отделя от в. Джб, е този що отива в ю. и. посока, преминава кжм с. Долджели и вжно от него се разделя на два клона: единият, но кжс продължава до с. Килиндир, а другият сжс своите разклонения достига до Арджанското езеро. Този последният е по-висок и е най-добър достжп кжм в. Джб.

Поради своето командно положение, в. Джб добива особено тактическо значение в този район и за двете страни. Както ще видим по после от станалите тук боеве през 1916, 1917 и 1918 година, и противника му даваше сжщата пренжка.

На изток от в. Джб до Дойранското езеро се простира друг гребен, с най-висок връх Кала-тепе (608 м.). Този гребен с полегати спускове на юг образува добра позиция за отбраната на участъка от в. Джб до Дойранското езеро.

Част от западните, северните и източните склонове на в. Джб са покрити с млада и гъста гора, която затруднява действието на войските вън от пътищата. Върхът Кала-тепе представлява конусообразна скалиста височина, която стръмно се спуща към север и запад, а към изток чрез ред постепенно снишаващи се хълмове достига до Дойранското езеро. Тия хълмове изпълват целото пространство от Кала тепе до езерото и от с. Кара-Оглулар до гр. Дойран и южно от него, като образуват множество долове и долинки с стръмни склонове. Местността е гола.

Върхът Джб се издига над езерната повърхност на 548 метра, а в. Кала-тепе, по нисък от него с 87 метра, надвишава тая повърхност с 461 м.

Води. Дойранското езеро — 145 метра над морското равнище — има почти кръгла форма с радиус около 3.5 клм. Не препятствува на артилерийския огън, насочен от източния брег по позиците на западния.

Река Вардар протича от север на юг. При дъждовно време е пълноводна и буйна. Тя е препятствие за съобщаване на позиционните участъци, разположени по двата брега. С пехотен огън се бие от единия брег на другия.

Единствената по-значителна рекичка, която протича през участъка, е Чинарли-дере, която преди вливането си в Вардара се разлива и образува Богородичното и Стояковското блата.

През пролетта в разни посоки текат малки ручеи, които лете почти пресъхват.

Водата за пиене се взема от чешми и кладенци, които лесно се устройват, поради наличността на подпочвени води на малка дълбочина. През летото водата значително намалява.

Климат. Климатът е топъл. През летните месеци — юли и август — горещините биват твърде големи и на слънце температурата достига 60° Ц. и повече, вследствие на което се развива болестта малария в разните си видове. Дойранското и Арджанското езера, река Вардар и блатата, образувани от Чинарли-дере, са гнезда за развитието на комарите.

Лете дъждове почти не валят, вследствие на което поради горещините и песъчливо-каменистата почва растителността рано изсъхва, пасбища нема, та прехраната на добитъка трябва да става изключително с подвоз от тила,

Зимно време въртулват силни, студени ветрове, които през януари и февруари навяват голями преспи сняг.

Населени места. Населението в района почти е изчезнало от двете неприятелски минувания през него. В настъпленията си противникът го ограбва, в отстъплението го забира с себе си.

Град Дойран, на източния край на езерото, е съвършено напуснат, разрушен и няма никакво военно значение.

Селата Ходжа Обаси, Чинарли, Палйорка, Волован, Гйокчели, Чаушли, Богданци, Побрег, Стояково, Богородица — са без военно значение. Постепенно са напуснати от жителите и служат само за тиловите части.

Селата Кара-Оглулар, Воловц, Хамзали и Хасанли — съвършено развалени. Само с Фурка, понеже е вън от неприятелския огън, е запазило част от населението си и служи за щабове и тилни части.

Това състояние на населените пунктове говори за трудностите, които срещаха частите в разквартируването си и използване местните средства за прехрана.

Пътища. При дохождането си частите намериха малко пътища за съобщение в района, съвършено недостатъчни за да обезпечат заемането, устройването и отбраната на позициите. Съществуваха само шосетата: Струмица—Дедели—Дойран и Чинарли—Богданци—Гевгели.

Останалите пътища, които съединяваха селата, беха неудобни за военни нужди, понеже минуват през големи стръмнини, и са тесни. неудобни за движение даже на селски волы, тъй като населението си служи повече с товарен добитък.

С поправката, разширяването и избягването на височините, пътищата можеха лесно да станат напълно удобни за движение на войски и тежести в всеко време, тъй като маневр и да не се постилаха с чакъл навсякъде, но понеже платното им беше твърдо и песъчливо — немаше да се разваляват в дъждовно време.

В това направление частите требваше да работят упорно, паралелно с устройството на позицията и натрупването по нея материялите и бойните средства, необходими за отбраната и срещу добре водените и богато снабдени противникови атаки.

II. Първоначално 2. пех. Тракийска дивизия заема участъка от р. Вардар до Дойранското езеро. След спирането на границата, до края на м. декември участъкът от р. Вардар до Дойранското езеро се заемаше от частите на 2. пех. Тракийска дивизия, които се разположиха в квартиробиваци по селата и се охраняваха с стражеви застави и постове. Без знанието на своето началство, наши смели патрули се промъкваха през границата и навлизаха в гръцка територия. Понякога това навлизане би-

ваше допущано от гржцките погранични войници. Смелите разузнавачи не успеваха да срещнат противника, защото той беше далеч от границата.

Част от гржцките войници, упоени от миналите си леки успехи и фанатазирани от своите началници, пазеха заграбената от тех бжлгарска земя и не допущаха навлизането там на наш войник. Другата част, виждайки че тя не е гржцка, а бжлгарска, я считаха дотолкова само своя, доколкото им се внушаваше от началниците. Ако явяването на наш войник в гржцка територия тия последните сж считали за малко неудобно пред риска да бждат наказвани, затова пжк, сжзнавайки нашето право, не сж пречили на родолюбивите, патриоти-бжлгири, които в Букурещ беха откжснати и хвжрлени в ново робство, да се явят и донасят ценни сведения за противника.

В некои случаи самите гржцки войници шпионираха сжглашенските войски, — оботоятелство, което не можеше да остане скрито за техните разузнавателни органи. В такива случаи те вземаха ясни и недвусмислени мерки против гжрците, като им правеха всички вжзможни пречки в продоволствието и по тоя начин ги заставяха да се отдржпнат и освободят фронта на двете борящи се доблестно страни. Така поставени между двата фронта, винаги подли, сервилни, двойни шпиони, тяхното оттегляне най много щеше да ползва нашата армия. Тогава шпионирането ни щеше да намалее, разузнавателните ни органи и патрули смело и безпрепятствено щеха да се отдадат на своята работа, а най-главното: полковете щеха да дойдат на самата граница, да се укрепят на най-добрите и удобни пунктове. Тогава щеше да стане ненужно запрещението да се джржим на два клм. от гржцките постове, с цел да не дразним гржцката армия.

Да се започнат в скоро време нови боеве, нашето главно командуване не очакваше, защото окончателно се виде, че Германия не се сжгласява да се навлезе в Гжрция.

Да ни атакуват сжглашенските дивизии в близко бждаще, сжщо не бе вероятно.

Нашите войски се спряха и започнаха борбата с лишенията, които сж спжтници на всяко бжрзо движение на голями войскови маси.

Железопжтната линия по долините на р. Вардар и Морава беше разрушена на север от Враня от сжрбите, а южно от Градско — от французите. Да се подвозва по нея необходимото количество храна, фураж и пр. не можеше. Оставаше да се използуват другите шосейни сжобщения, които от София през Кюстендил и Дупница водят през Струмица за Дойран и Гевгели.

Превозването на грамадните количества необходими материяли и храни за една цела армия, сжстояща се от

4 пех. дивизии, каквато беше 2. армия, с всичката им артилерия, и други служби, по шосе, посред зима, и то не с камиони и омнибуси, а с обикновени селски кола, запрегнати с волове, е вжпрос труден и едва разрешим. Затова и всички усилия, положени от отговорните началници и органи, не беха в сжстояние да отстранят лишенията, които неминуемо трябваше да почувствуват бойците.

Районжт, в който пжрвоначално се натрупаха много части, беше изтощен от сжглашенската армия. Всичко, каквото можеше, тя бе използвала, а при отстжплението си унищожила останалото.

Кжм средата на м. декември, само 15 дни след пристигането на нащите войски в района Удово, Гевгели. Дойран и Костурино, те почнаха да тжрпят извжнредно големи лишения от хранителни припаси и фураж. Конете и другият добитжк, не хранени почти, с нищо не вжзстановили силите си от джлгите и мжчителни несгоди при лошо време, започнаха да мрат. В това отношение положението беше критическо и не можеше с нищо да се помогне освен с бжрз подвоз на фураж и брашно откжм Дупница и Радомир. Този подвоз можеше да стане или по шосетата за Струмица или с тренове до Велес. По линията не беха, обаче, поправени още всички разрушения, средствата, с които разполагаше 2. армия не беха достатжчни, затова необходимо беше веднага да се помогне от тила с други средства.

Требваше да се изпращат редовно 50—60 вагона дневно храни по железницата до Удово, щом това бжде вжзможно, а докато се осигури подвозжт по железницата, да не се прекратява тоя по обикновените пжсища, макар и с нашите пжрвобитни средства.

За една добре обучена и дисциппинирана армия, щом почнат военните действия, е необходим само добре организиран тил, който да може да задоволява своевремнно всички нужди от храна, облекло, материяли и бойни припаси, както и да евакуира всичко ненужно за армията в вжтрешността. Тогава борците всекидневно и осезателно ще бждат в контакт с отечеството, което се явява база за военните действия.

Незначителното количество запас от хранителни и фуражни припаси, складиран в началото на мобилизацията в Радомир, много далеч от границата; примитивните превозни средства; липсата на местни продукти; бжрзото напредване на армиита, с което се отдалечаваше от базата си; натрупването на 4 дивизии в едно малко пространство; трудният терен и лошите пжтища; неподготвеността на персонала в тиловите учреждения; липсата на храни у местното население, — всичко туй беха причините, които разстройваха тила и причиняваха страдания на войските.

Взетата мерка да се закупва каквото може, да се организирва и използва плячката, останала от противника, донекжде облекчаваше трудностите при продоволствието в пжрво време. Все тжй затруднено беше прехранването на войските в долината на р. Вардар чак до 11. януари 1916, когато, за обща радост, пристигна на гара Удово, при самите войски, пжрвият трен с брашно и фураж. Това обстоятелство извжнредно много подобри продоволствието и вече беше излишно да се изпращат някои части на север, за да се хранят по-добре, както това се проектираше.

Не само че прехраната се осигури за частите, но даде се и по-голема свобода за действие на висшите началници в комбиниране на войсковите единици.

В това си положение, частите требваше усилено да работят по укрепяването на позициите за да срещнат там сжщая враг, когото тжй смело сжкрушиха и прогониха от пределите на Македония.

Пжрвоначално се укрепяваха позициите от река Вардар, през с. Гявато, гребените северно от Богданци, височините южно от с. Фурка, с. и. от с. Побрег, в. Джб, в. Кала-тепе, гр. Дойран до брега на езерото.

Частите на 2. пех. Тракийска дивизия, под началството на генерал-майор Гешов, в надвечерието на 1916 годиина беха разположени така:

1. Втора бригада — полковник Чаракчиев, 9. Пловдивски и 27. Чепински полкове — 9 пех. дружини, 12 полски и 6 планински с. с. орждия, 8 картечници, една рота пионери и половин полицейски ескадрон — в раойна на гр. Дойран, с. Палйорка.

Тази бригада охраняваше участжка от р. Вардар — моста при гр. Гевгели, през с. Силимли, с. Деведжели до гр. Дойран, по брега на езерото до северно от с. Кара-Оглулар, като линията на охранението ѝ е на 2 клм. северно от граничната линия. Укрепява участжка от гр. Дойран през в. Джб до с. и. от с. Побрег включително.

Щабатжт на бригадата е в монастиря Палйорка.

2. Пжрва бригада — полковник Цветков, 21. Средногорски и 44. полкове с 7 пех. дружини, 12 полски с. с. орждия, 8 картечници, една погранична рота — в района село Хасанли, Кара пазарли, Сюндюкли, като охранова участжка северно от с. Кара Оглулар до К. 610.

Тази бригада укрепява участжка от Дойранското езеро до К. 610 включително, с фронт на изток и юг.

3. Трета бригада — полковник Козаров с 28. Стремски и 43. пех. полкове, 9 дружини, 12 полски с. с. орждия, 8 картечници — в района на с. Фурка, Ходжа Обаси, Побрег, Стояково, Кованец.

Бригадата укрепява височините северно от Богданци, в. н. от с. Стояково с входящия гребен на запад кжм р. Вардар, и височината южно от с. Фурка.

Щабжт на бригадата — с. Чаушли.

4. Пжрва бригада от 11. Македонска дивизия, под командата на полковник Колев 1. и 2. Македонски полкове и 4. погранична дружина — в района на с. с. Долна и Горна Собра, Бакче, Орманли, Каяли, Мемишли, като охранява участжка от с. Юрганджели до К. 1075 — Висока-Чука — на Беласица планина, която висота и укрепява.

Щабжт на бригадата — в с. Горна Собра.

Главните учреждения и служби заемат района на с. с. Раброво, Костурино, Струмица, Дедели, Валандово.

Да се започне интензивна, планомерна и продуктивна работа по укрепяване на позицията пжрвоначално беше трудно. Противникжт не безпокоеше нашите войски. Обзет от висжлта, че ние ще го преследваме кжм Солун, той бжрзо устройваше укрепения си лагер. Само неприятелски аероплани често прелитаха над нашите позиции и всеки ясен и удобен за въздушни наблюдения ден бе използван от тех. Тия грамадни птици, разперили криле и виещи се над войските, пжрвоначално действуваха доста стеснително на войските, защото с пущаните бомби причиняваха често и загуби. Но при сжзнанието, че требва да си изградим една бъдеща позиция, дето да срещнем враговете на почти обединеното отечество, — това немаше абсолютно никакво значение.

Пжрвоначално успехжт в укрепяването ни беше слаб, защото ни липсваше опитност, метод в работата и необходимите средства.

Железнопжтните сжобщения се поправяха, превозваха се инструменти и материяли, строяха се нови ж. п. линии, подвозваха се хранителни и бойни припаси, правеха се пжтища в тила.

Там, дето щеха да се решават сждбините на цели части, а заедно с тех и тия на народа, там, дето щеха да се приложат най-разрушителните средства, които човек е можал да изобрети, за да унищожаха противника си, за бжрзина не можеше да се мечтае, или по-право, бжрзината щеше да бжде обратно пропорционална на стойността на сжздаденото.

Всички бойци чувствуваха, ча на тия позиции ще се разиграе оная вечна борба, коя о се води между артилерията, като представителка на атаката, и фортофикацията — представителка на отбраната. Тия две сили щеха отново да се срещнат. Беласица и Кожух планина от висините си щеха да наблюдеват борбите между буйния Вардар и гладкото тихо Дойранското езеро и да се очудват на борческия дух на човека.

Какво може сама позицията да направи? Може ли фортификацията сама да се бори, ако нема кой да я оживотвори и да ѝ вдъхне корава душа? Естествено, че без човека, който в фортификацията търси средство да засили съпротивата си срещу разрушителните противникови снаряди и като разстрои редовете му, с запазени сили и дух да го преследва и добие, никоя позиция нема абсолютно никакво значение.

Тук този елемент беше на лице. Българските войски, достигнали до гръцката граница, бодри и жадни за борба, подхранвани единствено от горещ патриотизм и любов към ближния, беха готови да се заловят за гиганска работа, да строят солидни позиции, упорно да ги отбраняват и тук да спрат всички опити на неприятеля да навлезе в българските отечествени земи.

12. Пристигането на германските части на фронта от р. Вардар до Дойранското езеро. На границата имаше съсредоточни достатъчно български полкове, затова не се чувствуваше нужда от нови подкрепления.

Германските войски, които действуват винагии методично, след привършване на операциите в Сърбия и на Косово-поле не се спуснаха веднага на юг и не се изложиха на лишения. Те се задържаха по ж. п. линия и едновременно с поправката ѝ, слизаха по долината на р. Вардар.

Едва на 27 декември, един месец след прекратяване на боевете, при Дойран — Гевгели, се заговори, че 4 германски корпус ще дойде през Велес, Щип, Радовиш за Струмица, с цел да заеме участък от позицията по долината на р. Вардар.

В края на м. декември, Главнокомандуващият заповеда да се направи прегрупиране на войските за следващите срещу съглашенците опозиции. Според това прегрупиране се формираха следните армии:

1. Първа армия — генерал-лейтенант Бояджиев — в състав: 3. п. Балканска, 8. п. Тунджанска, 9. п. Плевенска и Конната дивизии, също и отряда на германския полковник Зомерфелд (един п. полк с 3 батареи) — с задача: а). Една бригада от 3. дивизия да остане в Прищина и Призрен за охрана на тила и за окупация; б). 8. п. Тунджанска дивизия с една бригада да охранява албанската граница на линията Дебър — прохода Бабия, водещ за Елбасан, а с другите две бригади требваше да охранява фланга на армията при едно евентуално настъпление към Солун, като държи достатъчно резерв около гр. Битоля и гр. Ресен; в). 9. п. Плевенска дивизия, две бригади от 3. п. Балканска дивизия, отряд от Зомерфелд и с Конната дивизия към 10 януари

1916 г. требваше да бъдат съсредоточени около Битоля — Прилеп и готови за действие.

2. 11. германска армия — генерал Галвиц — в състав: 5. п. Дунавска дивизия, 4. резервен германски корпус и 210. германска сборна пех. бригада да се разположат в района на 2. българска армия.

Тия две армии от 7. февруари требваше да влезат в подчинение на фелдмаршал фон Макензен.

3. Втора българска армия — генерал-лейтенант Тодоров — в състав: 2. п. Тракийска, 7. п. Рилска, и 11. п. Македонска дивизии, 1 Конна бригада, 1. и 3. тежки артилерийски полкове — да се съсредоточи към 10. януари с 7. и 11. дивизии, конницата и артилерията в района Игуменец — Петрич — Мелник — Св. Врач. В последствие щеше да се придаде и 6. п. Бдинска дивизия.

2. п. Тракийска дивизия, след смената ѝ с частите от 11. германска армия, требваше да се съсредоточи в района северно от Дойранското езеро, между гръцката граница и шосето Струмица — Дойран, като бъде готова при заповед да настъпи през Дува-тепе и Будково в долината на р. Струма. За тия действия дивизията щеше да получи поточни упътвания.

2. армия и за напред оставаше непосредствено подчинена на Главнокомандуващия.

4. п. Преславска дивизия си оставаше съсредоточена в Шуменско, дето формираше ядрото на 3. армия.

10. п. Беломорска дивизия охраняваше брега на Егейско море в Тракия.

1. п. Софийска и 6. п. Бдинска дивизии, съсредоточени в тила, оставаха в разположение на Главнокомандуващия. Генерал Галвиц, командуващ 11. германска армия, проектираше да изпрати 4. германски корпус през Велес, Щип, Радовиш за Струмица. Поради трудностите обаче за превозването, които съществуваха още към края на м. декември, необходимо беше предварително да се преместят през Струмица за Левуново — Петрич 7. и 11. дивизии, като предварително се обезпечат с храна и чак тогава да се спусне на юг германският корпус.

Вследствие на тия причини, реши се оттеглянето на двете наши дивизии да стане към 15. януари.

На 7. януари 5. Дунавска дивизия започна да сменява частите от 7. Рилска дивизия, като се подчини на генерал Галвиц, а от 14. януари отново остана подчинена на генерал Тодоров.

За да не се задържа повече пристигането на 4. германски резервен корпус, на 10. февруари беше заповедано, първата бригада от Македонската дивизия да остане в района на Тракийската дивизия, втората да отиде източно

от гр. Струмица, третата бригада да се събере около Петрич, като до 15. всички обози и артилерия се прехвърлят през Беласица планина. След това време шосето Струмица — Удово щеше да се използува само от камионите, които бяха пристигнали за подвоз на храни от станция Удово.

Втората дивизия, след като се смени от 4. резервен корпус, който ще заеме района между р. Вардар, р. Козлудере, шосето Дедели — Дойран, трябваше да се съсредоточи северно от Дойранското езеро — източно от шосето Струмица — Дойран и билото на Беласица планина. Първата Македонска бригада в тоя случай, вместо да се съсредоточва в тила на 2. дивизия, трябваше да се прехвърли през Беласица и отиде в долината на р. Струмица при дивизията си.

Тракийската дивизия трябваше да охранява участъка от Дойранското езеро в връзка с 4. корпус до Високачука на Беласица.

7. Рилска дивизия на 23. февруари почна съсредоточването си в долината на р. Струма, което завърши след три дни.

Така подготвено пристигането на 4. германски резервен корпус, последният скоро смени частите от 2. Тракийска дивизия, като на 23. февруари вечерта той заемаше за отбрана работените до това време от последната позиции.

2. дивизия зае определения й район и участък от позицията, като 1. Македонска бригада на 23. беше вече в долината на р. Струмица.

По такъв начин същия ден участъкът от р. Вардар до Дойранското езеро, охраняван и укрепяван цели 3. месеца от 2. дивизия, се повери на 101. и 103. герански дивизии.

Заели позицията, германците се заловиха да я укрепяват, като се ползуваха от поуките, които беха почерпили от боевете на западния фронт. Те работеха методично, упорито и неуморно, не жалеха средствата, с които беха богато снабдени.

Обаче те не останаха дълго време на тая позиция. Германските полкове немаха честа да я защищават срещу една голема неприятелска атака. През августовската офанзива българските тракийски полкове бранеха Дойранската позиция.

13. Германците си отиват. На тая позиция германските 101. и 103. резезвни дивизии работиха самостоятелно точно два месеца. В началото на м. април излезлите от укрепения лагер французки части беха почнали да обстрелват доста уживено позициите ни по двата брега на р. Вардар. Фелдмаршал фон Макензен считаше, че противникът сериозно ще ги атакува и затова поиска от Щаба на действуващата армия да му се даде 9. Плевенска дивизия,

която беше съсредоточена около Прилеп и Кафадар. Главнокомандуващият генерал майор Жеков заповеда на дивизията да се съсредоточи зад 4. резервен германски корпус.

През Мариванската планина, при голем и проливен дъжд и гъста мъгла, през втората половина на м. април, полковете от дивизията пристигнаха в долината на р. Вардар и се разположиха зад германците.

На командира на 4. германски корпус беше подчинен началникът на 9. дивизия, генерал-майор Нерезов с щаба си, 1. бригада с 33. Свищовски и 34. Троянски полкове, 9. пионерна дружина, 3 полски и 4 планински батареи.

От гр. Скопие 57. полк трябваше да пристигне в района на 11. армия и да остане в армейски резерв.

33. Свищовски полк се разположи в с. с. Чинарли и Черница, а 34 Троянски — в с. Чаушли. По тоя начин втората бригада в първия си състав беше на Дойранския участък. Веднаж подчинени на германското командуване, естествено, беше удобно българските полкове да заемат непосредствено за отбрана позицията, а германските полкове да бъдат освободени. И действително, веднага се заповеда 33. Свищовски полк да смени 41. германски, а 34 Троянски полк — 116. германски.

На 22. април 34. Троянски полк с две дружини зае в. Кавалето до езерото, с една дружина — Предната Дойранска позиция, в Кара-Оглулар остави една дружина в подкрепа, а 116. германски полк, освободен от отбраната на участъка, беше свободен да замине за Германия.

33. Свищовски полк по същия начин освободи 141. германски от позицията му, а в Черница остави една от дружините си в поддръжка.

Подчиненият под германско командуване началник на 9. дивизия беше назначен за такъв на комбинираната дивизия в състав: 2/9. пех. бригада (33. и 34. полкове), 19. артилерийски полк (6 батареи), 9. артилерийски полк (3 батареи), 9. пионерна дружина и 9. Плевенски ескадрон. Германските части: 146. полк с 6½ батареи, 3 картечни отделения, една минохвърлачна рота, един прожекторен взвод и един ескадрон.

В армейски резерв беше назначена 1/9 бригада с 4. Плевенски полк, 17. Доростолски полк, 57. полк и 3 батареи от 9 артилерийски полк. Този резерв се използуваше за постройки на пътища.

На 23. април началникът на комбинираната дивизия смени 101 германска дивизия на позициите й и със своите полкове встъпи в командуването на позицията на тая дивизия.

Щабовете на българските полкове се разположиха така: в с. Фурка щабът на дивизията и на артилерийската бригада, в с. Воловец щабът на 33. полк, в с. Чинарли,

9. пионерна дружина, в Дойран 34. полк, Смоквица—4. полк, Мравенци — 17. полк, Волован — 57. полк, Воловац — 9. артилерийски полк, Палйорка — 19 артилерийски полк.

На 12. юни 57. бжлгарски полк получи заповед да смена на позициите южно от с. Палйорка 146. германски полк и сжщия на 15. беше вече свободен да си замине.

По токжв начин позицията от Дойранското езеро до долина Вера се заемаше вече изключително от бжлгарска пехота, така че началникжт на 9. Плевенска дивизня беше вече не началник на комбинираната дивизия, а такжв на бжлгарската висша единица. Само 4- Плевенски и 17. Доростолски полк беха още в армейски резерв и на работа по пжтищата в тила и по позициите на десния брег на р. Вардар. 58. полк, придаден в сжстава на други части в Мжгленско, не се беше още присжединил кжм бригадата и дивизията си.

На 8. юли 17. пех. Доростолски полк смени на позициите вдесно от 57. полк германския 45. полк от 101 дивизия. По тизи начин от 10. юли командиржт нв 3. бригада пое командуването на 57. и 17. полкове и се разположи с щаба си вжв с. Палйорка. Една дружина от 17. полк остана в дивизионна подржжка. През нощта на 15. август 4. Плевенски полк смени на позицията в десно от 17. полк 45. германски от 101. дивизия.

Така че кжм средата на м. август позицията от Дойранското езеро до р. Вардар се заемаше вече от 5. бжлгарски пех. полка и само един германске (59.), непосредствено на левия брег на реката и получил названието Вардарски отряд.

14. Укрепяване на позията. Укрепяването на позицията, започнато още с пристигането на границата, беше прекратено само за 20 дни, от 25. декември до 14. януари, понеже през това време главното командуване проектираше настжпление кжм Солун. Но тжй като планжт за такива действия не се реализира, войските започнаха най-солидно да се укрепяват, за да срещнат достойно врага.

За укрепяването на позициите пжрвоначално се трасирваха окопите и ходовете за сжобщение, слад което се пристжпваше да се изкопаят. На пресечена местнкст окопите не се трасирваха в една непрекжсната линия, а в групи, като чрез ходове и подстжлки се сжединяваха. Така организираните групи имаха силна взаимна огнева вржзка и подржжка.

Едновременно с окопите се започваше и постройката на изкуствените препятствия, чрез изплитане на непрекжсната телена мрежа в разна широчина — 6 до 15 метра, а изложените и опасни места до 2—3 подобни ивици.

Когато работата по постройката на окопната система беше вече достатжчно напреднала — средата на м. април — започна се трасирването и работенето на наблюдателните пунктове за пехотните началници, артилерийските командири, ешелните наблюдатели. За наблюдателните пунктове се предвиждаше да се употребят и пет бронирани наблюдателници, които требваше да се усилят с бетон, за по-голяма сигурност против тежките снаряди.

Паралелно се строяха батарейните позиции, скривалища за защитниците, за бойните припаси, за картечниците, за прожекторите, за санитарните и превжрзочните пунктове.

За упорната отбрана на една позиция сж необходими разнообразни материяли и средства, които трябва своевременно да се доставят на самата позиция. Позицията тук по огневата линия е джлга 28 клм. и се пресича удобно само от шосето Дедели—Дойран за Гевгели.

Нови успоредни и перпендикулярни пжтища требваше да се построят за допжлване на пжтната мрежа и за свжрзка с тила и сжседите.

Формираха се депа за пионерни материяли, почнаха се постройки на бараки и се поправяха развалените по селата жжлци, за да се приспособят за жилищни помещения.

Един важен вжпрос, който требваше да се разреши, бе да се устроят в голямо количество и на удобни и запазени места чешми, помпи и кладенци за точене изобилна и добрекачествена вода.

За усжвжршенствуване на позицията, построяваха се канали, дренажи, водостоци за отвеждане на джждовната и изворна подпочвени води. Построяваха се нужници, за да се пази в чистота позицията, тжй като при неспазване това важно условие, скоро здравето на защитниците щеше да бжде застрашено.

Телефонните и телеграфни сжобщения, станали истинска нервна система на бойните фронтове, се строеха и поджржаха сжс старание. Зад позицията и кжм тила й телефонните и телеграфните проводници се поставяха на хубави, здрави и високи стжлбове, добре закрепени в земята, и тия сжобщения беха винаги надеждни.

Сжобщенията напред и по самата позиция, предвид на това, че требваше да бждат скрити от погледа на противника, по често се поставяха на самата земя и по ходовете, като се прикрепяха на особени джрвени устои за запазване от снарядите. В някои участжци, в зоната на действителния неприятелски огжн, тия проводници беха поставени вдигнати вжв въздуха посредством тжнки пжтове.

За да се пести енергията и се добие едно правилно отправление на службата по пжтищата в тила, поставяха се навсекжде многобройни надписи и указатели за посоката на

пжтя, през кои пунктове ще мине, до кои чести и началници завежда и пр. По такжв начин, както в един добре уреден и модерен голем град, новодошлия на позицията свободно и без проводник можеше да се ориентира и движи.

Изобщо, всички необходими предприятия, които беха от естество да доведат до правилност и удобства при строежа на една модерна и приготвена за упорита отбрана позиция, беха започнати.

При наличността на достатжчно количество пионерни материали, подвозвани по железницата и при сжображанието, че при далечното присжтсвие на противника се позволява една планомерна и спокойна работа, требваше да се очаква да се добият големи резултати.

Пжрвоначално, предприеманите големи фортификационни работи висеха вжрху вжображението на войника и го теготеха главно с песпективата за джлгото време, необходимо за довжршването им. От друга страна, вследствие неопитността на ржководителите и на неохотата на нашия пехотинец да се окопава, известна до тая война, работата срещаше некои спжнки, които скоро се отстраняваха.

На Дойранския участжк и до Вардара скоро, обаче, работата започна да се извжршва при близкото присжтствие на противника, който чрез стрелба принуждаваше да се работи нощем.

Щом се мржкнеше, необезпокоявани от аероплани и от бдителното око на вжоржжените с бинокли и перископи неприятелски наблюдатели, войниците започваха оная работа, кжм която вече се отнасяха сжзнателно, ценеха големото значение на своя труд за упорната отбрана на позилията и за благото на Отечаството.

Патрули пжплеха напред, за да охраняват и разузнават. Кола, натоварени с тел, греди, цимент, коне с подобни материяли на гжрба си се движеха кжм постройките. Войници, запретнали ржкави, вбиваха стоманените си копачи в скалите, други пробиваха дупки за пржскането им чрез експлозив. Майстори режеха гредите, а други изплитаха телена мрежа. Телефонисти поставяха нови линии и поправяха повредените.

Това ставаше всека нощ на ония участжци от позицията, по които противника стреляше и наблюдаваше денем. Сжмнеше ли се, тия упорити работници се отдржпваха на почивка в своите готови окопи и скривалища, а подржжките дошли за нощна работа, се оттегляса зад позицията.

По такжв начин работената позиция кжм средата на м. август в план имаше следното очжртание.

От река Вардар по височините: Белата. Прожекторна, по границата и граничните камжни 53, 52, 51, 50 позицията вжрви в източната посока. От там тя завива почти на север,

минава през Близнаците, в. Атанасов, в. Голема, и Малка Варовита. От този пункт взема източно направление, пресича долината Вера, изкачва се по десна и лева Гжба, в. Долмар, в. Караконджо, Аероплана (Бастион № 1), Бастион № 2, Цербер. Долинната позиция, Бастион № 3, Кала-тепе, Фердинанд, Бенковски. Виткини висоти, стига до езерото.

За владение на гр. Дойран, който остава пред тази позиция напер и разрушен, се построи Предна Дойранска позиция. Тя се сжстои от 4 пункта: Генерал Нерезов, Княз Кирил, Генерал Жеков и Княз Борис, сжединени помежду си с рени.

Пред Предната Дойранска позиция беха изнесени застарите по височините Константин, Караджата, Каварналиев и Етжелен.

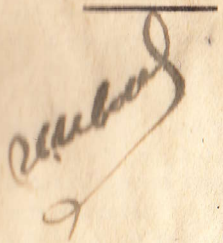

ГЛАВА II.

Операциите на южния фронт от март до декември 1916 г.

Излизането на сжглашенците от укрепения лагер. Бжлгарските войски заемат Рупелското дефиле. За вкарване Ромжня вжв войната. Боевете през август на Дойранския фронт срещу 2. бригада от Тракийската дивизия. Противникова и наша позиция. Фортификационно сжстояние на позицията. Как беше заета позицията. Позицията на артилерията. Сжображение за действията на артилерията. Задачи на батареите и организация на огжня. Започване на офанзивата. Боевете от 9. до 19. август. Резултати от боевете. Поуки от боевете. Разпореждания след боевете. Настжпление на 1. и 2. армия в Леринско и за заемането на Серес, Драма и Кавала.

1. Излизането на сжглашенците от укрепения лагер. През пролетта на 1916 година германците усилено атакуваха на западния фронт крепостта Вердюн, затова на източната сжглашенска армия се налагаше, вместо да стои в отбрана, да премине в настжпление. За да се попречи на германците да изпращат войски на западния фронт, както те това правеха, налагаше се чрез настжпление на италиянския, руския и македенския фронтове да отделят войски от западния фронт.

Понеже бжлгарските войски не отидоха при Солун, дето генерал Сарай ги очакваше, той реши да направи като Мохамеда — да отиде при плаиината, щом тя не иска да отиде при него.

За офанзива в Македния между французкото и английското правителства нямаше единомислие. Предвиждаше се да се използуват за една офанзива 21 дивизия — 6 сржбски, 5 английски, 4 французки и 6 дивизии подржжка (английски, италиянски и руски), каквито войски още не бяха сжсредоточени.

Всички войски, които трябваше да вземат участие в офанзивата, бяха методично изкарвани кжм нашите позиции, като при всеки скок напред построяваха пжтеки и пжтища.

На 1. март една бригада от 122. французка дивизия напусна укрепения лагер и се отправи за с. с. Аматово и Смол. На 8. друга бригада от 156. дивизия стига до с. Женско. На 17. една бригада от 57. дивизия кжм с. Граматна. Най вдесно, с центжр Кукуш, баха французката и английската конница.

До 27. май целите 122., 156. и 57. французки дивизии, както и 22. английска, бяха излезли до границата и се намираха в контакт с нашите войски. От 10. май една бригада от 57. дивизия се разположи на Круша-планина и зае Дува-тепе, а 17. колониялна французка дивизия заемаше мостовете между Тахиното и Будковското езера на р. Струма.

Когато се извжршваха тия предвиждания напред, с оглед за една офанзива, разбитата сржбска армия се сжвземеше в о. Корфу и Халкидическия полуостров, дето се изпращаха формираните сржбски части. През април транспортите непрекжснато пристигаха и кжм 1. юни 118,000 сжрби бяха пренесени, но още не напжлно снабдени, особно с артилерия.

На фронта по двата брега на р. Вардар французите постоянно обстрелваха позициите ни с артилерийския огжн и от двете страни се водеха оживени патрауани действия. По левия брег на р. Струма и на запад от Вардар — в Мжгленско кржстосваха слани разузнавателни конни части.

Заедно с напредването си англофренците строяха нови укрепени линии и старателно поправяха пжтищата, като по тях пренасяха напред значителни количества материяли и бойни припаси.

Положението на гржцката армия беше тежко. В началото на м. юни беше обявена частична демобилизация, която трябваше да се свжрши на 1. септември, но по искане на сжглашенците тя беше ускорена с един месец. В края на юли запасните войници от 4 и 5. гржцки корпуси, намиращи се в района Серес, Драма и Кавала, без оржжие бяха заминали по домовете си. Град Кавала беше строго блокиран по море, а изобщо блокадата на Гжрция беше само отчаст вдигната.

В гржцката армия се бяха образували „дружества на резервистите" за борба против венизелистите, т. е. против натиска на сжглашението. Армията беше достатжчно деморалозирана, народжт не желаеше война, но беше ясно, че в края сжбитията в Гжрция ще зависят само от положението на големите военни театри, а може би и от поведението на Ромжния.

2. Бѫлгарските войски заемат Рупелското дефиле. Предвид на всекидневното приближаване на противника и поради това, че той беше достигнал по фронта на 2. армия и в скоро време щеше да бѫде в непосредствен контакт на фронта Ал ботуш — Висока-чука, наложително беше да се иска от гръцкото правителство да допусне да завладеем изхода на Рупелското дефиле, преди да бѫде зает от англичаните.

За тая цел беше назначена 7. п. Рилски дивизия, на която беше заповедано да настѫпи и завладее дефилето при пълни бойни начала, без тя първа да употреби оръжие, ако гърците не предизвикат. След малка престрелка на Драготинското укрепление, предизвикана от гърците, на 27. май се достигна до изхода на дефилето и 7. дивизия владееше вече всички подстѫпи от Демир-Хисар за долината на река Струма, както и тия от с. Бутково до с. Ветрен. На достигнатите позиции частите почнаха да се укрепяват и построяват пѫтища в тила си.

3. За вкарване Ромъния в войната. За да се застави Ромъния да мине на страната на съглашението, освен дипломатическия натиск над нея, трябваше да се започнат действия на южния фронт, та така да ѝ се създаде благоприятно настроение. Французите бяха готови за тази акция, но английското командуване в Солун, считайки, че английската политика не се схожда с французката, не желаеше да вземе участие в офанзивата, затова искаше английските войски да се съсредоточат на р. Струма.

Генерал Сарай, невервайки на бойните качества на англичаните, постоянно ги разместваше между французките части и не искаше да остави англичаните сами на изложения фланг при Струма. Но най-после англичаните се съсредоточват при Струма, а французкото командуване реши да действува със сърбските и със свои войски.

Понеже източната армия трябваше да ускори намесата на Ромъния, офанзивата не биваше да закъснее. Трябваше да се ангажират бѫлгарските войски, за да не се насочват срещу Ромъния.

Сърбите трябваше да атакуват на запад от р. Вардар, французите по долината на р. Вардар в посока на Дойран, а англичаните по Струма. За едно подобно настѫпателно действие източната съглашенска армия разполагаше с войски: 1. французи — 90,000 от които около 65,000 бойци с 480 от разен калибър оръдия; 2. англичани — 120,000 от които 70,000 бойци с 600 разнокалибърни оръдия; 3. сърби около 50,000 — 60,000 бойци; 4. итилияници — при Валона около 15 000 души.

С тия войски, които предствляваха една армия от около 205,000 бойци с около 1080 оръдия, генерал Сарай готвеше да почне офанзивата.

4. Боевете през м. август 1916 год. на Дойранския фронт срещу 2. бригада от Тракийската дивизия. До 24. юли бригадата на полковник Чаракчиев беше в армейския резерв в долината на река Козлу-дере — с. с. Чалакли, Басче Оваси, Байрам Оваси. На 24. тя смени на Дойранския участък 2. бригада от Плевенската дивизия, като 27. Чепински полк зае позицията на 34. Троянски полк от Дойранско езеро до Бастион № 3 включително, а 9. Пловдивски полк — тия на 33. Свищовски полк — Долинната позиция до Караконджо включително.

Тази позиция първоначално беше работенв от същите полкове преди дохождането на германската 103. дивизия. След 5 месеца бригадата се завърна на познатите ѝ места, но сега тя намери пред себе си на близко разстояние излезлия от укрепения си лагера противник.

Противникова и наша позиция. Връх Дъб сред понижаващите се височини на юг образува известния ни вече Дъбов гръбнак, Противникът заемаше гребена, който върви в ю. и. посока и свършва до Селемлийската река, съединяваща Дойранското езеро с Арджанското езеро.

Този гребен пресича всичките пътища, идещи от юг, и от запад към гр. Дойран и представляваше най естествената позиция за отбраната на последния град. Особено на участъка между с. Буюкли и с. Килиндир, той доминира високо на юг лежащата широка долина, а заедно с разклоненията си, които на запад достигат до р. Вардар, представляваше всички условия за една отлична позиция. Тази позиция на фланговете си имаше Дойранското езеро и р. Вардар, а по фронта Ардженското езеро, което намалява дължината ѝ на една пета.

По известните политически съображения, въпреки всичките ѝ преимущества, тази позиция не беше заета. Излезлият от Солун противник през м. април и май я зае, и като се укрепи доста добре, немери добри условия, които да му послужат за изходно положение при бъдещите действия.

Главната позиция на 2. Тракийска бригада минуваше по в. Караконджо, Цербер, Бастионите №№ 1 и 2, Долината позиция, Бастион № 3, в. Кала-тепе, Елеонора, Виткини висоти до езерото.

От в. Кала-тепе се спущат два успоредни помежду си хребети в ю. и. посока, като опасват гр. Дойран от юг и запад.

На близкия от паралелните хребети беше устроена предната Дойранска позиция по височините Ловчанска, Княз Борис, генерал Жеков, княз Кирил и до езерото генерал Нерезов.,

На южния хребет се издигат върховете Тигър, Стъклен, Каварналиев, Караджата, Константин и Маслиновата гора.

Най-висок от тия върхове е Каварналиев, който доминира над близката околна местност.

И така главната позиция състои от височите Бастион № 1, (Аеропланна), Бастион № 2, Долинна позиция (Бастион Полковник Нейков), Бастион № 3, Кала-тепе, Фердинанд, Виткини височи.

Предна Дойранска позиция: Ловчанска, Княз Борис, Генерал Жеков, Княз Кирил, Генерал Нерезов.

Позиция на предните постове: в. Стъклен, Полковник Каварналиев, Караджата, в. Константин, южно от езерото.

Неприятелска позиция е по хребета южно от с. Владая.

От горното кратко описание на терена и прокараните по него позиции се вижда, че Дойранският участък представлява ред успоредни позиции, които укрепени добре биха дали всички удобства за една опорита и продължителна отбрана.

Фортификационно състояние на позицията.

1. Главна позиция. От в. Караконджо до езерото е дълга 6 клм., разделена на два участъка.

Десен — от Караконджо, включително, до Царевец, изкл., дължък три клм. Състои се от една линия окопи с дълбочина, достигаща някъде до 1.50 — 2 метра и достатъчно скривалища.

Лев — от Царевец включително до езерото — 3 клм., укрепен също в една линия с аналогична дълбочина.

На всякъде по позицията имаше достатъчно скривалища, доста добре построени. Телената мреже се състоеше от един ред, широк до 5 крачки. Само на някои по важни пунктове, които се обстрелваха добре от неприятелската артилерия, имаше изплетена два реда мрежа. Вследствие каменистата почва, дълбочината на окопите по Бастион № № 1 и 2 едва достигаше до 1—1.30 м. Там имаше достатъчно скрити помещения.

Церберът, включен в главната позиция, се съединяваше с Бастион № 2 посредством окоп, дълбок 1.20 и минаващ по източния скат на височата, а самият Цербер състоеше от един окоп за взвод пехота, дълбок 0.80—1.20 м. без скрити помещения.

2. Предна позиция. Предната Дайранска позиция беше отдалечена от Главната позизия 3—4 клм., а беше дълга 3 клм. Укрепена беше в една линия окопи, дълбоки от 1.20—1.50 м. Само на в. Княз Борис имаше две слаби скрити помищения за по един взвод. Пред позицията имаше един ред телена мрежа, широка 4—5 метра. Обсрелът достига от 50—100 крачки; особено слаб е пред в. Княз Борис.

С постройката на Предната Дойранска позиция се гонеше целта, да не се даде възможност да се приближи противникът ненаказано до Главната позиция, и понеже тя се намираше под най-действителния огън на Главната позиция, естествено бе силна и доста добре укрепена, следователно на нея можеше да се развие упорно съпротивление. Ако впоследствие се видеше, че задържането ѝ е трудно, защитниците ѝ щяха да се оттеглят на Главната позиция, под закрилата на артилерийския огън.

Между предната Дойранска и Главната позиция, по височите Пазарджик, Бончев и Бошнаков имаше окопи по за един взвод, дълбоки 0.60—1 метър, без скрити помещения.

3. Линия на заставите. На линията на охранението имаше построени отбранителни застави по за един до два взвода, окопи, дълбоки от 1—1.50 м., без скривалища и без телена мрежа.

От горното кратко описание на фортификационното състояние на позицията се вижда, че тя не беше още готова за една сериозна упорита отбрана. Особено слаба и неготова беше Предната Дойранска позиция, а заставите бяха съвършено слабо укрепени. По дъбовия гръбнак, на Цербера, нямаше никакъв още готов окоп, който да се изпречи на настъпващия, преди той да достигне Главната позиция.

На в. Пловдив и в. Стъклен нямаше никакви окопи и ако противникът насочеше удара си тук, можеше безпрепятствено да достигне Глазната позиция, а заедно с това се явяваше в тил на прадната Дойранска позиция. Но както ще видим по-после, от 9. до 17. август противникът атакува само Предната Дойранска позиция и не се опита да действува в тая посока. Само след 17. август той реши да действува и срещу Цербера, но благодарение взетите мерки, опитите му бяха усуетени.

Как бе заета позицията. 2. бригада от Плевенската дивизия остави на позицията 28 германски и австрийски тежки оръдия и 16 български полски оръдия от 13. артилерийски полк, 30 германски картечници и 6 минохвъргачки.

2. Тракийска бригада с 9. и 27. полкове зае позицията както следва:

а) Десен участък — полковник Христов.

От 9. Пловдивски полк — 3 дружини, 20 картечници, 2 минохвъргачки, 11 бомбохвъргачки и 2 прожектори, — с заповед упрно да отбранява участъка от Караконджо до Бастион № 3 включително; да изпрати силни предни постове, които на запад да влезат в свръзка с постовете от 57. полк, като заставите солидно се укрепят.

б) Лев участък — подполковник Рачев Ст.

От 27. Чепински полк — 3 дружини с 20 картечници и 5 прожектора, — с заповед най-упорно да отбранява участъка от в. Кала-тепе включително до Дойранското езеро.

С една дружина упорно да отбранява преднята Дойранска позиция от в. Княз Борис до езерото. Да изпрати силни предни постове, като заставите солидно се укрепяват. На в. Костантин, под командата на офицер да изпрати една силна наблюдателна застава за наблюдение района гара Дойран—Патарос—Добровица.

в) Артилерия — полковник Савов.

От 13. артилерийски полк — 16 оръдия и германската и австрийската артилерия — 28 оръдия или всичко 44 оръдия, с заповед да се разположи на главната позиция по начин да може да даде смъртоносен преграден огън пред Предната и Главната позиции.

г) Подръжки.

В бригадна подръжка беше назначена 1. дружина от 27. Чепински полк, разположена 1½ клм. северно от с. Воловец, а с започване на боевете в бригадна подръжка бяха назначени две дружини от 34. Троянски полк с две тежки, 3 полски и 1 планинска батареи. В дивизионна подръжка беше назначена 4. дружина от 9. Пловдивски полк при Трите Чешми.

Германската и австрийската артилерия, която се намираше в участъка на бригадата, беше подчинена в оперативно отношение на своя германски командир, а той подчинен на общия германски артилерийски командир на германската артилерия на позиция от Дойранското езеро до Вардара. Съдействието на тази артилерия трябваше да се иска чрез германския командир.

Позицията на артилерията. Батареите в бригадния участък бяха разделени на два артилерийски подучастъци. В състава на артилерията имаше 7.5 см. с. с. полски и планински, 10.5 см., 12 см. 15 см. гаубици и 21 см. мортири.

Батарейните позиции състояха от окопи за оръдията, ровчета с блиндажи с дебели греди, за прислужниците, насипани с камъни и пръст и ниши за снарядите. Наблюдателните пунктове на артилерийските командири бяха покрити с тънък слой бетон.

Съображения за действията на артилерията. Задачата на артилерията при отбраната на позициите беше, да се приготви да действува успешно против ненадейно неприятелско нападение и опит за пробиване на фронта.

Затова:

а) Всички участъци пред нашата позиция трябваше да се обстрелват добре и бият със фронтален и по възможност флангов огън.

б) Да се приготвят позиции, наблюдателни пунктове и данни за стрелбата от тях, за евентуално изпращаните нови

батареи за усилване артилерията в участъка. Така приготвените бойни позиции за усилващите батареи можеха да служат и за запасни позиции на действующите батареи, когато тактическата обстановка и неприятелският огън налагаха това.

в) Батареите, които се издаваха със своята стрелба, трябваше да откриват огън след добре скритите.

г). Огънят требваше да се организира така, щото нощем, при лошо време и мъгла, да бъде даден без забава на искането място, с най-голяма сигурност да поразява неприятелските пехотни части, доближаващи позицията. Батареите да са готови да дават бърз, точен и достатъчно гъст преграден огън пред целото пехотно разположение. С този огън требваше да се спре движението на противника и не му се позволи да заеме част от позицията.

д). Борбата с противниковата артилерия требваше да водят гаубичните и дългите батареи от дълбоко закрити позиции, като се стремят да съсредоточат две-три батареи огня си върху една противникова.

е). Скривалищата и наблюдателните пунктове трябва да бъдат достатъчно здрави, за да издържат неколко последователни 15 см. гаубични снаряди.

ж). Батареите требваше да бъдат много добре маскирани против въздушните наблюдения.

з). Всички видове връзки между артилерийските командири помежду им, с батареите им и с пехотните началници в участъците, требваше да бъдат сигурни.

Задача на батареите и организация на огня. Полските, планински и гаубични оръдия беха назначени да произвеждат преграден огън пред Предната Дойранска и Главната позиции. Предните постове се поддържаха от далекобойните оръдия, защото полските не достигаха до там.

Местността между в. Дъб, в. Кала-тепе и езерото не позволяваше на батареите да вземат позиции, от които да произвеждат флангов преграден огън. Чрез изчисление на данните за стрелба, те беха готови да обстрелват местноста пред нашата пехота. Изнесената полска батарея за стрелба пред наблюдателната застава на в. Константин, както и гаубичните и дългите оръдия беха проверили с изстрели данните си пред всички пунктове от линията на предните постове.

Беше установено, че нощем, когато се подадат 8—10 ракети, батареите трябва без заповед да почнат да дават преграден огън пред застрашения пункт, а с два до пет бавно подадени червени ракети само се привличаше вниманието на наблюдателите и батареите. С зелени ракети се искаше, огънят да се удължи, защото или е близо и опасен в нашите защитници, или трябва да се преследва отстъп-

вящия противник. След подададения сигнал за искане прегражден огън, такъв се дава в продължение на 5 минути, след което ако не се дадат отново 8 — 10 червени ракети, батареите прекратяват стрелбата.

Артилерийските фортификационни постройки, както и по-голямата част от пехотните, не бяха в състояние още да издържат неколко последователни 15 см. гаубични снаряди. Не беха организирани още запасни позиции за усилващите батареи, а маскировката на постройките, поради голата местност и на места варовита почва, беше трудна.

Снабдяването с бойни припаси по прокараните зад позицията пътища беше много добре уредено и напълно осигурено.

3). Започване офанзивата. Действия от 25 юли до 9 август.

С идването си на позицията, 2. Тракийска дивизия знаеше, че срещу Дойранския участък е 156. французка дивизия, на запад от нея 122. французка дивизия, а на изток съ английските части. Знаеше, че противникът постоянно стоварва артилерия и други бойни средства, които изнася до позициите си, но незнаеше точно намеренията му за близко бъдеще, До началото на м. август противникът слабо обстрелвеше с артилерийски огън позициите й, но не се забелезваше никакво движение на пехотни части и, при слабо артилерийско действие, противникът не предприемаше пехотни разузнавания. Само аероплани често прелитаха над позицията.

Знаеше се от чуждата преса и от разузнаването, че генерал Сарай ще почне офанзива.

Де, обаче щеше да се изрази тази офанзива, на частите официално не се съобщи.

Едва към 5. август се забелеза едно усилено движение на тренове и камиони в тала на противника. Наблюдателите на в. Дъб констатираха увеличение на биваците около гара Килиндар, дето имаше и необикновено движение. Този факт даваше да се предполага, че противникът готви сериозно нападение срещу позициите ни при Дойран.

На фронта противникът продължаваше своето сравнително спокойствие и не предприемаше никакви разузнавания.

От бдителното око на разузнавачите противникът не можа да скрие намерението си. На 7. август командирът на бригадата беше напълно убеден, че позицията му ще бъде атакувана.

А тя не беше още довършена. Всеки изминат ден увеличаваше сигурността на предстоещата атака. Затова той заповеда, бригадата да работи усилено по укрепяването на участъка.

Обърнато бе особено внимание на Предната Дойранска позиция и на десния участък от Главната позиция, окопите на която беха още доста плитки, недостатъчно широки и удобни. Започнаха да строят закрити помещения по Предната позиция и Цербера, окопи по линията на предните постове и препятствия пред тях.

Войниците, чувствувайки, че скоро ще има да издържат на неприятелските атакуващи вълни, се заловиха с старание, винаги доста забележително пред близката опасност, за денощна работа по усъвършенствуване на позицията.

Приготвяха нишите за бомбите и патроните, вземаха сериозни мерки за колкото се може по угодно настаняване на бойните средства, за да бъдат винаги под ръка.

От действието на неприятелската артилерия се добиваше впечатлението, че неприятелските батареи последователно се престрелват. Пехотата, обаче, бездействуваше — никакви патрулни предприятия от нейна страна.

Боевете от 9. до 18 август. Неколко дена преди 9. август, неприятелската артилерия обстрелваше нашето разположение. В 4 часа пр. пл. на 9., неприятелските разнокалибрени батареи откриха огън по пехотната и артилерийска позиции. Тежки снаряди се зариваха в земята и много шрапнели се пръскаха в въздуха.

Линията на предните постове — заставите, Предната Дойранска позиция, батареите и тила на Главната позиция, както и пътищата зад нея, всичко беше под огън.

Най съсредотонен бе огънът по пунктовете от Предната Дойранска позиция и по батареите. „Тези пунктове беха обвити в дим от пукащите се начесто и в големо количество снаряди, в издигащите се гейзери от пръст и камъни, от пушека на запалените храсти. Земя а тътнеше, клокочеше. Позицията се обсипваше така обилно с градушка снаряди, че немаше кв. метър място не обсипано и представляваше един вулкан, изригащ парчета чугун и стомана, пръст, камъни, дим — лава".

Неприятелските батареи, добре маскирани и разположени в дълбоко закрити позиции, с нищо не издаваха местата си. Да се поведе борба с тежките и дълги батареи не можеше, защото не се знаяха, де съ точно противниковите. Само по звука на изстрелите можеше да се съди, че тази артилерия се намира в дола зад в. 420 и в. Близнаците, но посоките не можеха да се узнаят през деня.

Нашите батареи трябваше, при тая обстановка, да действуват само когато се появеха противниковите атакуващи части.

Голема беше вярата, че с прегражния огън ще бъде отбита всека пехотна атака. Обаче още от началото експлозиите на тежките снаряди разпокъсваха поставените на

пжртове в вжздуха телефонни кабели и врѫзките започнаха знчително да се затрудняват. Веднага се почувствува нужда тая телефонна мрежа да бѫде поставена в ров по земята, за да страда по малко от парчетата, но да се направи това беше невѫзможно. Без оглед на жертвите, телефонната линия се поддържаше и постоянно се поправяше.

Понеже без телефон за сѫобщаване на виденото, наблюдателната застава на в. Константин, избивана от масирания там огѫн и сериозно застрашена, ставаше безполезна тя се отегли на линията на предните постове, южно от в. Генерал Нерезов. След това се оттегли вече и единствената изнесена напред батарея, която даваше прегрѫден огѫн пред този пункт и през нощта зае местото си на Главната позиция.

Целия ден мина в силна противникова бомбандировка с временни слаби затишия. На мрѫкване огѫнят утихна. Забулените през деня, вследствие експлозиите, дима и пушека, пунктове сега гореха. Запалената растителност с силно издигащите се пламѫци, подобно на грамадно огнище, осветяваше целото наше разположение. През нощта противникът поддържаше слаб равномерен огѫн по Предната позиция и пунктовете пред нея.

От нашите батареи през целото денонощие не се даде нито един изстрел, защото противниковата пехота не се мрѫдна от местото си. Само в далечния тил на противника се забелязаха отделни групи, които се предвижваха от едно място на друго.

Днес за пръв пѫт нашите войски беха подложени на онова тежко изпитание, за което те беха слушали и чели.

На южния фронт нито противника, нито ние бехме прилагали оня артилерийски сѫсредоточен и мощен огѫн, който всичко руши, кѫса и убива.

Днес частите от 2. бригада на Тракийската дивизия, Чепинци и Пловдивци, пръви изпитаха ефекта на барабанния огѫн. Тежко беше да се издържи под тоя огѫн в недостатъчно укрепена позиция, без достатъчно и солидни закрития, особено на заставите и на Предната позиция, дето огѫнят беше най силен, а закрития немаше.

Но коравият дух на бѫлгарина не се смути и до край издържа. Видеха се слабите страни на позицията, разбра се от всички значението на солидното укрепяване и този пръв урок, както ще видим после, беше добре използуван.

От действията през този ден можеше да се заключи, че действително противника ще атакува Предната Дойранска позиция, за да вземе гр. Дойран, да се доближи до Главната позиция, а едновременно с това да разтърби по света, че е заел един град. Това не требваше да се допустне. Командира на бригадата реши да изпрати на предната позиция бригадната подкѫжка и да заеме тая позиция вече не

с една, а с две дружини. Изтѫй на 9. срещу 10. август, 3 километровата недобре укрепена и без скривалища Предна Дойранска позиция беше заета от 1. и 4. дружини от Чепинския полк.

На тия две дружини се падна трудната задача да запазят гр. Дойран, като издържат барабанния огѫн на неприятелската артилерия и отблъснат многочисления враг с гърдите си. На дружините, заемащи позицията, беше заповедано да се държат до последна крайност и без заповед на командира на бригадата никой да не напуска позицията.

На 10. с пукването на зората, противниковият барабанен огѫн отново почна да се сипе по позициите. Понеже противника беше заел през нощта в. Константин, напустнат от нашата застава, вече не го обстрелваше. Бомбардировката продължи до 8 ч. пр. пл., когато огѫнят се пренесе по артилерийските наблюдателни пунктове. Кѫм това време два французки полка от 17. колониална дивизия настѫпиха в неколко вериги кѫм к. 450. Някои от веригите достигнаха до 1 клм. от линията на нашите застави и щом влезоха в сферата на нашия артилерийски огѫн, беха сипно обстрелвани от полски и тежки оръдия. Точността и ефикасността на нашия артилерийски огѫн веднага разстрои правилността на веригите и ги застави да бегат назад и се скрият вѫв Владайския дол.

Щом нашата артилерия откри огѫн по неприятелската пехота, целата противникова артилерия се нахвърли върху нея, но решена винаги да брани и помага на бойната си другарка — пехотата, нашата не спре огѫня си.

В 10 часа и 30 минути пр. пл. отново силни неприятелски вериги настѫпиха кѫм в. Константин, преминаха го и доближиха до левофланговите застави. Започна се пехотен бой и под натиска на силния противник заставите отстѫпиха. Нашите батареи веднага откриха силен огѫн, спреха и подгониха противника, след което заставите отново заеха местата си.

Неприятелската атака беше отбита, затова противниковата артилерия яростно се нахвърля върху Предната позиция и в. Каварналиев.

Новопоставените флангови батареи сѫс своя анфиладен огѫн разрушаваха най-много окопите и нанасяха поражение в редовете на защитниците. На такова далечно разстояние, на каквото се намираха неприятелските батареи от Главната ни позиция, нашите не можаха да се борят с тех. Само една 10.5 см. дължа батарея можеше да достигне неприятелската артилерия.

За целта 10.5 см. дължа батарея започна да обстрелва не противниковите батареи, мѫчно уязвими в доловете, а артилерийските наблюдателни пунктове при Скалистата ви-

сота — Шапката и Близнаците. Това е най чувствителното място на една стреляща артилерия. Без наблюдаване на ефекта на огня не е възможна стрелба на разрушение, защото очите на батареите са наблюдателните пунктове. От тия пунктове към батареите водят множество телефонни жици. Прекъснати телефонните съобщения, смущавани батарейните командири, батареите се обръщат на парализирани и безопасни трупове, дотогава, докато устроят нови средства за командуване. Затова противниковата артилерия се нахвърля вече на най опасния си враг в тоя момент — по батареите зад Главната позиция и тила ѝ.

Предната позиция беше изоставена и целта се постигна. Намерен слабият пункт на противника, тази игра се повтаряше винаги, колчем тежките батареи започнеха обстрелването на Предната позиция. Благодарение на това, противникът не можа да разруши тая позиция и да прогони защитниците ѝ които немаха скрити помещения.

Разрушенията по окопите и телената мрежа беха големи.

От заловен пленник се узна, че още на 9. август 156. французка дивизия била сменена от 17, колониална дивизия, понеже в първата немали много вера, а втората била една от най-храбрите. На 156. дивизия вероятно не са разчитали, защото същата тая дивизия беше бита от 2. Тракийска дивизия през ноември 1915 година, като двата от полковете ѝ беха бити при с. Удово и с. Фурка от Чепинци и Пловдивци. С атаките на 17. дивизия разчитали да достигнат сигурен успех.

Днес полето беше обвито в още по-силна мъгла и прах За да не би от това да се възползува неприятелската пехота и се нахвърли на в. Константин, пред него беше даден във време на най гъстия дим в продължение на 10 минути от неколко батареи преграден огън.

През нощта противникът поддържаше редък единичен огън по нашето разположение, а целата нощ нашите постове с бели ракети осветляваха предлежащата местност.

Ограничен фронтът на неприятелското действие изключително срещу 27. и 9. полкове — между с. Долджели и шосето Дойран — Кукуш, даваше да се разбере, че тия двудневни боеве са само една подготовка към по-сериозни действия на този участък. Затова се вземаха мерки да се засили работата във втората позиция и в тила на бригадата с части от 9. дивизия.

През нощта, далеч в разположението на противника се чуваше шум от окопаване. Възползвани от сравнителното затишие, защитниците продължаваха поправката на разрушенията в продължение на целата нощ.

На 11. август от 6 часа пр. пл. бомбардировката отново почна. Пак дъжд от избухващи с адски трясък снаряди, непроницаема мъгла от прах, пушек, взривове. Целата околност се тресеше и ехтеше от детонациите. В 8:30 часа пр. пл. достига най-голяма сила. Барабанеше се предимно Предната Дойранска позиция и в. Кала-тепе Сухата трева се запали пред Предната позиция, затова на една от заставите се заповеда да се отегли, за да не изгорят хората. Възползван от това, противникът зае местото ѝ. Малки противникови пехотни групи се забелезваха да се движат по синорите на Кукушкия път, но обстрелвани с артилерия те се разпръснаха. Към 10.15 часа сл. пл. отстъпилата застава се опита да заеме местото си, но посрещната със силен огън и понеже ротният командир, подпоручик Василев, падна убит, отстъпи пред в. Нерезов, дето почна да се укрепява в черниците.

Този ден имаше само тия действия. Нашата артилерия започна вече да пречи на противника да се укрепява на заетите застави. Днес се констатира, че противникът обстрелва нашите позиции със 18 см. снаряди, които имат много голем морален и материален ефект. Най-много пострадаха окопите на в. Княз Борис, както и телената мрежа по Предната позиция. Поправянето на разрушенията непрекъснато продължаваше.

На изток от Дойранското езеро противникът насочи само две пехотни роти и зае село Боново, като редко обстрелваше позициите на 1. бригада от Тракийската дивизия по склоновете на Беласица.

На запад от дъбовия гръбнак до река Вардар, срещу 9. дивизия, противникът бездействуваше.

Неприятелската тежка и полска артилерия вече трето денонощие непрекъснато обстрелваше нашите позиции, особено Предната, по която често насочваше своя барабанен огън. Нашите батареи, поради далечината на неприятелската артилерийска позиция, не отговаряха, затова неприятелските батареи, съвършено спокойно, на избор, обстрелваха с точен огън избраните си обекти.

Ако не се държеше под огън неприятелската артилерия, тя, при пълна свобода, щеше да разруши нашата Предна и Главна позиция, щеше да нанесе големи загуби на защитниците. (Само дружината заемаща Предната позиция, имаше вече 20 убити и 50 ранени). Понеже немаше готови наблюдателници за часовите, повечето от тях бяха ранени и избити.

Необходимо беше да се поставят на позицията нови тежки далекобойни батареи, които да започнат борба с противниковата артилерия, а тая на 9. дивизия да заангажира батареите при в. Близнаците. По такъв начин щяха да се завършат започнатите постройки.

Понеже заемането на Предната позиция беше много гъсто и хората бяха много изложени, наложително бе поставянето в окопите на по-малко хора, а останалите да се държат в доловете, които не се обстрелваха и дето биха били по-сигурни, но винаги готови да заемат окопите, щом почне пехотната атака.

От останалите в окопите части, дежурните отделения, часовите-наблюдатели и прикритията на картечниците трябваше да стоят в самите окопи, а остатъкът в скривалищата. По такъв начин щяха да се намалят загубите и при атаката щяха да се запазят повече сили.

Като се види от сегашните действия, какво значение имат солидните скривалища, защитниците с голема охота се заловиха за бързото им привършване.

Днес с положителност можеше да се допусне, че пред фронта на Пловдивци и Чепинци действува и 22. английска дивизия.

12. август. През нощта срещу 12. август противникови слаби части се опитаха да доближат до нашите предни постове. От три места се поиска прегражден огън, който се даде веднага. Тая нощ за пръв път се искаше прегражден огън от защитниците на Дойранската позиция, чрез 8—10 червени ракети по фронта ѝ. Това е първото приложение на прегрaдния огън на южния фронт.

През нощта противниковата артилерия поддържаше редък обезпокоителен огън по заставите и позициите, с цел да не позволи да се поправят разрушенията.

Към 4 часа пр. пл. неприятелският огън се усили твърде много по в. Каварналиев. Слаби неприятелски части се опитаха да се доближат към същия връх, но бяха отблъснати с пехотен огън. До вечерта противникът продължи стрелбата, но с по малка интензивност.

От първото приложение на прегрaдния огън стана ясно, че малките началници не са схванали добре значението му и кога трябва да се иска. Тази нощ такъв беше поискан без да има нужда от него. Прегрaдният огън беше поискан срещу противник, който се окопаваше, което показва, че не беше разбрано значението му. Назначението на прегрaдния огън е да се спре настъплението на многочислен противник, да се разстрои и му се нанесат загуби, когато се помъчи да го премине, за да атакува позициите, а не да му се пречи да се окопава. Против такъв противник се действува с обезпокоителен или унищожителен огън и то по заповед на по-горните началници, а не чрез ракети, подавани за прегражден огън. Когато се подаде сигналът за прегражден огън, стреля се само пред застрашения пункт, а не пред

целия фронт. Една от заставите, вместо червени ракети, подаваше бели, считайки, че чрез тях иска прегражден огън — червените ракети били забравени.

Заставите трябваше да се мъчат да спрат настъпващия противник със своя силен пехотен огън, като подават сигнала за прегражден огън само ако противникът е неколко пъти по-многочислен, и въпреки развития пехотен огън продължава да напредва. Своевременно и по телефона трябваше да се изисква прегражден огън. Той се дава само 5 минути и ако се забележи, че от този огън противникът не е разколебан, дава се отново сигналът с ракети и по телефона.

13. и 14. август. През тия дни противниковата артилерия стреляше по-малко. Намалелият през нощите обезпокоителен огън по позициите позволяваше на защитниците да поправят всички разрушения. Всички войници, за които немаше скрити помещения, се заловиха да си направят лисичи дупки, за да се прикриват поне от парчетата на снарядите, кото летеха във всички посоки. Особено необходими се явяваха тия лисичи дупки за ротите в подръжка, защото за тях съвсем немаше скрити помещения.

От наблюдателните постове на в. Джб и в. Кала-тепе се забелезваше, че в тила на противника става приждане и преместване на части. От въздушното разузнаване се установи, че значителни противникови войскови маси са съсредоточени в района на селата Чугунци, Ени-кйой, Ковалане, Михаилово.

При започване на атаките изглеждаше, че противникът знае много добре състоянието на фортификационните постройки на позицията, както и съпротивителната им сила. Той знаеше добре, че позицията не е още готова упорно да се съпротивлява срещу една многочислена от голем калибър артилерия, снабдена с изобилно количество снаряди. Противникът мислеше, че войските, които заемат за отбрана тази позиция, ще бъдат крайно впечатлителни, тъй като те пръв път ще бъдат подложени на тежкото изпитание, незащитени достатъчно да понасят ужаса на масовия барабанен огън. При това положение, противникът считаше за естествено, че защитниците на българските позиции при Дойран не ще издържат, ще се разбегат и леко ще им бъде взета позицията.

Разсъждавайки така, логично е, дето противникът насочи за атака само една своя пехотна бригада.

Съображенията на противника излезоха погрешни. Изпитаните Тракийци не само не се смутиха, не само не напуснаха позицията, но като останаха дори и на изнесените напред застави, стоически понасяха терора на снарядите и отбиха с големи загуби за врага всичките му атаки.

За четиридневни усилия, противникът едва успе да измести само една наша застава. Ето защо бяха сега тия нови приготовления. На 14. противниковата артилерия действуваше отново по позициите ни, но снарядите прелитаха сега чак до с. Кара Оглулар, далеч в тила на Главната позиция. Това подсказваше, че противникът е вкарал в боя нови далекобойни батареи.

Никой от защитниците на Дойранската позиция не си правеше илюзията, че дейсавията може тук да спрат. Напротив, всекой чувствуваше, че сериозната борба сега започва, защото врагът е настойчив и явно е добре снабден с всички необходими средства за атаките си.

А задържането на гр. Дойран, по политически причини, беше необходимо. Слабата Предна Дойранска позиция не даваше пълна гаранция за това. Явяваше се необходимо, да се започне постройката на още една позиция, непосредствено зад Предната, по в. в. Ловчанска и Дойранско бърдо. За да се засили предната позиция със скрити помещения и да се построи втората линия зад нея, необходимо беше заставите да могат да останат по продължително време на местата си, за да гарантират на защитниците по голема свобода и повече време за работене. За поддържане на заставите, по тия съображения, се назначиха по две батареи за всека една от тях.

По такъв ничин, защитниците бяха достатъчно съзнали онова, което им предстоеше. Да се отстъпи назад и пред най мощния противник не можеше, защото тази позиция трябваше да се задържи — заповедта на командира на бригадата за задържането на всека цена на гр. Дойран беше категорична. Ето защо Трнкийци, предупредени от своите началници за последствията от малодушието или страха, както и за съдбата на армията и народа ни, ако не издържат, решиха да срязат врага, който и колкото да бъде той.

15. август. През нощта срещу 15. противникът засили своя огън по заставите и Предната позиция. Огънят скоро се обърна в барабанен, най силен по в. Каварналиев и в. Княз Борис. Противникът веднага мина в атака. Застрашените застави веднага подадоха червени ракети и нашият артилерийски прегражден огън започна да се сипе пред тях. Този огън отблъсна противника, затова артилерията му още по-яростно се нахвърля по позициите ни. Левофланговите застави, най близки до езерото, от натиска на 3—4 неприятелски дружини, се отеглиха назад на около 600 крачки.

Противникът зае тяхното место, а нашата артилерия почна да ги сбстрелва. Опитът на заставите, да си заемат обратно местата, не успе.

Защитниците на в. Каварналиев през нощта отбиха две атаки. Към 6 часа пр. пл. противникът наново поведе атака с още по големи сили и се завърза упорит бой. Заставите бяха сериозно заплашени и за да не бъдат унищожени, заповеда им се да се оттеглят на Предната позиция. Противникът зае местата им и сега напираше непосредствено на Предната позиция.

Щом линията на заставите беше заета, противниковата артилерия пренесе напълно своя огън по второто препятствие — Предната Дойранска позиция. Две батареи продължаваха да обстрелват тила на Главната позиция.

Започна се пехотен бой и на Предната позиция, защото към 8 часа пр. пл. 4—5 неприятелски дружини се спуснаха от гребена на заставите и насочиха покрай брега на езерото, срещу позициите Генерал Нерезов и Княз Кирил. Противниковите дружини доближиха телените мрежи. Подадоха се червените ракети и артилерията започна своя силен прегражден и унищожителен огън. Защитниците излезоха от лисичите си дупки, заеха окопа и посрещнаха атакуващия с картечен и пушечен огън.

Борбата продължи кратко време. Французите не издържаха този артилерийски и пушечен огън. Само малки групи успеха да се опитат да започнат изрезването на телените мрежи. Понесли големи загуби, атакуващите вълни удариха назад в див брег, преслеевани с артилерийски и пушечен огън. Те бягаха и се прикриха чак зад гребена на заставите.

С почване на пехотната атака, артилерията на атакуващия, счела че достатъчно е подготвила пътя на пехотата към победа, пренесе огъня си по Главната позиция и сега, виждайки неуспеха ѝ, отново ядовито се нахвърля върху Предната позиция.

Да се остави в ръцете на противника в. Каварналиев, зает сутринта, беше неудобно, защото той е по-висок от гребена, на който е построена Предната позиция. Ето защо по тоя връх, след отбиване на атаката, нашата артилерия съсредоточи силен унищожителен огън, прогони французите и към 11 часа пр. пл. нашаха застава стана отново негов господар.

До 3 часа сл. пл. противникът поддържаше силен огън, а след това време огънят му намале и съвсем отслабна.

Дневната атака, добре подготвена, беше водена много стремително. Ясно се забелезваше усилване количеството на батареите, а разходването на снарядите бе разточително. От хода на досегашните действия можеше да се заключи, че противиикът ще продължи атаките.

Началникът на 2. Тракийска дивизия — генерал-майор Гешов, схващайки така положението, заповеда, за всека

евентуалност, да се сжсредоточат две дружини и полски батареи от армейския резерв кжм с. Кара Оглулар. Тия две дружини бяха от 34. Троянски полк, които до преди три седмици бяха на сжщата позиция, познаваха я добре и с успех щяха да я бранят, ако станеше необходимо. Пристигналите подржжки командиржт на бригадата назначи за своя бригадна подржжка. Това облекчи полковите командири, тжй като те получиха своите дружини, оставени в бригадна подржжка, и в следващите боеве, можаха да разчитат на тях.

От изминалия ден стана още повече ясно, ча тжй като никжде другаде по фронта на изток и запад от 2. Тракийска бригада нема действия, противникжт е сжсредоточил всички свои усилия за завладеването на Предната Дойранска позиция, а след нея и на Главната по в. в. Джб и Кала-тепе.

За по-сигурното обезпечаване на Предната позиция, командиржт на 27. Чепински полк — подполковник Рачов, получи заповед да я заеме с цели две дружини, които да изпратят по една рота в предни постове.

Вероятността за една нощна атака беше много голема, затова полковник Чаракчиев, между дру ите разпореждания, които целеха правилното заемане и отбрана на позицията, направи и следните припомняния на командирите на 9., 27. пех. и 13. артилерийски полкове.

„Вероятно нощес противникжт ще предприеме атака на Предната позиция, а може би и на Бастион № 3. Требва да бждем готови да го сжкрушен. За тая цел нощос всички да бждем на щрек и по местата си. Войниците в окопите. Пушките на бруствера. Да се провери добре, може ли всеки войник да се прилепи удобно кжм бруствера и да джржи правилно пушката над него. Пушката да се насочи в телените мрежи, а не да се джржи високо. Всички бомби в Предната позиция, Бастион № 3 и Цербера, да бждат наредени и това да се провери и донесе по телефона. Всички тия пунктове да се снабдят с пистолети, и светящи ракети, за осветяване предлежащета местност. Прожекторите да сж готови да осветяват местността пред позицията.

Картечниците да бждат прегледани, да немат некоя неизправност. Лентите да бждат овлажнени, защото изсжхналите ленти не действуват добре. Да се поправят телените мрежи и испанските ездачи за загражданe окопите, ако противникжт успее да се вмжкне в некой от тех. Да се припомни на всички начинжт на отбраната. Да се употребят стремителни контр-атаки за изгонване на противника от завладения окоп. Най малко 5 контр-атаки в денонощие с една и сжща част. Никой да не смее да напусне позицията без заповед. Вземете всички мерки, да срещнем противника с достойнство. Да се напомни на всички, че от задржането

на тая позиция зависи сждбата на целата армия и бждащето на Бжлгария. Дерзайте, победата е наша!“.

Днешния ден целата 17. колониална французка дивизия беше отбита, преследвана с артилерийски и картечен огжн повече от един километжр пред Предната позиция. Понесла чувствитеяно големи загуби. тя беше в близжк контакт с защитниците. Вжпреки 15-часовия барабанен огжн и стремителните атаки, противникжт успе да отблжсне само 3 застави, като в края на боя ние останахме господари на в. Каварналиев. Защитниците вече 7 дена се намираха под могжщия разрушителен о жн на врага. Понесли беха много загуби. Днес нови и тежки загуби се прибавиха (23 убити, 174 ранени, 86 контузени, 11 умопобжркани и 5 изчезнали). В това положение защитниците на скжпата вече Дойранска позиция очакваха нощта и утрешния ден.

13. а в г у с т. На разсжмване противникжт откри силен артилерийски огжн по Предната и Главната позиции, който особено беше интензивен по в. Княз Борис и в. Генерал Жеков, сжщо по Цербера и Бастион № 2 в участжка на 9. Пловдивски полк.

Скоро артилерийският огжн се обжрна в барабанен по Предната позиция, като кжм 8 часа пл. пл. достигна своята максимална сила. Целата местност, на която се намираше позицията, се покри с дим и прах от експлозиите и нищо вече не се забелезваше от наблюдателите в окопите и от артилерийските командири.

Липсата на вжзможност да се наблюдава за движението на неприятелските атакуващи части, беше много опасна, защото от това обстоятелство можеше да се вжзползува противникжт, да се доближи до позициите и да се нахвжрли в атака, без сериозно да му се вжзпрепятствува с артилерийски огжн. Очакваше се нов бой. Сега беше ясно, че противникжт ще се опита да действува и до Джбовия гржбнак, срещу Пловдивци. Ако от там той насочеше своите удари срещу десния фланг на Предната цозиция, лесно можеше да проникне в тила на сжщата и да направи обратната й невжзможна.

За вжзпрепятствуване на този начин на действие се вземаха мерки.

Артилерията провери отново вжзможността да се дава праграден огжн пред самите позиции и по вероятните зони за настжпление на врага. За вида и големината на тия зони беха направени скици, по които батареите успеха да приготвят данните за праградния огжн.

С засилването на барабанния огжн, противниковата пехота настжпи. В атака баше хвжрлена, главно по Джбовия гржбнак срещу левия фланг на Пловдици и десния на Че-

пинци, целата 17. колониална французка дивизия, която зад себе си имаше подкрепки от английски части.

Противникът бе срещнат с силен артилерийски огън, а защитниците на заставите и Предната позиция първи посрещнаха врага.

На ротата Чепинци, заела в. Каварналиев, беше заповедано да се съпротивлява до последна крайност и само по заповед да отстъпи. И тая геройска 9. рота се съпротивлява юнашки на многочисления враг, но понесла големи загуби и обходена, бе принудена да се оттегли към 10.30 часа пр. пл. на Чепинските окопи. Веднага противникът зее в. Каварналиев, и под нашия унищожителен артилерийски огън започва да се окопва.

В стремежа си да заеме Главната ни позиция, противникът буйно се нахвърля върху заставите от охранението на 9. Пловдивски полк, принуди ги последователно да отстъпват и ги преследва към Бастион № 3. Там той беше контр-атакуван по инициативата на взводния командир подпоручик Константинов, който излиза от окопите с своя взвод, спира отстъпващите към Бастион № 3 два взвода от заставите, привежда ги в ред и се нахвърля срещу упорития враг. Същия момент, винаги бодрата артилерия откри ураган върху настъпващия, вече готов за атака, противник.

Обхванат и поразяван от шрапнелните пукания, зърнал блесъка на българския нож и остървението на юнаците, противникът не намери сили да устои. Разколебан, лишен от достатъчно доблест, той потрепва, раздвижва се и след като остави много трупове, удари назад в бърз бег, преследван с артилерийски и пушечен огън. Не успе да се задържи и зад в. Пловдив, северно от с. Долджели, защото там продължи да го унищожава артилерията ни, а отстъпи южно от с. Долджели.

Юначните 3 взвода, отблъснали с контратака французите, застрашаващи Бастион № 3, беха горещо поздравлявани.

Едновременно с атаките си по Джобния гръбнак, противникът поведе атака и срещу Предната позиция. Тук, под закрила на своя барабанен огън, той успе да се доближи до в. Княз Борис. Дошъл до разпъкъсаната от снаряди телена межа, той беше достойно посрещнат с пехотен, картечен и артилерийски огън. Атакуващите французи не издържаха, повърнаха назад и се спреха на 600 — 800 крачки южно от Предната позиция.

Въпреки силния натиск на противника и убийствения му артилерийски огън, до мръкване той не можа да достигне други успехи, освен завлядяването на в. Константин и прогонването 3 застави към пограничния камък № 26.

С заемането на в. Константин и гребена непосредствено северно от с. Долджели, положението на в. Княз Борис

ставаше вече сериозно, тъй като между тоя връх и Ловчанската висота се намираха само Чепинските окопи, които беха в една плитка линия и без телена мрежа. Пред позицията охранение вече немаше. За да се обезпечи донякъде тилът на Предната позиция, Ловчанската висота беше заета от една полурота с картечници, а на в. Бончев се разположи застава от един взвод. Противникът се намираше на около 1 клм. южно от позицията и се окопаваше.

С заемането на пограничния камък № 26, Церберът оставаше излежен. Този тъй добре кръстен пункт — Церберът — играл такава завидна рол при отбраната на в. Дъб във всички последващи атаки, не беше още здраво укрепен — имаше окоп само за един взвод, без галерии. Ако го заемеше, противникът веднага можеше да се навхърли върху бастионите №№ 1 и 2 и да продължава към в. Дъб.

Ето защо за Цербера се отделиха два взвода с заповед денонощно да работят за усилване на десния му мустак, като денем работят по минен начин, защото неприятелската артилерия постоянно обстрелваше, щом забележеше че се копае.

Противниковата артилерия непрекъснато действуваше. От тъй усилената неприятелска дейност, позициите претърпеха големи разрушения, затова пък защитниците през целата нощ усилено работиха за поправката на повредите.

Чепинци и Пловдивци през деня понесоха нови тежки загуби. В стремежа си да изпълнят отечествения си дълг, като запазят позициите си и бият врага, те дадоха 54 души убити, 183 ранени, 64 контузени, 32 обезумели, 21 оглушели и 8 пропаднали — всичко 354 души.

Вдесно, по участъка на 9. п. Плевенска дивизия и вляво — северно от Дойранското езеро, пред 1. Тракийска бригада, противникът не издаваше присъствието си. Абсолютно никакви действия там той не предприе. Всичките му усилия беха насочени само в пространството от Дъбовия гръбнак до Дойранското езеро.

В този ден Тракийци с непоколебимото си държание сломиха една отлично подготвена с масов артилерийски огън и произведена от французките многобройни войски атака. Оставил в покой съседите, съсредоточил всички усилия тук, врагът получи от Чепинци и Пловдивци ясен и недвусмислен отговор, че в стремежа да навлезе в пределите на нашата бащина земя, той трябва да бъде готов да употреби грамадни напрежения и рискува скъпи жертви, защото българинът знае да защищава отечеството си и юнашки се бие, та било то с французките и английските отлично и богато снабдени войници.

В този ден полича, че ние с пълен успех ще можем да се борим с много по-многочислен и още по-упорит враг, и

че на Дойранските позиции неприятелят никога нема да достигне никакви успехи.

17. август. Целата нощ срещу 17. противникът поддържаше лек артилерийски огън по нашите позиции, за да обезпокоява защитниците и пречи на работата по поправката на разрушенията.

На разсъмване неприятелският огън отново започна и достигна до неотбелязвана до сега интензивност. Огънят беше насочен пак само срещу позициите на Чепинци и Пловдивци; срещу съседите врагът пазеше пълно спокойствие и инертност.

Под прикритието на своята могъща артилерия, тъй разточителна в разходване на снарядите, неприятелски пехотни части от в. Каварналиев и в. Стъклен се спуснаха в атака върху още много слабите Чепински окопи. Обстреляни фланго во и фронтално, защитниците беха заставени да се оттеглят на в. Ловчанска, преследвани със силен огън. След като отстъпилата рота се устрои, настъпи за да заеме изгубените Чепински окопи, но посрещната със силен огън и след като дава загуби, между които и ротния командир поручик Николов, се задържа зад в. Ловчанска.

Противникът зае Чепинските окопи и в. Пазарджик и се насочи в тил на в. Княз Борис. Ако той успееше да проникне по-дълбоко в тая посока, положението на Предната позиция ставаше много критическо, затова на всека цена противникът требваше да се контр-атакува и отблъсне.

За целта беше назначена 5. рота от Главната позиция и 9. рота от в. Ловчанска, подпомогнати от съсредоточения артилерийски огън. Ротите се нахвърлиха в контр-атака, заеха в. Пазарджик и Чепинските окопи и прогониха задържалите се в доловете южно от тех неприятелски групи. Благодарение на своевременното явяване на 5. рота и блестящото съдействие на артилерията, флангът и тилът на в. Княз Борис беха напълно обезпечени.

Настъпилият по Джбозия гръбнак противник бе отбит от защитниците на заставите, подпомогнати от могъщото артилерийско съдействие.

И тъй, подготвената с такъв силен артилерийски, пехотен и картечен огън атака, напълно пропадна. Противникът, замаян от неуспеха си, изгубил ориентировка, почти до 2 ч. сл. пл. бездействуваше. Разбрал, че усилията му съ напълно пропаднали, след това време той се нахвърля ядовито отново, със силни артилерийски урагани, върху целата позиция на Чепинци и Пловдивци и настъпи с пехотни части срещу в. Княз Борис и в. Генерал Жеков.

До 4.30 ч. сл. пл. това настъпление беше много бавно, след което пехотни части откъм с. с. Крещели и Долджели

минаха в атака. Посрещнати със силен и добре насочен артилерийски огън, неприятелските вълни беха спрени.

До 7 ч. сл. пл. артилерийският огън постепенно стихваше и уморената пехота, понесла загуби, немаше куража да настъпи напред.

Противникът заемаше позиция на 600 — 800 крачки от Предната позиция, а с заемането на в. Стъклен той обхващаше десния фланг на в. Княз Борис и виждаше тила на целата Предна Дойранска позиция. На в. Каварналиев имаше разположени неколко картечници, които със своя огън тероризираха защитниците на позицията.

Полски и планински батареи, разположени във Владайския дол, отблизо биеха с точен огън Предната позиция. Групи от неприятелски войници се спущаха в дола, пред в. Каварналиев и Стъклен, с намерение да се задържат и разузнават пред в. Княз Борис.

Нашата позиция беше силно пострадала.

Върх Княз Борис, в. Генерал Жеков, в. Княз Кирил и в. Нерезов беха претърпели големи разрушения. Окопите сринати, телената мрежа непоправимо разкъсана, Чепинските окопи беха разрушени и напуснати. На западния склон на в. Княз Борис немаше никакви окопи, а от тоя върх до в. Ловчанска немаше нинаква пречка за неприятелското настъпление.

През деня противникът насочи своя удар срещу Чепинските окопи и в. Пазарджик и благодарение само на силния артилерийски огън и на своевременното контр-атакуване от 5. рота, му се попречи да се яви в тил на Предната позиция и окончателно компрометира отбраната ѝ, Сега в. Пазарджик се заемаше от една рота, на в. Ловчанска имаше само два взвода, с една картечница, а Чепинските окопи не беха заети.

При това положение, ако противникът би се опитал да предприеме една нощна атака, сигурно щеше да добие известни резултати, защото и най малкото закъснение на защитниците и на преградния артилерийски огън щеше да бъде фатално.

При наличността на тия благоприятни обстоятелства за една противникова нощна атака, командирът на бригадата взема всички мерки, за да се посрещне тя и сигурно отбие.

Още през деня беше разпоредено:

Тежката артилерия да се престреля за даване преграден огън в дола пред в. Княз Борис и в. Пазарджик, а полската и планинската между тия два пункта.

За да се попречи на групирането на противника в дола, артилерията от време на време да го обстрелва.

На в. Пазарджик се изпрати през нощта още една рота, за да действува флангово на противника, ако се нахвърля върху в. Княз Борис.

От Бастион № 3, бригадната подкрепа — една дружина — на мръкване трябваше да заеме в. Царевец с заповед да атакува с ила и фланга на противника, ако той би се нахвърлил в тил на в. Княз Борис.

Трябваше да се изпратят патрули по възможност напред, за да се узнае своевременно за настъплението на противника.

На заставите Пловдив, Долджелийска и Крещелийска се заповеда да се държат упорно.

Напомни се на всички, че и дума не може да става за напущане позицията, че и при най-тежката борба трябва да ни вдъхновява само желанието да се унищожи врагът.

Макар понесли големи загуби, защитниците на Предната Дойранска позиция, фланкирани от многочислена артилерия, която ги избиваше из окопите, не беха паднали духом. Прогонването на врага, преследването му от артилерията ни в бегство, възбудиха страдалите вече 10 дни юнаци, те наскачваха по окопите и викаха „ура" от радост. Макар че и днес дадоха 40 убити, 129 ранени, 43 контузени, 35 обезумели, 9 оглушели и 4 пропаднали свои другари, останалите, вече доста разредени, намираха в себе си запазени нови сили за борба.

Нощната атака. До полунощ срещу 18. противникът не предприе никакви пехотни действия, а само редко обстрелваше позициите ни с своята артилерия, за да пречи на поправянето им.

След полунощ огънят се засили и обхвана на барабанен и под прикритието му пехотата започна своето настъпление. Срещу Дъбовия гръбнак, защищаван от Пловдивския полк, настъпваха англичани, а срещу Предната позиция, бранена от Чепинския полк, налитаха французи.

Противникът, настъпил срещу Пловдивци, беше силно обстрелян с пехотен и артилерийски огън и беше повърнат още пред заставите Пловдив и Долджели.

От в. Стъклен и в. Каварналиев французите се насочиха с силни части в тил на в. Княз Борис. От всички пунктове се подадоха червени ракети и батареите веднага дадоха подготвения от по-рано преграден огън. Противникът, настъпващ по фронта на позицията, успе да достигне до 100 крачки пред телените мрежи, дето излезлите на бруствера защитници го посрещнаха с убийствен пехотен и картечен огън.

Двете роти от в. Пазарджик и дружината, която бе в бригадна подкрепа на в. Царевец, се нахвърляха в тил на противника, стремящ се да обходи в. Княз Борис. Поразяван от пехотен и артилерийски огън, атакуващият се разколеба и започна да отстъпва, немилостиво преследван с огън.

Срещу в. Кн. Кирил противникът успе да дойде до телената мрежа, но там, обсипан с ръчни бомби и контратакуван „на нож", не издържа и избега на юг. Към 1 часа и 30 м. пр. пл. противникът окончателно беше отбит по целия фронт на бригадата.

Към 3 30 часа пр. пл. англичаните се опитаха отново да настъпят от пограничния камък № 27 към Цербера, но беха отбити само с артилерийски огън.

На разсъмване неприятелската артилерия отново засили своя огън по позициите ни. Предната Дойранска позиция, разрушена в много участъци, не даваше вече достатъчно закрила на защитниците. Поставените флангови батареи при в. Константин избиваха немилостиво юначните Чепници и на в. Генерал Жеков ги заставиха да напуснат разрушените окопи, в които и ротният командир и много войници беха избити. Останалите защитници се оттеглиха в дола северно от височината и там дочакаха тъмнината, за да заемат отново местата си. Нашата артилерия започна да бие дола пред Генерал Жеков с редък огън, с цел ако противникът настъпи там, да го срещне с максимално число батареи.

До мръкване неприятелската артилерия продължаваше да обстрелва с доста интензивен огън позициите. Това непрекъснато действие на неприятелската артилерия показваше, че може би противникът отново ще настъпи, или пък, може би, не мисли да предприема нови пехотни атаки. Поскоро той искаше да приковава по позициите защитниците с цел да организира разстроените си части и им даде възможност да се утвърдят на спечелената почва.

На 28. август бе дадена заповед, Долджелийската застава да заеме пограничния камък № 26, само ако е напуснат от противника. За тази цел, вместо само заставата, беше насочена цела една рота, която с бой да вземе тоя пункт. Ротата бе забелязана още при камък № 27 и силно обстреляна, понесе загуби, но въпреки, това, храбрият й командир към 1 часа сл. пл. я поведе в атака и зае пограничен камък № 26 — Долджелийската височина.

Там окопите беха дълбоки едва 50—60 см., не даваха никакво закритие. Противникът се беше окопал на 200—300 крачки на южния скат на тая височина, отдето откри силен картечен огън по ротата. Артилерията от своя страна продължително барабанеше височината.

От това двойно обстрелване ротата изгуби 130 души, вследствие на което започна да се оттегля. Тази височина беше атакувана по едно недоразумение. Още при изгубването й на 18. командирът на бригадата считаше, че тая височина не трябва да се заема с бой, защото е гола, скалиста и неу

крепена. През нощта беше лесно да се заеме, но през деня по никой начин не можехме я удържа, защото щом противникът открие огън с тежката си артилерия, защитниците й щеха да бъдат съкрушени и принудени да я напуснат. Ако я атакувахме, само безполезни жертви щяхме да дадем, без никакъв резултат. Не трябваше да се атакува, за да не изтощаваме силите си за атака и задържане на неукрепени пунктове, а трябваше да ги пазим за борба на подготвената за упорита отбрана позиция, още повече, че само една бригада заемаше 9 клм. позиция, което не съответствуваше на силите й.

По произлезло между командира на полка и началника на дивизията недоразумение, въпреки че последният е възприемал напълно горните мотиви, атаката беше произведена и загубите понесени.

Резултати от боевете. С боя на 18. август се завършваше офанзивата срещу Дойранската позиция. Окончателно съкрушен от храброто държане на пехотинците и изкуството и бодростта на артилерията, противникът изглеждаше да се е отказал от нови сериозни действия тук.

От заловените пленници и от документи, намерени у един убит английски офицер, ставаше ясно, че в атакуването на Дойранския позиционен участък са взели участие 17. колониална французска и 26. английска дивизия; французите са действували от Дойранското езеро до с. Долджели, а англичаните от същото село до с. Крещели по Дъбовия гръбнак.

В тази офанзива нашият враг употреби големи усилия, забележително старание и упорство, за да ни сломи. С многочислената си разнокалибрена артилерия и грамадното количество снаряди, подвозвани по железницата от Солун до станциите Килиндир и Хаджи Юнус, той, разчитайки на неподготвеността на позицията и впечатлителността у нашите войски, искаше да добие леки успехи.

Последователното вкарване на все повече и повече части показваше, че неприятелят се беше убедил, какво има срещу си един противник, толкова силен и издържлив в позиционната война, колкото несломим при настъплението. Дошъл до това убеждение, врагът беше заставен да вкара в действие цели две дивизии.

И тия големи сили атакуваха не цялата бригада, а само две дружини от Предната позиция — 27. Чепински полк и две роти от 9. Пловдивски полк, които отбраняваха полуразрушени позиции, дето в продължение на 10 денонощия Чепинци дадоха 1106, Пловдивци 250 и артилеристите 60 души загуби.

При такова несъответствие на вкараните в боя сили и при изразходваното количество бойни припаси, противникът

не получи никакви резултати. Той успя да отблъсне само Долджелийската застава, да заеме пограничния камък № 26, за който нищожен успех противника разгласи, че заел едно бронирано укрепление, а в същност там имаше окоп за един взвод, дълбок 50—60 см., без телена мрежа.

Пред Предната Дойранска позиция противника успя да заеме гребена на Предните постове.

Тази блестяща отбрана се дължи колкото на предвидливостта на началниците, за противопоставяне на противника всички отбранителни средства, толкова и на готовността на офицерите и войниците да се жертвуват за Отечеството. От 10 часа пр. пл. на 18. август ясно полича, че волята у противника е сломена и че той ще спре атаките си, затова пък се забелезваше стремлението му да не изпуща из ръце спечелената почва.

Да се затвърди на завладения от него гребен на предните постове, той прояви голяма енергия. От този факт започва да става ясно, че за в бъдаще строението и поддържането на Предната Дойраиска позиция ще става при постоянна тревога от страна на врага и с постоянни загуби. Същото щеше да бъде и положението на противника. Така се постави началото на позиционния начин на действие на близки разстояния в този участък.

В десетдневните августовски боеве, Чепинци и Пловдивци се проявиха като истински тракийци и не само не засенчиха славата на българското оръжие, но възвеличиха още повече името на българската армия.

През целото траене на боевете, южното слънце жестоко припичаше, а нощем луната кротко и ясно осветляваше бойното поле. Разкъсвани и ранявани от неприятелската артилерия, защитниците можеха само през нощта свободно да се промъкват към Главната позиция, да намерят облекчение за раните си и да изнесат убитите си другари.

При това положение, задържането на Предната Дойранска позиция, недостатъчно укрепена и без скривалища, все от едни и същи части, е героичен подвиг, който не трябва да се забравя от българския народ, както не ще го забравят и атакуващите неприятели.

На 18. август 1. армия предприе настъпление към гр. Лерин и Островското езеро със цел да стесни противника, да ограничи разпространяването му на запад, за скъсяване на фронта, както и да пресече пътя за подаване ръка на италиянската армия в Албания, а 2. армия — за завладяване на Серес, Драма и Кавала и за съкратяване на фронта с достигането на р. Струма.

Развилите се там действия оказаха влияние и на тия при Дойран. Още на 19. в тила на противника се забелеза движение на пехотни и артилерийски части в южна посока.

Много от биваците при Кулиндир липсваха, което показваше, че противника оттегля част от силите си, за да ги противопостави на почващата наша офанзива.

Поуки от боевете. Първото нещо, крайно необходимо след боевете, беше да се проучат и отстранят всички констатирани недостатъци, било в укрепването на позицията, било в заемането й, било в действията на частите.

Противника води 4 дни боеве, докато успее да отблъсне предните постове със заставите. Ако заставите са добре укрепени по начин да се съпротивляват на силния разрушителен артилерийски огън, те са в състояние да задържат за дълго време настъплението даже на превъзходен противник. Щом окопите са дълбоки, имат солидни скривалища и са обградени с телена мрежа, ще изпълнят прекрасно назначението си — да задържат противника по-далеч от Главната позиция, да разузнават за него и да определят дее насочена най-силната атака при действие срещу Главната ни позиция.

27. Чепински полк даде голями загуби в 10 дневните боеве, защото по позицията липсваха достатъчно и добре изградени скривалища, особено в първите дни. Предната позиция се заемаше много гъсто и защитниците се излагаха на унищожаване от артилерийския огън, преди да е почнала пехотната атака. Само на в. Княз Борис имаше две несръчно съградени скривалища, тесни и низки и само с по един вход и без никакви отдушници, които още първите дни беха разрушени и защитниците затрупани в тях.

Гъсто заелите окопите защитници се струпваха по тех, и търпеха загуби от разрушителния артилерийски огън. За да се спасят от многото загуби, те се натъпкваха в скривалищата, повече отколкото можеха тия послдните да поберат. Там, при липса на въздух от затрупване на единичните входове, хората се задушаваха, изтъпкваха и наранаваха.

Всички ясно разбираха, че потта не трябва да се скъпи, и че тя е, която ще спаси топлта юнашка кръв, че работа усилена и денонощна е необходима, за да се направят окопите достатъчно широки, да се изработят в тех повече скривалища за прикриване защитниците във време на бомбардировка.

Скривалищата трябваше да са широки и непременно най малко с двойни входове, снабдени с отдушници и да влизат в тех толкова хора, за колкото са построени. На входовете им да се поставят врати от дебели дъски — талпи. Във входовете им да се спират снарядните парчета, хвърчащите камъни, да се разбива о тех струята от взрива на снаряда и да се предпазва самият вход от затрупване.

Още в началото на разрушителния огън почти всички часови — наблюдатели в окопите, биваха наранявани или убивани, защото стояха съвършено открито в окопите, без каквито и да било застроени наблюдателници, нито снабдени с технически средства за наблюдение. Наложително беше, следователно, да се устроят блиндирани и бетонирани наблюдателници за тях.

Там, дето почвата не беше силно камениста, окопите лесно се затрупваха, а за разчистването им требваше да има навреме складирани инструменти.

Много лесно се повреждаше телената мрежа, защото беше недостатъчно широка и само в един ред, а сега се виде, че трябва да имаме два реда телена мрежа, в по-широки ивици и с разстояние между ивиците 5 до10 крачки.

Веднага требваше да се започнат дълбоки и сигурни скривалища за картечниците, дето да се съхраняват до момента на употребението им.

Бомбите и патроните, по липса на удобни и сигурни ниши за тех, често биваха затрупвани от сринатата пръст и камъни. Требваше да се организират по-добри, по сигурни и сухи закрития за тия бойни припаси.

Телефонните линии беха силно пострадали, а при поправката им се дадоха много загуби. Кабелите беха опъвнати върху пърти, при взривовете беха на много места изпокъсани и унищожавани, хората, които отиваха да ги вързват на открито, биваха избивани. Наложително беше, в най-обстрелваните участъци кабелът да се постави във входа за съобщение със специална обстановка, дето по-трудно би бил скъсван, а поправката му по-скоро и без загуби би се извършила.

Много сухата трева и храсти пред позицията често гореха, запалвани от неприятелските снаряди, затова требваше растителността навреме да се изгори, за да не се смущават защитниците във време на боя от пожарищата.

Констатира се, че вследствие липсата на един общ артилерийски началник, който да обединява команеуването и управлението огъня на леката и тежката артилерия, много от неприятелските пехотни части успеваха да настъпят безнаказано и дори необезпокоявани от никого.

За да се изпълнят инструкциите, давани от Щаба на Действующата армия, щото полските батареи да избегват да стрелят на средни и големи разстояния, като се задържат за действия от 1500 метра и по-близо, изключително срещу неприятелската пехота, требваше германските далекобойни

и гаубични батареи да сѫ подчинени непосредствено на общия командир на артилерията, за да могат веднага да бѫдат насочвани за обстрелване на по далечните цели. Това, обаче, ставаше много трудно. Докато командирѫт на артилерията даде задача на германските батареи и тя бѫде разбрана (става чрез преводчик), докато се открие огѫн, или докато се поиска такѫв от командира на тежката артилерия, който се намираше 15 клм. далеч, (германски офицер), подвижните цели успеваха да се скрият в доловете или се обстрелваха с неколко само изстрела, или сѫвѫршено не се обезпокояваха.

Поради тази причина полските батареи се използваха, изобщо, против целите и на средни и на големи разстояния, както и за прегражден огѫн пред заставите и Предната позиция.

Противникѫт беше подвижен, та бе необходима бѫрза ориентировка и бѫрзо поразяване, от разстояния, на които германските тежки батареи стрелят. Местността налагаше да не се допускат безнаказано по гѫнките и доловете да се приближава врагѫт, а да се бие навсекѫде, дето би се помѫчил да се приближи закрито. Това биха успели да сторят германските гаубични батареи, ако те не се занимаваха в това време да бият обекти които в това време не представляваха никакѫв интерес.

Затова полските батареи се използваха за всичко и против всички цели, вследствие на което беха в постоянна борба, беха откривани, и противниковата артилерия се нахвѫрляше по тех и им нанасяше твѫрде големи загуби (около 60 войника и 5 оръдия вѫн от строя).

Двойното кмандуване бешe крайно неудобно и вредно, затова се налагаше щото целата тежка германска артилерия да се подчини направо на командира на артилерията в участѫка. С това разпределение на целите между разните калибри, откриването на огѫня и управлението на артилерийския бой щеше д бѫде напѫлно правилно и сѫобразно с целите на боя и то, безспорно, с много по добри резултати, с повече загуби за противника, а по-малки от наша страна.

Забележа се от действието на артилерията, че при избора на позициите за батареите, най-главното условие е да се добие вѫзможност да се бият всички линии наши окопи от полските, планинските и тежките оръдия. При разпределението на огѫня требваше да не се остави нито едно долче, нито най-малката зона, необстелвана и не ефикасно поразявана. В най-важните и опасни места пред позициите, както и по неприятелската позиция, да се достигне максимално сѫсредоточение на огѫня по вѫзможност от повеече батареи.

Артилерията требваше да се стреми сѫс своя унищожителен огѫн да осуети всека подготовка за нападение, и своевременно да отблѫсне започващата атака.

Много важно беше да се дѫржи под огѫн неприятелската артилерия и главно ония батареи, които систематически резрушаваха Предната Дойранска позиция. По липса на средства, това не можеше да стане.

Когато противникѫт, в пѫрвите дни на боя, се доближи до нашата позиция, требваше с тежки и леки батареи да се обстрелва пехотното му разположение, с цел да му се попречи да се затвѫрди и му се нанасят постоянни загуби. Това ясно сѫзнавано, артилерията постоянно с своя огѫн се мѫчеше да пречи на приближаването, разрушаваше окопите, скривалищата, приготовляваните гнезда за поставяне на минохвѫргачките, които можеха вече да действуват по Предната позиция, картечниците, осветителите (прожекторите), обстрелваше сборните пунктове, пѫтищата, по които ставаше подвоз и приближаване кѫм позициите.

Местността, дето е разположена артилерията зад Главната позиция, стрѫмно се спуща на север. Трудно беше да се намерят удобни позиции за полските батареи с права траектория, а ако се изтеглеха назад, губеха много от далечината на изстрела си. Местността, на която беше построена Предната позиция, както и предпозиционното пространство, е силно хѫлмиста и образува много долове и гѫнки, които не могат да се обстрелват от полски оръдия. Необходимо беше да се засили артилерията с леки гаубици и да се доведе числото на гаубиците до това на полските оръдия.

За отбиване пехотните нападения и за даване прегражден огѫн, най-удобно и най-скрострелно се оказа полското 7·5 см. с. с. оръдие, а за разрушаване окопите, галериите и телените мрежи се оказаха най-подходни 12 см., 15 см. и 18 см. гаубици.

Най голем ефект за нашата артилерия имаха неприятелските 10·5 см. и 15 см. дѫлги оръдия, а позициите най-много страдаха от 15 и 21 см. гаубични снаряди.

Ето защо, за да се противодействуваше на разрушителната дейност на противниковата артилерия, организираната за упорна отбртна Дойранска позиция требваше да има сѫщите леки и тежки батареи, които допѫлвайки се в свойствата си, щеха да сѫкрушат много добре всички предприятия на противника.

Там, дето през време на боевете беше даван бѫрз и достатѫчно гѫст прегражден огѫн, той не бе преминуваан от атакуващия. или ако тоя се опиташе да го мине, понас-

яше големи загуби, разстройваше се и не успеваше да се нахвърли на окопите.

За да се добие тая гъстота на преградния огън, трябваше да се дава на орждие не повече от 75 метра фронт. За Дойранската позиция, следователно, бяха необходими толкова орждия, колкото пъти по 75 метра беше дълга, ако фронтът беше едновременно по целата си дължина атакуван. Когато част от орждията съ свободни за даване преграден огън в назначените им зони, вследствие на това, че там противникът не атакува, те съсредоточваха своя огън пред атакуваните участъци, даваха спомагателен преграден огън и по тоя начин се добиваше по голяма гъстота.

Напълно се установи от тия боеве, че всеки командир на артилерийска група или отделение трябва да бъде в постоянна телефонна връзка с дружинния командир, в чиито участък действуват батареите, за да може във всяко време да бъде изпълнено условието, щото при поискване от пехотния началник артилерийско съдействие, такова да се даде. На поискването от пехотни началници артилерийско съдействие, трябва да се гледа като на заповед и да се изпълнява като такава.

Когато, обаче, неуместно е поискан от пехотните началници преграден огън, защото не са разбрали какво е назначението му, кога той е необходим, колко струва на отбраната, те стават причина, да се изразходват залудо голямо количество снаряди, които ще липсват за решителните минути.

Разбира се, че въпитанието на пехотинеца трябва да се доведе до степен, че той сам да отбива и по-силни неприятелски групи с огън, с бомба и ножа, а при голямо нападение да иска преграден огън и то като подаде навреме предупредителните за това ракети.

Батареите трябваше да се окопават добре, защото от разрушителния неприятелски огън, воден по тях, много прислужници и орждия бяха пострадали. Закритията за прислужниците до орждията да бъдат по-широки, за да служат и за жилищни помещения, добре гарантирани против тежките неприятелски снаряди, дото прислужниците да могат на легла да си живеят. Така бойците артилеристи ще се чувствуват при батареята най-добре. Нишите за бойни припаси да бъдат до самата батарея, добре защитени.

През тези боеве построените бетонени куполи над орждията с достатъчна дебелина, до 1·50 метра, не бяха разрушени и под такива куполи материалната част и прислужниците и при най силния огън по батареята останаха здрави.

На артилерията се наложи още по-голяма бдителност за поведението на противника, защото изходните за атака неприятелски позиции бяха вече много близо до нашата Предна Дойранска позиция. Сега ставаше възможно, противникът, без артилерийска подготовка, да се нахвърля с изненада в атака на позицията ни и като ни намери неподготвени и невиимателни, да я заеме.

Сега беше необходимо да се залавят и най-малките признаци за едно подобно действие. Появяване ножове по окопите е признак за събиране там повече хора; движение по окопите, прах зад неприятелските окопи, шум и глъчка в противниковата позиция, особното мълчение на неприятелската артилерия — са признаци за някоя изненада. В такива случаи, щом има известна увереност, нашата артилерия с унищожителен огън по предните противникови окопи трябваше да осуетява организираната там атака.

През време на бомбардировката почти не беше възможно денем ранените да се пренесат от окопите. Само през нощта, когато утихнеше барабаният огън, те се изнасяха до дружинните превързочни пунктове. От там носачите можеха да ги пренесат на главния превързочен пункт. И така цяла нощ се изнасяха ранените, с носилки и, дето бе възможно — с кола.

Работата на дружинните превързочни пунктове, особно в 27. Чепински полк, беше денонощна, под неприятелския огън, понеже от Предната позиция постоянно пристигаха ранени от артилерията войници. Гранатните парчета нанасяха ужасни рани. Такива страшни рани лекарите досега не беха виждали, защото боевете, които бехме водили през войните 1912—1913 и 1915 година немаха тоя характер. Тогава повече шрапнелният и пушечният огън нанасяха раните, а сега, оставени на една и съща позиция, разрушавана с тежки гранати цели седмици, хората страдаха само от гранатите.

Оглушалите, полуделите, онемелите показваха ония адски страдания, които беха преживели защитниците на Дойранските позиции. Толкова много угнетени беха те, че усилената храна, която им се даваше във време на боевете, оставаше неизползвана. Никой немаше апетит.

Изтъкна се през тия боеве, че и санитарният персонал трябва да се сменява и подпомага отзад с друг, да се маневрира с санитарните превозни средства за облекчение оная част, която води боя, с средствата на частите от тихите участъци. Веднаж ранените извадени от зоната на артилерийския огън, евакуацията им по другите лечебни заведения и чрез санитарни тренове в вътрешността отиваше леко.

Видът на тия тъй много и тъй тежко ранени войници стресна както санитарния персонал, тъй и всички началници и войници, а като резултат се яви оная енергия, която неотслабно поддържаше волята да се съгради най-солидна и най-добре организирана позиция.

Изобилно проляната кръв и жестоките страдания, понесени от частите на 2. Тракийска бригада, беха тъй благотворни, щото, както ще видим по нататък, тая позиция достигна такова съвършенство, че като даваше на защитниците сигурност под барабанния огън, запазваше борческия им дух и числото им, за да съкрушават винаги всички многобройни атаки на врага, като му нанасяха грамадни загуби.

И тъй, първият урок бе добре използуван.

15. Разпореждания след боевете. За да се гарантира по-добре позицията, веднага след боевете беше заповедано усъвършенстуването на Предната Дойранска позиция.

Най напред трябваше да се построи един окоп зад в. Княз Кирил и Генерал Жеков, за да може да се отива от в. Генерал Нерезов за в. Княз Борис, без да се минава през стрелковите окопи.

Трябваше да се съединят окопите на в. Генерал Жеков с в. Княз Кирил, като зад в. Генерал Жеков окопите се направят в две линии.

За да се отиде денем от Дойранския дол до Генерал Жеков, скрито от погледа на противника, трябваше да се направи скрит ход през седловината, съединяваща Княз Кирил и Лявченска висота, която трябваше да се укрепи най-солидно.

Трябваше да се бърза с изкарването на започнатите скрити помещения.

За изкарването на тия постройки беха дадени малки срокове, с цел да се работи по-интензивно. Всички защитници боха предупредени, че неприятелският огън по нашата позиция не може да бъде препятствие, което да спре работата; ако в време на работата се дадат някои загуби, то приготова позиция, загубите в време на един нов бой и ново сериозно бомбардиране ще бъдат минимални.

С доближаването противниковата позиция, постоянното безпокоение защитниците с артилерийски и картечен огън, работенето през деня бе възможно само в галериите, затова се работеше почти изключително нощем, като освен усъвършенстуването на старите позиции, започваше се строежът и на новопроектираните окопи.

Дълбаеха се нови галерии, усилваха и разширочаваха се телените мрежи, организираха се наблюдателни пунктове за пехотните и артилерийските командири и наблюдатели, увеличаваше се числото на закритията за защитниците и подръжките.

Закипе работа, съпроводена с много усилия и труд, но с пълно съзнение за ползата от него.

Материялите за укрепяването се подвозваха до с. Воловец и гр. Дойран. От там, до мястото на употреблението им се пренасяха на ръце и на товарни животни.

Бетонените постройки се правеха от смес на цимент и пясък. Чакъл се употребяваше много малко, поради немане време да се начука и поради липсата на каменотрошачни машини. Нарежданите камъни се заливаха с бетонена каша, приготвена на брега на Дойранското езеро. Там при изобилна вода и пясък, кашата лесно се приготовляваше и в санджаци, поставени на гърба на товарните животни, се пренасяше до постройките. Това обстоятелство много способствуваше за успеха в работата. По този начин, в скоро време се създадоха много постройки, както на Предната, тъй и на Главната позиция. При бетонирането биваха използвани и хилядите шрапнелни стоманени чаши, натрупани по позицията от постоянното й обстрелване.

Към началото на м. октомври се засили работата по Бастеон № 1 (Аеропланна висота) и по Цербера, и то под постоянен обезпокоителен огън, особно нощно време. Голямо внимание се обръщаше на укрепяването на Церебра и заставите Крещели, Долежели и Пловдив, които са намират южно от него.

За устройството на изнесените много напред без взаимна свръзка застви, се употреби голем труд и много усилия, съпроводени винаги с много жертви, тъй като противникът непрекъснато държеше под обезпокоителен огън работниците и ги нападаше с малки пехотни части. Материялите тук не беха в достатъчно количество, защото превозните сресства не достигаха, езерото се отдалечаваше пясък на мястото немаше, цимент не всекога се отпущаше навреме и в достатъчно количество.

Като се вземе под внимание, че през м. м. октомври, ноември и по късно, бетонените работи беха несигурни поради студа, става ясна мъчнотията да се достигне до по-големо съвършенство в позицията, въпреки най-големото желание.

Условията, създадени от близостта на противника, беха особено трудни, главно затова, че требваше обезателно да се работи нощем. Подносът на матяриялите, копането, граденето и всички манипулации с инструмента, металическите и дървени материяли, за постройките и изкуствените препятствия, требваше да става с особено внимание. Най малкият шум биваше последван с огън от страна на противника.

Работенето нощем, което държи хората в постоянно напрежение, без нощна почивка, беше винаги по-малко продуктивно от дневното, затова и довършването на постройките, строени нощем, беше винаги забавяно. Естествено, от наша страна се отговаряше на противника, колчем биваше

констатирано, че той работи по своите позиции, но това не облекчаваше работниците на Предната Дойранска позиция и на заставите,

16. Настъплението на 1. и 2. армия в Леринско и заемането на Серес, Драма и Кавала. Когато Източната съглашенска армия произвеждаше офанзивата си, за да вкара Румъния във войната, българското главно командуване, за да скрати фронта и за да влияе в обратна посока на Румъния, предприе настъпление с флангове армии от Южния фронт за заемането на района Серес, Драма и Кавала, също и на планината Чеган до Островско о езеро. С първата операция се целеше достигането до р. Струма и използването на ж. п. линия Гюмюрджина — Драма, а с втората — прекъсването на съобщенията с Италия през Албания,

На 18. август, 1. и 2. армии настъпиха. На десния фланг 1. армия достигна до Островското езеро, а 2. армия до р. Струма.

С почването на тази българска офанзива, румънците счетоха, че вече са ангажирани нашите сили и се намесиха в войната.

Съглашенското командуване предприе от своя страна известни маневрирания, с цел да сбие нашето десно крило — 1. армия, като демонстрираше на р. Струма.

За контрнастъплението се използваха сръбските и френските дивизии. Офанзивата започна на 10. септември. На 14. септември 1. армия беше принудена да отстъпи до линията Лерин — Каймакчалан, а на 4. октомври до р. Черна — Кенали в Битолското поле, дето след големи и жестоки боеве, на 15. ноември отстъпи и от тая позиция и към 19. ноември зае позиция северно от Битоля.

В тия боеве сърбите употребиха най-големи усилия и понесоха най-големи загуби; французите се биха храбро; пристигналите на южния фронт руски войски масово се жертвуваха за Сърбия, англичаните бяха в отбрана на р. Струма, а италианците съдействуваха.

Българската 1, армия употреби забележително старание да задържи позициите си, понесе големи загуби, но притисната от числено превъзхождащ противник, снабден с много артилерия, беше заставена да отстъпи.

В Солун се намираше временното революционно правителство на Венизелос, което организираше своите войски. До 14. ноември беше формиран един гръцки полк от войските на „народната отбрана", който на р. Струма бе в френския отряд. Кралските войски от Серес, Драма и Кавала (около 7,000 души), с 15 оръдия, от 15 до 27. септември с 10 трена бяха пренесени в Германия. Борбата между роялистите и венизелистите се усилваше. След блокадата и ултиматомите, дадени от Съглашението в Атина, кралската армия беше окончателно демобилизирана, което има за последствие изгонването на крал Константин в края на юни 1917 г. и пълното могъщество на Венизелос в Гърция.

В Добруджа българската 3. армия нанасяше съкрушителни удари на румънците, русите и сърбохърватите, като я завладе до устието на Дунава, прехвърли част от войските си в Румъния, които превзеха Букурещ и достигнаха до р. Серет.

На генерил Сарай се налагаше да стабилизира положението си при Битоля, като се установи на една позиция, дето да се съпротивлява на нашите атаки, и която да му служи за база при едни нова офанзива, без да изпуща спечелените вече терен.

За спиране успеха на противника към Битоля, от различни участъци на фронта се изпращаха войски в подкрепа на частите от 1. армия. От Дойранския участък беха изпратени 27. Чепински, 9. Пловдивски полкове от 2. Тракийска дивизия и 33. Свищовски полк — от 9. Плевенска дивизия. Там тия полкове се биха също тъй добре, както и на Дойранските позиции.

Местата им по Дойранските позиции беха заети от полковете на 9. дивизия; 34 Троянски полк зае позицията, отбранявана от Тракийците.

Командуващият 1. армии, след неуспехите ни на десния фланг, беше сменен. Генерал-лейтенат Бояджиев предаде командуването на войските в завоя на р. Черна и Битолско — на германското командуване, а новоназначеният командуващ 1. армия — ганерал майор Гешов, с щаба си, пое кандуването на войските в долината на р. Вардар. Щабът на 1. армия се разположи в горичката северно от с. Дедели, в долината на р. Козлу-дере, близо до гара Дедели.

В състава на 1. армия сега влизаха 5. Дунавска дивизия на запад от р. Вардар, 9 Плевенска дивизия между р. Вардар и Дойранското езеро и 1. бригада от 11. македонска дивизия — от Дойранското езеро до в. Висока-чука на Беласица.

Българското армейско командуване започна да проучва условията и с постоянни проверки подготвяше сигурната отбрана на позициите.

При опита от току що миналите боеве всички полкове усъвършенствуваха позицията с постоянна работа и зорко следеха противника.

Глава III.

Действията на Дойранския фронт през зимата, пролетта и летото 1917.

Всестранна подготовка на позицията. Карти и планове. Наблюдения. Усилване строежа. Задушливи газове. Сигнализация. Бомбиери. Подслушване. Аеропланите. Сжображенията за отбраната. Артилерийска подготовка на отбраната. Патраулни нападения. Начертание в план на позицията. Оценка на позицията. Сили, средства и разпределението им. Действие преди големите боеве. Сведения за противника. Противникова и наша дейност преди атаките. Офанзивата на сжглашенците през април и май. Боят на 24 — 25. април. Боят в участжка на 2. пех. бригада. Боят в участжка на 1. пех. бригада. След боевете. Боят на 8 — 9 май. Заключения по организацията, заемането, отбраната на позицията, загубите, поведението на войниците. След боевете — затишие. Значението на разните участжци при отбраната и подробен анализ. Действията през летото и есента.

Всестранна подготовка на позицията. Както казахме, пжрвият опит от боевете през август 1916 година и честите обстрелвания на позицията даваха импулс за работа и желание за всестранното усжвжршенствување на отбраната.

1. Карти и планове. С почване на войната, бжлгарските войски разполагаха с карта 1:126,000, 1:210,000 и 1:200,000. Последната карта беше австрийска. С установяването на фронта и постройката на позициите, почувствува се нужда от карти пò точни, пò ясни и в пò-еджр мащаб. Такива започнаха да се изработват в мащаб 1:50,000; 1:25,000; 1:10,000, а за някои участжци се приготвиха и планове в мерка 1:5,000. Топографическата секция от щаба на армията печатеше в голямо количество необходимите карти. На

тех периодически се нанасяха нашите и противниковите позиции, сжобщенията на противника, биваците му и разположението на батареите. Тия карти винаги се сверяваха от вжздушното наблюдение. Всеко най малко изменение в нашата и неприятелската позиция, всички нови фортофикационни постройки периодически се нанасяха вжрху новите издания. Даваха се имена ни всички пò-важни пунктове на местността, както и на всека позиция или окоп, обикновено по имената на отличили се офицери или войници. Подробните карти с нашите позиции се пазеха сериозно, за да не попаднат в ржцете на противника, когато тия с подробната позиция на противника се раздаваха в голямо количество. На тия последните беше нанесена свмо пжрвата линия от нашата позиция, която противникжт и без това виждаше.

За пò-лесното даване заповеди и правене донесения по картите, последните беха нарафени на квадрати, чрез което веднага, без много обяснения се узнаваше точно за кой пункт се говори.

Нужните на батареите карти за артилерийска стрелба се изработваха специално и по тех успешно и лесно можеше да се води стрелбата.

2. Наблюдения. От многото опити беше добито впечатление, как най сигурно трябва да става наблюдението от разните видове наблюдатели — пехотни, артилерийски и офицерски. Участжците от неприятелското резположение беха поверени за наблюдаване от специален наблюдател. От негового будно око, вжоржжено с бинокол и зрителна тржба, не требваше да се остава скрито нищо от онова, що се вжршеше в поверения му за наблюдение сектор.

И от най-малкия знак се вадеха заключения. Службата по наблюдението беше поставена на голяма висота и сжвжршенство. Всички наблюдатели веднага правеха донесения за забелязаното. Донесенията се систематизираха в щаба на полка и щаба на бригадата и два пжти в денонощието се изпращаха в щаба на дивизията. Важните донесения се предаваха веднага до щаба на армията.

В щаба на дивизията се систематизирваха, анализираха всички елементи, от които се правеше заключение за близките или по-далечни намерения на противника.

От движението на треновете, от числото на пристигащите вагони на гарите Килиндир и Хаджи Юнус, се правеха сравнителни таблици, от които ясно се виждаше сжстоянието на подвоза в тила на противника. От количеството и посоката на движешите се камиони, кола и артилерийски запряжки се заключаваше, де и кога може да се очаква действие или изненада.

За числото на падналите по позицията неприятелски снаряди се джржеше точна сметка. Всекидневно от всички

полкови и бригадни участъци, чрез специално назначени хора, се събираше числото на изстреляните по нашите позиции снаряди — тежки, леки и мини. Тия цифри служеха за попълване листа за поведението на неприятелската артилерия. Като се прибавяха към тия сведения и числото на изстреляните от нашата артилерия снаряди, ясна ставаше картината на по-големата противникова артилерийска дейност. Изразени в чупена линия цифрите за всекидневния разход на снаряди при сравнително затишие, при оживление или преди и през атаките, винаги върховете на чупената линия, показваща неприятелската артилерийска дейност, стърчаха много над линията, изразяваща нашата дейност.

По тия чупени линии винаги личеше нагледно, какво значение имаха вечните напомнювания да се пестят снарядите, да не се прахосват бойните припаси, и честите упреци, че неоправдано сж изстреляни снаряди. Германия заявяваше, че не могла да доставя големи количества снаряди, те били много необходими на западния фронт, дото щела да се спечели победата. Тежки снаряди особно малко се изстрелваха и германските батареи не искаха да стрелят, като се придържаха точно о запоаедта на Лудендорф — началнак щаб на германската армия, че „най малката рарточителност на бойните припаси спомага за влошаването на общото по ложение".

При това противникът насреща ни следваше друг метод. Той сметаше, че многото изстреляни снаряди рушат постоянно нашите позиции, нанасят материални загуби на артилерията ни, избиват защитниците, тормозят ги и убиват морала им. И неприятелските батареи стреляха винеги много снаряди.

Пълното наблюдение требваше да установи кои именно батареи и групи сж най активните, за да може именно тем да се отговори най-достойно с малко снаряди.

3. Усилване строежа. За противодействие на тази постоянна разрушителна стрелба, налагаше се да се вземат най сериозни мерки.

Оставените на открито наблюдатели не можеха спокойно и сигурно да наблюдават, биваха избивани и ранявани. Като се знаеше от начина да действията му, че неприятелът гледа да се справи с бдящите очи, та тогава да се движи спокойно и ненаказано, залегаше се да се построят сигурни и много наблюдателници. До края на м. февруари требваше да има по една такава за всеки взводен и ротен командир, за всека батарея и отделение. Тия наблюдателни пунктове требваше сигурно да издържат неколко последователни 15 см. гаубични снаряди. Добре защитени, наблюдателите сжс сигурност щеха да вършат по спокойно и по резултатно своето дело.

През февруари не можеше да се бетонира, защото бетонът замръзваше и се рушеше. Затова всичко се приготовляваше, подвозваха се материали, начукваше се чакъл, събираха се изстреляни неприятелски чаши, за да се употребят вместо железо при арматурата на бетона, та щом се стопли времето, веднага всичко да се построи по бързо. Такива приготовления се правеха както на Предната Дойранска, така и на Главната позиция по целия фронт. Ония, които беха слабо защитени, се засилваха с нови бетонени работи.

Артилеристите строяха както специалните наблюдателници за тактическите наблюдатели, тъй и командните си наблюдателни пунктове, дето предвиждаха места за живение.

Паралелно с това се работеше усилено и по завършването на първата линия от Главната позиция, която се строеше пред (южно) съществующата единствена линия от Главната позиция през време боевете на 1916 г.

Тъй подготвена работа, щом се стопли времето, щом стана възможно да се борави с бетона, постройките почнаха да никнат, както гъбите след дъжд.

Разглеждайки и проучвайки начините на французките атаки на западния фронт, извличайки поуки от там, частите биваха възбуждани към постоянна активност.

За успеха на работата беха необходими и постоянни проверки. Всички началници, пехотни и артилерийски, непрекъснато проверяваха хода на работата и съобразяваха всичко необходимо, за да се достигнат максимум резултати при минимум материали, усилия и жертви.

Пионерите, попаднали в своята роля, работеха възторжено. Тия хора, за които обикновено малко се говори, когато се описват боеве или когато се приказва за славни победи, беха на поста си.

За тех немаше почивка, за тех немаше смена. Те ръководеха, те съветваха, увещаваха, сами работеха, проверяваха и донасяха на началниците за успеха на работата и за нужните изменения. Хармонията, която съществуваше между пехотинците и пионерите, благоприятствуваше за продуктивността в работата. Те не се задоволяваха само да изпратят планове, да предизвикат и наложат една заповед, но, винаги активни, искаха да бъдат между първите работници, да бъдат реални творци.

И техното дело никой не може да откаже. Техното старание и похватност противникът почувствува и ясно разбра при боевете, а след оттеглянето от позициите, което защитниците по заповед направиха, противникът нескрито и възторжено говореше за силата на оная твърдина, о която счупи главата си.

Заради пълната подготовка на позицията, мислеше се сериозно и за най-рационално използване на картечниците, станали най-важно средство на отбраната. За тех се подготвяха гнезда за стрелба, галерии за прикриването им и за складирване на припасите им.

За минохвъргачките се построяваха позиции, организираха се депа за мините им, както и пътищата за попълването с такива. Минохвъргачките се очакваха да пристигнат и засилят отбраната, затова всеки началник, който получаваше в участъка си такива, трябваше сериозно да се запознае с условията, при които те има да действуват, за да се използуват напълно свойствата им.

4. Отровни газове. Противникът беше вече произвеждал атаки, подготвени с отровни газове. На южния фронт това страшно средство в модерното воюване не беше приложено. Защитниците на Дойранските позиции имаха средствата да се борят и с отровните газове. Всички бойци беха снабдени с противогазови маски, които се поддържаха в изправност. Не можеше да се занемари в това отношение отбраната на позицията, защото при всекидневното й съвършенство за упорна отбрана, би било непростимо престъпление, неприятелският отровен газ да умори неуморните и храбри защитници, та по един такъв коварен начин да стане господар на твърдината им, която те беха решили с отворени гърди да бранят.

За достигането на газова дисциплина упорито се работеше и всички вярваха, че щом тя съществува, ще се превъзмогне и тази опасност. Всеки боец, щом беше на място, дето изстреляните със снаряди или издуханите от апарати отровни газове можеха да го засегнат, трябваше обезателно да носи със себе противогазовата си маска. За правилното й употребление, войниците, се подготяваха чрез специални упражнения в специално приготвени помещения, които се напълваха предварително с газ.

Редовно проверявана маската, и при уверността, че всеки умее да я използува, немаше защо да се губи присъствие на духа, щом сигналите за газовата тревога предупреждаваха за започването на газовата атака.

За благоприятните моменти за една атака с газ следеха специални станции, които, в зависимост от въздушните течения, обръщаха вниманието за вероятността й, или не.

Пълна организация на свръзките, които по установен план предаваха газовата тревога на всички по фронта и в тила, беше нова гаранция, че отбраната е готова и за борба с отровните газове.

5. Сигнализация. От опита на Дойранския фронт се виде че при по оживено обстрелване на позициите много от телефонните връзки се скъсваха и командуването се затрудняваше. Когато противникът готвеше сериозна атака, продължително държеше позицията, както и артилерийското разположение, под огън. Връзката с Предната Дойранска позиция се скъсваше и само чрез хелиографите можеше да се узнава какво става там и да се дават заповеди

Излезлите напред батарейни командири, да ръководят стрелбата и наблюдават за ефекта й, често оставаха откъснати от батареята си. Ако оставаше само телефонната жица да ги свързва, рискуваше се, в най-сериозните моменти на боя батареите да млъкнат.

За допълване на отбраната и в това отношение, сериозно се работеше. Най-пригодното средство оставаше хелиографът. За пълното му използуване, както и за допълването му чрез флагова сигнализация, се изработиха таблици със знаци, които се наложиха чрез наредба по дивизията на всички части. Чрез тия условни знаци, подавани било чрез светлина от хелиографите, било с флаговете, се гонеше целта, в кратко време да се предава едно донесение, да се изпрати заповед и най-удобно да се командуват батареите.

За обобщаване на тази таблица по целата позиция, към 1. март в с. Фурка се формира курс за подготовка на сигналистите. В тази школа, в продължение на един месец, назначените от всички части войници трябваше старателно да се подготвят за правилното и успешно боравене с хелиографа и сигналния флаг.

6. Бомбиери. Предвид големото значение на борбата с ръчни бомби, която от близко разстояние има голем морален и материялен ефект, при всеки полк се формираха бомбиерски курсове. С 10 дневни упражнения трябваше всички войници от строевите роти да минат през този курс. В последствие в всека рота се произвеждаха занятия с бомбиерите. От така подготвените бомбиери се очакваха сигурни действия при отбиване атаките на противника.

7. Подслушване. За подслушване на телефонните разговори, както ние, тъй и противникът си служеше с подслушвателни апарати. Чрез разставена по земята жица, близо до противниковата позиция, и чрез специални силни микрофони се залавяше всеки непредпазлив разговор, воден по телефона. За да се не залавят важните разпореждания, правени по телефона, се изработи специален шифров речник. По този речник можеше чрез цифри да се предават всички разпореждания, както и да се правят донесения. Това беше една нова гаранция, че отбраната нема да издаде от непредпазливост некои свои слаби страни, както и некоя готвена за противника изненада.

8. Аеропланите. Новото оръжие — аеропланът, през тази война достигна едно забележително съвършен-

ство. Двете страни използваха аеропланите от въздуха в борбата на земята. Формирани в ескадри, те служеха да разузнават и да разрушават.

Тежките аероплани, пригодени за носене голямо число бомби, прелитаха над позициите и тила към гара Дедели и гара Удово, търсеха сборищата на подръжките, складовете с бойните припаси и се стремеха да ги обсипват с бомби. В тези си предприятия те биваха охранявани от леки апарати с голема бързина, въоръжени с картечници. От техните чести нападения се търпеха много загуби и опасно беше да се стои както в окопите, разрушавани от артилерията, тъй и в тила, нападан от аеропланите. Заетите села от войските и щабовете, ясно отбелезаните с червени кръстове болници, гарите, пътищата — аеропланите обстрелваха всичко.

За борба с тех, наши ескадри излитаха в въздуха и търсеха случай да се сразят. Противоаеропланните оръдия се разполагаха в дълочина за ефикасно обстрелване с шрапнел и бризантни гранати, пукащи се в въздуха (на време), картечници се разполагаха по височините, в тила, както и по самата позиция, за обстрелване низко летящите аероплани.

Но това не беше достатъчно да се отстрани опасността. Въпреки всички мерки, нападения имаше и взимаха жертви. За намаление на загубите, требваше да се приложи специална организация за пасивна орбрана. Всички щабове, войски в подръжка, болници, обози, които не беха засегнати от артилерийския огън, требваше вече да се окопават. Солидни галерии се построиха навсекъде. В тех се скриваха, по даден сигнал, с камбана или тръба, всички хора, изложени на аеропланните бомби и картечници. За построяването им много материяли и много енергия се изразходваха. Там, дето немаше достатъчно материял и липсваше работна ръка, се правеха само окопи в зигзагообразна форма, с много колена, в които нападнатите се прибираха.

На дисциплината за прибиране в противоаеропланните галерии и окопи се обръщаше голямо внимание По този начин, постепенно лъжливият срам да се крием от аеропланите се замени с разбрания интерес да намалим до минимум загубите в хора, които съвършено безполезно ставаха жертва.

Но не беха само тази си дейност вредни тия въздушни птици. Те вършеха и друга, много по-разрушителна работа. Снабдени с добри бинокли, с усъвършенствувани фотографически апарати и с безжичен телеграф, те причиняваха много пакости на отбраната изобщо.

От фотографията, която наблюдателът прави в въздуха, нищо не можеше да се скрие. При ясно и хубаво

време, в всички посоки се вмъкваха разузнавателните аероплани и търсеха да констатират и най-малкото изменение по позицията и в тила ѝ. Редовно правените аеропланни фотографически снимки, периодически сверявани, даваха пълна картина на онова, което беше в нашето разположение. В по-раншните войни за противника оставаше тайна, онова, което се върши назад и само чрез големи усилия и чрез специални операции той се добираше до нещо по-положително. Днес нищо не може да се скрие. Затова движението на войски и обози ставаше в ония часове през денонощието, в който от въздуха мъчно се вижда. Месечината способствуваше да прекрива апаратите от противоаеропланната артилерия, за да могат ненаказано и от малка височина да извършват нападенията си.

Най голяма полза ареопланите принасяха на своята артилерия и най-голяма вреда на нашата.

Завил се като ястреб, неприятелския аероплан, въпреки шрапнелния огън по него, търсеше своята плячка. Щом намери, де е маскираната батарея, по безжичния телеграф предаваше на своята батарея и тая последната, ръководена успешно от него, откриваше и съсредоточаваше огня си върху избраната жертва. Тогава настъпваха страшни минути за артилеристите. Тежките гранати се вбиваха в позицията на батареята, рушаха и убиваха. Ако батареята в това време не беше длъжна да стреля, още можаха да се спасяват хората в галериите, но ако тя беше в положение на стрелба и не биваше да спре огня си, положението ѝ ставаше трагично. Най-голям враг на батареите при Дойран бяха неприятелските аероплани.

Когато противника подготвяше атаката на позицията, пак аеропланите подготвяха стерлбата, констатирваха резултатите и донасяха за разрушителния ефект, достигнат от нея.

Да помогнат на отбраната в такива случаи можеха нашите аероплани. Забелезано беше, че щом наш наблюдател се вие в въздуха, стрелящите батареи прекратяват огня, с цел да не издадат местата си, та да не се повтори и с тях същото, сега от наша страна.

Деятелността на въздушните войски от двете страни беше забележителна. Много авиатори загинаха, много аероплани паднаха в Дойранското езеро, други се разбиха в скалите, а трети се забиваха в тинестата почва зад позицията — Богородичното блато. Много наши аероплани не се завърнаха, изпитала същата участ.

Освен с аероплани, противникът наблюдаваше и с балон, издиган зад в 420, въм от досегаемостта на артилерията. Трябваше да се намери средство да се унищожи, а това беше работа пак на аеропланите.

Голяма полза и много услуги имаха защитниците на позицията от собствените аероплани. Макар че те бяха по-малко на брой и по-неусъвършенствувани, за това пък авиаторите имаха достатъчно кураж да вършат работата си и храброст да влизат в открит бой с противника.

9. Съображения за отбраната. На 5 април се знаеше, че е „вероятна една по-сериозна английска атака срещу 1. армия в участъка Дойран — Вардар, която може би ще се извърши между 6. и 10. април, през време на пълнолунието, като противника действува или чрез изненада с нощна атака, придружена със силен артилерийски огън, или след неколкодневна артилерийска подготовка."

Заповеда се, в случай че се забележи изнасяне на окопи по противниковото разположение, или движение по позициите, да се засили нашата артилерийска дейност, за да се пречи на противника да работи и за да се тероризира, но само при убеждението, че тая дейност ще има действително добри резултати. За целта се организира цела система от добри нощни наблюдения, като връзките старателно се поддържаха в изправност.

На 12. април началника на дивизията предупреждаваше началниците на позиционните участъци за вероятната атака и като правеше разбор на важността и фортификационното състояние на участъците им, намираше, че най-важният участък е в. Джб с целата отбранителна система: Цербер, Бастион № 1 (Аеропланната висота), Бастион № 2, в. Малък Джб в връзка с в. Кала-тепе. Ако се изгуби позиционният участък в. Джб, става почти невъзможно да се държат другите участъци, затова Джб трябваше да се държи като център на отбраната и тук трябваше да се насочат всичките усилия.

След това важен се явява участъкът от пограничния камък 50 и 51, в. Кехлибар, защото с изгубването му се откриваше левият фланг на 5. дивизия по десния брег на р. Вардар.

Участъкът от в. Варовита до в. Долмар имаше второстепенно значение — вдаден навътре, когато първите два участъци имат флангово положение — затова малка бе вероятността да бъде атакуван.

Разглеждайки така последователно важността и значението на всички участъци, началникът заповедваше, борбата на сегашната позиция да се води най-упорито и решително. Всички средства на отбраната трябваше да се използват до край, за да се разбие, отблъсне и унищожи противникът. Всички съображения за отбраната в участъците да се правят само въз основа на войските и средствата за борба, с които началниците разполагат, без да разчитат на подкрепление. Позицията трябваше енергично да се укрепява, като се съобразят всички евентуалности в очакваните атаки. Отстъпление можеше да стане само по писмена заповед от началника на дивизията. Той подробно предписваше начина, по който ще се заемат Втората и Междината позиции и последователността за това.

До края на месеца всички началници, до рота и взвод включително, трябваше да имат писмено приготвени своите съображения за действие. Така се тури началото на едно изчерпателно и пълно разбиране от всички общата отбрана на участъка, макар, че до това време много мисли бяха разменени и много упражнения направени. Преди, обаче, този пълен план да беше завършен, но сигурно беше ясно разбран, противникът почна атаките си, за които частите беха предупреждавани.

В постоянни разговори и беседи с войниците, внушаваше им се верата в силата и здравината на позицията и убеждението, че тук до последна капка кръв трябва да се борим да задържим напъна на врага, да сломим неговата енергия и така да усигурим бъдещето на България.

10. Артилерийска подготовка на отбраната. По позициите, на които ставаха боевете през август 1916 година, беха от м. април разположени батареите, които сега трябваше да бъдат готови да срещнат очакваната офанзива. Те беха запознати с условията на местността и създадените такива от противника. Като постоянен елемент на позицията, почти несменявани никога, те познаваха най-добре начините, чрез които трябваше да реагират на всички противникови действия.

Нуждата за съхранение на материялната част, бойните припаси и хората, за ония моменти, се съзнаваше от всички затова с заемането на една позиция, тя солидно се укрепяваше, с ниши за снарядите и скривалища за хората.

Веднага след августовските боеве се проучи напълно въпросът за ефекта на противниковия барабанен огън и ролята, която нашите противници започнаха да дават на тежката артилерия. Понеже противникът чрез аеропланите си откриваше местата на батареите, обърна се особено внимание на маскировката им, за да бъдат защитени от погледите на въздушните разузнавачи. Поради конфигурацията на местността и голотата на терена, на много места, по необходимост, батареите заемаха слабо дефилирани и лошо маскирани позиции.

Ясно беше, че понеже противникът разполага с множество тежка артилерия, изобилни бойни припаси и с отлични средства за наблюдение, нашите батареи на тая позиция не щеха да останат дълго време здрави, а възложените им задачи, главно отбиване атакуващата неприятелска пехота с прегражден огън, не щеше да има кой да изпълнява.

Затова още през пролетта на 1916 година се зароди идеята, батареите да се поставят под бетонени куполи, особено полските и планинските, раклите да се снемат от позицията, като се складират снарядите в бетонирани ниши, хората да се скрият в бетонирани скривалища, дето да се запазят в време на барабанния огън, когато не ще бъде необходимо прислужниците да действуват при оръдията.

Работата по постройката на тия куполи и ниши отиваше паралелно с организирването на наблюдателните пунктове, окопите и галериите. Като принцип за всички фортификационни постройки се вземаше съображението, да издържат удара на 15 см. прав истрел.

Първоначално се обръщаше внимание изключително на бойната част, но с напредването на успеха, почна се и устройството на тила на батареите. Батарейните резерви се изтеглиха на 4 — 5 клм. назад, дето се създаваха домакински удобства, както и скривалища против аеропланните бомби.

За разположението, вида и количеството на неприятелската артилерия се държеше точна сметка. Почти всека открита батарея трябваше да бъде потвърдена по неколко пъти от звукомерните и аеропланните наблюдения. Обикновенно, в качество и количество на артилерията противникът имаше постоянно превъзходство, а понеже през време на боевете докарваше нова артилерия, винаги имаше значително надмощие.

Характерна в всеко време беше противниковата артилерийска стрелба с своята разточителност на бойни припаси. В всекидневната противникова артилерийска дейност биеше в очи обстоятелството, че противникът изстрелва голем процент тежки снаряди, сравнително с полските. Понеже позицията ставаше от ден на ден по-здрава, то и тежката артилерия на противника постепенно ставаше по-активна.

Подчинената вече на един общ началник наша артилерия имаше задача:

а). Да съдействува за отбраната на позицията, като организира действителен прегражден огън пред позицията на предните пунктове, пред Предната Дойранска позиция, и пред Главната позиция, а срещу най важните позиционни участъци образува преграда с максимално число оръдия.

б), Да противодействува на неприятелската артилерия.

в). Да пречи на окопните работи на неприятеля и на движението в тила му.

г). Да оказва бързо съдействие на пехотата, когато нуждата изисква това.

д). Да оказва съдействие на съседните на дивизият участъци.

е). Да организирва противоаеропланна стрелба

Още през м. март 1916 година се направиха най-подробни разузнавания на артилерийските позиции и установиха точно местата на батареите. След като се проучиха вероятните посоки за настъпление от страна на противника, съставиха се предположения за възможните и вероятни атаки. Съобразно с тия предположения се приготвиха и скиците за прегражденя и унищожителния огън, по които най-обстоятелствено беха проучени и проверени всички данни, а след това често правени упражнения. От същите скици пехотата имаше копие, а артилерийските офицери се изпращаха при пехотните началници, да се запознаят с точното положение и местото на прегражденя огън, та там, дето не може да се даде ефикасен артилерийски огън, да се допълни той с минен и картечен.

За да можеше артилерията да вземе надмощие над противниковата, освен доброто й управление искаше се и превъзходство в количество, калибър и припаси. Някои от исканията в това отношения беха удовлетворени, но не напълно, така че в новите боеве противникът имаше превъзходство, и в количество, и в калибър, и в далекобойнос, и в изобилие на бойни припаси.

Артилеристите на Дойранската позиция чувствуваха че им предстои една неравна борба, за която те се готвеха.

За силата и своевременността на прегражденя огън много често беха правени упражнения, винаги беха проверявани чрез стрелба, при които задачите обхващаха често цели участъци. С тия упражнения се гонеше целта да се проверят средствата за свръзка и командуване, готозността и бързината на огъня, независимостта и дисциплината му, горението на запалката и положението на траекторията, гъстотата на огъня, съображенията на всички артилерийски командири при разните предположеиия и готовността на артилеристите за борба.

Във всички случаи се виждаше готовността и бързината, както на автоматическия основен и спомагателния прегражден огън, тъй и на унищожителния огън, който трябваше да осуети атаката, като я разстрои още в момента на групирането на противника.

Прегражденят огън по своя характер е присъщ повече на полските оръдия, но особената конфигурация на местността, стръмните долове и обратните склонове на висотите, по които противникът ще настъпва, дългият фронт и недостатъчното количество полска артилерия — налагаха щото и някои от гаубичните батареи, не само 10·5 см., но и по-тежките калибри, да вземат участие в прегражденя огън. Винаги се гледаше да се комбинира фронталният огън на гаубиците с фланговия на полските оръдия.

При съображенията за артилерийската отбрана на Дойранската укрепена позиция, винаги се имаше предвид, че противникът не ще се реши да атакува денем. Предполагаше се, че десетки и стотини хиляди снаряди ще се изстрелят, за да се разруши телената мрежа, да се срине голема част от окопите, да се прогонят пехотните защитници от окопите и скривалищата, наблюдателите да бъдат избити, артилерията да бъде извадена от строя и поставена в невъзможност да дава прегражден огън и едва след това, под прикритието на тъмнината, противникът ще може да поведе своите пехотни вериги и колони в неколко линии за атака на силно обстрелваната до последния момент с барабанен и прегражден огън позиция.

Изхождайки от това, че артилерията, която не може да се защити, в решителния момент трябва да сломи настъпателната воля на противника, наложително беше тя да бъде прикрита до тоя момент, и да бъде мощна с огъня си.

Първото условие се постигна с куполите, нишите и галериите, а второто с вероятните предположения за противниковите атаки и пълната подготовка на батареите за срещането им при кое да е предположение.

Вследствие на такава пълна подготовка, достигна се до съвършенство и артилеристите даваха прегражден огън най-много след една минута от поискването му. Често се случваше, преди да падне на земята подадения червен ракет и снарядите от прегражния огън се изсипваха пред указания участък.

Борбата с неприятелската артилерия се оставяше главно на тежката далекобойна артилерия, която си служеше с звукомерни и измервателни команди, както и с аеропланно наблюдение.

При пълна хармония и дисциплина, службата по артилерийското и тактическото наблюдение беше прекрасно уредена. Между пехотата и артилерията беха установени ред средства, които по безсъмнен начин определяха това, което пехотата искаше от артилерията. Главното средство, когато всички почти телефонни жици се изпокъсаха оставаха ракетите.

Освен складираните количества снаряди на позицията при батареите, строго спазван принцип беше, без никаква заповед, всички взводове и паркове да правят подвоз, никога снаряди от позицията да не се искат, а винаги да се подвозват отзад. Благодарение на големата предвидливост в попълването и дисциплината в резервите и парковете, батареите никога не оставаха без снаряди.

Опити за частични нападения противникът правеше, но винаги завършваха безуспешно. В такива случаи противниковата артилерия изстрелваше по 15—20,000 снаряда. Характерни беха огневите нападения. В определен час, най-често нощно време, всички или част от противниковите батареи, почваха силен артилерийски огън, било по Предната Дойранска позиция, било по Главната и тила ѝ, с продължителност 10—15 минути. В тия нападения противникът се стремеше да спази винаги главното условие — внезапност и неочакваност, с цел да се заварят нашите хора или вън на почивка, или на работа и тогава да им се нанесат най-голями загуби, а с това да се всели терор и безпокойство, както в работата, тъй и в движението.

Противниковата артилерийска дейност имаше за цел да бие с тежки фугасни гранати откритите и слабо маскирани полски батареи, по които винаги имаше направени прострелки чрез аеропланно наблюдение, да руши пехотните укрепителни работи и наблюдателните пунктове, да обстрелва резервите на батареите.

Нашето артилерийско противодействие се състоеше в подкрепяне и обезпечаване успеха на патрулните нападения чрез артилерийски огън, обезпокояване противника по позициите му и пречене на спокойното му движение нощем в тила, обстрелване батареи, наблюдателни пунктове, картечници, минохвъргачки и пр.

При нашата дейност, както казахме, ръководна идея беше, винаги да се правят икономии в разходването на снарядите.

От действията, които предшествуваха големите боеве, ясно се очертаваше артилерийското надмощие на противника. Освен материялните преимущества, той имаше и поголем избор на удобни позиции, от които без никакви препятствия можеше да маневрира с огъня си, имаше по-добре организирано аеропланно и балонно наблюдение, защото имаше и повече средства за него.

При това положение, нашата пехота и артилерия търпеливо понасяха гнета, наложен им от противниковата артилерия, на която се отговаряше слабо, и чакаха момента, когато стократно ще се отмъсти на пехотата му.

11. Патрулни нападения. С цел да се разузнава за съпротивителната сила на неприятелската позиция, разположението на частите по нея, присъствието на артилерията, както и за залавяне пленници, чрез които да се добиват сведения, пък и за поддържане настъпателния дух на нашите войски — често се произвеждаха патрулни нападения, предварително най-добре подготвени.

Щом се почувствуваше нужда от подобно предприятие, възлагаше се на съответната част да го извърши. Определяше се точно целта, и избираше момента, който се пазеше в тайна. За успеха на предприятието, първото условие беше, да се избере подходен началник — офицер. Изработваше се

планът, който се проверяваше от командира на полка и утвърдяваше от началника на дивизията.

Планът винаги трябваше да достигне изненадата, тъй необходима за успеха. Според бдителността на противника и условията на нападания участък, определяше се дали това ще стане с артилерийска подготовка или не. За началото на действията се определяше точно минутата, в която артилерията трябваше да почне обстрелването на пункта, минутата, в която патрулът трябваше да бъде на изходното си положение и точно моментът, в който щурмоваците трябваше да се нахвърлят на неприятелския окоп. Назначените за съдействие батареи от своя страна си приготовляваха свой план за реализиране ония условия, които са най-благоприятни за успеха на предприятието.

Щурмовата команда, често достигаща до една рота, предварително се обучаваше и всекиму от участниците се разпределяше точно определена работа. Упражненията се извършваха на точно такъв окоп, какъвто трябваше да се нападне. Щурмовите групи, носачите на взривните материяли, телорезачите, телефонистите, санитарите, всички изучваха своите бъдещи действия, в снаряжение и облекло такова, с какъвто щеха да действуват в същност.

Артилерията приготовляваше скици за своята стрелба и необходимите бойни припаси. Подготовляваше се да обстрелва неприятелските батареи, които биха дали преграден огън, да разрушава окопите, с цел да застави защитниците да се скрият и направи бреш в телената мрежа, приготовляваше план за преградния огън, който трябваше да даде зад и в страни на атакувания окоп, с цел да прикрие щурмовите групи, когато те, навлезли в окопите, търсят да заловят пленници и съберат материяли, обект на нападението.

Точно се установяваха връзките между ръководителя на нападението, батареите и началника на патрула, било с телефон било с ракети.

В време на нападението, съседните части пазеха готовност да срещнат врага, ако той в време на оттеглянето на патрула се нахвърляше след него.

Такива нападения се правеха често, както от наша страна, така и от страна на противника, с по-голем или по-малък успех.

От залавяните пленници понекога се добиваха ценни сведения, но най-често те умееха да пазят мълчание. От начина, с който им се реагираше, се узнаваше много за степента на бодростта на противника в известни участъци, а нападенията, правени върху нашите позиции, имаха това благотворно влияние, че поддържаха бдителността на защитниците и практикуваха артилерията в отбраната.

Най-често противникът нападаше, като най-близка, Предната Дойранска позиция и към р. Вардар пограничните камъни 50, 51 и Кехлибар.

12. Начъртание на позицията в план. Заетата от 9. Плевенска дивизия позиция почва от в. Белата до р. Вардар, следва в източна посока през в. Кехлибар до граничния камък 50. От тук взема северна посока през в. Близнаците до в. Варовита, от дето се насочва в източна посока, пресича Долина Вера, качва се след това по височината Долмар, Аеропланна (Бастион № 1) и по-нататък Долинната позиция, Кала-тепе, Фердинанд, Виткини гърди до Дойранското езеро.

В това си начъртание позицията по огнената линия има дължина около 28 клм. и представлява един непрекъснат окоп, дълбок 1·60—1·80—2·00, метра, с цела система скрити ходове за съобщение, скривалища (за хора, за картечници, за бойни припаси), наблюдателници и телена мрежа в една-две ивици от по 5—10 метра широчина. На много места имаше построена втора линия окопи с всички по-горе изброени съоръжения. Окопните работи продължаваха да се допълват, засилват и усъвършенствуват готовите участъци.

По политически съображения и с цел да се запази р. Дойран в наши ръце по-дълго време, южно от града беше построена Предната Дойранска позиция, която обхващаше височите Пазарджик, Княз Борис, Генерал Жеков, Княз Кирил, Генерал Нерезов с обща дължина 5 клм. По своята организация тая позиция не се различава от описаната по-горе Главна позиция, защото е снабдена с всички необходими постройки, телена мрежа и пр.

Разрушеният и напуснат от жителите гр. Дойран е изгубил всекакво политическо значение. Обаче Предната Дойранска позиция не е изгубила значението си, защото тя е доста силно укрепена и е годна за упорна отбрана, защото противникът се държи далече от Главната позиция на Кала-тепе и защото първата линия от Главната позиция (Царевец — Бончев — Бошнаков — Вазов) е останала много назад и далеч още не готова за упорна отбрана.

За предпазване от изненади и за добра отбрана на Главната позиция, пред някои участъци са изнесени ред застави.

За да не позволи на противника да се промъкне през Дойранското езеро или северно от него в с.-з. посока, когато се води бой на позицията, построен е окоп с телена мрежа източно от с. Кара Оглулар с лице към изток. Той пресича Дойранското шосе. Този окоп се нарича Кара-Оглуларска преградна позиция. На нея нема никакви други постройки.

Има и друга преградна позиция, наречена Песъчна преградна позиция. Тази позиция има подковообразно начъртание, и върхът ѝ е на в. Здравец. Едното крило, с фронт към ю. з., минава през височината Сокол към с. Богданци, а другото крило, с фронт към изток, минава през височините Кокиче, Станка, Боян. Изработен е само окоп с прекъсване и е построена телена мрежа. Назначението на тази преградна позиция е двояко: 1. В случай, че войските от десния бригаден участък бъдат принудени да се оттеглят на втората позиция (Богдански височини), то чрез тази преградна позиции да стане свръзката с войските от средния бригаден участък и 2. В случай, че войските от средния бригаден участък бъдат принудени да се оттеглят на втората позиция (в. Фурка), то чрез нея да стане свръзката с войските на десния участък.

Проектирана е и втора Главна позиция, която започва от р. Вардар при в. Орлова, ще мине по линията на височите Гола — Панаир — Фурка, подножието на Чаушлийската височина, в. Орел до големия дол, намиращ се на 1·5 клм. източно от с. Пазарли, дето ще се свърже с позицията на 1. Македонска бригада.

По тая позиция са направени окопи само по височата Фурка и на някои места около с. Гйокчели, защото нема работници.

13. Оценка на позицията. Добрите страни на позицията са:

а. Левия фланг на позицията е обезпечен от обход, защото се допира до Дойранското езеро; десният фланг е обезпечен от р. Вардар и 5. Дунавска дивизия, разположена на запад от реката.

б. Позицията командува над неприятелската, с изключение тила на десния участък, който се командува от неприятеля, разположен при Маядаг.

в. Обзорът и обстрелът са добри.

г. Нема препятствия, които да пречат на разните бойни участъци, да си оказват взаимно съдействие, с изключение на в. Джб, който без път е трудно проходим.

д. В тила движението е почти на всякъде възможно, благодарение на достатъчното пътища, по които могат лесно да се доближават подкрепленията.

е Пред фронта има достатъчно пунктове, укрепяването и заемането на които със застави увеличава сигурността на позицията.

ж. Позицията в повечето участъци е доста укрепена.

з. Има добра и в достатъчно количество вода за пиене.

Недостатъците на позицията са:

а. Срещу десния участък се намират командуващи неприятелски висоти — Маядаг и Смол.

б. Предлежащата местност дава възможност на неприятелската артилерия да се разполага на закрито и в обхващаще положение.

в. Разните линии от Главната позиция се намират доста отдалечени една от друга.

г. Позицията е гола, та постройките не могат да се скрият от очите на авиаторите, нема подръчен материял за постройка, за гориво и пр.

д. Скалистите участъци (Кала-тепе с разклоненията му: Бончев—Бошнаков и др.) трудно се работят. Долина Вера е мочурлива, както и най десният участък до р. Вардар, та при дъждовно време постройките се наводняват и развалят. Изобщо почвата е песъчлива и ронлива и за годържане постройките в изправност изискват се постоянни усилии и работни ръце.

е. Близо зид позицията на средния и левия бригадни участъци нема паралелни гребени, удобни за заемане и за отбрана.

ж. Пътищата за движение към фланговете на позицията, особено към десния, се наблюдават и обстрелват от неприятелската артилерия на Круша-планина и Маядаг. Само средните пътища през с. Фурка са до някъде обезпечени.

з. В някои важни участъци в първата линия от Главната позиция на Джб и Кала тепе окопните работи са твърде закъснели.

и. Поради пресечеността в тила на левия бригаден участък и стръмните долища, изборът на позиции за полските батареи с полегата траектория среща значителни затруднения. За образуване преграден огън пред Главната позиция в случай че Предната Дойранска позиция падне, трябва да се прави разместване на батареите.

к. Изборът на запасни артилерийски позиции, също на фалшиви такива, както и преместването на батареите от едно место на друго, когато местото им е открито и са изложени на силно разрушително обстрелване, са затруднени, поради непригодната местност.

л. Височината Джб затруднява даването взаимно артилерийско съдействие от батареите, разположени от източната и западната ѝ страна. В другите бригадни участъци артилерията има по-голяма свобода за избор на позиции, но там противникът по-лесно ги открива.

14. Сили, средства и разпределението им. Девета пех. Плевенска дивизия към 15. април 1917 година имаше:

18 пех. дружини, или около 16,000 ножа,
1 пионерна дружина,
147 орждия, от които:

	69 оржд.	7·5	см. полски
	4 оржд.	10·5	см. пол. гаубици
Бълг.	12 оржд.	7·5	см. планински
	4 оржд.	12	см. гаубици
	6 оржд.	15	см. гаубици.
	95 оржд.		
	12 оржд.	7·5	см. полски
	8 оржд.	10·5	см. дълги
	8 оржд.	10·5	см. пол. гаубици
Герм.	20 оржд.	15	см. гаубици
	1 мортира	21	см.
	3 оржд.	15	см. морски.
	52 оржд.		

129 картечници. от които 80 български и 49 германски.
25 минохвърлачки — Ерхард (9 германски).
10 минохвърлачки — Ланц.
34 осветлители — прожектори.
59 хелиографи.

Съобразно значението на разните участъци, тия сили бяха разпределени така:

а). В левия, най важния участък, от Дойранското езеро до Аеропланната висота включително — 2. бригада на полковник Писаров — бяха дадени 6 дружини. 52 картечници и по-голямата част артилерия, минохвърлачки и пр. 34. Троянски полк — полковник Пано Маринов — заемаше от Дойранското езеро до Кала тепе, както и Предната Дойранска позиция; 33. Свищовски полк — полковник Тодор Нейков — от Кала-тепе — Бастион № 3 до Караконджо включително.

б). В десния — втория по значение, но по-дълъг от първия участък, от Граничен камък 51 до в. Варовита вкл. — 1. бригада на полковник Петър Атанасов, беха дедени 6 дружини, 56 картечници и съответното количество артилерия. 17. Доростолки полк — полковник Ангелов — заемаше от Варовита до Граничния камък 51; 4. Плевенски полк — полковник Панев — от Граничния камък 51 до в. Кехлибар.

в). В средния — най маловажния участък, от в. Варовита до Караконджо — беха дадени 2 ¾ дружини с значително по-слаба артилерия и картечници и се заемаше от 57 полк — полковник Икономов.

г). Дивизионният резерв, състоящ се от 3¼ пех. дружини, беще разпрепелен: 2¼ дружини зад левия участък и една дружина зад десния — в с. Стояково.

15. Действия преди голямите боеве.

Сведения за противника. Доколкото беше известно, срещу 9. дивизия, от Дойранското езеро до р. Вардар, противника разполагаше с три пех. дивизии — 22. 26. и 60. от XII английски корпус — със съответното количество артилерия, картечници, минохвърлачки и автоматически пушки. Всека дивизия имаше по три бригади, всека бригада — по 4 дружини, само 38. бригада беше с 5 дружини, всека дружина от по 5 роти, една минохвърлачна рота и 12 картечници.

Дивизиите беха разположени както следва: 22. дивизия с 65. и 66. бригади и 26. дивизия с 77. 78. и 79 бригади — между Дойранското езеро и Граничния камък 25. По-назапад 60. дивизия с 179. 180. и 181. бригада, а непосредствено до р. Вардар 67. бригада от 22. дивизия.

От това разположение се вижда, че в участъка между Дойранското езеро и Граничния камък 25, дето се произведе главното нападение на противника, съ разположени 5 бригади, или 20 дружини.

Неприятелската артилерия беше по-многочислена, около 160 оржд., по мощна и разполагаща с повече бойни припаси.

Противника проектираше с тези сили да предприеме настъпление още в първите дни на м. април, но за да бъде то по-добре подготвено, впоследствие го отложи за към края на месеца.

16. Противникова и наша дейност преди атаките. По фронта на 9. дивизия зимата мина сравнително тихо. На 10. февруари по фронта на 34. полк срещу в. Княз Борис с контратака беше отбито едно нападение, а на 21. февруари подготвеното нападение чрез двудневен атрилерийски огън по целия фронт на дивизията беше задушено още в самото начало от нашия ефикасен унищожителен огън.

След тия действия настъпи едно сравнително затишие, което трая до 21. април. Неприятелската артилерия все пак не млъкваше, до като не изтреляше всеки ден по 700 — 800 снаряди. С незначително количество снаряди нашите батареи отговаряха.

В началото на м. март противника бше повел решитолна атака на Битолския фронт и успе да овладее част от в. 1248 За привличане вниманието и резервите на противника при Дойран, 9. дивизия се готвеше да произведе едно огнево нападение. На 17. март 7 часа пр. пл. всички батареи от участъка откриха огън по предварително установения план. Огънят трея до 8 часа сл. пл., като обикновено се стреляше редко за разрушение, а на всеки два часа се даваше един ураган от 5 минути. Даже за такава сериозна цел, артилерията изтреля едва 6,500 снаряда, защо повече снаряди не се отпущаха.

Вечерта беха изпратени към обстрееяните пунктов силни офицерски патрули, които констатираха, че разрушенията

сѫ сериозни, но пленницинеможаха да заловят, защото противникѫт боджрствуваше.

Целта на демонстрация бе постигната. Още в сѫщия ден от в. Джб се наблюдаваше как противникѫт с камиони подвоза подкрепления.

От началото на м. април постепенно артилерийската дейност от двете страни, а особено от страна на противника, се засилваше. Всекидневно противниковата артилерия, при аеропланно наблюдение обстрелваше нашите батареи от левия участѫк, като успеваше да им нанесе доста чувствителни загуби в материалната част.

Дейността на патраулите се засилваше. Биваците в тила на противника се увеличаваха. На фронта от Вардара до езерото се беще вместила и 60. Лондонска английска дивизия, като ясно се установяваше, че главното групирване е на участѫка гр. Дойран — с. Кристали.

Всичко говореше за едно близко решително нападение от страна на англичаните.

Дивизията очакваше това нападение и взе всики мерки, зависящи от нея, достойно да посрещне противника.

Когато противникѫт отблѫскваше нашата 1. армия от Битолското поле през есента 1916 година, 33. Свищовски полк, под командата на полковник Нейков, беше изпратен за Битоля — с. Кенали. Тук на Кеналските позиции, Свищовци проявиха високи бойни качества, биха се като лѫвове, понесоха тежки загуби и дѫлго браниха позициите из Битолско. Сега този полк отново се вржшаше в дивизията си, с много преживени ужаси, с много изгубени бойци, с много опитност и с заслужена гордост. Щом дойде на познатата си позиция, Свищовския полк застана по Джбовия грѫбнак, без да има вѫзможност да почине, още повече, че полковия участѫк, като най важен, всекидневно се обстрелваше. А тоя храбрр полк имаше нужда от почивка. Затова дружината от 17. Доростолски полк, оставена в дивизионна подржка, на 25 март се предаде в 33. полк и по тоя начин, по ред на дружините, последният почна да им дава по 10 дневна почивка, през което време почиващата дружина оставаше в дивизионна подржжка.

39. Солунски полк от 10. Беломорска дивизия се беше бил в завоя на р. Черна в ония тежки дни, когато неприятелския напор едва можеше да се одржжи, там, дето хиляди славни борци беха сѫсипани, дето много бѫлгарска, свещена юнашка крѫв се проле.

Сега и този полк идеше при Дойран и то в момента, когато имаше нужда от подржжки за отбиване новите противникови атаки. На 8 април Солунския полк с трите си дружини и три картечни роти беше зад 9. дизизия.

Когато 9. Плевенска дивизия беше сѫсредоточена през м. април 1916 година на Дойранския фронт, остави един от полковете си, именно 58. полк, на позиция на Кожух-планина в участѫка на 3. пех. Балканска дивизия. Откѫснат от организационната си единица, този полк страдаше и морално и материално. Войниците чувствуваха, както обикновено в такива случаи, че няма кой да разбира нуждите им, и че те помѫчно се удовлетворяваха. През периода 16—19. септември 1916 год. полкѫт отби четири атаки при с. Нѫте, взе участие в боевете на Каймак-чалан, бори се в завоя на Черна дето през ноември (15—18.) понесе грамадни загуби — 33% от сѫстава си. Само в тия четири дни полкѫт даде повече жертви, изстреля повече патрони, отколкото вѫв всичките боеве за прегазване Сѫрбия през 1915 г. Той изпита всички ужаси на модерния бой, при най неблагоприятни условия.

През март 1917 година 58. полк беше изпратен на позиция при Битоля, при Ресен, на в. 1248, пряснат по дружинно, дето отново взе участие в много боеве.

Сменявал бѫлгарското командуване с германско и с турско, полкѫт се беше много настрадал.

У войниците се беше формирало убеждение, че окопите в Дойранско сѫ по дѫлбоки, галериите по-здрави, че там всичко е по-хубаво и по-приятно и затова тѫгуваха за своята 9. дивизия.

Очакванията за нови атаки при Дойран наложиха да се прибере полкѫт кѫм дивизата си.

И действително, на 15. април една дружина, а до 4. май целия полк се сѫсредоточи зад Дойранската позиция, като за пръв пѫт от обявяване на мобилизацията, след като от Свищов и Ловеч преброди пеш до границата, прегази Сѫрбия, би се при Черна, Битоля и Преспанското езеро, сега се качи на тренове, на гара Криволак, и пристигна на гара Дедели. Впечатлението от този факт беше големо и надеждите, че ще намалят страданията се увеличаваха.

Тия новопристигнали части веднага се запознаха подробно с позицията в левия бригаден участѫк и с начина на действие при позиционната война в този участѫк. След това те беха привлечени на работа по укрепяването на позициите.

След подробно изучване и рекогносцировка се пристѫпи кѫм укрепяване на Стояковската позиция, която трябваше да служи за втора позиция, в случай че деснофланговият участѫк бѫде заставен да отстѫпи, като чрез нея се дѫржи врѫзка с 5. дивизия.

За свръзка на в. Джб и позицията при с. Фурка, в случай че десната половина от дивизията трябваше да се оттегли на линията с. Гявато — в. Фурка, започна се укрепяването на в. Спасител.

Подготовляваха се и ариергардни позиции по висотите Обаси (северно от с Хамзали) и Кара Оглулар.

Засили се работата по укрепяване на Малкия и Големия Дъб и първата линия от Главната позиция на Кала-тепе.

17. Офанзивата на съглашенците през април и май 1917 год. Генерал Сарай подготвляваше пролетната си офанзива. Той искаше да атакува със съюзните сръбски сили от Мъгленско и р. Черна по посока на р. Вардар, да пробие фронта и настъпи в тил на войските източно от пункта на пробива, да пробие фронта и по посока на Тополчани, като задържа останалите войски с атака. Генерал Милн, който командуваше английските войски, искаше да атакува и се готвеше за това.

Най напред англичаните първи требваше да атакуват Дойранските позиции, след тех щеха да се намесят французите, а сърбите требваше да се възползуват за своите действия от успехите на първите.

На 22. април английските атаки започнаха и на 25. свършиха печално.

Печално свършиха и атаките на 122. французка дивизия срещу 5. Дунавска дивизия, дето след заемането на в. Яребична французите беха прогонени с контр-атаки.

В завоя на р. Черна на 5. май започна артилерийска подготовка. На 9. Сръбската пехота атакува, в което време се усилваше артлерийската стрелба към Битоля.

Английските атаки на 8. и 9. май при Дойран беха окончателно сломени.

Всички опити на източната съглашенска армия напълно пропаднаха пред героичната съпротива на всичките атакувани части.

Към 23. май съглашенската офанзива окончателно замре и противникът започна здраво да се укрепява, за да срещне успешно едно евентуално наше минуване в настъпление и за да задържа по позициите на южния фронт нашата армия.

18. Боят на 24—25. април 1917 год. Както вече казахме, в началото на м. април дейността на неприятелската артилерия постояно се засилваше и ставаше все по-методична и съсредоточена, особено по Предната Дойранска позиция и по Граничен камък 51. След дневното разрушение, тия пунктове нощем се държаха от противника под картечен огън, за да се пречи на попровянето им.

Тъй измина времето до 20. април включително.

На 21. в 6 часа сутринта, противникът започна артилерийската подготовка за предстоящите атаки на Предната Дойранска позиция и Граничен камък 51. Тая стрелба, водена повече с фугаси на разрушение, беше точна и ефи-

касна. Същия ден наблюдателите донесоха, че забелезват около две дружини, една от към Круша-планина и друга от към с. Хаджи Юнус, да се приближават към в. 420. Някои стари биваци между Круша и Кукуш гореха. Заснлваше се движението в тила на противника. През целата нощ непрекъснат картечен огън ръсеше по Предната Дойранска позиция и камък 51. По окопите и телените мрежи имаше доста разрушения, непрекъснато аероплани се виеха във въздука и вършеха своето дело.

Нашите батареи стреляха редко по неприятелското разположение.

На 22., 23. огънят все повече и повече се засилваше. Даваха се много често и продължителни урагани. Стреляха около 160 противникови оръдия, от които 86 тежки и 74 полски. От тех само в левия бригаден участък стреляха 96 оръдия.

През целия ден ни 24. април неприятелският артилерийски огън продължаваше да бъде извънредно силен.

За противодействие, на нашата артилерия беше заповедано да открие систематичен, всекидневен, разрушителен и унищожителен огън по неприятелските батареи и окопи но докато се приложи това разпореждане, последва отменението му, за икономия на снарядите.

В 5 часа сл. пл. на 24. стрелбата по целия фронт на дивизията ореде твърде много и даже на много места съвършено спре.

Това затишие беше ясен предвестник на наближаващата буря. Освен това характерно ранно прекратяване на стрелбата, имаше и други данни, по които се заключаваше че противникът тая нощ ще предприеме сериозна атака на нашите позиции. Нашите подслушателни станции беха успели да заловят неприятелски телефонограми, в което се донасяше, че брешовете и разрушенията по нашата телена, мрежа съ готови, че оперативните заповеди по дивизиите и бригадите съ получени и проучени.

От неприятелската артилерияска дейност, от разпределението на противниковите сили, от по-раншните ду действия, изобщо, и от факта, че в един от подготовителните дни по камък 50 и 51 се стреля твърде малко, можеше да се разгадае, че противникът ще атакува Предната позиция и в. Дъб, а ще демонстрира срещу 51.

В очакване на тази именно атака частите се приготвиха.

Обяви се пълна бойна готовност.

Предупредиха се всички, ча тая нощ се очаква нападение, заради което да се усили бдителността, всички части и началници да бъдат на местата си, охраняващите части своевременно да излезат на линията на охранението, да се

изпратят, дето може, допълнителни патраули и секрети напред.

Дружината на 34. пех. полк, оставена в дивизионна подръжка и находяща се в скривалищата на Кале тепе, се приготви, а почиващата дружина от 33. полк от с. Ходжа-Обаси се приближи зад полка си южно от Трите чешми. 39. Солунски полк и дружината от 58. полк се разположиха в района с. Чернище — Трите чешми, дето оставаха в армейски резерв.

19. Боят в участъка на 2. пех. бригада. На 24. април от 5 до 8 часа сл. пл. по фронта зацари пълно затишие. Сега можеше да се констатира, след неколкодневната силна бомбардировка, че окопите на заставите Долджели, Пловдив, Пипинерата и Чепино, както и Пазарджик, Борис и Жеков от Предната позиция, са почти сринати. Телената мрежа пред тия пунктове, в по-големата си част, разрушена. Скривалищата на Долджели, Пловдив и Пипинерата съборени, а в всички други пунктове здрави. Наблюдателниците на заставите, а също и една наблюдателница на Нерезов, разрушени, а всички други здрави. В по-големата си част ходовете за съобщения разрушени и засипани. Лисичите дупки и окопите разрушени.

При това състояние на позицията, към 8 часа и 15 м. сл. пл. противникът откри барабанен огън по Предната позиция, който се последва от нападение на малки пехотни групи. Нашите наблюдатели своевременно ги забелязаха и поискаха преграден огън. Даден навреме, тия групи беха пръснати.

В 8 часа и 45 м. сл. пл. последва нов 15-минутен огън по целия фронт на 2. бригада, след което стрелбата отново съвършено утихна. Неприятелски прожектор почна да осветлява позициите ни.

Пред участъка на 33. полк беше тихо.

Една неприятелска рота в верига, последвана от друга в сгъстен строй, в тишината, в 8·30 часа, нападна заставата Долджели, заемана от един взвод, и успе да я заеме, като защитниците ѝ отстъпиха на Цербера. На нашия преграден огън пред заставата противникът отговори с такъв зад нея.

В 9·30 часа сл. пл. противникът развърна по целия фронт на бригадата големи сили и поведе решителна атака поддържана с най-силен артилерийски огън в тила на атакуваните пунктове.

С превъзходни сили той атакува заставата Пловдив в фронт и в фланг откъм Долджели. Завърза се дълга и отчаяна борба, нашата рота отби николко атаки, но към 10 часа беше принудена да се оттегли на Главната позиция. От тук противникът се разпростре на изток и с атака от

фронта и фланга към 10·30 часа зае и заставите Пипинера и Междинна. В наши ръце оставаше само Канарата.

Командирите на бригадата и на полка решиха да произведат контратаки за заемане обратно изгубените застави. В 11 часа и 50 м. сл. пл. беше произведена една контратака, а към 2 часа пр. пл. на командира на 33. полк беше дадена за тая цел в разпореждане намиращата се в дивизионна подръжка дружина от полка му. Противникът беше контратакуван и към 3 часа пр. пл. на 25. застатата Пипинера беше заета обратно, като биде пленен и един английски офицер. Към 3.30 часа беше завладена и заставата Долджели, а контратаката на Пловдив не успе.

Веднага след това противникът съсредоточи силен артилерийски огън по тия застави, поведе нова атака, комбинирана с обхват откъм Пловдив и успе окончателно да завладее заставите Долджели, Пловдив, Междинната и Пипинерата. Нашите части се оттеглиха на Главната позиция.

Тъй се завърши боят на 24.—25. април в участъка на 33. пех. Свищовски полк.

Боят в участъка на 34. Троянски полк се развиваше така: Едновременно с атаката срещу заставите на 33. пех. полк, противникът поведе в 9·30 часа сл. пл. атака на Предната Дойранска позиция с големи пехотни сили, поддържани с най-силен артилерийски преграден огън в тила на атакуваните пунктове.

Наблюдателите откриха своевременно това настъпление, дадоха се червени ракети и нашата артилерия веднага откри силен преграден огън пред цялата Предна позиция.

Благодарение на силно пресечената местност, големите разрушения от 4 дневната бомбардировка, голямата тъмнина и масовото настъпление по целия фронт на позицията, противникът успе да проникне в някои пунктове от нея. Пръв падна левият краен пункт на Предната Дойранска позиция, — генерал Нерезов, но защитниците се понесоха смело в контр-атака, сметоха противника и отново станаха господари на всички изгубени пунктове.

В 11 часа сл. пл. англичаните отново атакуваха по целия фронт, но контратакувани, не постигнаха никакви резултати.

В 11·30 часа те предприеха трета атака и сполучиха да се задържат на ю. и. склонове на в. Борис и на десния фланг на Пазарджик.

Пушечният и бомбовият огън и от двете страни достигна невероятни размери, и в големата тъмнина, пронизвана от лъчите на прожекторите, той добиваше вид на неземна стихия.

За възвръщане на изгубените пунктове беха вкарани в действие бригадните подръжки, като вместо тех беше на-

значена дружината от 33. полк. Не много след това, в разпореждане на командира на бригадата се даде и дружината от 34. полк, дивизионна подкрепка на Кала-тепе, като вместо нея командующият армията назначи 6 роти от 39. полк.

Контратаката се организира и се насочи по в. Борис и в. Пазаджик, по които пунктове се съсредоточи най силен артилерийски унищожителен огън. Борбата продължи дълго и с голямо ожесточение. До 3 часа пр. пл. на 25. април, в нощната тъмнина и сред грохота на експлозиите се чуваше гръмкото „ура“ по Борис, Жеков и другите атакувани пунктове, които минаваха ту в едни, ту в други ръце.

Към 4 часа Троянци станаха отново господари на целата Предня позиция.

На разсъмване англичаните с големи усилия пак успяха да се покатерят на в. Борис, но Троянци с нова контратака окончателно завладяха височината.

Артилерийският бой продължи дълго и стихна едва към 8 ½ часа пр. пл.

Зарята огре бойното поле, покрито с повече от 800 английски трупове, със цената на които противника бе успял да се задържи само на разрушените застави Долджели, Плдвдив и Пипинерата, макар че той имаше за цел да завладее не само Предната позиция, но и Главната — Кала-тепе и Дъб.

През целия ден на 25. април стрелбата продължаваше с по-малка сила.

Понеже ротите, заемащи Предната позиция, беха много изморени и оредели от дългата борба, те трябаше да се сменят вечерта с роти от Главната позиция.

В момента на смената — 8 часа сл. пл. — противниковата артилерия откри барабанен огън по Предната позиция, последван от унищожителен огън от нашите батареи по предните английски окопи.

В 11.20 часа сл. пл. англичаните настъпиха в три последователни линии срещу в. Нерезов и с по-слаби части срещу останалите пунктове от Предната позиция, но срещнати веднага с прегражден артилерийски огън, а на Нерезов с картечен, пехотен и бомбов, бяха навсекъде отбити.

В 9 часа сл. пл. 33. полк произведе контранападение при пълното съдействие на артилерията, за завладяването на изгубените застави. Нашите части успеха да заемат Долджели и Пипинерата, но впоследствие, главно поради силния неприятелски унищожителен огън и атакувани от превъзходен противник, отново се оттеглиха на Главната позиция.

Началникът на дивизията се отказа по-нататък от идеята да се възвърнат с бой тия застави, защото и да ги заемехме, ние трябваше да ги напуснем отново. Това би ни заставило да даваме само лишни жертви и да излагаме на изпитание духа навойниците.

Ние не можехме да задържим заставите, защото съществуващите скривалища беха разрушени, разполагахме с много малко средства, за да можем да държим предлежащата местност дълго време под огън, докато ги укрепим отново. Противникът също би напуснал тия застави, ако ние решехме с голямо количество бойни припаси постоянно да ги държим под разрушителен огън.

20. Боят в участъка на 1 бригада — на 51.

Паралелно с тоя бой, разигра се такъв и на Граничния камък 51, който бой по размерите и траенето си не може да се сравни с описания.

За да отвлече силите ни, противникът беше започнал бомбардировката си едновременно и по участъка на 1. бригада, а особено по Граничните камъни 50, 51. На 24. април, около 9.30 часа сл. пл., с слаби части противникът нападна Граничния камък 51, но с прегражден огън и пушечна стрелба това нападение скоро бе отбито. След половин час противникът повтори опита си, като вкара в атаката целата $^{2}/_{20}$ Лондонска дружина. И тоя опит беше скоро отбит и противникът повече не предприе нищо на тоя пункт.

От заловените тук английски войници се установяваше, че била приготвена още една дружина за подкрепка, че лицата и ръцете на всички са били намазани с сажди, за да не лъщят при прожекторното осветление, а всяка рота развивала след себе си бели ленти, за да се познава пътят ѝ.

Боят беше окончателно затихнал. През двудневните си атаки противникът даде твърде голями загуби, без да спечели нещо съществено.

Наименование на частта	Убити		Ранени		Изчезнали		Пленени		Всички загуби		Изстреляни			
	Офиц.	Воин.	Офиц.	Воин.	Офиц.	Воин.	Офиц.	Воин.	Офиц	Воин.	Патрон	Бомби	Ракети	Снаряд.
33 полк с дружината от 17 полк	1	23	1	142	1	53	—	3	3	226	98000	1535	1531	17492
34 полк	7	151	10	404	—	12	—	—	17	567	372000	5350	5530	
4. полк	—	4	—	1	—	—	—	—	—	22	23000	389	1414	
Всичко . .	8	183	11	561	1	65	—	3	20	815	493000	7774	8475	17492

Само Троянският полк погреба 15 английски офицери и 693 войници. Пространството пред телените мрежи и дловете пред Предната Дойранска позиция останаха пълни с неприятелски трупове, непогребени, защото за погребението им в скалистата почва се изискваше много време, а противникът постоянно стреляше.

Противникът даде много пленници, между които 28 войници и 2 офицери неранени. Освен това, беха взети и

много трофеи: минохвъргачки, картечници, автоматически пушки, телеметри, хелиографи, телефони, перископи, бомби, пушки и пр.

Нашите загуби и изстреляното количество бойни припаси на 24—25. април се виждат от долната таблица.

2. След боевете на 24, 25 април. Противниковата артилерия продължаваше да стреля усилено, особено по левия бригаден участък, главно по Предната позиция и по батареите, като стрелбата се ръководеше почти всекога от аероплани.

Какви можеха да бъдат целите на тая стрелба, беше ясно.

Веднага след боевете на 24.—25. април генерал майор Вазов заповеда, да се работи усилено за поправка на разрушенията, за засилване в фортификационно отношение позицията, като заедно с това се усили подвозът на материалите. Обръщаше се особено внимание да се възстанови по-скоро телената мрежа и да се поправят наблюдателниците. За тая усилена работа беха необходими нови работни ръце. Такива командуващият армията даде в разпореждане на дивизията две дружини от 39. Солунски полк. Другата дружина от същия полк и дружината от 58. полк работеха по втората Главна позиция.

Отстраняваха се всички дефекти, констатирани във време на боевете, като се обръщаше особно внимание на връзката с хелиографи.

От същия бой беше ясно установено, че противниковата артилерия силно превъзхожда нашата във всяко отношение. За да може нашата артилерия да влиза в борба с неприятелската, та по тоя начин да облекчава положението на пехотата и запазва позицията от безнаказано разрушение, трябваше да се засили нашата артилерийска отбрана с по-модерни оръдия. Такива обаче нямаше от де да се вземат, но затова пък нашите батареи отново провериха преградния си огън пред Предната и първата линия от Главната позиция.

Пристигналите нови две дружини от 58. полк веднага се запознаваха с участъка на 2. бригада и започваха работата на втората позиция. Частите проучваха въпроса за пълната подръжка, която трябваше да дават на съседите.

За запазване от ненадейна атака на Главната позиция в участъка на Свищовския полк, на мястото на напуснатите застави се избраха нови, между първата линия от Главната позиция и старите застави и се започна усиленото им укрепяване. В много отношения новите превъзхождаха старите застави. Те бяха по-близо и подръжката им по-лесна, с по-голям обзор и обстрел. Но да се укрепят не беше лесно, защото противникът постоянно стреляше, особено там, дето забележеше че ще се строят нови работи. Затова на новите

застави най-напред се построяваха скривалища, като работата се маскираше, а след това оставаше да се строят телената мрежа и окопът.

Едничкото голямо неудобство от изместването линията на заставите се заключаваше в това, че Предната позиция се обхващаше от противника с отдръпването им по-назад и с това се даваха на новите противникови атаки по големи изгоди. Един силен напор върху Пазарджик и северно от него води направо в тила на Предната позиция, отстъплението от която в такъв случай ставаше много трудно.

За отстраняването на тая опасност, полковник Писаров заповяда да се усили укрепяването на Бончевата висота и там да има постоянно една рота, а така също да се съедини Пазарджик с фланга на 33. полк при Царевец. Началникът на дивизията заповяда, всеки път когато противникът атакува Пазарджик, откъм Царевец да се насочва наша контратака, която, извършена с нужната енергия, ще дава най-добри резултати. Взаимодействието между Пазарджик и Царевец щеше да гарантира тяхната непревзимаемост.

В тия трескави приготовления измина времето до 8. май, когато дивизията трябваше да отрази още един по-силен удар на настойчивия противник.

Стрелбата в участъка на 5. пех. дивизия, особено по Яребичните, се засилваше. В тая дивизия беше намерено едно писмо, подхвърлено наверно от някой доброжелател, което ни предупреждаваше, че на 8. май се готви общо настъпление от армията на генерал Сарай. Стрелбата на противниковата артилерия, особено по Предната позиция, не преставаше, макар и да не беше много силна. Вследствие на това, разрушенията от по-раншната атака не бяха напълно възстановени. Новите застави и съединението на Пазарджик с Царевец токущо бяха започнати.

Сведенията за противника оставаха същите. Срещу дивизията бяха разположени трите дивизии 22. 26. и 60. От тях 22. и 26. бяха взели участие в боевете на 25. април и бяха доста пострадали, а особено 26. дивизия. Сега не се знаеше дали тия дивизии са на старите си места или са се разместили, но след новия бой се установи, че това е станало.

В тила на противника се забелязваше усилено движение, което закрепваше убеждението, че ще има нови атаки.

Изменение в разположението на нашите части нямаше.

22. Боят на 8.—9. май При такова положение, на 7. май противникът почва усилено да подготовлява новата си атака срещу Предната позиция.

От 8. часа пр. пл. английската артилерия откри силен непрекъснат разрушителен огън по целата Предна Дойранска позиция. Огънят продължи през целият ден, като от време на време достигаше до барабанен.

С по-редък огън противникът обстрелваше заставите на 33. полк и батареите в левия бригаден участък. Нашата артилерия отговаряше редко, като държеше под огън ония неприятелски батареи, които достигаше, и някои окопи.

В 8.30 часа сл. пл. противниковият огън се обърна на барабанен.

След малко слаби неприятелски части настъпиха от Каварналиев към Борис и Чепино, но даденият навреме пригражден огън разпръсна противника.

През нощта противникът с редък артилерийски огън и непрекъсната картечна стрелба пречеше на работата, но въпреки това частите работяха по позициите, като гледаха час по-скоро да възстановят поне телените мрежи.

На 8. май още от 6 часа пр. пл. се започна усилена артилерийска и минна стрелба по Предната позиция, която често ставаше ураганна, в което време заставите пред 33. и 57. полкове се обстрелваха редко. Стрелбата по нашите батареи източно от Джб беше доста силна, но това не пречеше на артилеристите да продължават своя редък огън.

В 5 часа сл. пл. противникът започна да бие с барабанен огън Предната позиция, изключително с тежки снаряди. Този огън продължи 30 минути, след което значително отслабна, за да се засили на мръкване отново до барабанен.

Че противникът ще атакува — беше ясно. Всичките части беха предупредени, а и те сами чувствуваха приближаващата буря. Дивизионните подръжки оставаха на местото си и се приготвиха.

Артилерията получи заповед, когато противникът открие барабанен огън по нашите позиции, веднага да дава унищожителен огън по противниковите окопи и местата за групиране на атакуващите части.

След последния барабанен огън, на смрачаване настана затишие. Противникът се приготовляваше!

В 9 часа и 50 м. сл. пл. по хелиографа от Борис защитниците предаваха, че по окопите на Каварналиев се забелезва усилено движение и шум от групиране на пехотата. Почти автоматически с възприемане на светлите знаци от хелиографа, нашата артилерия даде унищожителен огън по съответните неприятелски окопи.

След 10 минути изпод унищожителния огън английската пехота минава в общо настъпление по целия фронт на 34. Троянски полк.

Бит навсекъде от защитниците с картечен, пушечен и бомбов огън и от прегражния огън на артилерията, противникът в 10.30 часа сл. пл. беше обърнат в бегство, преследван с огън. За да поддържа отстъпващите и за подготовка на нова атака, противникът в 10.50 часа отново започна да барабани позицията. Под прикритието на барабанния огън,

англичаните поведоха втора атака, срещната от нас по същия начин.

При тази атака противникът успе да проникне в някои наши окопи на Кирил и Нерезов, но контратакуван в 11·30 часа той беше отново обърнат в бегство и преследван с огън.

Отново последва барабанен огън по позицията, който в 12·30 часа пр. пл. на 9. май се последва от трета атака, насочена главно срещу Борис. Пред превъзходния противник, оредялите защитници от Борис Б. се отдръпнаха на Борис А. Там те се уредиха и след като получиха подкрепление, минаха в контр-атака и в 1 часа пр. пл. отново станаха господари на целия в. Борис. След това, подир кратки барабанни огневи нападения, последваха ред нови атаки на Нерезов, Кирил, Жеков, Борис, Чепино и Пазарджик, при които противникът успеваше за малко да проникне в нашите окопи, но всекога с контратаки биваше прогонван.

В 3.30 пр. пл. на 9. май целата позиция беше в наши ръце. Англичаните беха понесли тежки загуби. Изглежда че те са вече изтощени и боят е свършен. Частите се уреждаха пращаха се подкрепления, попълваха се бойните припаси, изнасяха се ранените.

Изведнъж, обаче, в 4.55 часа пр. пл. се откри по-силен барабанен огън по Предната позиция от всички английски орждия и минохвъргачки. Врагът, неможейки да сломи славните защитници другояче, искаше с изненада да завладее обърнатата на английска гробница Предна позиция.

След малко противникът предприе нова, шеста по ред атака. Започна се нова и отчаяна кървава борба. В 5.10 ч. пр. пл. противникът успе да заеме окопите на Борис Б., а нашите оредяли защитници, останали без офицери, се отдръпнаха на Боиис А. (по-низкия). В 5.45 часа пр. пл. се даде пригражден отън пред Нерезов и Кирил, между които противникът към 6.50 часа успе да се промъкне.

Поручик Петков, с една полурота, към 7 часа пр. пл. настъпи за Борис, а между Нерезов и Кирил се изпрати един взвод. На разсъмване нашите артилеристи зернаха на в. Борис англичаните, които неориентирани още добре, се щураха като замаяни. За нашите това беше една благодатна цел, по която започнаха да сипят своите снаряди. Полуротата на поручик Петков атакува разпръснатия вече от артилерията противник и на нож прогони най-упоритите между англичаните. Борис беше пак наш!

Другият взвод, подпомогнат от артилерията, контратакува, но поради силния неприятелски артилерийски огън успе само да ограничи проникването на противника в страни, и с артилерийски огън той биде окончателно прогонен.

Целата Предна Дойранска позиция беше в наши ржце кжм 9 часа и 30 м. пр. пл.

В 7 часа пр. пл. един снаряд падна в амбразурата на бетонирания наблюдателен пункт на командира на храбрите Троянци. От експлозията на снаряда беха ранени в самия пункт полковник Пано Маринов и други трима офицдри; адютантжт на полка бе убит.

Полкжт, намиращ се още в бой, остана без командир, затова командиржт на бригадата полковник Писаров лично пое командуването му до 8.30 часа пр. пл., в което време се яви командиржт на 39. Солунски полк — полковник Михаилов, да командува полка.

И тжй в 9.30 часа пр. пл. противникжт очисти нашите позиции, усилията му беха сжкрушени от героичните Троянци, с помощта на нашата добре организирана артилерия и минохвжргачки. Всички сплотени се биеха и умираха за Бжлгария и победиха врага.

В 11.30 часа пр. пл. около две английски роти чрез прецеждане се опитаха да се приближат незабелязано до Борис. Сжзряни своевременно, тем беше сжзнателно допустнато да се сжберат в подножието на височината, а след това с един точен и силен артилерийски огжн беха унищожени. Малцина от тех успеха да се спасят и да сжобщат на своите за гибелта на ротите.

За да ужаси още повече защитнищите, противникжт посреднощ, в 12.30 часа, изпрати над нашите позиции своите аероплани, които летеха през целата нощ и стреляха с картечниците си, като че ли не стигаха артилер. снаряди.

В тези боеве неприятелжт претжрпе загуби много по-големи от загубите през април. Само пред позицията и в окопите и около тех, по телените мрежи и пред тех, беха намерени трупове на 25 английски офицери и 1,556 войника. Троянци значи, с погребаните англичани от 25. април, требваше да погребат всичко 2,269 храбри английски войници.

Освен 12 пленници, Троянци вземаха и много трофеи.

Едновременно с нападението на 34. полк противникжт настжпваше и срещу заставите пред 33. и 57. полкове, дето беше навсекжде посрещнат с артилерийски, пушечен и бомбов огжн и отбит.

Отбитият противник се спре на линията Малката телеграфна, Кадифяната висота и Китката, които не се заемаха от нас никога и дето той почна да се окопва.

Това е единствената придобивка на противника, която той можеше да получи всекога, когато пожелаеше, без жертви, защото, както се каза, никой не заемаше тая линия.

Целите на противника за тая атака беха много по-сериозни и затова дадените жертви могат да се обяснят и оправдаят, само не с липсата на желание и устрем да се за-

еме Главната ни позиция, но с несжкрушимата отбрана на защитниците. В атаката противникжт вкара цели 5 бригади, които се почувствуваха толкова омаламощени, че на другия ден требваше 85. бригада да дойде от Дува-тепе, за да засили английския фронт.

Какви беха нашите загуби и какви бойни припаси се изстреляха на 8. — 9. май се вижда от тук приложената таблица.

Таблица за загубите и изстреляните припаси на 8 и 9 май

Наименование на частта	Убити		Ранени		Изчезнали		Всичко загуби		Изстреляни			
	Офиц.	Войн.	Офиц.	Войн.	Офиц.	Войн.	Офиц.	Войн.	Патрони	Бомби	Ракети	Снаряд
33 полк.	—	1	—	8	—	—	—	9	9,400	360	300	28874
34 полк.	7	119	13	352	—	9	20	480	58,810	9420	10370	
Вситко . .	7	120	13	360	—	9	20	489	68,210	9780	10670	28874

Веднага след победата всички поздравиха несжкрушимостта и героизма на защитниците на Предната Дойранска позиция. Артилеристите, вжзхитени от стоическото држане на защитниците — пехотинци, им изпратиха вжторжени телеграми. Началникжт на Предната позиция, дружинният командир подполковник Монов, най-добре чувствувайки големото сждействие, което батареите от левия бригаден участжк му оказаха, в телеграма до началника на тия батареи, полковник Каблешков Никола, приписваше всичката победа на артилеристите.

Частите от сжседните участжци, отдето всички началници следели с трепет развоя на тоя грозен бой, се надпреварваха да изказват адмирациите си на ония, които от нищо не трепнаха и след като послаха полето с хиляди английски трупове, останаха господари на разрушаната си позиция.

23. Заключение. Нападенията на англичаните беха подготовлявани с месеци. За тех не беха пожалени ни сили ни средства. Частите се подготовляваха в тила за тая атака в специални полигони, точни копия на нашите позиции.

Английските офицери беха снабдени с най-точни карти на нашите позиции. Самите атаки беха предшествувани от джлги рекогносцировки и най-подробни указания за всека шурмова група. Нищо не е било оставено неизвестно за изпжлнителите.

По размера на подготовката, учавствуващите сили, разходваните средства и заловените документи се виждаше, че

противникът е искал и вярвал, че ще завладее не само Предната Дойранска пойиция, но в. Дъб и в. Кара тепе.

Това английско желание срещна волята на защитниците да отбраняват позициите и смажат атакуващите колони.

Страшните английски жертви показваха свирепостта на боя. Само Троянският полк погреба повече от 2250 войници и 40 офицери, а пред телените мрежи и по предпозиционното пространство още много и много трупове останаха непогребени.

По своя замах, сила и напрежение тия боеве беха единствените досега станали тук. Те завършихи със свършено незначителни придобивки за противника: той зае заставите Долджели, Пловдив и Пипинера и напредна в тоя участък само 200—300 метра. В укрепената ни позиция той никъде не успе да се вмъкне, а завладе само изнесените напред застави, които нито беха добре укрепени, нито се разчиташе да се задържат.

За тия нищожни резултати, освен грамадните човешки жертви, противникът изстреля и по-вече от 300,000 снаряди.

Позиционната война се очъртава в токущо завършилите се боеве. Тя включва три периода:

а). Подготовка.

б). Бой.

в). Мерки след боя.

Подготовката в позиционната война е най-главният период и най-важната дейност. Тя обуславя победата или поражението, в зависимост от вложената енергия, умение, воля и средства.

Боят — е всичката оная деятелност, която подобно на един добре композиран локомотив, като се запали и закачи на трена, трябва да го понесе по релсите без никакви грешки и евентуалности. За него трябва случаят да не съществува, възможните спънки да бъдат от по-рано обмислени, предвидени и отстранението им подготвено. Такъв бой не може да бъде неуспешен, щом е предшествуван от една пълна, всестранна, широка, просветена и умела подготовка.

Мерките след боя са моментите, които ще предизвикат импровизирани решения. Но и тук трябва да има подготовка. За тая подготовка беше също помислено със съображенията за последователното отбраняване на подготовляваните тилни и преградни позиции.

Отбраната на Дойранската позиция беше всестранно подготвена, духът на войските се задържаше винаги силен и затова победата се яви като плод на всички ония усилия и неизчерпана деятелност, които будеха само възторг.

Спечелената победа сега именно налагаше на всички, да се заловят отново да проучат действията на атаката и на отбраната, та като продължават неспирното усъвършенствуване, да бъдат готови да срещнат с по-голямо достоинство новите неприятелски нападения.

И това беше направено. След пълно изследване, беха извадени от боевете при Дейран следните поуки по организацията и отбраната на една укрепена позиция.

ПОУКИ.

Организацията на позицията. — Елементи на позицията. Една добре укрепена позиция трябва да има следните елементи: наблюдателни пунктове, скрити помещения, телени мрежи, окопи и ходове за съобщения.

Наблюдателни пунктове. При силния барабанен огън с тежки и леки снаряди, голема част от хората, заели окопите, излизат от строя, затова не само задържането, но у наблюдението е трудно от окопа. Зя да може своевременно да се открие настъплението на противника и донесе затова, трябва да се построят солидно укрепени наблюдателни пунктове за всеки взводен и ротен командир, които да могат да противостоят на 15 см. снаряди. Те трябва да бъдат запазени от всички страни с покрив от бетои, с дебелина не по-малко от 1·5 м. Подпорите трябва да са на разстояние 0·80 м. Особена грижа трябва да се положи за устройството на отвора за наблюдение, защото има случаи цел снаряд да е влизал в пункта през отвора, а когато снарядът се пръсне близо до самия отвор, само вълните от взрива са достатъчни да убият и наранят наблюдателя. Така беше ранен на 8. май полковник Пано Маринов и офицерите, намиращи се в полковия наблюдателен пункт. Отворите трябва да бъдат по възможност по-тесни отпред и по-широки отзад.

Наблюдателният пункт трябва да се построява на място, от дето да се вижда целият фронт на участъка и трудно да бъде откриван и олучван от неприятелските снаряди.

Скрити помещения. За да могат да се запазят защитниците на позицията, трябва за тех да има скрити помещения. Числото им трябва да бъде определено с сметка, щото защитниците да могат свободно да се разположат в тях, за да им се даде възможност да почиват и, най-важно, при разрушаване на некои помещения, да могат да се сместят в останалите здрави.

Местото им трябва да бъде по възможност по-близо до окопите, не по далече от 50 крачки. На 8. май противникът успе да влезе в некои наши окопи, защото там помещенията беха отдалечени 100—150 метра от окопите и защитниците не успеха своевременно да заемат местата си. За

да противостоят на 15 см. снаряд, трябва да имат 1·5 м от бетон, 2 м. от здрава скала и 4 м. от здрава пръст. Помещенията с покрив насипани камъни от 3 м. могат да издържат, но за сигурност този покрив трябваше да се доведе до дебелина 4 м.

Най-добри се оказаха помещенията, строени по минен начин, с покрив 4 метра и повече здрава земя. Строежът на такива трябваше да се предпочита, щом позволяваше местото, защото още в незавършен вид те представляваха закрития. Подпорите на покрива трябва да са на разстояние не по-големо от 0·80 м.

Всеко помещение трябва да има два изхода, които на известно протежение да имат сигурен покрив и в такава посока, че парчета от снаряд, попаднали в изхода, да не могат да проникнат в галерията. Трябваше да има поне два вентилатора, защото от силната стрелба в помещенията навлизат газове, от които войниците заболеваха и повръщаха.

За предпочитане беше да има повече помещения с по-малки размери, защото последните биваха по-мъчно разрушавани и позволяваха на защитниците по-лесно да излизат от тях.

Лисичи дупки. На важните места в окопите трябваше да има лисичи дупки за дежурните отделения, но и те трябваше да могат да издържат 15 см. снаряд и да имат грижливо осигурени изходи.

Муниционните депа. Във всеки ротен, дружинен и полкови участък трябваше да има муниционни депа, запазени от 15 см. снаряд. В боевете бомбите и патроните на ротите, които не беха раздадени на войниците, се държаха в скритите помещения. Това бе съпроводено с опасност за живота на войниците, които се намираха в помещенията, в случай че се възпламенеха от противников снаряд. Бомби и патрони не трябва да се държат в окопите, защото ще бъдат заринати още през време на барабания огън, а изравянето им във време на боя е невъзможно.

Телена мрежа. Такава пред позицията имаше широка от 5—20 м. Навсякъде почти тя бе унищожена. Разрушаваха я не само тежките, но и полските снаряди. Специално за това беха поставени полски батареи, които обстрелваха надлъжно телените мрежи.

Мрежите могат да ни запазят само от изненада без предварителна артилерийска подготовка. Започне ли атаката на позицията със силна артилерийска подготовка, препятствията ще бъдат унищожени. Налагаше се такива да има 2—3 линии, широки по 10—12 м. и отстоящи: първата линия на 30 м. от окопа, втората 50 м., а третата 80 м. Противникът се принуждава да я руши 3—4 дена и да изразходва маса снаряди, които, ако немаше мрежата, щеше да употреби против скритите помещения.

Ходове за съобщение. Те бяха дълбоки от 1·30 — 2 м. и широки около 80 с. м. Почти всички беха заринати от барабанния огън, ето защо на тех не може да се разчита. По тех е възможно скрито движение само до барабанния огън. Все пак са наложително нужни и трябва да се правят по един — два за всеки взвод, с траверси и зигзагообразни. С тех значително се намаляват загубите.

Връзки. — Телефони. По позицията бе прокаран само обикновен полски кабел и на някои места брониран, заровен в земята на около 80 с. м. От барабанния огън всички телефонни връзки от щаба на полка към позицията беха скъсвани и едва с голям труд се поддържаше връзката с командира на полка и началника и Предната позиция.

За да може да се разчита на телефона, трябва всекъде да се прокара брониран кабел, който да бъде закопан в земята поне 2 м. дълбочина, или да бъде прокаран в бетонени улеи.

Хелиографи. Можаха да се запазят до края на боя и принесоха ценни услуги. Техното разположение не трябва да бъде близо до наблюдателните пунктове и галериите, защото привличат огъня. На стрелбата по хелиографа се дължи раняването на неколцина в наблюдателния пункт на Кале-тепе. Те трябва да бъдат подвижни, затова да им се приготвят по няколко места на позицията.

Орденарци и летяща поща. След скъсването на телефоните, донесенията и заповедите се предаваха с орденарци и летяща поща, макар и бавно. Такива трябва предварително да се назначават и обучават, като се употребяват винаги в най-силния бой.

Предаване с глас. Преди боевете се правеха упражнения за предаване къси заповеди и донесения с глас, но това не можа да се приложи поради големия шум от стрелбата, командите и указанията на по-долните началници, които за да бъдат чути от подчинените си, трябваше много да викат. В боя командваха и войници, останали като водачи на отделни групички.

Ракети. Отличио изпълниха назначението си. Налага се голямо внимание при хвърлянето на червените. Имаше случай да се хвърлят такива вместо бели. Това заблуждаваше артилерията, и не бива никога да се случва, затуй трябва ракетите да бъдат в отделни торби. Белите ракети, освен че осветляваха, много добре означаваха де се намират нашите части, дали още държат позицията или са отстъпили. Случваше се по някога, да се вземе неприятелски ракет за наш и да

се яви недоразумение. Това може да се избегне, ако внимателно се следи посоката на ракета и падането му.

Заемане на позицията. Защитниците, които заемат даден участък, се разделят на наблюдатели, секрети, части, които първи ще срещнат противника и подкрепки.

Наблюдатели и секрети. Най-важното за сигурната отбрана на позицията е да се открие навреме натрупването на противника в предните окопи и тръгването му в атака. Това може да стане от енергични и добре запознати с позицията секрети и наблюдатели. Такива трябва да има поне по един във всеки взводен участък. За наблюдатели трябва да се отделят по трима войника, поставени в здрави наблюдателници, от дето може да се оглежда цялата местност пред позицията. На всеки 15 крачки, от наблюдателницата до скритото помещение на взвода, трябва да има по двама войници в лисича дупка, за да може предаването да става с глас.

Там, дете позицията позволява, от голяма полза е, да се изпращат надеждни и изпитани войници в секрет пред телените мрежи, които да бъдат снабдени с лек полски телефон или говорящи тръби до наблюдателя.

Части, назначени да заемат окопите. За заемане на окопите трябва да се назначат толкова хора, че да не остане необстрелвано място пред позицията. През време на боевете имаше участъци, в които се падаше по 10 м. на един стрелец. Боят показва, че това заемане не е за препоръчане, тъй като противникът би могъл да проникне в окопите. Поне за най важните участъци, добре би било, ако на всеки 4 — 5 метра се падаше един стрелец. Стрелците в окопа се разполагат на групички от по два — трима човека, тъй те ще съ по спокойни, окуражават се един други и ако един от тех излезе от строя, друг ще остане и участъкът нема да остане необстрелван.

Подкрепки. Подкрепки трябва дд има във всеки взводен, ротен и дружинен участък, защото противникът атакува няколко пъти под ред, а за успешното му и сигурно отбиване всеки път са необходими макар и малки подкрепки. Добре е подкрепката да се дели на 2 — 3 групи. Това се налага от обстоятелството, че противникът атакува не във вериги, а в дълбоки колони със сравнително малък фронт и по този начин имаше части от позицията силно застрашени, а други, срещу които нямаше противник. Понеже в време на боя цялата позиция е покрита с прах и дим, трудно можаше да се определи, срещу кои участъци нямаше противник и това ставаше едва в последния момент, когато вече беше трудно да се вземат части от един участък и изпратят в друг. С подкрепките по-лесно се маневрираше. Желателно е всеки взвод да има едно отделение в подкрепка, рота — един взвод, а дружината — една рота.

Докато трае барабанния огън, в окопите, по възможност, запазени от наблюдателните пунктове, трябва да останат само наблюдателите, а всички останали хора да стоят в скритите помещения.

Отбрана на позицията. Атаката може да бъде предприета без артилерийска подготовка или след предварителната такава.

За сигурното отбиване на първия вид атака е достатъчно да се следи зорко за противника и особено добре да се наблюдават ония места на телената мрежа, дето има направени проходи, а когато такива нема, да се следи дали противникът не реже мрежата.

Първи ще открият настъплението секретите, които веднага треба да съобщат по телефона, да открият често пушечна стрелба — предупреждение за наблюдателите в окопите, че противникът настъпва, бързо да се отеглят в окопите и донесат за виденото.

Наблюдателите в окопите на свой ред откриват чест огън и по даден сигнал или заповед, войниците, назначени да заемат окопите, най-бързо се настаняват в тех и започват борба с противника, отначало с пушечен огън, после с бомби и накрай с нож.

В последните боеве се изстреляха много бомби и постоянно се чувствуваше недостиг от такива, защото нашите войници са хвърляли бомбите преди още противникът да се е достатъчно приближил. Войниците трябваше да се възпитават за по-големо хладнокръвие, да дочакват противника по-близко и тогава да почнат да хвърлят бомбите, като преди това стрелят с пушките.

За извикване войниците да заемат окопите, беше установено да се хвърлят бели ракети от наблюдателите в окопа към галериите и да бият звънци. Тези два начина може би ще дадат добри резултати при атаката без артилерийска подготовка, но когато тя е придружена с такава, резултатите от ракетите са съмнителни поради големия прах и дим по позицията, а звънците е невъзможно да се чуят. Най-сигурно е, чрез междинните постове от наблюдателницата до скритото помещение да се извикват защитниците.

Още с получаването сведения за настъплението на противника се подава червена ракета за преграден огън, който артилерията е готова всекога да даде.

Всички картечници, минохвъргачки, гранатохвъргачки заемат местата си и едновременно с артилерията откриват най-чест огън по целта, която виждат пред себе си, а в тъмно — пред телената мрежа в участъка, отдето са подадени червени ракети.

Подржжките излизат от галериите и стоят готови на определените им места.

Когато атаката е предприета с артилерийска подготовка. — Изжршване на атаката. Неколко дена преди деня на атаката, противникжт започна систематично да обстрелва позицията, като си зададе за цел да унищожи телените мрежи, окопите, ходовете за сжобщения, скритите помещения, наблюдателните пунктове и особено ония батареи, които даваха прегражден огжн пред Предната позиция.

От този огжн беше унищожена телената мрежа, сринати окопите и ходовете за сжобщения. Някои по-слаби наблюдателни пунктове и галерии беха разрушени. Артилерията понесе загуби в хора и оржжия, макар последните и да беха под бетонени куполи. Имаше случаи на загуби от снаряди, попаднали пред отвора на куполата, а така сжщо имаше и разрушени куполи. Всичко това не бива да смущава никого; всеки трябва да знае, че бомбата и ножжт са най-страшни за противника.

Преди да започне атаката, противникжт на неколко пжти пренася огжня зад нашата позиция, дето той диреше да поразява подржжките и правеше упражнения за прегражд ия си огжн.

С започване на пехотната атака, когато атакуващите колони започнаха да се приближават кжм нашата позиция, артилерията му пренесе огжня си зад окопите и в тила на позицията. Пленените казваха, че по даден от тех сигнал артилерията им пренася огжня пред атакуващите на близки разстояния. С това постепенно пренасяне на огжня на артилерията се гонеше да се попречи на нашите стрелци да заемат окопите, както и да се попречи да се изпратят подржжките.

Англичаните носеха с себе си шанцов инструмент, торбички, картечници, автоматически пушки и минохвржгачки, изобщо всичко необходимо, за да могат да устроят нашата позиция, след като я заемат, по начин удобен за тех и да имат средства за огневата й отбрана.

Отбиване на атаката. Когато противникжт започна да бие с огжн нашата позиция и да я руши — сигурен, признак че ще атакува — нашата тежка артилерия започна борба с неприятелската, за да й нанася поражения и отвлече част от огжня й. Леката артилерия започна редка стрелба по окопите на неприятеля и на ония места зад позицията му, дето се предполагаше, че противникжт ще концентрира своите части непосредствено преди атаката.

Най-трудното и най-важното при така подготвената атака е, да се открие настжплението на пехотата. Оглушителният тресжк на тежките снаряди пречи да се чуе шумжт

от настжпващите колони, а гжстият дим и прах пречат да се видят. Противникжт идеше много близко преди да бжде открит. Ето защо е необходим редкият унищожителен огжн, даже в зоната на прегражд ния.

При тия условия наблюдателите и секретите трудно успяват навреме да доложат за настжплението на противника, поради това често от галериите трябва да се изпращат хора кжм наблюдателите, да проверяват дали последните са живи и дали противникжт не настжпва. Когато се започне силен барабанен огжн по позицията, всички войници от галериите трябва да чакат заповед, напжлно готови и разпределени по изходите, за да се избегне безредие. Щом се получи заповед за заемане на окопите, всички най-бжрзо тржгват да ги заемат. За да може това бжрзо да стане, изходите трябва да бждат достатжчно широки и в галериите да има постоянно шанцов инструмент, за да се разчистят затрупаните изходи.

Докато бойците заемат окопите, подржжките се нареждат в изходите на галериите си. В тоя момент стоенето вжн от галериите не е тжй опасно, защото най-силният неприятелски артилерийски огжн е прехвжрлен зад позиция га.

Пренасянето на последния е един добжр признак, че противникжт настжпва, но той понекога си служи с измама. Пренася огжня зад позицията, за да ни предизвика да заемем окопите и след това веднага открива шрапнелен огжн по тех, с цел да ни нанесе загуби, без да са настжпили неговите части. Но противникжт си служи и с обратното. В продължение на неколко дни всекидневно той открива барабанен огжн и го прекратява без да има настжпление. С това той ни привиква на мисжлта, че прави огневи нападения, и след това предприема атака с цел да ни изненада. Ето, защо, винаги щом барабанният огжн се пренесе отзад или прекрати, веднага всички хора, които се намират в лисичите дупки и наблюдателниците, заемат окопите, за да могат да забавят противника до пристигането на хората от галериите. Те трябва да бждат снабдени изобилно с бомби (10 бомби на човек), за да могат да забавят сами настжплението на противника.

Понеже англичаните настжпваха в гжсти маси — малки колони — срещу известни пунктове, то тия последните бивaха силно застрашавани, а имаше участжци, срещу които или немаше противник, или само една редка верига. Ето защо, взводните командири и командирите на отделенията трябваше да приберат хората си кжм оня пункт, който е застрашен, а срещу другите остават само наблюдателите с достатжчно бомби. По този начин се действуваше почти в всички ротни участжци през време на последните боеве.

Отделните малки участжци от позицията не бива да се оголват напжлно, защото малките атакуващи колони, щом

срещнат сериозна съпротива, се отклоняват и дирят посоката на най слабото съпротивление. Нашите защитници са добре наблюдавали, как такива английски колонки се люшкат като стадо овце от една посока към друга и това е една от причините за понесените от тех големи загуби.

Най-благоприятно за нас е, ако успеем да отбием противника, докато той още не е успел да влезе в нашите окопи, защото ще дадем минимум жертви. За сполучливото изпълнение на това е необходимо, стрелците своевременно да заемат окопите, съседните участъци взаимно да се поддържат, да има достатъчно бомби и преградният артилерийски огън силно да е разстроил атакуващия.

Употребление на подържките. Противникът успе да проникне в нашите окопи там, дето стрелците, поради отдалечеността на скривалищата, не можеха своевременно да ги заемат или противникът бе много по-силен от нашите редки стрелци, или там, дето стрелците беха болни и омаломощени от барабанния огън, вследствие попадането на голями снаряди в изходите на някои галерии.

Изгонването на противника от окопите ставаше от подържките. Тия последните трябва да пристигат своевременно, за да не се позволи на противника да се устрои на заетия окоп. Понеже винаги е мъчно да се разчита на своевременно донесение от първата линия, началниците, които стоят по-назад — дружинните командири — трябва да пращат хора напред, за да узнават за положението.

Контратаките през време на боевете се извършваха с стремително движение напред, предшествувани от кратка подготовка с картечен, пушечен и бомбов огън. Там, дето нашите атаки беха предприети своевременно, противникът биваше изгонван веднага, а там, дето се закъсняваше — на Борис и Пазарджик на 24. април — контратаката трябваше да се предшествува с артилерийски огън (Борис), при което хвърлените зелени ракети означаваха начало на контратаката и сигнал за артилерията да пренесе огня с увеличаване на мерника, за да не поразява хвърлящите се в контратаката. На Пазарджик, поради близостта на противника до нашите стрелци, контратаката не можеше да се подготви с артилерия. Тук докато не беха избити неприятелските войници, нашите не можаха да заемат окопите си. Изтъкна се добре, че противникът си служи много с бомбите и автоматическите пушки, и докато нашите се бавят с контратаката, понасят загуби, а щом се надвесят над окопа, англичаните съ бивали много лесно унищожавани с нашите ножове.

Поради обстоятелството, че противникът предприема атаките си на сравнително тесен фронт, подържките трябва да са подвижни, за да могат веднага да се привлекат към застрашения участък. Затова незастрашените участъци трябва

по телефона и летящата поща, да събират сведения за положението в съседния участък и по своя инициатива да изпращат подържките си за съдействие.

При произвеждане контратаките, ходовете за съобщения не трябва да се използуват, защото те се силно обстрелват с картечен и бомбов огън от противника, който вече е проникнал в нашите окопи (случаят на Борис), а да отиват вън от ходовете. Вън от това, ходовете дават възможност на малодушните да се скрият из тях и да не вземат участие в контратаката. Ходовете, успоредни на окопите и намиращи се зад тях, могат да бъдат като позиция, от която може да се подготви ударът с огън. (Пазарджик на 24. април).

За да могат подържките, в случай на нужда, да извършат с успех тия маневрирания, трябва с тях да се правят упражнения, като им се заповедва да отидат да подкрепят този или оня застрашен пункт. За тия упражнения трябва да се използуват нощите, през които противникът не стреля.

За да свикнат бойците с бързото заемане на окопите и добре да се запознаят с местата си в тях, също трябва да се правят упражнения.

След отбиването на противника, защитниците веднага трябва да се прикрият, като в окопите се оставят малки отделения, защото след всяка неспълучлива атака противникът открива силен артилерийски огън, за да подготви нова атака. Така защитниците на Предната Дойранска позиция отбиха 4 последователни атаки.

Барабанен огън. Този огън на противника бе много добре организиран. Имаше за цел да разруши телените мрежи, окопите, наблюдателните пунктове и скривалищата, а така също да убие всички войници наблюдатели, които се намират в окопите. Ефектът по телената мрежа и окопите бе отличен. Скритите помещения издържаха, с малки повреди, главно по изходите; някои от наблюдателниците, поради слабата си конструкция и незавършен вид, беха разрушени и затрупани, част от наблюдателите беха изваден от строя, понеже по липса на достатъчно количество наблюдателници беха в окопите.

Моралният ефект от барабанния огън беше силен и действуваше съкрушително върху духа на хората, особено когато имаше попадения пред изходите от скритите помещения. Нервното изтощение на хората се увеличаваше от обстоятелството, че в продължение на дните, през които траеше барабанният огън, не бе възможна никаква почивка нито пък хората можеха да се нахранят. Храна не липсваше, но и поради разстройство никой нямаше апетит. Много хора повръщаха от газовете и сътресенията, които се получават при взривовете на голямите снаряди. Тук е мястото да се прояви спокойствието и опитността на началствуващите лица,

да подбодряват хората си с постоянни заобикаляния галериите им и ги подготвят към решително срещане и отбиване на противника, да ги убедят, че не е артилерията, която ще заеме позицията, а неприятелската пехота, която открито трябва да се движи под нашия прегражден огън, да преодолее нашия куршум и бомба, а след това да изджржи и срещу блесналия нож. След успешното отбиване на атаката, предните части трябваше да се сменяват, за да им се даде възможност да отдъхнат, да се нахранят и спят.

Прегражден огън. Противниковият прегражден огън за нашите позиции имаше за цел да попречи да се приближат подкрепите към участъка, който той атакуваше, както и да възпрепятствува на защитниците от атакувания окоп да се оттеглят назад. Този огън не беше ефикасен; някои наши подкрепи минаха неговата зона без всякакви жертви, а други дадоха слаби жертви. Изобщо, той не беше тъй страшен, както ние бехме свикнали да си го представляваме. Неефикасността се дължеше на обстоятелството, че имаше места, които не се засягаха от него, или слабо се обстрелваха, а имаше и моменти на прекъсване. На онзи, който води подкрепата, предстои изкуството да използува тия места и моменти.

Нашият прададен огън, по разкази от пленници, беше твърде ефикасен, което се потвърдява и от множеството неприятелски трупове пред нашата позиция. Един пленен английски офицер разказваше, че той настъпил с ротата си, която брояла 200 войника и 5 офицера и стигнал до нашите окопи само с около 30 войника и само той от офицерите. Ефикасността на нашия прегражден огън се дължеше на добрата му организация и на обстоятелството, че нашата артилерия за благовременно откри редък унищожителен огън по окопите на противника и в зоната на прегражния огън и при подаденя червен ракет, ней оставаше да учести стрелбат и я съсредоточи само в зоната на прегражния огън. Благодарение на голямата дисциплина и пълно разбиране, артилерийската дейност, неотслабно поддържана от командира на артилерийската бригада полковник Каменов и началника на левия артилерийски участък полковник Каблешков, даде напълна ефикасна подкрепа на пехотата.

Средства за отбрана. — Артилерията. Ефикасният прегражден огън на нашата артилерия разстройваше атакуващите английски колони и те пристигаха до нашите окопи, след като беха понесли чувствителни загуби и беха морално разколебани. Когато в прегражния огън вземаше участие и тежката артилерия, матераалното и моралното съкрушение на противника биваха по-големи.

През време на боевете имаше случай да попаднат наши снаряди в нашите окопи. Това най-главно се дължеше

на силното нагорещяване ни оръдията, вследствие честа стрелба, а някъде, може би, на неточността на данните за стрелба. Като се вземаше пред вид променливоста на времето, и обстоятелството, че снарядите се пазят в дълбоки ниши, следователно са изложени на влагата, явяваше се небходимост да се проверяват често данните за стрелбата.

Минохвъргачки. Мощно средство, което допълваше прегражния огън, особено в ония места пред позицията, дето поради стръмните скатове на местността, артилерията мъчно можеше ефикасно да ги обстрелва. За отбиване на противника по-ефикасни се оказаха леките минохвъргачки, понеже имаха голяма бързина на стрелбата, а средните имаха по-скоро морален значение, поради извънредно голямия тресък който дават при експлозията.

Гранатохвъргачки. Също служеха за да допълнят прегражения огън. Някои от тях бяха разрушени от неприятелския артилерийски огън. През време на барабанния огън, по липса на специални скривалища за тях, те се държаха в скритите помещения при войниците. Това беше много неудобно. За тях трябваше да се определят места, малко зад предните окопи, дето да им се построят закрития, както и за прислугата им.

Пушка. Въпреки всички други средства за отбрана, пушката си оставаше най надежното средство, защото докато войникът е жив и здрав, пушката ще работи.

Ако пушката на здравия войник се повреди, той лесно я сменяваше с оная на своя убит или ранен другар. Патрони се доставят най-лесно и в най голямо количество в сравнение с другите средства за отбрана. Най-после, при липса на патрони, на ножа с увереност разчиташе всеки български войник.

Картечници. С успех допълваха пушечния огън, особено там, дето бяха поставени на места, от които можеше да се бият флангово или косо настъпващи аглийски колони. Констатира са, че е за предпочитане, картечниците да се поставят не в самите окопи, а зад тех, ако това позволява местността, за да не бъдат изложени на бездействие и пленяване, в случай че противникът успее да проникне в нашите окопи, което винаги трябваше да се очаква.

Небива никога да се разчитва само на картечниците, та около тях да не се поставят стрелци, защото през боевете имаше случаи, картечниците да бъдат разрушавани или повреждани. В такъв случай, ако отбраната на даден участък е възложена само на картечниците, ще бъде компрометирана.

Бомби. Най ефикасно средство за отбиване на атаките нашите войници сметиха бомбите. Това схващане е малко погрешно и се дължи на моралния ефект на бом-

бата и обстоятелството, че противникът изобилно си служеше с нея.

Бомбата е сигурно средство, обаче на разстояние не по-голямо от 50 крачки, т. е. на разстояние, на каквото тя да може да бъде хвърлена. Нашите войници сж започнали да ги употребяват преди още противникът да се е доближил на казаното разстояние и тъкмо е бил моментът на ефикасния бомбов огън, те сж немали достатъчно количество бомби. Нощната тъмнина е способствувала за тая грешка.

Подготвяните в специални курсове бомбиери се оказаха много полезни. В някои роти само един бомбиер, комуто двама—трима другари сж носили бомби и отвъртали капачките им, е могъл да отбие няколко малки колони. Такива бомбиери трябва да бъдат намерени и подготвени във всеки взвод. Те трябва да разполагат най-малко със 100 бомби за всяка група бомбиери от 5 человека. Бомбите трябвало да бъдат поставени в сигурни помещения близо до окопите за да могат бързо и лесно да се донасят до местото, от дето ще се хвърлят.

Загуби, Най незначителни загуби се дадоха от барабанния огън — по 3—4 человека в рота. Ранените и убитите през време на барабанния огън сж от наблюдателите, ония, които случайно или с донесения сж били в ходовете, или от попадналите до изхода ня скривалищата снаряди. Изобилно проляната кръв през август 1916 година, когато Чепинци отбраняваха Предната позиция, както вече казахме, беше стреснала всички и оказа своето благотворно влияние. Изобилно изтеклата пот и големите усилия за изграждане на галериите запазиха скъпия живот на защитниците — Троянци, и барабанният огън, макар че ги тормозеше, не ги избиваше.

Загубите от пехотни куршуми беха незначителни. Изглеждаше, че английските войници почти не сж стреляли. Само от картечния огън имаше ранени и убити войници.

От нож едвали имаше 2—3 челевека, защото противника изобщо не си служеше с ножа.

Най големи загуби имаше от бомбите. Англичаните ги носеха в торби и ги хвърляха колкото могат.

Най-малко загуби понесоха ония роти, които не допускаха противника да проникне в окопите им. Там, дето противника беше успел да се настани в нашите окопи и трябваше да бъде контратакуван, дадохме най-много загуби, защото противника бе донесъл на позициите картечници и отлично си служеше с бомбите. Ето защо, трябва всичко да се направи, за да не се допусне противника да влезе в нашите окопи.

Не само трябва да се развие у защитниците чувство на безстрашие, но и да се вземат всички мерки, за да могат своевременно да подкрепят застрашените участъци. Чувството за взаимно подпомагане трябва да бъде развито до своя максимум и да не се допуща бездействие, когато в съседния участък се води бой. Всички трябва добре да знаят, че е страшна отговорноста за бездействието в време на такива върховни моменти, когато от подкрепата даже и на единичния войник може да зависи успеха или поражението.

Бойни припаси. За количеството на бойните припаси трябва да се спазва принципа, да има колкото се може повече припаси. Всеки трябва, обаче, да помни, че боевете беха и сж продължителни, затова трябва само в цел да стреля, за да устои в борбата до край.

Минохвъргачките изстреляха по 600 мини и скоро останаха без такива.

Картечниците разполагаха с по 8,000 — 10,000 патрона и едва им стигаха, а ако боят се беше продължил и те щеха да бездействуват.

Всеки войник разполага с около 300 патрона. Имаше войници, ръцете на които беха изгорени от нажежената цев на пушката. Тъй много се стреляло, че към края се чувствуваше недостиг от патрони.

Бомбите беха много рано изразходвани. Всеки войник имаше в началото на боя по 5 бомби, по една бомба на човек имаше в ротните депа и по една — в дружинните. Ясно се констатира, че числото на бомбите трябва да бъде по-големо.

Поради големия разход ни бойните припаси, попълването им трябва да бъде особено грижливо уредено. В всека рота, дружина и полк трябва да има специално назначени за тази цел хора. С започването на боя и те трябва да започнат своята работа. Колата от бойния обоз, веднага натоварени с бойни припаси, трябва да тръгват напред към полковите депа, от там припасите се носят на коне към дружинните депа, а после — на ръце към ротните. По този начин, докато се изчерпят полковите депа, ще пристигнат колата и ще ги попълнят; ротните и дружинни депа, по възможност, трябва да се поддържат пълни и в най-силния бой. Но най-сигурното средство. да не се остане без патрони, бомби, мини и снаряди е, да се припомня на войниците постоянно, да не стрелят безцелно и само за отбиване атаката да се стреля ураганно, а в другите моменти с редък, но добре примерен огън.

Поведение на войниците. Нашите войници можеха да изтраят на барабанния огън и да запазят достатъчно сили, за да водят борбата отблизо с противника. Тем

липсваше хладнокръвие, за да могат да използуват напълно средствата на отбраната. Пушечната стрелба беше по-някога безпорядъчна, а бомби се хвърляха, когато те не можеха да нанесат никакви загуби на противника.

В единичната борба и когато останат без началници, нашите войници са несъобразителни и в някои случаи даже неизбързливи. Те се чувствуват спокойни и вярват в своите сили, когато началникът е близо до тях. Редко са онния войници, които с успех поемат командуването след излизането на началниците от строя. Бездействието или пасивното съпротивление е най-обикновеното последствие от падането на офицерите. Това трябва винаги да се има пред вид и всеки началник да знае, че първата му грижа, като помни, че той всеки момент може да бъде убит е, да си назначи заместници.

В масовата борба, поведени от началника си, в когото те имат доверие, се бият отлично. В боевете има едно значително число неприятелски войници, промушени от нашия нож. Нашия войник, както това е обикновено за всеки човек в големите изпитания, особено там, дето той очаква всеки момент смъртта, имаше потребност да чувствува в време на боя непосредственото присъствие на другаря си и погледа и властта на началника си.

Обаче, не липсваха и подвизи на отделни войници, които в критическите моменти запазваха присъствие на духа, проявяваха съобразителност, поемаха командуването и с своя пример насърчаваха другарите си.

Английските войници отлично се биехи, когато беха на известно разстояние от нашите. Те отлично си служеха с картечниците, автоматическите пушки, бомбите, добри стрелци са, но щом блеснеше нашият нож, те не издържаха удара му и ако контратаката ги свари преди да са успели да се настанят в нашите окопи, обезателно обръщаха гръб. Имаше много случаи, когато пред остървението на нашите, литнали настръхнали в атака на нож, те хвърляха пушки и бомби, вдигаха ръце и се предаваха.

От гореизложения анализ за действията на двете страни достойно борили се на Дойранските позиции, става ясно следнотс:

Противникът, разполагайки с повече и по-силна артилерия, се стремеше да унищожи препятствията ни, окопите, ходовете, наблюдателниците и скритите помещения. С голямо количество снаряди той успе да унищожи телените мрежи, окопите и ходовете, обаче скритите помешения и повечето от наблюдателниците останаха здрави. Живата сила, следователно, на позицията беше непокътната. Запазените здрави Троянци съзнаваха значението си и в тоя велик момент храбро се нахвърляха на големите английски

пехотни сили и като им нанесоха големи загуби, отблъснаха ги окончателно и останаха господари на всичките пунктове от Предната Дойранска позиция. След 10 дневна работа те успеха да възстановят фортификационните постройки и връзките, в положението, което те имаха преди боевете.

Това себеотрицание, примерен героизъм и изкуство в отбраната послужиха за пример не само на всички части от дивизията, но и на войските от съседните участъци, които с затаен дъх от своите високи пунктове следеха нощните демонски английски нападения, както и ефекта от дългo подготвената отбрана.

След боевете — затишие. След боевете на 24—25. април и 8. и 9. май, по фронта на 9. дивизия настъпи сравнително затишие, което продължи до 27. август.

Англичаните се затвърдяваха на новата линия, която им беше останала като печалба от тая офанзива. Те се укрепяваха на изгубените от нас застави: Пипинерата—Пловдив—Долджели и по в. Кадифяна и Малка-телеграфна, които ние никога не сме заемали.

Противниковата артилерия продължаваше да поддържа всекидневно обезпокоителен огън по нашите позиции; дневният й разход средно възлизаше на около 1000 снаряда.

Нашата артилерия през това време, съобразявайки се с условието да не изразходва много снаряди, се силеше да отговаря с обстрелване противниковото разположение, с дневен разход 200—400 снаряда.

Настъпваха горещините, маларията започна да върлува, а това благоприятствуваше на затишието. Частите на дивизията имаха нужда от почивка, затова генерал-майор Вазов се възползува от случая и даде възможност на полковете да си починат, да възстановят силите си и да се приведе в ред имуществото им.

За целта се спазваше една строга последователност.

Даденият в разпореждане на дивизията 39. Солунски полк от 10. до 13. май смени 17. пех. Доростолски полк от позициите му при с. Побрег.

34. Троянски полк, изнесъл сам последните боеве, имаше пръв правото на почивка. Затова Доростолският полк от 10. до 14. май го смени и зае позициите му при Кала тепе и Дойран.

Една дружина от Троянския полк зае десния подучастък от 33. Свищовски полк (Бастион № 1), а другите 3 дружини и картечните роти се отеглиха около с. Гйокчели на пълна почивка.

На 10. юни 57. полк беше сменен от 58. и се отегли и той на почивка около с. Чаушли, дето почива цял месец. На 10. юли той зае отново старата си позиция.

58. полк от 10. до 14. юли зае позицията от в. Варовита до в. Близнаците, а 39. Солунски полк от 14. до 18. зае участъка на Вардарския отряд. Освободеният 9. германски егерски полк с 7 картечници, 5—10·5 см. батареи, една минохвърлачна рота и една пионерна рота — отидоха в състава на 11. армия. Вместо германските батареи, се разположиха на позиция батареите от 18. артилерийски полк. Германците, винаги ревниво пазещи своята свобода, не искаха Вардарският отряд да се подчини на началника на 9. дивизия. Сега обаче, след заминуването на германските войски, генерал-майор Вазов стана началник на цялия фронт от р. Вардар до Дойранското езеро.

На 24. юли отпочиналият 34. Троянски полк смени 33. Свищовски и зае позицията му на Дъб, а последният се оттегли при с. Чаушли на едномесечна почивка.

На 25. август Свищовци отново заеха позицията си.

В 4. Плевенски полк дружините под ред биваха назначавани в дивизионна подкрепа и редовно се оттегляха около с. Гявато, тъй че и те можаха да отпочинат.

По тоя начин всички части от дивизията успеха да си починат и да се освежат. През време на почивките се произвеждаха строеви занятия и се държаха беседи за повдигане на духа. Всички части на позицията проучаваха способите при различните положения и чрез постоянни разговори изучаваха миналите вече действия на заеманите от тях участъци, с цел да се избегват грешките и добре запомнят и втълпят хубавите страни на отбраната. За подготовката на частите и използуване опита, добит вече от войната, се формираха курсове.

Както вече казахме, значението на началника в боя е от първостепенна важност. Много началници бяха извадени от строя и много още щяха да излизат. За да не се намали силата на отбраната, в това отношение се налагаха особени грижи. За подготовка на групови командири, отделенни и взводни командири, за подготовка на мл. офицери, както в пехотата така и в артилерията, беха формирани курсове, през който минаха много войници, подофилери и офицери.

С постепенното увеличаване числото на картечниците и сформиране на новите картечни роти, с разбирането значението на картечния огън при отбраната, наложително беше да се подготвят по картечното дело по̀ добре и по̀ вече подофицери и офицери. За тях беше формиран и специален курс по картечното дело.

През всичкото време на затишието усилено се работеше по укрепяването на позициите; за достигане по голями успехи единствената и главна пречка беше липсата на цимент, дървен материал и бодлива тел.

Успехът на работата, особено по Дъбовия гръбнак, не беше голям и затова, защото, освен горните причини, противникът много пречеше с постоянната си стрелба.

До какво съвършенство беха стигнали и какво значение имаха за общата отбрана различните участъци на позицията ще си съставим ясна представа от изложеното по долу.

Значението на разните участъци при отбраната. Позицията от р. Вардар до Дойранското езеро затваря непосредствено всички пътища от юг в северна посока на левия бряг на р. Вардар. Понеже към този участък от позицията водят най много железни и обикновени пътища от страна на противника, а теренът пред позицията е достъпен, то той се явява най-вероятният участък за нови атака; от досегашните боеве, станали тук, може да се вади заключение, че ще има и нови.

Най-важният пункт от позицията е в. Дъб, който командува всичката околна местност, а хребетът, който се спуща в ю. и. посока представлява удобен подстъп за атака на самия връх.

Отбраната на участъка от позицията с. Стояково — с. Мачуково е в голяма връзка с Сеховската позиция на десния бряг на р. Вардар, южно от р. Гевгели. Тук местността позволява отбраната да се организира в дълбочина до линията с. Стояково — с. Богородица, без с това да се повлияе зле на отбраната на Сеховската позиция.

Конфигурацията на местността зад левия бригаден участък — Кала-тепе, не дава удобства за организирване на една по-дълбока последователна упорна отбрана, зад линията на главната позиция. Затова дълбочината на позицията се достигаше не с постройка на нови линии назад, а с изнасяне такива към страната на протнвника.

Предната Дойранска позиция, с своето изнесено напред положение, отдалечава твърде много противника от левия фланг на Главната позиция и затруднява твърде много неприятелските атаки по посока на в. Дъб. Станалите досега действия потвърдиха полезността на тая позиция, но понеже тя стои на 3—4 клм. от Главната, е организирана да се отбранява като предна, а не като главна. Защитата ѝ е основана на силни фортификационни постройки, на силен артилерийски прегражден огън и по-малко жива сила.

Най-уязвими пунктове, срещу които противникът може да насочи първоначалните си удари, съ изнесените напред Предна Дойранска позиция и участъка от пограничния камък 51 до левия брег на р. Вардар. Изнесеното им напред положение дава възможност на противника да съсредоточи срещу тях мощен артилерийски огън и посредством един ловък обхват да ги атакува с значителни сили.

Завладяването на Предната Дойранска позиция от противника не му дава особени преимущества. Той ще достигне само възможността да се доближи до главната позиция на в. Джб и в. Кала Тепе и започне подготвителните работи за атака на Главната позиция. Владението на Предната Дойранска позиция е от особена важност за нас, в случай че се решим да преминем в настъпление. Самата позиция ни дава сгодно изходно положение за предприемане първия удар срещу укрепената неприятелска позиция, а пространството между нея и Главната позиция е удобен плацдарм за съсредоточаване войските и средствата, необходими за развиване успеха на първия ни удар.

Изгубването на Главната позиция на линията пограничен камък 51 — р. Вардар, не дава особени тактически преимущества на противника и не особено ще влияе на по-нататъшната отбрана на останалата част от позицията, защото отбраната постепенно може да се организира в дълбочина до линията с. Богородица — с. Стояково.

Изгубването на в. Джб ще затрудни по-нататъшната отбрана на целата позиция, макар че и тука е възможно временно отбраната да се организира по северните склонове на в. Джб, като съседните на него участъци постепенно се отеглят по-назад.

Организирането на една съкрушителна отбрана на в. Джб се налагаше от важността на тоя участък. Възможността да се съсредоточи твърде силен неприятелски артилерийски огън срещу този ясно очертан масив, налагаше създаването на възможно повече линии окопи и скривалища в дълбочина, единствено най-сигурно средство за продължителната му отбрана.

Като видехме значението на разните участъци, сега ще видим, че съответно беше организирана и фортификационната им подготовка, както и съответно беха разпределени техническите средства за борба.

Фортификационна подготовка. Фортификационно позицията можеше да се счита добре укрепена, но тя неотслабно и постоянно се засилваше с интензивна и съзнателна работа.

Целият участък се състои от две линии окопи, добре развити. По-слабо е развита втората линия в участъка Стояково — Долмар. Някъде на по важните пунктове съ възвишени и укрепени по 3 линии.

В десния бригаден участък, поради вдадеността му към противника и относителното му положение с съседния участък, съ организирани две преградни позиции. На линията на застаните важните пунктове съ добре организирани за отбраната и предпазване Главната позиция от изненада. Фортификационно, особено добре е засилена Предната Дойранска позиция, пригодена за упорна защита. Стрелковите окопи съ силно развити, ходовете за съобщение, както по фронта, така и в дълбочина, съ добре развити.

С закрития за хората против целите попадения на 15 см. снаряди, позицията не беше напълно обезпечена, затова частите насочваха всичките си усилия да подобрят позицията, като съградят достатъчно количество галерии. Пред всека линия имаше построен един ред телени мрежи, обаче пред важните пунктове телените препятствия беха в два и повече реда. В това отношение най-добре беше поставен десният участък, а по-зле левият.

За по-нагледна илюстрация на фортификационното състояние на позицията изцело и сравнително на подучастъците ще си послужим с тук приложените таблици.

Огнева линия. (Таблица 1) При дължина на участъка по права линия 20,100 м., дължината на линията е 35,860 м. Тази твърде голема разница в дължините се явява главно от силните пречупвания на огневата линия и от пресечеността на терена.

Дължината на стрелковите окопи, измерена по линията на огня от първата и втората линии е 44.880 м., което изразено процентно ни дава 223 % от дължината на участъка по права (въздушна) линия и 128 % по линията на отбраната.

Това показва твърде силното развитие на огнената линия, а именно, че един метър от дължината на участъка се защищава от 2·23 м. окоп от двете линии, а 1 м. по линията на отбраната се защищава от 1·62 м. огнена линия. Това развитие се доближава до максимално и твърде много усилва и улеснява отбраната. В таблицата ясно се вижда развитието на огнената линия изобщо и отделно за всека линия и сравнително развитието на участъците.

Ходове за съобщения. Между окопите от първата и втората линия има 9,183 метра ходове за съобщения, а между двете линии и тила на позицията до подържките има 29,005 метра. Развитието на ходовете за съобщение и разпределението им по участъците се вижда от таблица № 2.

Развитието на ходовете за съобщения по отделно за линиите и техното разпределение се вижда от таблица № 3.

В заключение, ходовете за съобщение изобщо са добре развити, но беше необходимо засилването им в средния и левия участъци.

Закрития — блиндажи. (Таблица № 4) Закрития против цели попадение на тежките 15 с. м. снаряди имаше 292 бетонни, 168 галерии и 41 наблюдателници, в които можаха да се поместят 9631 человека. Освен това за закрития против снарядите на леката артилерия и парчетата им имаше 233 обикновени блиндажи и 90 леки наблюдателници за 3059 человека.

ТАБЛИЦА № 1.

За развитието на огнената линия в позицията на 9. пех. Плев. дивизия кжм 15, август 1917 г.

В КОЙ УЧАСТЖК	Дължина на участъка по въздушна линия в метри	По линията на отбраната в метри	Дължината на стрелковите окопи от 1 и 2 линии по линията на огня в метри	На 100 м. от дължина на участъка по въздушна линия се падат стрелкови окопи	На 100 м. дължината на отбраната се падат стрелкови окопи	1-а ЛИНИЯ			2-а ЛИНИЯ		
						Дължина на стрелковите окопи по огнената линия	На 100 м. от дължина по въздушната линия се падат стрелкови окопи	На 100 м. от дължината по линията на отбраната се падат стрелкови окопи	Дължина на стрелковите окопи по огнената линия	На 100 м. от дължина по въздушната линия се падат стрелкови окопи	На 100 м. от дължина на линията на отбраната се падат стрелкови окопи
р. Вардар—Близнаците [участък на 39. и 4 п. полкове]	7600	12950	20390	263	158	11750	154	90	8640	113	66
Стояново — Долмар [участък на 58. и 57. пех. полкове	7300	12380	11580	158	92	7220	98	58	4360	60	35
Дж6—Дойранското езеро [участък на 33. и 17. п. полкове]	5200	10530	12910	248	112	6250	120	59	6660	128	63
В целия участък . . .	20100	35860	44880	223	128	25220	125	70	19660	97	57
Предна Дойранска позиция .	3500	5510	—	—	—	4110	117	74	—	—	—

ТАБЛИЦА № 2.

За развитието на ходовете за сжобщение кжм 15. VIII. 1917 г.

ЗА КОЙ УЧАСТЖК	Дължина на участъка по въздушна линия в метри	Обща дължина на окопите от 1. и 2. линии	Ходове за сжобщения между окопите на 1. и 2. линия	На 100 м. от дължината по въздушната линия се падат ходове за сжобщение между окопите	На 100 м. от дължината на окопите от 1. и 2. линии се падат ходове за сжобщение между окопите	Ходове за сжобщение между линиите в джлбочина	На 100 м. от джлбочината по въздушната линия се падат ходове за сжобщение в джлбочина	На 100 м. от окопите от 1. и 2. линии се падат ходове за сжобщения в джлбочина
Вардар — Близнаците	7600	20390	2040	28	10	22588	297	111
Стояково — Долмар	7300	11580	3703	50	32	4347	59	37
Дж6 — Дойранското езеро . . .	5200	12910	3440	66	26	3070	59	23
Всичко в целия участък . . .	20100	44880	9183	45	20	29005	114	64

ТАБЛИЦА № 3.

За развитието на ходовете за сжобщение по линиите на позицията кжм 15. VIII. 1917 г.

В КОЙ УЧАСТЖК	1-а ЛИНИЯ					2-а ЛИНИЯ				
	Дължина на огнената линия (стрелкови окопи)	Дължина на ходовете за сжобщение между окопите от 1. линия	Ходове за сжобщение между 1 и 2 линия	На 100 м. от огнен. линия се падат ходове за сжобщ. между окопите	На 100 м. от огнен. линия се падт ходове между линиите в дължина	Дължина на огнената линия (стрелкови окопи)	Дължина на ходовете за сжобщение между окопите от 2. линия	Ходове за сжобщение между 1. и 2. линия	На 100 м. от огнен. линия се падат ходове за сжобщ. между окопите	На 100 м. от огнен. линия се падат ходове между линиите в дължина
Вардар—Близнаците [39. и 4. пех. полкове]	11750	1200	4050	10	33	8640	8840	18538	9	214
Стояково — Долмар [58. и 57. пех. полкове]	7220	2637	2595	36	36	4360	1066	1752	24	40
Дж6 — Дойранското езеро [33. и 17. п. полкове] . . .	6250	1190	2700	17	43	6660	2250	370	33	5
Всичко в целия участжк	25220	5027	9345	37	37	19660	4156	20650	21	105
Предната Дойранска позиция	4410	1300	2700	65	65	—	—	—	—	—

ТАБЛИЦА № 4.

За числото на закритията и наблюдателниците и техното разпределение кжм 15. VIII. 1917 г.

В КОЙ УЧАСТЖК	Закрития в 1-та и между 1-а и 2-а линии				Закрития в 2-та и между 2-а и 3-а линии				ВСИЧКО ЗАКРИТИЯ			Закрития в 1-а и 2-а лин.			Бойци
	Против цели попадения на 15 с. м. снаряди											Против полски сн			
	Бетонирани	Галерии по мин начин	Наблюдателници	За колко человека	Бетонирани	Галерии по мин начин	Наблюдателници	За колко человека	Закрития	Наблюдателници	За колко человека	Обикновени закрития	Наблюдателници	За колко человека	
Вардар—Близнаците . .	72	79	10	2000	25	11	—	617	187	10	2617	156	25	1101	5017
Стояково—Долмар . . .	76	48	14	3200	11	6	1	307	141	15	3577	33	52	917	3645
Дж6—Дойранското езеро	26	11	5	1245	82	11	11	2192	130	16	3437	44	13	1041	6495
Всичко в участжка Вардар—Дойранското езеро	147	138	25	6515	118	28	12	3116	458	41	9631	233	90	3059	15157
Предна Дойранска позиц.	59	30	2	1236	—	—	—	—	59	30	1236	30	3	606	1550

Сравнени двете линии от позицията, пжрвата линия е много по-добре обезпечена, отколкото втората. Тя има закритие за двойно повече хора. Изобщо закритията са недостатжчни за гарнизона на позицията. За отбраната й се разполагаше с 15,157 бойци в бойната част, без дивизионния резерв от 3053 бойци, а закрития против тежката артилерия имаше за 9631 человека, т. е. за 5526 немаше закрития. Сравнително по-добре сж обезпечени средният участжк и Предната Дойранска позиция, в които почти има закрития за защитниците. Слабостта на позицията в това отношение става по-чувствителна, като се има пред вид, че една позиция може да се счита добре обезпечена с закрития, не само като има подобни за бойците в окопите, но и за подржжките, които се биха получили при евентуална нужда.

Леките закрития немат сжществено значение, зящото сж изложени на разрушение и не дават сигурна гванция на защитниците.

Числото на бетонираните наблюдателници е недостанедостатжчно. Една наблюдателница се пада на 860 метра по линията на отбраната и 500 метра по джлжината на участжка, а по линиите от позицията имаше от пжрвата линия една наблюдателница от 800 м.

Леките наблюдателници, бидейки несигурни, немат сжществено значение.

Всички батареи на позицията беха добре укрепени, някои от тех под куполи от бетон, всички с солидни ниши за снаряди и закрития за прислугата. Всички артилерийски командири имаха специални свои бетонирани наблюдателни пунктове.

Пжтища. Пжтищата в позиционния участжк на 9, дивизия беха в добро сжстояние, а силно развитата пжтна мрежа обезпечаваше маневрирането на подржжките в всички посоки.

В заключение, позицията се явяваше добре укрепена, с добре сжчетани предни пунктове и позиции. Недостатжчното число на закритията и наблюдателниците против тежката артилерия беше слабата й страна, но и в това си сжстояние тя представляваше силен пасивен елемент, който даваше вжзможност на отбраната да води успешно борбата най-сжкрушително за врага.

Средства за борба. (Таблица № 5) Средствата за борба на позицията при отбраната й беха: живота сила (активната отбрана) и техническите огневи средства.

За активната отбрана, дивизиятв разполагаше с пехотни бойци 18,210 или 24. дружини, 96 рот, от тех полкови и бригадни подржжки 21 роти или $^1/_4$; дивизио-нен резерв 16 роти или $^1/_6$ част.

ТАБЛИЦА № 5.

За средствата за борба и разпределението им кжм 15. VIII. 1917 г.

В КОЙ УЧАСТЖК	Дължина на стрелковите окопи в 1-а линия	Дължина на участжка по права възлушна линия	Бойци—стрелци	Картечници	Минох-жрлячки	Ръчнатохвжрлячки	Число на орждията, които дават основен пречер- жен огжн	Число на орждията, които подобно могат да смесе- ят огжня си с огжня на съседа	По колко лин. м. от огнен. линия се падат на						Три прегради: огжня на 1 орж. се падат лин. м.		ВИДА НА БАТАРЕЯТА
									Един стрелец	Една картечница	Една минохвжрлячка	Една ръчнатохвжрл.	Един стрелец	Една картечница	Една минохвжрлячка	Една ръчнатохвжрл.			
Вардар—Близнаците .	11750	7600	5017	66	17	47	69	84	2.3	177	691	250	1.5	115	450	162	От линията на окопите при осн. пжтр. отжн всичко батареи	170[1]) / 140 / 249	110[1]) / 9 / 252	Полс. 7.5 см. 21 Пл. Шк. 2
Стояково—Долмар . .	7220	7300	3645	58	9	39	29	72	2.0	124	802	185	2.0	125	810	187		100 / 74	100 / 62	Пол гауб 10.5 11 Гауб. 12 см. 2
Джб—Дойранск, езеро	625	5200	6495	53	25	47	84	145	0.9	118	250	133	0.8	98	208	110		43	35	Тежки 15 см. гаубици 11 Далекобойни 4
Всичко в участжка р. Вардар—Дойранск. ез.	25220	20100	15157	177	51	133	182	—	1.6	144	494	289	1.3	113	400	151		138	110	21 см мортир. 1 50 батареи
Дивизионен резерв . .	—	—	3053	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	

[1]) В числителя е числото на метрите, падащи се на 1 орждие при основен прегражден огжн, а в знаменателя — когато в сжщия участжк се даде и спомагателен прегражден огжн от свободни пред своя участжк орждия.

От таблицата се вижда, че на един боец се пада по огнената линия 1.6 м. или 1.3 от дължината на участъка. Като се има пред вид, че полковите и бригадни подръжки ще бъдат вкарвани или да попълнят загубите, или да контратакуват, то на един стрелец ще се падне повече от 2 м. от огнената линия.

От горното се вижда, че живата сила, съставляваща активната отбрана на позицията, е задоволителна. Дивизионният резерв, съставляващ една шеста част, е сравнително малък, но затова пък бригадните и полкови подръжки са по-силни и съставляват една четвърт част от живата сила. Гъстотата на стрелците е задоволителна, защото огъня им ще бъде допълван от техническите огнени средства. които се намират на позицията.

Техническите средства. Картечници има 177, с с които се осигурява отбраната на 8—9 клм., което съставлява повече от една трета от участъка на дивизията и съответно на това подпомага и замества числото на стрелците.

С артилерия участъкът е снабден доста добре, а именно с 50 батареи, 182 оръдия, от които, както гаубичните, така и тежките батареи са застъпени в добро процантно отношение.

От таблицата се вижда, че на едно оръдие от батареите, които дават основен преграден огън се пада средно 138 м. от дължината на стрелковите окопи или 100 м. от дължината на участъка. Ако проследим разницата в участъците в това отношение, ще видим, че тя е значителна. Най-слабо се защищава от преграден артилерийски огън средният участък, в който на едно оръдие се пада 249 м. от стрелковите окопи, а най-добре се защищава участъка от в. Дъб до Дойранското езеро, в който на едно оръдие се пада 74 м. по линията на окопите или 72 метра по дължината на участъка.

Поради съдействието на батареите от съседните участъци, особено от средния и левия, фронтът на биене от всеко оръдие значително се намалява. В средния участък до 100 м., а в левия до 43 м.

Минохвъргачки има всичко 51. Те допълват артилерията и усилват отбраната на важните пунктове. Половината от минохвъргачките са разположени в участака Дъб — Дойранското езеро.

Има всичко 132 гранатохвъргачки, Средно една гранатохвъргачка се пада на 189 м. по линията на окопите, а в левия участък, дето има повече гранатохвъргачки, се пада една на 133 м. от линията на окопите.

С други технически средства: телеграфи, телефони, разня сигнални електрически апарати и хелиографи, измервателни артилерийски команди, безжични станции и пр позицията е снабдена добре и това значително облегчава отбраната ѝ.

Заключение. От направения кратък преглед, в резюме, излиза че:

а. По характера на местността, в която е разположена, позицията се указва естествено твърде силна.

б. Фортификационно тя е твърде добре укрепена и чрез усилена работа постоянно се съвършенствува, обаче, поради периодически разрушения от неприятелската аитилерия много труд и време отиват за възстановяване на разрушенията.

в. Позицията изобщо е добре организирана и защитена от ненадейните нападения с добре укрепени пунктове на линията на заставите и добре укрепена предна Дойранска позилия.

г. С технически средства позицията е доста добре снабдена, а гарнизонът ѝ сравнително отговаря на протожението и на фортификационното ѝ състояние.

При така сложилата се обстановка и съотношения на пасивния и активния елемент, с положителност можеше да се разчита, че дивизията ще изпълни възложената ѝ задача. Но за сигурния успех се налагаше и едно всестранно проучване на условията и начина на действие.

Начин на действие. На главната позиция борбата трябаше да се води най решително, активно и упорито. Тук трябаше да се разбият и унищожат неприятелските атакуващи части и то само с наличните средства, Главната позиция за укрепяването, засилването и изучаването на която беха положени толкова труд и жертви, даваше пълна възможност да се съкруши противника, колкото и да бъде силен, Тази истина проникваше в мисълта и сърцето на всеки началник и войник.

Решителните, упорити и активни действия от всички части и чинове на нападнатия участък; бдителността, готовността и активната намеса, даже по собствена инициатива, от съседите; своевременните сведения и донесения за боя, давани на съседите и началниците (с всички възможни средства), беха необходимите условия за успешни действия.

Разните положения, при които беше най вероятно противникът да напада се представляваха така:

1. Противникът напада само целия лев бригаден участък едновременно на линията: Калето—Цербера—Царевец и Предната Дойранска позиция.

2. Напада участъка Долмар — Цербера — до Царевец включително.

3. Напада само участъка Дъб; Калето — Цербера и Царевец.

4. Напада само предната Дойранска позицая и после в. Кала-тепе на линията Царевец—Бончев—Бошнаков и Вазов.

5. Напада едновременно левия и десния бригадни участъци.

6. Напада само десния бригаден участък от в. Кехлибар до Близнаците включително.

7. Напада едновременно целия дивизионен участък.

8. Напада само средния бригаден участък на линията Камениста Чука —в. Варовита — Долмар.

Борбата се започва и води най напред на линията на заставите и предната Дойранска позиция, трябаше да се отбраняват упорито, до когато тактическите условия налагат това, без да се рискува с унищожаване и пленяване на гарнизоните им. Борбата на заставите и предната Дойранска позиция трябаше да уясни намеренията на противника и насоката на главния му удар.

Отеглянето от заставите и Предната Дойранска позиция можеше да стане само по заповед от началниците на бригадните участъци.

Решителната борба трябаше да се води на Главната позиция. Отеглянето от нея можеше да стане само по писмена от началника на дивизията заповед.

За успеха на борбата има особено значение взаимната подръжка, основана на широка проява на частна инициатива от най-старшите до най младшите началници, включително, и то не само от частите, които водят непосредствено борбата, но и от тези на съседните участъци. Проникналият в позицията противник тряба веднага да се контратакува, без да се чака специална за това заповед и не му се даде възможност да се затвърди на завладения участък. Ако противникът успее да се затвърди, то контратаката тряба да се подготви и подържа с най-ефикасен усилен артилерийски огън.

Контратаките требва да се повтарят от подръжките, докато противникът окончателно се изгони от позицията ни. Успехът им зависи от правилната им организация (за предпочитане съ фланговите контратаки) и енергията, с която се водят. Успешните действия на 34. Троянски полк през пролетта показваха, че със стремителни контратаки, даже с малки части, може да бъде прогонен един сравнително много силен противник.

1). От опит се знаеше, че когато противникът напада само един участък, там и насочва почти всичкия си артилерийски огън, а пренебрегва останалите участъци. Ако противникът се насочваше само срещу левия бригаден участък, трябваше да се предполага, че десният бригаден участък, а може би и средният, нема да бъдат обезпокоявани или ще бъдат само слабо обстрелвани. Като се имаше това пред вид, както и важността на нападнатия участък, всички средства требва да се употребят за даване съдействие на

защитниците и за отбиване атаката. За отбраната на нападнатия участък, освен назначените за това войски требваше да вземат най-деятелно участие и войските от десния и средния бригадни участъци така: а). Всичките батареи от десния и средния участъци, щом могат, насочват огня си по гребена и западните склонове на Джбовия гръбнак — срещу левия фланг и тила на атакуващия противник. б). Свободните пехотни части от средния участък (Долмар) се насочват откъм Кристали въз фланга на атакуващия и съдействуват за отбраната на Калето и Цербера. в). Батареите от неатакуваните два участъци, които не могат да действуват непосредствено срещу атакуващия, насочват огня си: част срещу в. Телеграфна и в. Диновлов и част срещу Реселийската висота и други съседните пунктове, при което пехотата от тия участъци с усилено патрулиране пред целия си фронт и със смели пехотни нападения, добре подържани с артилерийски огън, се опитва да завладее тези пунктове, с цел да се привлече вниманието на противника към заплашеното място, а възможно е да се привлече тук част от артилерийския огън на противника и част от резервите му. Не е изключена възможността да се преместят леки батареи в левия бригаден участък, за да дойдат да съдействуват по-близо за отбраната на в. Джб. Не беше изключена също възможността част от леките батареи от участъка на 1. Македонска бригада да се преместят в участъка зад Кала-тепе.

По такъв начин, когато противникът нападне левия бригадан участък, войските от десния и средния участъци требваше да действуват нападателно по разни пунктове. Частната инициатива на съседите щеше да бъде от голема полза.

2). Ако противникът нападне само участъка от Долмар—Цербер—до Царевец включително, действията щеха да се развият применително на казаното в пункт 1-и. Войските от в. Ввровита щеха да имат случай да проявяват своето действие срещу левия фланг на атакуващия. Свободното войски от Кала-тепе, като вземаха изходно положение в. Бончев и в. Пазарджик, решително требваше да атакуват десния фланг на настъпващия. Същевременно, с цел да се привлече вниманието на противника и част от силите му с усилено патрулиране, подържано с артилерийски огън, требваше да се нападат пунктовете около в. Лева-Цицка. Действията на войските от десния бригаден участък оставаха същите, какво бе казано в пункт 1.

3). Когато противникът нападне само линията Калето—Цебери и Царевец, действията требваше да бъдат аналогични на тия в пунктове 1 и 2.

4). Ако противникът нападне само Предната Дойранска позиция, то част от батареите, които не вземат участие в

отбраната на Предната позиция, насочват огжня си по по-граничен камжк 27 и сжседните неприятелски издадени пунктове, с цел да се даде вжзможност на нашата пехота с нападателните си действия да вжздействува на атакуващия. За сжщата цел се произвеждат нападения срещу заставите Пипинера и Пловдив.

Действията на войските от средния и десния участжци— применително на казаното в пункт 1.

5). Решително нападение едновременно срещу левия и десния бригадни участжци бе вжзможно, макар че за него се изискваха значителни сили. По вероятно бе, че противникжт, както на 24. април, ще атвкува решително левия бригаден участжк или участжка от Долмар—Цербер до Царевец, а ще води по-слаба демонстративна атака срещу десния бригаден участжк. Едновременното действие срещу двата участжка дава на противника това предимство, че ни поставяше в недоумение и невжзможност да сжредоточим силите си там, дето ни застрашва сериозният удар. Обаче силата на позицията и упорната отбрана на защитниците даваше вжзможност, с развитието на боя, да се установи кжде именно се насочва главният удар и сжобразно това да се даде артилерийска и пехотна подкрепа там, дето е най-нужно.

Батареите от средния бригаден участжк едновременно и сжответно насочваха огжня си кжм вжтрешните флангове на настжпващите неприятелски части, а пехотата с силни нападения кжм сжщите флангове сждействуваше за разбиването на противника. На всеки случай, докато не се установеше противникжт, требваше да се счита, че решителният неприятелски удар е насочен кжм левия бригаден участжк, така че там пжрвоначално требваше да се даде по-големо сждействие от войските на средния участжк.

За отблжсване неприятелската атака, несочена срещу десния бригаден участжк, щеше да сждействува и част от артилерията на 5. пех. Дунавска дивизия, разположена на десния брег на р. Вардар. Това сждействие щеше да бжде поискано своевременно от началника на артилерията в 5. дивизия, тжй както бе то предварително уговорено.

6). Ако противникжт атакуваше само десния бригиден участжк, то всички орждия, които биха могли да стрелят срещу настжпващия враг, требваше да насочат огжня си там. Ония от тех, които не можеха да достигат там, сжредоточваха огжня си: а). По големата част — срещу граничния камжк 27 и сжседните му издадени неприятелски пунктове; б). По малката част — срещу Караджата и Левата Цицка. Свободните пехотни чтсти от левия бригаден участжк, с добре подкрепени от артилерията патрулни действия щеха да опитват да завладеят тези пунктове с цел да се

привлече вниманието и силите на противника в тая посока. Пехотните части от в. Варовита, сжс смели нападателни действия по посока от Камениста чука кжм десния фланг на противника, можеха да допринесат твжрде много за отблжсване на противника.

7). Да се атакува едновременно целият дивизионен участжк беше малко вероятно, защото се изискваха грамадни сили, с каквито противника не разполагаше, но и изходното му положение не благоприятствуваше за подобно предприятие.

Но, ако подобно нападение станеше, всеки участжк щеше да разчита само на сждействието на своята артилерия, която е разпределена така, че срещу по-опасните участжци може да се насочи по-силен огжн.

8). Да бжде атакуван само средният бригаедн участжк (Камениста чука — в. Варовита — Далмар) беше сжвжршенно невероятно, поради фланговото положение на крайните участжци по отношение на една такава атака.

Действията на Долмар щеха да бждат тесно свжрзани с ония на Джб и войските от този участжк трябваше да действуват според казаното в пункт 1, 2, 3.

Задачата на войските от в. Варовита беше, като пазят позицията си с минимални сили, сжс свободните войски да действуват нападателно вжв фланг било срещу неприятеля, настжпващ кжи Долмар, Цербера и пр. било кжм оня настжпващ кжм Близнаците.

9). В случай че противника сполучи да заеме част от позицията на некой бригаден участжк, трябваше веднага да се организира контратака сжс средствата на бригадата и сжсжседите, сжс или без артилерийска подготовка, за да не се даде вжзможност да се уреди и затвжрди там.

10). Ако по една или друга причина дивизията бждеше принудена да напусне укрепената си пжрва Главна позиция и се отегли на втората Главна, проучена, но не добре укрепена позиция, — като се ползваше от предгранте и ариергардните позиции последователно щеше да се отегли и я заеме за отбрана.

Намиращите се тогава под ржка дивизионни или армейски подржжки щеха да се използуват за своевременното заемане на некои от пунктовете в тила, сжс цел да забавят настжплението на противника и улеснят редовното отегляне на войските. Ако бждеше вжзможно, с част от дивизионните или армейските резерви, своевременно щеха да се заемат по-важни пунктове от втората Главна позиция, която, както казахме, не беше сериозно укрепявана.

При така организираната отбрана, всеки началник знаеше точно онова,-което имаше да вжрши и кжм края на м. август. 1917 год. всички началници имаха приготвени своите

сжображения писмено. По тях се правеха упражнения на самите окопи, батареите насочваха и проверяваха огжня си, разсжждаваше се безспир и всички мислено се подготвяха кжм най-добрите действия, които и неуморно практикуваха. От тия постоянни размени на мисли мажду началниците от един участжк с тия от сжседите, с артилеристите, с лекарите с домакините, се получаваше оная вржзка, която никога неприятелските средства не можеха да скжсат. В най-силния бой, в най-тежките минути, когато и хелиографжт не би могжл да прониже сжс светлите си лжчи гжстия дим, вдиган от експлозиите на снарядите и от задушливия облак отровни газове, настилан от газовите снаряди, вржзката оставаше непокжтната, защото тя беше вече в душите на защитниците. Общата неуморна работа, понасяните наедно жертви, сжвместни неизказани страдания, общите упражнения, спечелените вече победи, пжлната душевна солидарност, сжздавани тжй настойчиво, беха гаранцията, че Дойранските позиции не само ще устоят на всички неприятелски атаки, но и непоколебимо ще сжкрушат и най-гордия си враг, колкото и богато да би бил снабден с всичкия оня ад от средства за унищожение.

Евакуиране на болните и ранените. Евакуирането на болните и ранените от предните полкови превжрзочни пунктове до главния се извжршваше с превозните средства на полковите и дивизионния лазарети. Частите от десния бригаден участжк изпращаха болните и ранените си в 1. лазаретно отделение — южно от с. Богдинци; тия от средния участжк — в 2. лазаретно отделение, с. з. от с. Палйорка, а тия от левия бригаден участжк — в 3. лазаретно отделение, с, Черница.

Евакрирането на болните и ранените от лазаретното отделение до полските болници ставаше с кола на лазарета, а при по голям наплив на ранени — и с тези на полските болници. Пжрво лазаретно отделение евакуираше ранените в 1. хирургическа болница (ю. з. от с. Фурка), а болните в 3. полска болница (с. з. от пжрвата). Второто лазаретно отделение изпращаше болните в 2. полска болница при с. Дедели, а ранените — в 1. хирургическа болница. Третото лазаретно отделение изпращаше болните си в 4. и 6 полски болници, а ранените в хирургическата болница.

Петата полска болница беше придадена кжм Македонската дивизия.

В време на боя всички болници приемаха ранени, като най-тежко ранените се отправяха в хирургическата болница.

От полските болници, болните и ранените се евакуираха с превозните средства на болниците и колата на 9. санитарен транспорт, като тежко болните и всички ранени, нуждающи се от проджлжително лекуване, се изпращаха в 2/7 запасна болница в с. Раброво, и по-леко болните, които при силна храна и по-спокойна обстановка можеха след един месец да се поправят и завжрнат по частите си — с трена в 1/9 запасна болница в с. Удово.

В етапната зона на вжтрешността на царството болните и ранените се евакуираха по следния начин: от запасните болници в Раброво и Удово по железницата болните и ранените се изпращаха с санитарни тренове в етапната зона, след като бждеха освидетелствувани от есвкуационните комисии.

Прието беше да се заджржат в лечебните заведения на предната линия само тия болни и ранени, за които се предполагаше, че могат да оздравеят най-много за един месец и след това да се завжрнат в частите си. Тия от тех, които имаха нужда от по-проджлжително лекуване и се нуждаеха от специална хирургическа помощ, се евакуираха в лечебните заведения в етапната зона до гр. Ниш включително. Там в евакуиционно разпрделителна болница на армията ставаше втората сортировка: 1) На болни и ранени, които трябва да останат на лекуване в разпределителната болница; 2) На такива, които трябва да се преведат в местната военна болница в гр. Ниш. 3) Такива, които трябваше да се евакуират вжв вжтрешността на царството за специално лекуване и 4) На такива, които трябваше да бждат пуснати в домашен отпуск за вжстановяване на разтроеното им здраве или пжк уволнени за винаги от военна служба поради сжвжршена негодност.

Прехрана на войските. Пжрва армия се продоволствуваше от интендантството на Сжединените армии (Скопие), като биваше подпомагана от дивизионните интендантства.

Хранителните и фуражни припаси се изпращаха от вжтрешността до гара Ниш, от дето предназначените за армията вагони се отправяха за гара Удово. Тук, в армейския разходен магазин, определените за 9. дивизия припаси се препращат в главния интендантски магазин на гара Дедели. За пристигналите в Дедели припаси дивизионният интендант получаваше всекидневно сведения, според които и ги разпределяше между частите.

Освен с подвоз от вжтрешността на царството, частите се снабдяваха с нужните сжестни припаси, добитжк за клане, зжрнест и тревен фураж и от Моравската и Македонската области, като сжщевременно използваха и местно-оперативните, близко-тилните и армейско-тилните райни вжв всеко отношение. Оперативните зони за използване беха точно разпределени, а освен това на 9. дивизия беха определени Радовишката, Беровската, Кочанската, и Царево селската околии и целия Прищински окржг.

Домакинствата на всичките части своевременно се беха загрижили и организирали обширни зеленчукови градини, от които получаваха достатъчен и доброкачествен зеленчук.

Попълване с бойни припаси На позицията бойните припаси се поставяха в бетонирани ниши и като изключение — в галериите, при войниците. Артилерийските снаряди, — също в бетонирани ниши, близо до оръдията. Малко по назад беха нишите, заместващи ешелона за първо попълване. При батарейните резерви беха складирани в ниши или на грамади, маскирани от аеропланно наблюдение, други запаси от снаряди.

Батареите попълваха своите припаси от съответните паркови отделения на 9. паркова батарея, а последните — от 9. армейска паркова батарея.

Патрони за пушките и картечниците пехотните части получаваха от полковите разходни и междинни депа, а тия последните — от парковите взводове и пр.

За сигурния подвоз беха изучени всички пътеки, които не се бият или слабо се обстрелват. По тех, с конски товари, с почването на боя започваше и пренасянето на припаси. Не можеше със сигурност да се разчита на подвоз с кола по коларските пътища, защото противника ги обстрелваше непрекъснато и имаше точните данни за стрелба по пътищата.

Инициативата по изпращането на бойните припаси имаха парковите взводове и батарейните резерви и никога не се чакаше да се получи заповед, че тогава да почне подвоза.

Попълването с бойни припаси се уреждаше със специални инструкции в частите, съобразно с условията на позиционния участък.

Всека рота имаше своето депо с бойни припаси, осветлителни и сигнални ракети и ръчни бомби. Тия депа обикновено се държаха при войниците в галериите и се считаха като позиционни. При смена на ротите, последните оставаха на позицията. Всеки разход своевременно се попълваше от дружинното депо. На Предната Дойранска позиция във време на боя попълването ставаше на ръце, а на Главната — с ротните патронни коне. Дружинното депо се попълваше от полковото и полковия боен обоз. Бойният обоз се попълваше от парковата рота на огнестрелния парк. Добре уредената служба по попълването с бойни припаси допринасяше много за сигурната отбрана на позицията.

Действия през лятото и есента 1917 г. След априлските и майските боеве, забелязваше се, че противника се готви за нови действия и през лятото. Най главните признаци за това беха: 1) Новите ходове за съобщения, които той подвеждаше към Предната Дойранска позиция.

2). Усиленото му укрепяване на линията: Пипинерата — Долджели — Малката телеграфна висота и 3). Усиленото движение на тревовете, в тила особено на камионите, които подвозваха снаряди.

На 27. август в 6.30 часа пр. пл. английската артилерия започна разрушителния си огън, насочен главно по в. Кехлибар, Камък 51, Цербера, Царевец и Предната Дойранска позиция.

Срещу Дойранската позиция беха 22. и 26. дивизии от XII-и английски корпус. Тежко пострадалата през пролетта 60. дивизия беше констатирана на Мало-Азиатския фронт и отсъствуваше от Македония.

Започналият разрушителен огън продължи 6 дни. Всекидневно английските батареи изстрелваха по 15—20,000 снаряда. Позициите беха значително повредени от тази стрелба, особено окопите и телените мрежи.

От заловените чрез подслушване телефонни разговори се узна, че противника се готви да атакува на 31. август. Понеже още на 29. разрушенията беха значителни, взеха се мерки против изненадите.

Дружината от 4. Плевенски полк, която беше в с. Гявато дивизионна подкрепа, се премести в с. Стояково, а 34. пех. Троянски полк се съсредоточи при Трите чешми.

Нашата артилерия започна да отговаря на неприятелския барабанен огън с унищожителен по неприятелските предни окопи и близкия тил.

На 30. срещу 31. противника на два пъти настъпи срещу пунктовете от Предната позиция Жеков, Нерезов, Пазарджик и Чепино, но с артилерийски унищожителен и преграден огън бе отбит. Същия ден в 5.30 часа сл. пл. нашите батареи откриха огън за подготовка на патраулното нападение, което пехотата щеше да предприеме през нощта срещу Долджелийската застава и камък 27.

При това обстрелване противниковата артилерия като че ли не беше в състояние да се бори с нашата и се добиваше впечатление, че ние сме по-силни и превъзхождаме противника с артилерията си. Нишия добре съсредоточен огън по разните пунктове от противниковото разположение, със своята стихийност, в кратко време задими целата неприятелска позиция, дето разрушенията по телените мрежи и окопите се извършваха по един най-сигурен начин. Тази точна и могъща стрелба подействува ободрително на пехотните защитници. Последните немаха възможност да предприемат нападението, защото противника изпревари и мина в настъпление.

Сутринта защитниците от позициите ясно наблюдаваха, как санитарите изнасяха ранените през нощта англичани.

На 1. и 2. септември огънят продължи все със същата сила. Нощем се даваха чести урагани. На 3. и 4. огънят затихна, за да се възобнови с още по-голема сила на 5. и 6. септември, когато беха изстреляни неколко десетки хиляди снаряди.

Противникът не настъпваше. Изглеждаше, че той само демонстрира — немаше сили за нападение в голем размер. Летните боеве през 1917 година могат смело да се нарекат артилерийски боеве, през които противникът посипа позицията ни с нови 150,000 снаряди, без да достигне каквито и да било резултати, Само нова работа за поправка на разрушенията се създаде на защитниците.

На 20. срещу 21. ноември от наша страна беше предприето патраулно нападение с артилерийска подготовка срещу в. Стъклен. Патраулът зае Стъклен, но противникът го беше заблаговременно очистил. Там остана целия ден един наш пост и вечерта се отегли.

На 23. срещу 24. ноември шурмоваците, които нападнаха Пловдив и Долджели, беха по-щастливи. Те заловиха 12 пленника и много материали.

Телените мрежи пред заставата Пловдив патраулът намери съвършено разкъсани от нашия подготвителен артилерийски огън. Както окопите, така и тилът на атакувания участък беха покрити с трупове, избити от артилерията. Предградният огън, даден южно от окопите, позволи на атакуващата рота спокойно да очисти окопите и залови скрилите с в скривалищата англичани.

След полунощ, после продължителна стрелба, противников взвод настъпи срещу в. Кирил, но бе отбит с преграден огън.

И в този период по-оживени беха действията винаги в Дойранския участък, а във Вардарския оставаха по-слаби.

През зимата и пролетта на 1918 година до към началото на м. април имаше сравнително затишие. Противникът в разни времена обстрелваше позицията с единични артилерийски изстрели най-често по Предната Дойранска позиция, по която нощем откриваше минен и картечен огън.

Глава IV.

Действия през пролетта и летото 1918 година.

Боят на 22 април на Предната Дойранска позиция. — Други действия. — Всестранна подготовка на позицията „Балкан-цуг на юг". — Наблюдателна служба. — Подслушване разговорите. — Противникът се готви да предприеме офанзива. — След изгубването на Яребичната. — Подробности при разместването на пехотните полкове. — Задачата на 9. дивизия. — Средства за борба и разпределението им по участъци. — Начин за действие. — Сведения за противника. — Духът на войските.

1. Боят на 22 април 1918 година на Предната Дойранска позиция. На 10. април в 4.30 часа пр. пл. противникът нападна в Нерезов, с цел да разруши некоя галерия с пироксилин или да залови пленници. Опитът му не успе, защото бе здраво срещнат с пушечен, бомбов и картечен огън от защитниците и срязван от преградния артилерийски огън.

След тази дата настана отново сравнително затишие.

На 18. април ненадейно англичаните откриха силен артилерийски огън по Предната Дойранска позиция, с всички видове оръдия и минохвъргачки.

Огънят продължи през целия ден.

От силната артилерийска дейност можеше да се съди, че ще бъде атакувана Предната позиция. Тя се заемаше от 4. дружина Троянци на подполковник Монов. Една година след априлските и майски боеве, англичаните се готвеха да атакуват същите войници, които тогава ги кърваво разбиха и им нанесоха грозни загуби.

Подполковник Монов вземаше мерки да се поправят разрушенията по мрежите, но непрекъснатият нощен картечен огън пречаше на работата.

Към 8 ч. сл. пл., след продължителния барабанен огън, секретите забелезаха, че отделни групи се приближаваха към позицията. Веднага се поиска предграден огън и групите бидоха пръснати още далеч пред телените мрежи.

На 19. разрушителния огжн продължи със същата сила и едвам към 7 часа сл. пл. затихна. През деня нашата артилерия обстрелваше неприятелските минохвъргачки и батареи. През нощта неприятелският картечен огжн не стихна, а през всеки час по позицията се изсипваше по един 5-минутен ураган.

На 20. тежкият разрушителен огжн продължи. Някои от скривалищата по позициите се поразклатиха, изходите им често се затрупваха. Тежки снаряди падаха пред галериите и със своите взривове страшно угнетяваха защитниците.

Особено силно се рушеха в. Кирил и в. Жеков. Телената мрежа пред центъра на участъка Нерезов — Жеков на едно протежение от 150 крачки бе съвършено разрушена, а окопите не личеха де съ. Поправката с рогатки беше невъзможно, поради силния картечен огжн.

Една лека минохвъргачка беше насочена да бие флантово направения бреш на телената мрежа с предграден огжн, при нужда.

Командирът на бригадата, полковник Писаров, знаеше вече по сведения от дивизията, че англичаните непременно ще се опитат да атакуват, затова даваше заповяди за частично усилване гарнизона на Предната позиция и за бдителност при наблюдението. Той разпореди, артилерията от съседните участъци да даде мощно съдействие на защитниците.

Бригадата, полковата и дружинната поддържки заеха местата си, съгласно изработените и упражнени съображения за отбраната на участъка.

През нощта на 20. срещу 21. картечната стрелба се засили. В 11 часа сл. пл. и в 4 часа пр. пл. на 21. противникът откри по 10 м. барабанен огжн. Пехотни нападения не последваха. С картечната стрелба се пречеше за поправката на разрушенията, а с барабанните огнйове англичаните искаха да заблудят за момента на атаката

Командирът на Троянци — полковник Пано Мартинов, схващайки тази възможност, заповеда на артилерията, която дава основен прегражден огжн пред Предната Дойранска позиция, веднага с започването на неприятелския барабанен огжн, да открива всекога рядък унищожителен огжн, за да се пречи на групирането на противника преди атаката, а щом се подадат червените ракети, батареите да усилят прегражния си огжн до максимум.

През всичкото време на тия действия нашата артилерия водеше борба с неприятелските батареи, картечници, и минохвъргачки, картечниците ни с прекъсване обстрелваха позицията и тила на противника. Сутрин между охраняващите части от двете страни се водеше пушечна престрелка.

На 21. към 6 часа сл. пл. противниковата артилерия се смълча, затова пък картечниците засилиха огжня си, и някои дежурни оръдия обстрелваха окопите. Явно беше, че пазеха направените брешове (отвори в телената мрежа).

През нощта англичаните не произведоха огневи нападения.

Точно в 3.20 часа пр. пл. на 22. април неприятелската артилерия откри барабанен огжн с всички видове оръдия и минохвъргачки, а с тежки снаряди биеше тила на позицията, за да прикове подръжките. Подполковник Монов, знаещ вече от по рано обичая на англичаните, поиска да се даде редък прегражден огжн, за да се препятствува на свободното настъпление на атакуващия.

Телефонната връзка между началника на Предната позиция и ротите беше скъсана.

Артилерията бе готова тъкмо да открие огжн, когато точно в 3.30 часа пр. пл. подадоха първите червени ракети от в. Кирил. След една минута се подадоха такива и от Жеков.

Нашите батареи веднага откриха убийствен прегражден огжн. Три минохвъргачки откриха флангов прегражден огжн пред направените в телените мрежи брешове.

Английската артилерия започна да бие с прегражден огжн зад Предната позиция.

Атакуващите англичани стремително се нахвърлиха върху окопите на Кирил и Жеков, но беха срещнати с силен картечен, пушечен и бомбов огжн.

На Кирил, благодарение на минохвъргачките, англичаните не можеха да минат окопите, а всички, които стигнаха до тех, беха избити от защитниците.

Достигналите окопите на в. Жеков по-внушителни групи, беха също сразени — избити и пленени. До Нерезов никакви англичани не се приближаваха.

Минохвъргачките и картечничиче взимаха живо участие в отбиването на врага.

От заловените пленници се установи, че беше атакувала една дружина (XII Ланкашир Фюзилирс) от 65. бригада на 22. английска дивизия. До преди атаката била в подръжка, правила упражнения за това нападение, като на полигона са били отбелезвани формата и положението на нашата позиция с бели ширити.

Англичаните понесоха тежки загуби.

Защитниците на Жеков, Кирил и Нерезов беха 12 офицери, 45 подофицери и 287 войници (бойци, картечници, хелиографисти, телефонисти, гранатохвъргачи).

Изстреляха 13,200 патрона, 520 бомби и 570 ракети.

Понесоха загуби 19 убити и 33 ранени, от които 2 офицера.

Тъй се извършри това английско нападение.

Едновременно с нападението на Предната Дойранска позиция, англичаните предприеха патрулно нападение и срещу Цербера, като предварително изстреляха 2,000 снаряди по него. Благодарение на своевременно даден унищожителен огън от нашите батареи, това нападение не успе.

2. Други действия. На 17. май противникът подготви и предприе друго патрулно нападение, сега вече срещу Близнаците и граничния камък 51, но и тук, благодарение навременната намеса на артилерията с своя унищожителен и преграден огън, то бе отбито и осуетено.

Останалото време дейността от двете страни можеше да се характеризира като взаимно обезпокояване. Това се достигаше: 1) С малки патрулни нападения, предприемани по-често от противника и 2) С артилерийски двубой, в който противниковата артилерия разточително изтрелваше своите снаряди. Дейността от наша страна се ограничаваше винаги с условието да се правят икономии на снаряди.

Постепенно противниковата артилерия започна систематически разрушителна стрелба по нашите батареи, за да им причинява загуби и ги постави в невъзможност да стрелят. Същата стрелба противникът насочваше и по пехотните позиции, а нощем поддържаше обезпокоителен огън по разрушените пунктове за пречене на поправката им.

До м. юни нашите батареи действуваха сдържано, но след това време и тем бе заповедано да започнат систематическа разрушителна стредба по най-пакостните и най-неприятните батареи и групи.

Разрушителните стрелби беха организирани в най-големи подробности. Беха избрани батареите, които трябваше да се унищожат и назначиха наши батареи да почнат борбата. Определиха са данните, организираха се връзките и наблюденията, както и отпуснаха нужните за това снаряди.

Резултат на тая умела и настойчива организация бе унищожаването на някои противникови батареи; разрушени беха неколко неприятелски наблюдателни пунктове, запалени беха депа с бойни припаси и се забелеза едно значително намаляване интензивността на противниковата артилерийска дейност.

Тази наша активност значително повдигна морала на пехотинците. Те видеха, че и нашата артилерия може да руши и унищожава, стига да изстрелва за това много бойни припаси.

Защитниците на окопите, в лицето на артилерията, отдавна имаха своята най-добра защитница и помощница в критическите моменти на боевете. Тя им сдействуваше с своя мощен унищожителен и преграден огън. Те очакваха да я видят все така пъргава, услужлива и могъща и в ве-

роятните нови боеве. Сбитията напълно оправдаха надеждите им.

3. Всестранна подготовка на позицията. Дойранските позиции беха станали действително една непревзимаема твърдина. Трябваше, обаче, началниците да предвидят всичките случайности, за да може с чест да се излезе от най-тежкото положение. В случай на евентуално отегляне под натиска на противника, защитниците трябваше да бъдат готови да разрушат собственото си дело.

На пионерните роти беше възложена грижата, при подобен случай, да разрушат ония постройки по позицията, които биха послужили за удобна изходна база при по-нататъшните нападателни действия на противника. За тая цел, те трябваше да имат готови, одобрени от бригадните командири планове и да съхраняват необходимите за това взривни материали. Всички имаха грижата да изнасят поне част от материалите и инструментите. Когато отеглянето ставаше даже и при най-силния натиск на противника, пак трябваше да се разрушат поне част от най-солидните бетонирани постройки, за да се внесе смущение у настъпващия противник.

Разрушенията на мостовете на р. Вардар при Гевгели, с. Гявато, Пардейци, моста Генерал Гешов, тия по р. Чинарли-дере, и по шосето Дойран—Дедели, трябваше да стават изключително по писмена заповед от началника на дивизията.

Трябваше да се хвърлят във въздуха чрез възпламеняване всички дружинни, полкови и пр. муниционни депа, в които имаше бойни припаси.

За извършването на тия разрушения бяха приготвени подробни проекти, изчислени необходимите експлозивни материали, но поради липсата им, в по-голямата си част, не бяха скадирани и не бяха под ръка, особено за разрушенията по позицията.

1. „Балкан-цуг на юг“. Спрели се на добре организираните позиции, на които толкова боеве се водиха и победи спечелиха, Главното Командуване не изпускаше из вид и едно възможно преминуване в настъпление. Не беше изключена и възможността, противникът да намали войските си на Македонския фронт и изпрати част от тях на другите големи фронтове. За една подобна евентуалност, трябваше да бъдат готови всички съображения, за да се използва благоприятната обстановка при най-голяма бързина и ред. Така беше изработен „План за настъпателни действия за преследване противника към Солун“ — „Балкан-цунг на юг“.

Ако противникът отеглеше само част от силите си и отслабеше отбраната на заеманите позиции, 9. пех. Плевенска дивизия, като запазваше досегашната си позиция, посредством добре подготвени нападения щеше да се стреми

да завладее и задържи линията на хребета източно от село Кристали, кам. 26, с. Должели и Дясна Цицка, с което трябваше да подобри Главната си позиция и заеме сгодно положение за по-нататъшни действия.

Ако ли пък противникът отеглеше значителна част от силите си и бъдеше принуден да напусне позициите си, трябваше да се предприеме веднага преследване с цел да се бърка на правилното му отстъпление и се създаде най-благоприятна бъдаща обстановка, като се заеме линията: височите източно от с. Арджан, с. с. Калиново и Владая, а с авангарди осигурят ж. п. възли Хаджи Юнус и Кукуш.

В тия действия в десно 5. пех. Дунавска дивизия трябваше да заеме линията: с. с. Смол, Баялка и Арджан, а Планинската дивизия (заела позицията на 1. Македонска бригада) да прикрива левия фланг на 9. дивизия кам с. с. Кюкюрт, Сарикиой.

Подготвени в най големи подробности, само по условните думи — „Балканцунг на юг" — предадени им по телефона, частите требваше да бъдат готови да нападнат противника, да заемат дадените им обекти и да преследват с авангарди. Трябваше да приберат конете си от паша, да разформират учебните курсове, да спрат даването отпуски и повикат отпускарите. Плановете подробно определяха, както начина на започване действията, така и привдигването на всички учреждения по прехраната, снабдяването с бойни припаси, събиране и евакуиране на болните и ранените.

За жалост, този план никога не се приложи.

5. Намаляване на добитъка. Вследствие усилената денонощна работа по превоза на всички материали за укрепяването на позициите, и недостатъчната храна — фураж и сено, много от конете и добитъците в дивизионния и армейския паркове и във всички без изключение пехотни и артилерийски части, бяха измрели и подвозът беше крайно затруднен. За батареите трябваше да се подвозват ежедневно големи количества бойни припаси, особно за един голям бой, а за това, главно поради липса на добитък, те срещаха затруднение. Ако това положение се оставеше да продължава за напред, то трябваше да се очаква в скоро време да се спре подвозът на бойните припаси и батареите да останат без такива.

А подвозването на бойни припаси е един от най-важните въпроси в боя и е от капитално, съдбоносно значение, за изхода му. Ето защо, той сериозно се обмисляше от всички началници.

Трябваше да оставят дивизионният и армейският огнестрелни паркове да подвозват изключително бойни припаси кам позициите, а дето и когато можеше това да става, и с малкото камиони, които се отпущаха. Батареите с по-запазени коне трябваше да услужват на ония с по-слаби такива, като за общото дело се въпитаваха да не гледат на „ваши" и „наши". Това положение на нещата застави предварително и постепенно да се организират допълнителни депа, в които се подвозваха по-големи количества снаряди.

Като се имаше пред вид колко трудно щеше да става в бъдаще подвозът на бойните припаси при тия оскъдни средства, и че беше възможно положението в това отношение да се влоши още повече, всички се замислюваха за разхода им и икономическото им харчене. Всеки разход, бил той и най-малкият, трябваше напълно да се оправдава от бойните условия. Всички трябваше да се проникнат от мисълта, че пестенето на снарядите се налагаше от непреодолими обстоятелства. Само така можеше да се гарантира, щото при бъдащите сериозни боеве, да има на разположение достатъчно количество бойни припаси за времето, когато мощният огън на артилерията ще бъде особено необходим. Коне и волове в страната немаше. От странство не можеха да се доставят. Едно от средствата, за да не останат батареите без снаряди, беше да се снабдят предварително с възможно по-големо количество.

Требваше тия батареи, за които подвозът е по-труден и които са останали с по-малко коне, да складират на позициите си по 1200 изстрела на оръдие. Но това натрупване на много снаряди беше необходимо. На позициите те требваше да се разполагат в възможно по-малки групи, а между групите да има възможно повече пространство, за да се запазят по-добре от неприятелските изстрели. Понеже немаше възможност да се построят в скоро време солидни и сухи погреби, те се оставяха на открито. Големите количества бойни припаси близо на позицията и близо до батареите, освен че се излагаха на неплиятелския огън, но при едно отстъпление щеха да паднат в ръцете на противника. С това зло защитниците требваше да се помират. Поради измирането на конете и воловете, батареите не беха в състояние да маневрират, следователно те не можеха да мислят да отстъпват.

За да се състави ясна картина, какво е състоянието на конете и добитъка и как би могло да се подобри, беше направена проверка от специална комисия. Това беше не ветеринарен преглед, а също с тактически оглед. Той установяваше, че действително положението не е добро. Много от добитъка и конете требваше да се оставят в 6-месечна почивка в вътрешността на Царството, за да бъдат добре хранени, понеже беха съвършено негодни. Други за да станат годни, требваше да починат най-малко 45 дни. Много от добитъците беха изпратени на паша в далечни райони, даже чак в Ловчанско и Троянско.

6. За поддржките. С поправянето на времето, стана и веротнно, сжглашенското командувене да потжрси случай да излезе от пасивното си джржане. Колкото и да беше желателно да предварим противника и да вземем инициативата, поради недостатжчните сили и трудния вжпрос по прехраната, ние не бехме в сжстояние да сторим това с сигурен успех. Остсваше ни, с упорита отбрана на укрепените си позиции да сломяваме неприятелските опити за настжпление.

За да се постигне тая главна цел, требваше позициите да се заемат най-икономнчно, сжобразно с важността им, за да може да се образува в всеки участжк поне малжк резерв. От друга страна, трябваше командуващия армията да има в ржката си един достатжчно силен резерв за да може като се сломят неприятелските атаки, след като бжде изтощен от нашата сжпротива, след като е вкарал всичките си сили в боя, с един независим от неприятелската воля удар, в най чувствителната за него посока, да се сломят опитите му напжлно.

Понеже до това време, една голема част германски войски беше вече изтеглена от южния фронт, требваше да дохождат бжлгайски войски от Добруджа.

Дивизията требваше да запази силни подржжки, като началниците им се запознаят с вероятните позиции, дето евентуално щеха да действуват.

От следната таблица се вижда какви подржжки непременно требваще да се джржат на разположение.

УЧАСТЖЦИ И ПОЛКОВЕ		ПОДРЖЖКИ			ВСИЧКО
		Полкови	Бриг.	Дивизионни	
39. Солунски полк 4. Плевенски полк	I Бриг.	2 роти 4 „	2 р. 2 „	— 2 роти	4 роти 8 „
58. полк . . . . . 57. полк	III Бриг.	2 „ 2 „	2 „ —	2 „ —	6 „ 2 „
33. Свишовски полк 17. Доростол. полк 34. Троянски полк	II Бриг.	1 „ 1⅓ „ 1⅓ „	2 „ 2 „ 2 „	— 6 р. + 1 к. р 4 р. + 1 к. р.	3 „ 9½ р + 1к. р 7⅓ р. + 1к. р.
Всичко . .		13⅔ роти	12 р.	14 р. + 2 к. р.	39⅔ р. + 2к. р.

7. Ординарци за свржзка. В най-сериозните действия, вржзката с предните части и некои щабове на дружина, полк и бригада оставаха откжснати и изолирани от своите части с часове. За да се отстрани напжлно това, требваше наблюдателните пунктове да се използуват не само за наблюдения на противника, но да се приспособят да виждат добре и нашите позиции. В тех требваше да се назначават специално подготвени наблюдатели, които да могат да забележат и правилно донасят какво е положението на нашите и неприятелските части в всеки момент на боя, посредством ординарци, ако телефонжт и хелиографжт или друга свржзка не може да се използува.

Когато времето от деня не позволява да се вижда, какво става на позицията, тогава требваше да се изпращат от сжответните началници разузнавачи напред, да отиват до подчинените им части и по-долни началници и от тех да узнаят или лично да разузнаят за положението и донесат.

За това беше необходимо да се подготвят достатжчно ординарци, чрез които да се изпращат донесенията и заповедите. За тия ординарци требваше специална подготовка. Те требваще да изберат, изучат и знаят най-кжсите и прикрити пжтища. По тех трабваше да има построани тук там закрития — лисичи дупки, в които да престоят, когато неприятеликият огжн е твжрде силен и нема заповеди или донесения за предаване.

С помоща на разузнавачите и ординарците, всеки началник требваше да е в сжстояние да си достави необходимите сведения за положението в участжка му и в най сериозния бой, а всеки подчинен требваше да бжде в сжстояние да донесе до по-горния за положението в участжка му.

Ако по-горният началник по каквато и да било причина не получеше потребните му сведения, требваше веднага да ги изиска чрез спеииялните ординарци или по летящата поща.

Всички офицери сжзнаваха важността на ролята на тия ординарци и затова старателно и сериозно работеха да се подготвят такива.

8. Наблюдателната служба. Отбраната разполагаше с множество разнообразни и могжщи средства за борба, които позволяваха да се сломи и най-силното, снабдено с всички средства и добро подготвено нападение, стиґа то на време да бжде открито.

Нападението може да се развита на успех само когато може да се изненада отбраната и да се намери неподготвена за борба.

Добре организираното и зорко наблюдение е едно от най-главните средства за осуетяване на изненадата. За да се избегне тя, всека част, даже и най-малката, требваше да има свои наблюдатели, включително и дивизионните подржжки, щом се намираха в зоната на бойното разположение.

Този тжй важен вжпрос на позицията беше уреден с една инструкция — упжтване, изработена от специална комисия.

В тази инструкция точно се указваше де и какви наблюдатели требваше да се поставят и най подробно се определяха длъжностите им.

Тайните постове — секрети, окопните наблюдатели, страничните наблюдатели, часовите при скривалищата, наблюдателите при командирите на дружините, полковете и бригадите, наблюдателите при подържките, артилерийските наблюдатели и тия при картечниците и минохвъргачките, връзките между наблюдателите и отзад стоещите части, всички най-подробно се подготвяха да изпълнят най-точно дълга си, точно и положително установен за всеки вид наблюдател. Назначените хора беха третирани като часови на пост и никой от тех, под страх на застрелване, не можеше да напустне поста си, даже пред явната опасност да загине.

Освен това, дълг беше на наблюдателите да залавят и най-малкия признак на газова атака.

Най сигурното средство за предупреждение оставаше извикването „Газ!" от всички, които узнаеха, че такава атака е започната. На камбаните и другите звукови сигнали не можеше да се разчита в грохота на боя.

Друго средство за осуетяване на изненадата беше събиране сведения за противника и владението на предпозиционното пространство с непрекъснато изпращане патраули към стрината на противника. Тия патраули требваше да се приближават по възможност по близо до позицията му, за да открият за благовременно дали той съсредоточава сили и приготвя нападение. Патраулите при обиколките си требваше, без да влизат в борба, за да не издават присъствието си, да се стремят с изненада да залавят пленници.

Всички събрани сведения от наблюдателите требваше да отиват веднага до началниците. Понеже в време на бой ротният и дружинният командири са твърде много заети с командуването, то фелдфебелът и дружинният адютант требваше да се грижат за правилното и редовното получаване на сведенията. Офицерите разузнавачи в полка и бригадата систематизираха и докладваха за всичко на командирите си. Тия лица беха отговорни за изправността на телефонните жици, хелиографите, и за службата на ординарците и летящата поща.

За поддържане на голяма висота тая важна служба всички началници имеха тежки отговорности. Те требваше да бъдат уверени, че подчинените им наблюдатели — разузнавачи познават не само своя, но и участъка на съсъдите си. Требваше да знаят местата на противниковите картечници, минохвъргачки, наблюдателници, скривалища, дневни и нощни наблюдатели и секрети и всички препятствия и окопи, за които непрекъснато да следят и изменението да отбелязват на скици.

Началниците, следейки за поведението на наблюдателите, проверяваха истинността на всяко донесение и въпитаваха в това отношение подчинените си.

В очакване на нападение, всички началници лично наблюдаваха и разузнаваха.

9. Подслушване разговорите. Много сигурно средство за разкриване намеренията на противника беше подслушването на разговорите. За да може успешно да става това, в определени часове от денонощието беха запретени всички телефонни разговори в предните части, през което време, не обезпокоявани, нашите подслушвателни станции действуваха най-добре.

Прекъсването на телефонните разговори за известно време ставаше причина да се практикуват другите средства за връзка. Едно денонощие от седмицата, обезателно, всекакви телефонни разговори се прекратяваха. Тогава заработваха безжичните телеграфи, хелиографите, флаговите сигналисти, ординарците, пощенските гълъби. Станции с пощенски гълъби имаше в галериите на всички дружинни командири. Изпратени с донесение, те пристигаха в централната гълъбна станция в с. Фурка, дето щабът да дивизията ги използваше.

10. Противникът се готви да предприеме офанзива. Силате на източната съглашенска армия не беха достатъчни през 1915—1916 година да смажат българската армия и извадят България от строя. Войските ни на Южния фронт, разтегнати на 400 клм. — от Албания до Орфанския залив на Егейското море, задържаха напора на противника. Генерал Сарай в края на 1917 година беше сменен от генерал Гюйома. От Македонския фронт германските войски беха постепенно изтеглени и изпратени на западния фронт, дето германските загуби ставаха все по-голями. Ние можехме да разчитаме само на ония дивизии, които след разгрома на Ромъния се явиха за попълнение на южния фронт.

Съглашението, напротив, получи нови подкрепления чрез правителството на Венизелоса. Сега вече на разположение на съглашенското командуване бяха не само гръцките революционни войски, а цялата гръцка армия, която бързо се организираше от французски офицери.

Възможно беше вече, да се изпратят гръцките дивизии на фронта, да сменят част от изморените французски войски и последните да се изпратят назад в учебните лагери, за да се подготвят за една по-сериозни акция. Така генерал Гюйма можеше да си подготви една маса от маневрени войски, които да използува за офанзивни действия и за произвеждане пробив на нашия фронт.

През май 1917 година, французските войски бяха успели да завладеят в. Яребична в участъка на 5. пех. Дунавска дивизия на запад от р. Вардар. Тогава с контратаки те бяха изтласкани на старите си позиции, след като оставиха множество трупове по Яребичната. През същия месец 1918 година генерал Гюйома беше проектирал да употреби гръцките войски да завладеят тази височина, която със своето издадено напред положение много безпокоеше неприятелските позиции. От 22. май започна артилерийската подготовка от множество тежки батареи със съдействието на голямо число аероплани. На 30. май под командата на генерал Жером гръцките Серска, Критска и Архипелагска дивизии, подкрепени от 16. колониална фрмнцузска дивизия и 1. маршеви африкански полк, атакуваха и завладяха в. Яребична. Там почти бе унищожен и пленен цялия 49. наш полк.

Поради кои причини имахме този неуспех, няма тук да излагаме.

Но трябва да знаем, че тази неочаквана гръцка победа повдигна извънредно много духа на Източната съглешенска армия. Съглашенците почувствуваха, че досегашното равновесие на силите е нарушено и че везните се накланят на техна страна. Подигна се моралът на гърците и чрез една победа беше осветен революционния акт на Венизелоса, сега вече на самия фронт.

Сръбската армия, толкова много пострадала през 1915 година в боевете в Сърбия, от отстъплението през Албания, от изгнаничеството в остров Корфу, от боевете в 1916—1917 година в завоя на Черна. беше паднала духом. Сърбите не искаха повече да воюват, много от тех се предаваха, началниците им не искаха с повече сръбска кръв да се спечели победата.

Щом сърбите узнаха, че гърците подпомогнати от французите, са спечелили победата при в. Яребична, те се възбудиха. Те пожелаха да се бият отново, при условие, че и тем ще се дадат същите средства в артилерия и аероплани, че ще се поправят пътищата в Мъгленско, че ще се организира по тоя начин и в техния участък успешен удар върху нашите позиции.

Така се зароди идеята да се направи пробив в нашето разположение на Добро-поле.

Гръцката армия внуши доверието, че е добра за действието в планината, сръбската беше готова за нови жертви, на лице беше маневрената маса, нищо не оставаше, освен да се започне замисленият удар. Плановете се подготовляваха, когато през м. юни генерал Гюйома беше сменен с генерал Франше Д'Епере.

Източната армия на Франше Д'Епере се състоеше от 8 французки дивизии (30, 57, 76, 122, 156, и 11, 16, 17. колониални):

Четири английски дивизии — 12. корпус (22, 26, 27 и 28.);

Една италиянска дивизия (35.);

Шест сръбски дивизии (Дринска, Дунавска, Моравска, Шумадийска, Тимошка и Юго-славянска);

Девет гръцки дивизии (от народната отбрана — революционните: Серска, Критска, Архипелагска и 1, 2, 3, 4, 13, 14. кралски дивизии);

Или всичко 28 пех. дивизии, с обща численост 600,000 души.

Франше Д'Епере, изучвайки плана за общата офанзива, избра посоката Добро-поле, дето считаше, че ще успее да изненада, както войските, тъй и главното командуване. Благодарение на маневрената маса, която беше формирана, на артилерийските и въздушни средства, с които богато разполагаше, той не се съмняваше в успеха си.

Какво можехме да противопоставим ние на тия грамадни средства, събрани от всички краища на света, от шест националисти?

Ние имаме от Охридското езеро до Егейското море всички наши сили, формирани в 4 армии.

От Охридското езеро до в. Мала-Рупа беше тъй наречената XI германска армия, под началството на генерал фон Щойбен.

В тази армия влизаха шест български дивизии (1, 2, 3, 4, 6, и сборната) със щабовете на 61. и 62. германски корпуси и 302. дивизии.

	Дружини	картеч.	оръдия	минохв.	пион. др
Български	117	1148	374	147	6
Германски	2	90	130	—	—
Всичко	119	1238	504	147	6

От Мала-Рупа през р. Вардар, Дойранското езеро до в. Висока чука, под началството на генерал-лейтанант Нерезов беше I а армия.

В тази армия влизаха 5. пех. Дунавска, Планинската 9. пех. Плевенска дивизии и 1 бригада от Македонската дивизия.

	Дружини	картеч.	оръдия	минохв.	пион. др
Български	63	500	334	103	3
Германски	—	48	66	—	—
Всичко	63	548	400	103	3

Тия две армии формираха групата армии под командуването на генерал Шолц, който имаше в резерв само 6 бъл-

гарски дружини с 56 картечници и една слаба германска дружина с 6 орждия.

От в. Висока чука по Струма до Орфано, под началството на генерал майор Луков, беше II армия.

В нея влиза 7. пех. Рилска, 8. пех. Тунджанска и 11. пех. Македонска дивизии с 42 дружини, 472 картечници, 231 орждия, 28 минохвржгачки и 3 пионерни дружини — чисто бжлгарски войски.

В Тракия и по Егейския брег, под началството на генерала от пехотата Тошев беше IV армия, в която влизаха Беломерската отбрана, 10. пех. Беломорска дивизия и 2. конна дивизия в сжстав 23 дружини.

В разпореждане на Главнокомандуващия имаше още 9 дружини с 96 картечници.

И така на 600,000-та Сжглашенска армия, ние бжлгарите можекме да противостоим:

	Дружини	картеч.	орждия	минохв.	пион. др.	ескадр
Бжлгарски	265	2813	1231	274	14	45
Германски	3	153	202	9	—	3
Всичко	268	2966	1433	283	14	48

11. След изгубването на в. Яребична. От проучването причините за изгубването на в. Яребична се изтжкна, че е много трудно един джлжг позиционен участжк в планинска местност да се командува от един само дивизионен щаб.

Командуващият I армия генерал-лейтенант Гешов през м. юни беше сменен с генерал-лейтенант Нерезов. Този последния познаваше добре Дойранските позиции, понеже той беше един от пжрвите, които поставиха укрепяването на позициите между р. Вардар и Дойранското езеро на правилни начала.

Позиционният участжк на 9. Плевенска дивизия по огнената линия беше джлжг 28 клм. Позицията се заемаше от 7 пех. полка, всички в пжрва линия.

Очакваха се нови действия от страна на противника и по долината на р. Вардар.

За да се облекчи командуването и да се формират повече подржжки, генерал-лейтенант Нерезов, след проучване положението на фронта, реши, позиционният участжк от р. Вардар до Дойранското езеро кжм 15. август да се заеме така:

1) От р. Вардар до в. Голема-Варовита включително — Вардарския участжк. — от Плевенската дивизия, под командуването на генерал майор Сапунаров.

2) От в. Голема-Варовита до Дойранското езеро — Дойрански участжк. — от Плевенската дивизия, под командуването на генеиал-майор Вазов Владимир.

Тази смена требваше да стане окончателно на 15. август в 8 часа пр. пл. За да може да се изпжлни правилно това, още на 14. юли в разпореждане на началника на 9. Плевенска дивизия беха дадени 67. и 68. пех. полкове. — 2. бригада от Планинската дивизия, които требваше да сменят 58. и 4. Плевенски полкове. Артилерията при това разместване немаше да сменява никак позициите си, нито задачите и обектите си.

12. Подробности при разместване на пехотните полкове. За едно подобно предприятие се изискваше доста усилия и бодрост, защото противника може да се вжползува и да нападне именно в тоя период.

Требваше офицерите от полковете, които за пржв пжт дохождат на позиция в този участжк, предварително да се запознаят най-подробно с определените им позиции, преди да доведат войниците да вземат окопите. Всички началници, които щеха да заемат нови участжци сжщо требваше да се запознаят и изучат новата си позиция.

Запознаването с позиционните участжци требваше да обхване:

а) Изучването на всички части от позицията — оценка на разните й пунктове, разпределение на силите (пехота, картечници, миноквржгачки, подржжки, превжрзочни пунктове, депа за бойни припаси и пр.).

б) Подробно изучване на всички сжображения за отбраната на позицията, изработени до тогава, както и начина на охранението, патрулирането, тайните постове, наблюдението и пр.

в) Наблюдателната служба в тая постоянно обстрелвана позиция требваше да бжде особено добре проучена от новодошлите части, защото тя е едно от най главните условия за сигурната отбрана. Разузнавателната служба, особено от пунктовете, от които непрекжснато се наблюдаваше в тила на противника и по позициите му, требваше да остане на сжщата висота, на каквато бе до почването на смената. Пжлно и постоянно разузнаване е нова гаранция за успешната отбрана.

г) Запазването на установената служба за вжтрешният ред обезателно трябваше да се поджржа. Правилното разбиране значението на чистотата, на използване нуждниците, снабдяване с вода, пазене нощем от комарите посредством личните мрежи, подноса на храната на време, сж непременни условия за силата на позицията, запазване енергията и числото на защитниците.

д) Новодошлите части и сменяващи участжците си трябваше точно да изучат и най строго поджржат установените наредби за ползване от телефона. Това незаменимо удобство за управляване сжвременния бой в сжщото време

е много опасно средство в ржцете на несжзнателни и неакуратни войници. Бидейки в близост, както противника, така и ние се стремехме да залавяме всички разговори чрез специалните подслушвателни станции. Така, редовно ние знаехме, особено от една дружина на 22, дивизия, личния сжстав — числото на болните, колко хора сж в окопите и пр. Там невнимателни телефонисти услужваха често на отбраната ни. Но противникжт ни имаше може би и по усжвжршенствувани микрофони и той даваше да разберем по някога, че подслушва телефонните ни разговори дори до щаба на дивизията. Тази опасност, навреме сжзната, наложи всички да си служат при разговорите с специални названия и с шифжр. Сега се налагаше на новите началници да изучат шифровия речник и умело да си служат с него.

е) За сигурната отбрана на позицията, всеки новодошжл началник трябваше да направи ред упражнения за заемане на позицията за отбрана при разните предположения в изработените „сжображения за отбраната". Всички вжзможни случаи ва контратака срещу влезлия в позицията ни противник, най малкия и по-голямите началници трябваше да проучат и се упражнят, защото само контратаката дава сигурността в отбраната. Тази страна на проучване позицията особено беше наложителна, защото традициите на Дойранската позиция не биха позволили на новодошлите части да не се сжоброзяват с тях.

ж) Сигналите за подаване тревога в разни случаи трябваше добре да се опознаят в разните участжци. Благодарение на тях, при невжзможността да се уговори известно действие, можеше да се разчита за добра отбрана. За извикване на защитниците от галерията на окопа, за поставяне на противогазовата маска трябваше сигурни и добре познати сигнали.

з) Непрекжснато укрепяване на позицията трябваше да се следва, защото всички започнати постройки не беха довжршени, а имаше и още много проектирани, които не бяха започнати, а изкарването им беше наложително. Така че началниците, получили за отбрана нови участжци, трябваше подробно да проучат, както количеството на предстоящата работа, така и най-добрия способ за изкарването ѝ при най-малки жертви.

и) За положението на неприятелската позиция и сжстоянието ѝ се джржеше постоянна бележка. Всички нови сведения, сжбрани от разузнаването. било чрез патрулните нападения, било от пленници, било от вжздушно наблюдение и фотографирване, началниците на сжответните позиционни участжци узнаваха и джржаха в течение подчинените си.

Начина, по който противникжт заемаше позицията, беше необходимо да проучат всички новодошли началници. Това беше наложително, за да бждат частите им винаги ориентирани. От кои посоки най често напада противникжт и какви сж способите за разнообразните му действия и поведението на артилерията му, — трябваше точно да се проучи и постоянно да се има пред вид. Една джлго време стояла на позицията част, винаги, от практика, е много добре запозната с характера на противника си и мжчно може да бжде изненадана, когато при едно малко невнимание и повржхностно изучаване действията на врага, новодошлата част може да бжде изненадана. Трябваше да се изучат, следователно, всички вероятни случаи за действие и сжответно подготвят частите, според опита в сжответния участжк.

к) В различните пунктове на позицията, от много опити почти винаги сжпроводени с по-малко или повече жертви и разходи на бойни припаси, беха добити впечатления, кой е най-добрият способ за залавяне пленници. Когато срещу Предната Дойранска позиция и Джбовия гржбнак, при подготвяни с артилерийски огжн патрулни нападения, често не се залавяха пленници, при нападението на позициите му при с. Мачуково и из Овразите, нашите юнаци често чрез изненада залавяха такива. Ето защо частите трябваше старателно да проучач този вжпрос в новите си участжци, за да се ползуват от добитите вече поуки.

Така само може да се очаква, че сменяването на една част с друга немаше да се отрази вредно на правилния общ ход на отбраната.

л) Всеки началник трябваше да проучи основно за своя участжк вжпроса, де противникжт може да действува с новото и страшно оржжие за впечатлителните и неподготвени войски — танк. До когато една част от позицията — езерото до Долина Вера, включваща Джбовия гржбнак, явно е непригодна за действие с танк, друга част, от Долина Вера до р. Вардар, в много участжци беше удобна. Тия вероятни посоки беха проучени и изследвани, направиха се някжде просеки от джлбоки ями и се поставиха специални орждия и минохвжргачки за борба с танковете. Трябваше, следователно, началниците да научат и подготвят частите си за успешно действие против това тжй грозно само за лошите войски оржжие, както това беха сторили стоящите до тогава на позицията части.

За да не се случи некога, едно сжществуваще средство за сжобщение да не се използува, поради забравянето му в боя, и за да се използуват винаги и правилно всички телефонни, хелиографи, летяща поща, гжлжбова поща, ракетна стрелиа и пр., необходимо бе да се запознаят на новите участжци с тяхната организация и свойства.

Наистина, организация има на всекъде и е една и съща почти, но за всеки участък тя има своята особеност. Ето защо, наложително бе, известно време да се оставят част от специализиралите се хора, докато се запознаят новодошлите.

м) Едно важно условие за проучване бе и начинът за движението в тила. В всеки участък има пунктове, пътища и завои, по които противникът се е престрелял с дълги батареи, и чрез наблюдения било от десния бряг на р. Вардар, било от аероплани, изненадва и поразява непредвидливата команда. Това влияе много зле на бойците, защото се чувствуваха по-несигурни вън от позицията, когато отиват назад или се връщат към нея. Такъв случай на изненадване южно от с. Богданци, струваше на идващите за попълване млади войници 60 души вън от строя, от един само тежък снаряд и то още далеч от позицията. В тия опасни места началниците требваше да приучат подчинените си строго да спазват установените правила за движение, които опитът и пролетата кръв беха установили. Движението вечер, ношем или в мъгла и то в моменти, когато неприятелската артилерия е в бездействие, е най удобно. На опасните пунктове, чрез специално поставени надписи и часови се предупреждаваха всички — войници и обози, как и кога трябва да се движат.

н) Най-главната грижа на началниците при тая наложила се смена бе, да се запознаят основно с организацията и действията на артилерията чрез беседване с пехотните и срещи с артилерийските командири; началниците на участъците трябваше да проучат де са, как са организирани и какво могат да очакват в разните фазиси на боя от артилерийските групи и батареи. Понеже артилерията оставаше на същите си позиции, запазваше същите си задачи и способи за действия, отбраната на позицията в артилерийско отношение не се изменяваше ни най-малко. Затова именно се улесняваше работата на пехотните новодошли в участъка началници и от тех се искаше само да се запознаят с артилерийската отбрана.

о) Предполагаше се, че ония полкове, които до сега не беха подлагани на отбиване чести нападения, поради обстоятелството, че са били на тихи участъци, дошли на оживени участъци, първоначално ще са по-впечатлителни и ще предизвикват предграден артилерийски огън не всекога при действителна нужда. Тази евентуалност искаше по големи усилия, за да се внуши и тем онова спокойствие, необходимо за правилната отбрана, което вече съществуваше при старите части.

Искането на предграден огън и друго артилерийско съдействие чрез ракети или по телефона, требваше да бъде напълно в ръцете на отговорните за отбраната командири, а това налагаше добро опознаване на всички условия на позицията.

п) Позицията требваше непрекъснато да се усъвършенствува както във фортификационно отношение, тъй и с постоянно попълване депата с инженерни материали, бойни и други припаси.

р) Съществуващите депа за инженерни и бойни припаси оставиха същите, затова от новите началници се изискваше да се запознаят със способите за попълването им било чрез подвоз по дековилката до с. Палйорка и с. Богородица, било чрез кола, както и начина за подвозване на материалите до позицията.

с) Лазаретните отделения, болниците, превързочните пунктове беха в добре организирани помещения, в които службата по гледане и лекуване болните и ранените отиваше много добре, затова установеното по този въпрос требваше да се запази. До пристигането на лечебните заведения на Планинската дивиция, тия на 9. дивизия услужваха на целата позиция.

т) Съседните позиционни участъци и свръзката с тех требваше да се проучи, както и състоянието и способите за отбраната на Втората Главна позиция.

у) Понеже 39. пех. Солунски полк требваше да остане на позицията при с. Мачуково до р. Вардар, на която позиция той беше отбивал вече ред малки и по-силни нападения, требваше щабът на 2. пехотна бригада от Планинската дивизия да се запознае и с тази позиция, както и със свръзката през р. Вардар с 5. пех. Дунавска дивизия (20 пех. Добруджански полк) и взаимодействието помежду им, чрез артилерийски и картечен огън, както и с поставените за целта прожектори. Това бе необходимо да стане, преди още да отиде тоя щаб на Стояковските висоти и поеме командуването на позиционния участък, отбраняван до сега от 58, 4. Плевенски и 39, Солунски полкове.

Затова от 67. и 68. пех. полкове началствуващи лица — ротни, взводни комавдири и групи войници се изпращаха на позициите на 4. и 58. полкове, да носят службата съвместно, за да се запознаят с условията на отбраната в ония роти, на които те в последствие щеха да заемат участъка.

Смената требваше да стане в следния ред:

67. пех. полк започваше сменяването на 58. полк на 25. юли и требваше да приеме окончателно до 28. същи.

68. пех. полк започваше сменяването на 4. Плевенски полк на 20 юли и требваше да свърши най-късно на 2. август.

След тия дати командирите на полковете требваше да донесат на командира на 1. бригада от 9. дивизия, че са приели позиционните участъци и встъпили в командуването им. По такъв начин от р. Вардар до в. Голема Варовита заемаха по ред 39. 68. и 67. полкове, като всички се под-

чиняваха на командира на бригадата, който с щаба си оставаше да командува същия участък, тъй че командуването не бе веднага сменено със сменяването на два от трите полка. Това обстоятелство беше от значение за сигурната отбрана.

ф) При смената 67. и 68. полкове требваше да получат от 58. и 4. полкове:

Всички съществуващи телефонни връзки, без никакво изменение, тъй като те са неразделна част от позицията. Колкото телефонни апарати имаха дошлите полкове, требваше да се турят в действие, а недостигащите да получат от напущащите участъка полкове, като последните задържат за себе си само щатното число апарати и телефонен кабел.

Шансовият инструмент, без полагаемото се щатно число на 4. и 58. полкове, всичкият инженерен материал, всички минохвърргачки и гранатохвърргачки, прожектори с прислужниците, гълъбовите окопни станции с прислужниците, средствата за газовата тревога, ръчните бомби, патронните депа и пр. требваше новодошлите полкове да получат от бившите защитници в пълен ред, по съставен протокол.

Требваше още да получат подробните карти и планове на позиционния участък на проектираните окопни постройки, плана и съображенията за отбраната на позицията, плановете за настъпление и преследване врага на юг — Балканцуг на юг, — всички наставления по службата на позицията, дивизионния шифров речник за разговорите по телефона, правилата за усмиряване евентуални бунтове, всички нареждания за срочните донесения.

За по-доброто запознаване със службата, след смената требваше да се оставят за по 4 дни по един ротен командир във всеки дружинен участък, по един взводен командир за всеки ротен участък и по една група войници за всеки взводен участък.

х) При смената требваше да се пази особена скритост и от страна на началниците да не се съобщава предварително денят и часът на смената. Особено внимание се налагаше на телефонистите не само в сменяваните участъци, но и в съседните. Когато окопите и пътищата са заети със старите и новодошлите защитници, ако противникът узнаеше момента, чрез огневи нападения можеше да причини големи загуби и смущение.

Ако при смената се започне голем и сериозен бой, то сменяването требвше да се преустанови временно до съвместното отбиване на атакуващия.

ц) Понеже командирът на 1. бригада от 9. дивизия беше началник на Вардарския дивизионен участък, той требваше да ръководи и сменяването. За подготвянето си

към командуването на същия участък, командирът на 2. Планинска бригада — полковник Панев, требваше да се яви на в. Стояковска при щаба на 1/9 бригада на 25. юли, дето като наблюдава и проучава хода на смената, ще е добре подготвен да командува целия участък. При това този офицер до преди два месеца беше командир на 4. пех. полк и добре познаваше позицията не само на своя полк, но и тия на съседите си 58. и 39. полкове, било при продължителното съвместно действие било като заместник на командира на бригадата. Това обстоятелство от големо значение, внасяше още по-голема увереност, че със сменяването на частите сигурността на позицията нема да се намали.

А със сменяване на 4. и 58. полкове требваше да се смени от позицията и 1/9 пионерна рота, но до пристигането на 2. планинска пионерна рота оставаше на същата си позиция. Понеже на 1/9 пионерна рота предстоеше отново упорна работа в най-изложения Дойрански участък, требваше след сменяването ѝ да почине 10 дена, а след това да отиде на работа на Предната Дойранска позиция.

ч) От 25. юли до 10. август, значи в продължение на 16 дни, командирът на 2. планинска бригада се запознаваше с командуването на Вардарския участък и на последната дата прие командуването му.

Сменените 4. и 58. полкове получиха следното назначение:

4. пех. Плевенски полк си оставаше в армейски резерв и требваше де се разположи с едната си дружина и една картечна рота при в. Авиаторска, източно от с. Богданци, а с останалите три дружини и три картечни роти на в. Жостов и северно от него, зад в. Джбова (северно от с. Богданци).

Тук полкът требваше да почива и се урежда 5 дена, а след това време, по съставена програма, требваше да се започнат редовни занятия по строевата и бойната служба, както и по чести беседи за повдигане духа на войниците. От там полкът требваше да бъде винаги готов да изпълни възложената му задача в един или друг участък и затова требваше да се свърже с телефон с щаба на 1. армия в двора Дедели.

58. полк требваше да се съсредоточи най-късно до 29 юлий при с. Гйокчели.

До 15. август требваше да почива и се урежда, от който ден да започне заемането на участъка на 34. пех. Троянски полк. И тук командирът на полка — полковник Личев, офицерите и подофицерите от полка предварително се запознаваха със съответните участъци от позицията, която им предстоеше да получат от Троянци. Войниците от 58. полк се комплектуват от същите окръжия, от дето и

33. Свищовски и 34. Троянски полкове. Понеже тия полкове пазеха позицията с големо геройство и самоотверженост, без да позволят на врага да достигне и най-малкия успех, а постоянно сж го сжкрушавали, беше сигурно че 58. полк ще проджлжи, както своите добри дела до сега вжв войната, тжй и тия на братята си Свищовци и Троянци.

На 18. август командиржт на 58. полк окончателно прие от командира на 34. полк позицията, в непосредствена близост до Дойранското езеро.

ш) И тук на в. Кала-тепе, командиржт на 2/9 бригада полковник Писаров ржководеще смената, както на в. Стояковска правеше командиржт на 1/9 бригада — полковник Атанасов. Той уреждаше подробностите по смената с оглед да не се отслабва отбраната нито за момент.

Тжй като щабжт на 2/9 бригада проджлжително имаше в подчинение 3. пех. полка от Дойранския участжк и при постоянни действия беше изморен, за да му се даде почивка, требваше да бжде сменен. Това изпжлни щабжт на 1/9 бригада, който щом беше сменен на Стояковските висоти от щаба на 2. Планинска бригада, се яви в с. Победа[1]) на в. Кала тепе на 10. август, за да се подготви за встжпване в командуването на Дойранския участжк (17. пех. Доростолски и 58. пех. полкове). Требваше щом полковник Атанасов с щаба си се запознае основно с позицията, да я приеме от полковник Писаров и встжпи в командуването ѝ.

Смененият 34. Троянски полк требваше да се отегли при местността „Сборище" по шосето Дойран — Дедели, дето след неколкодневна почивка и уреждане да започне редовни занятия.

Този полк, който до сега страдаше най много и беше дал най много жертви, който беше стоял най-проджлжително време на една и сжща опасна позиция, сега се назначаваше в дивизионна подржжка.

В случай на бой требваше да се сжсредоточи: една дружина с картечна рота на в. Кала тепе, две дружини и две позиционни картечни роти в „Юнашките колиби", а останалата дружина и картечна рота — в бараките при „Мечи Яр".

При разместването на частите, наложително бе, 57. полк да получи по-голем участжк, тжй като част от участжка на 58. полк оставаше източно от в. Голема Варовита, която щеше да служи за граница между двете дивизии. При туй в Долина Вера не можеха да станат големи и сериозни боеве, поради фланговото положение на Вардарския участжк, затова не се рискуваше абсолютно нищо с проджлжаване участжка на полка. Това уджлжаване стана на 24. юли.

[1]) „С. Победа" беха кржстени галериите на в. Кала-тепе след спечелените победи.

щ) Командиржт на 3/9 пех. бригада — полковник Рачев Стефан, до 15. август требваше да командува само 57. полк, но през това време той проучваше новия позиционен участжк, който се проектираше да се сключи в бригадния участжк — 33. пех. Свищовски полк. Требваше да приготви наблюдателния пункт на в. Джб, дето се определяше местото на щаба на бригадата, както и всички телефонни, хелиографни вржзки и необходимите помещения.

На дивизионния инженер беше заповедано да построи по-скоро коларски пжт от с. Ходжа Обаси — с. Хамзали през Юнашките колиби на в. Джб, до щаба на бригадата. Този пжт беше започнат, успешно се строеше и кжм деня на започване офанзивата беше готов. По този пжт на 16. септември генерал Вазов в време на артилерийската подготовка с автомобил отиде на в. Джб.

ю) Командуването артилерийските участжаи от р. Вардар до Дойранското езеро не претжрпе никакво изменение. Само началникжт на средния артилерийски участжк — командиржт на 19. артилерийски полк, полковник Димитриев, заедно с командира на 3. бригада от в. Песжчна, се премести на в. Джб.

И така, тжй организираната смена даде вжзможност:

1) Позицията от р. Вардар до Дойранското езеро да се заеме с 7 пех. полка в пжрва линия (39, 68, 67, 57, 33, 17, 58.)

2) Един полк в дивизионна поджржка (34).

3) Един полк в армейски резерв (4).

4) На Дойранския участжк бригадните участжци да бждат от по два полка — 1/9 бригада с 58. и 17. полкове, а 3/9 бригада с 33. и 57. полкове, а не както до тогава с три полка — 2/9 бригада с 34, 17. и 33. в един бригаден участжк.

5) Даде се вжзможност щабжт на 2/9 бригада да се отегли на почивка, за да бжде свободен да ржководи занятията с подржжките и укрепяването на втората главна позиция.

Паралелно с това, щабжт на Планинската Дивизия до 15. август се подготвяше и проучваше Вардарския участжк, за да може да поеме командуването му началникжт на Планинската дивизия — генерол-майор Сапунаров.

На 15. август в 8 часа пред пл. генерал Сапунаров прие от командира на 2. бригада от дивизията си — полковник Панев, командуването на Вардарския участжк от в. Голема Варовита до левия бряг на р. Вардар, а генерал-майор Вазов Владимир остана да командува Дойранския участжк.

С разделянето на участжка на два — Дойрански и Вардарски, отбраната на позицията не се накжрни с нищо. Това се достигна както от методичното сменяване на частите,

тъй от ясното съзнание за пълна солидарност и взаимна поддръжка, което съществуваше между двамата генерали.

Смяната се извърши без никакви спънки. Всички началници и войски ясно знаеха какво имаше да се върши и го направиха в пълен ред, Противникът не забеляза смяната и със своите действия не попречи за пълното постигане на поставената цел.

По такъв начин участъкът, който през смяната се заемаше от 9. пех. полк, с по четири картечни роти, 3 минохвърлачни роти, 5 пионерни роти 197 от разни калибър оръдия, се раздели за командувне от два дивизионни щаба.

В подчинение на началника на 9 дивизия останаха части, които организационно са от дивизията, а дължината на позицията се намали наполовина — 14 клм.

Със заемането на позицията всички части се заловиха да проучат новите си участъци, защото 57. полк получи по-голям участък, 58. полк зае позилията на 34. пех. Троянски, 17. Доростолски и 33. Свищовско полкове останаха на старите си позиции, но затова пък щабовете на 1. и 3. пех. бригади получиха нови участъци за командуване.

39. полк оставаше на старата си позиция при р. Вардар, затова пък 67. и 68. полкове идеха на свършено нова за тях позиция, а щабът на Планинската дивизия имаше да командува много по оживен участък, отколкото досегашната позиция на дивизията от Дойранското езеро до в. Висока чука.

И така, към края на лятото, когато оставаше, може би, само един месец за спокойно работене преди да започнат смели е решителни действия от страна на противника, частите от дивизиите с пълно съзнание се заеха да усъвършенстват и юнашки бранят Вардарския и Дойранския участъци.

Задачите на дивизиите беха определени с оперативна заповед по 1. армия № 99 от 14. август.

Задачата на 9. пех. Плевенска дивизия. Дивизията имаше задача:

1) Упорито и съкрушително за противника да отбранявл участъка от в. Голямя Варовита изключително, до западния бряг на Дойранското Езеро.

Предната Дойранска позиция и укрепените застави от линията на охранението да отбранява упорно, до когато тактическите условия налагат това, без да се рискува с унищожаването и пленяването на гарнизоните им.

2) Да продължава усилването и усъвършенстването на позицията.

3) Да разузнава пред фронта на позицията.

4) Да изучва подстъпите към неприятелската позиция и пред позиционната местност, за една възможна атака от наша страна.

5) Да поддържа тясно тактическата и огнева връзка с Планинската дивизия, като на артилерийското огнево съдействие, което трябва да й даде, обърне особно внимание.

6) Да охранява брега на Дойранското езеро до К. 151 южно от с. Хасанли, дето да поддържа връзка с 1. бригада от 11. пех. Македонска дивизия.

Средства за борба и разпределението им по участъци. Позицията на 9. дивизия беше разделена на два бригадни участъци.

Десният участък, наречен Дъбски, дълъг 7·5 клм. от в. Варовита до в. Дъб включително, се заемаше от 3/9 бригада — полковник Рачев, в състав: 57. полк — полковник Иванов и 33. пех. Свищовски полк — полковник Нейков, една дружина 34. пех. полк — всичко 7 дружини с 80 картечници, 18 минохвърлачки, 56 гранатохвърлачки, една огнепръскачка, 5 осветлители, 18 хелиографи, 2 окопни пехотни оръдия, една пионерна рота.

Артилерия — командир на 19. артилерийски полк полковник Димитриев.

Полски, планински, гаубични батареи — всичко 55 оръдия, разделени на 3 подучастъци.

1. Десен подучастък — подполковник Марчев, командир на 2/19 артилерийско отделение, с 4 полски батареи и един противоаеропланен взвод, всичко 14 оръдия.

2. Среден подучастък — подполковник Стойнов — командир на 1/19 артилерийско отделение 3 полски батареи и една планинска Шкода, всичко 11 оръдия.

3. Лев подучастък — подполковник Бракалов — командир на 2/9 артилер. отделение.

а) Десна група, капитан Попов, с две полски, една планинска и една 10.5 см. гаубична батарея, всичко 10 оръдия.

б) Лева група — капитан Владков, с 4 полски и 2 планински Шкода батареи, всичко 12 оръдия.

4. Тежка артилерия — капитан Вацов, с 2·15 см. Д/17 и една 10.5 см. Д/35 батареи всичко 6 оръдия.

Лев участък, наречен Дойрански, дълъг 6½ клм. от в. Дъб до езерото, се заемаше от 1/9 бригада — полковник Атанасов, в състав: 17. пех. Доростолски полк — подполковник Ангелов, и 58. пех. полк — полковник Личев, всичко 6 дружини с 80 картечници, 16 минохвърлачки, 1 огнепръскачка, 56 гранатохвърлачки, 5 осветлители, 21 хелиографи, 2 пионерни роти и 3/4 ескадрон.

Артилерия — командир на 9. артилерийски полк, полковник Каблешков.

Полски, планински, гаубични батареи — всичко 67 оръдия, разделени на два подучастъка.

1) Десен подучастък — подполковник Кръстев, командир на 1/9 артилер. отделение.

а) Десна група — капитан Пейков, с две полски батарек и един противоаероплачен взвод — всичко 8 оръдия.

б) Лева група — капитан Богданов, с една 10.5 см. полска гаубична батарея и една 12 см. гаубична батарея, всичко 6 гаубици.

2) Лев подучастък — подполковник Божилов, командир на 3. артилерийски полк.

а) Десна група — подполковник Божилов с една 10.5 см. полска гаубична, 1—12 см. гаубична и 1 планинска Шкода батареи, всичко 8 оръдия.

б) Лева група — майор Рашков, с 3 полски батареи, всичко 12 оръдия.

3) Тежка артилерия — майор Начев, с една 15 см. губична и една 10.5 см. дълга батарея; освен това, под командата на германски офицер имаше 10—15 см. гаубици, 1—15 см. морско оръдие и 1—21 см. мортира.

Дивизионна подръжка — 5 пех. дружини (3 от 34. Троянски полк и 33. и 34. сборни дружини) с 24 картечници, 32 гранатохвърлачки. Една телеграфна и 1 мостова рота.

Към техническите части са придадени 88 хилиографа, а към артилерията 3 измервателни и 2 звукомерни команди и 7 радиотелеграфни станции.

Армейска подръжка. Целият 4. пех. полк — 4 дружини с 32 картечници и 32 гранатохвърлачки.

Дивизиооата подръжка, само 3 дружини с 24 картечници, беше сравнително слаба. Това бе направено с оглед на нуждата, щото началниците на участъците (полкови и бригадни) да имат под ръка достатъчно подръжки за бързи контратаки, защото при тази трудна планинска местност, вкарването на дивизионната подръжка в боя изискваше по-дълго време и можеше да закъснее; същo — да има поне малък гарнизон за всяка позиционна линия.

Всичко в дивизията с армейския резерв: 23 дружини, от които две сборни, 34 минохръргачки, 176 гранатохвърргачки, 188 картечници, 10 осветители, 135 хелиографи, 2 огнепръскачки, 2 пех. окопни оръдия и 134 от разен калибър оръдия, формирани в 23½ батареи, цялата пионерна дружина и 1½ ескадрон.

На лице към 1. септември имаше:

Офицери и кандидати 698.

Войници строеви и нестроеви 34,251 от които:

Картечни войници 3750;

Артилеристи 6300;

Минохвърргачни войници 900.

Артилерийски коне 2980 и 573 товарни.

Позицията трябваше да се заеме най-икономично, с най-необходимото число войници, според важността на участъка, за да може да се образува във всички участъци по възможност по-голяма подръжка. Във всеки ротен, дружинен, полкови, бригаден участък трябваше да има под ръка подръжка за бързо оказване помощ, дето бъде нуждно, както и за бързо контратакуване.

Разпределението силите по позицията даваше възможност за наличността на достатъчно силна своя подръжка.

Всеки полк трябваше да има непременно най-малко една рота полкова, а бригадата 6 роти бригадна подръжка.

Като се имаше пред вид, че не можеше да се разчита на подкрепление, налагаше се, разходването на подръжките да става икономично и само при действителна нужда, защото в противен случай можеше да се остане без такива в решителния час на борбата.

По-долните началници трябваше да преценяват добре бойните условия, преди да поискат подкрепа от по-задните подръжки. Началникът, от когото се искаше подръжка, трябваше да узнава предварително, какво е бойното положение. Това можеше да се постигне, ако подръжките постоянно даваха сведения на началниците си и съседите си за боя, без да им се искат такива, а и всеки началник със своите средства трябваше да събира сведения за въръвежа на боя, както в своя, така и в съседните участъци.

Всеки началник, във всяко време, трябваше да узнае не само количеството на своите подръжки, но и състоянието на подръжките у подчинените си части. Само по този начин можеха навреме да се вземат нужните мерки за засилване участъците, било със свои, било с подръжки, които биха се изпратили от другаде.

От станалите до сега боеве на Дайранския фронт беше ясно, че щом се контратакува проникналият дето и да било в позицията враг, ще бъде отбит. За да се усили това убеждение и да се подготвят напълно, частите непрекъснато се въпитаваха в следното:

а) Всеки началник, когато предвижда, че ще стане нужда от вкарване подръжки в боя, преди да употреби в дело своята подръжка или част от нея, да донесе за това на своя по-горен началник.

б) Когато нуждата от вкарване на подръжката или част от нея се е явила ненадейно и не е могла да се предвиди от по-рано, напр. за контратака срещу проникналия в позицията противник, или когато връзката с началника е скъсана, а нуждата от вкарването на подръжката в боя е належаща, тогава началникът вкарва незабавно своята подръжка или част от нея, но и в тия бързи случаи пак трябва

непременно и веднага да донесе по какъвто и да е начин на своя по-горен началник.

в) При всяко искане на подкрепа необходимо бе да се указва силата и мястото, дето тя трябва да се изпрати, по кой път да мине и пр. Началникът, който иска подкрепа, трябва да изпрати водачи, които да я посрещнат, ориентират за положението и водят там, дето е потребно.

г) Искането подкрепи да става по възможност шифровано, според по-рано уговорените условни думи.

д) Понеже обикновено разните подкрепи бяха оттеглени назад за почивка и обучение, или бяха заети с работа по засилване на позициите, то важно беше, щото всички подкрепи, в случай на бой, о време да заемат местата си. За тая цел от щаба на дивизията се даваше предупреждение по телефона или писмено — „пълна бойна готовност"; по това предупреждение всички подкрепи заемаха местата си, определени в оперативните заповеди на частите, всички началници отиваха по местата си, определеният за съкращаване в случай на бой разход на войници се прибираше, подготвяха се мерките за подвоз на бойни припаси и пр.

е) Но можеше да се случи, да закъснее горното предупреждение; тогава всеки полкови и бригаден командир беше длъжен, щом предвижда, че ще има бой в участъка му, сам да направи разпореждане за пълна бойна готовност и донесе.

Щом подкрепата заемеше местото си, началникът й беше длъжен да влезе в връзка със своя по-горен началник и му донесе, че подкрепата е готова за действие.

ж) Подкрепите трябваше да се държат в непосредствена близост, дето бе вероятно да бъдат употребени в боя. Ето защо, щом началникът на участъка по хода на боя вижда, че определеното за подкрепата му място в оперативната заповед не съответствува на създалата се бойна обстановка, той разпореждаше веднага да се доближи подкрепата или част от нея към застрашения пункт. Макар че това още не означаваше, че подкрепата се вкарва в бой, пак за това изместване трябваше да се донесе на по-горния началник.

з) Всяка подкрепа трябваше да устрои наблюдение и да държи връзка с отпред находящата се част, за да може, като е запозната с обстановката да бъде в състояние бързо да се намеси с или без заповед.

и) В бързи, скоротечни минути на боя, когато отпред находящите се части се нуждаеха от бърза подкрепа, началникът на подкрепата можеше по своя инициатива да употреби част или даже цялата подкрепа, преди да получи

заповед. Обаче, за взетото решение трябваше да донесе както на своя по-горен началник, така и на началника на оная част, на която отиваше на помощ.

Възпитанието на защитниците на Дойранската позиция в такъв дух оказа такова благотворно влияние за успешната отбрана, щото, както ще видим от изложението за последните големи боеве, нигде и никога не се почувствува липса на подкрепи.

Начин за действие. На главната позиция борбата трябваше да се води най-решително, активно и упорито, Тук трябваше да се разбие и унищожи противникът и то само със средствата, с които разполагаше отбраната. Главната позиция, за укрепяването, засилването и изучването на която бяха положени толкова труд и жертви, даваше пълна възможност да се съкруши противникът, колкото той и да бъдеше силен. Всеко отегляне от тази позиция под натиска на противника щеше да има за резултат голямо разстройство и деморализиране на частите, които щяха да бъдат поставени при твърде несгодни условия за борба. Ето защо всички средства трябваше да се използуват до край, за да се спечели тук победата. Това решение проникваше в съзнанието на всеки офицер, подофицер и войник. Към това всеки началник подготвяше частта си.

Борбата се започваше и водеше най-напред на линията на заставите и Предната Дойранска позиция. Тези застави, както и Предната Дойранска позиция, трябваше да се отбраняват упорито, до когато тактическите условия налагаха това, без да се рискуваше с унищожаването и пленяването им. Тук борбата трябваше да уясни намерението на противника и посоката на главния му удар.

Оттеглянето от заставите и Предната Дойранска позиция можеше да стане само по заповед от началниците на бригадните участъци.

Решителната борба трябваше да се води на Главната позиция, Оттеглянето от нея можеше да стане само по заповед от началника на дивизията.

За успеха на борбата имаше особено голямо значение взаимната подкрепа, основана на широка проява на частна инициатива от най-старшите до най-младшите началници включително, и то не само от частите, които водят непосредствено борбата, но и от тези в съседните участъци. Проникналият в позицията противник трябваше веднага да се контратакува, без да се чака специална за това заповед и не му се даде възможност да се затвърди на завладения пункт. Ако противникът успееше да се затвърди, то контратаката трябваше да се подготви и поддържа с най-ефикасен и силен артилерийски огън.

Контратаките трябваше да се повтарят от подржжките, докато противникът окончателно се изгони от позицията. Успешните действия на 34. Трояски полк на 24. и 25. април и 8 и 9. май 1917 год. показваха, че с бързи и стремителни контратаки, даже с малки части, може да бъде прогонен един сравнително много силен противник.

Противникът можеше да предприеме атаките си по един от следните начини:

1) Атакува само Дойранския бригаден участък.

От станалите бойни действия на дойранската позиция се знаеше, че когато противиикът напада само един участък, там и насочва почти всичкия си огън, а пренебрегва останалите участъци. При даденото предположение, Джбският бригаден участък щеше да бъде необезпокояван, или само някои части от него по-слабо или по-силно обстрелвани. Затова за отбраната на нападнатия участък и отбиване на противника трябваше, освен назначените за това войски, да вземат деятелно участие и тия от Джбския участък така:

а) Всичките батареи от Джбския артилеряйския участък, които могът, дават унищожителен огън по изходната неприятелска позиция, насочват огня си срещу левия фланг на атакуващия, в тила му, или дават преграден огън. Батареите, които не могат да действуват непосредствено срещу атакуващия, насочват огня си срещу пунктовете: подпоручик Стоянов, камък 27, Гърбицата, Змийските висоти, Круша, Телеграфна и др.

б) От пехотата на Джбския участък требваше да се организирва нападение срещу в. подпоручик Стоянов и със силно патрулиране пред целия фронт на участъка и с смели нападения, добре поддържани с артилерийски огън, да се опита да завладее някои неприятелски пунктове, с цел да привлече вниманието на противника към заплашваното място и да го накара да насочи тук част от артилерийския си огън и от резервите.

в) Всички тежки батарерии требваше да водят борба с неприятелската артилерия.

г) Ако през време на боя пред Вардарския участък — Планинската дивизия — беше спокойно или неприятелската дейност бе по-слаба, тежките батарии от там даваха своето съдействие.

д) Не се изключаваше възможността да се преместят в атакувания участък някои леки батареии от Вардарския участък.

По такъв начин, когато противникът нападаше Дойранския участък, войските от Джбския действуваха по разни посоки.

2) Атакува само Джбския бригаде н участък.

В такъв случай войските от тоя участък употребяват всички средства за отбиване на противника с собствените си сили. За съдействие, войските от Дойранския участък действуват применително в казаното по-горе за Джбския участък. Свободните войски от в. Кала-тепе требваше да вземат изходно положение на Бончев, Пазарджик и Царевец и решително да атакуват десния фланг на настъпващия. Същевременно, с цел да се отвлече вниманието на част от силите на противника, требваше усилено да се патрулира, поддържано с артилерийски и минен огън по посока на Стъклен, Караджата и Лева Цицка.

Щабът на 9. дивизия своевременно щеше да поиска съдействие от Планинската дивизия, срещу левия фланг на настъпващия.

3) Противникът атакува само в. Дж б. Линията Калето — Церебр — Царевец.

В такъв случай действията требваше да се развият применително казаното по горе в 1 и 2.

4) Противникът напада едновременно целия дивизионен участък. В такъв случай войските във всеки участък требваше да се стараят да отбият и разбият противника само със своите сили и средства за борба.

Частите от Планинската дивизия, дивизионните и армейските подржжки щеха да действуват, дето се окажеше най-належаще.

5) В случай че пред фронта на 9. дивизия противникът се държеше отбранително, а в същото време решително атакува Планинската дивизия — Вардарски участък или 1. бригада от Македонската дивизия — Николички участък.

Частите от 9. дивизия требваше да дадат пълното си съдействие както следва:

а) Артилерийско съдействие от заеманите позиции.

б) Прахвърляне неколко леки батареи в атакувания участък.

в) Засилване пехотната и артилерийска дейност пред фронта си.

г) Даване част от дивизионните подржжки в разпореждане на началниците на атакуваните съседи.

д) Атакуване вътрешния — десния фланг на атакуващия срещу Планинската дивизии противник и

е) Ако пред фронта на дивизията противнкът се окаже значително отслабнал, прадприема общо настъпление с всички сили.

В случай, че поради изменение на положението у съседите или поради неудържимия натиск на противника и по други причини се наложеше едно оттегляне от Главната позиция назад, и то само по изрична писмена заповед от началника на дивизията, това оттегляне требваше да става стъпка по стъпка и по следната последователност.

1. За Джбския бригаден участък.

а) Докато в. Голема-Варовита се държи от Планинската дивизия, десния фланг на бригадата запазва положението на Малка-Варовита.

б) В случай, че Планинскати дивизия се оттегли от в. Голема-Варовита и заема с левия си фланг западното крило на Песъчната преградна позиция, тогава Долина-Вера требваше да се напусне, като десния фланг на бригадата заема Палйорската бригадне позиция, чрез която да влезе в свръзка с Планинската дивизия.

в) Ако Планинската дивизия напуснеше Песъчната преградна позиция и се оттеглеше на втората си Главна позиция, северно от с. Богданци, тогава десната бригада чрез Източната авиаторска височина влизаше във връзка с Планинската дивизия. В този случай наложително беше да се заемат поне с малка пехотна част и картечници височините западно от с. Волован и ако войските се окажеха недостатъчни, десната бригада можеше да се засили с част от дивизионната подръжка.

г) В случай че противникът направеше прорив в Долина-Вера или при Долмар, тогава се заемаше линията: Караконджо — Габрово — Севлиево — и чрез Източната авиаторска височина се държеше връзка с Планинската дивизия.

д) Ако бъде напуснато Кала-тепе, но войските от Дойранския бригаден участък държат още артилерийски гребен и височините източно от с. Воловец, то левия фланг на Джбския участък требваше да се загъне по източните склонове на в. Джб и там се свърже с левата бригада.

е) Ако след най-упорита борба на Главната позиция на Джбския гръбнак се наложеше оттегляне назад, войските от десния бригаден участък требваше да заемат упорния пункт в. Голем Джб, в източна и западна страна. Тук те требваше да се държат най-упорно, с цел да спрат напредването на противника, докато се изтегли артилерията и дойдат подкрепления за контратакуването му.

ж) При по-нататъшното оттегляне с цел да се заеме Втората Главна позиция, войските требваше да използуват последователно хълмовете северно от Големия Джб, докато най-после, под прикрието на ариергарди се оттеглят и заемат местата си на Втората Главна позиция.

Ако в това време имаше дивизионни и армейски подръжки, щеха да се използуват за своевременно заемане ариергардната позиция с цел да забавят настъплението на противника и улеснят редовното оттегляне на войските и ако бъдеше възможно с част от подръжките щеха да се заемат своевременно някои по-важни пунктове от Втората Главна позиция, които да приемат отстъпващите.

2. За левия бригаден участък.

а) В случай, че Аеропланната висота бъде напусната от войските на десния бригаден участък, но в. Малкия Джб още се държеше, тогава десния фланг на бригадата требваше да загъне назад и посредством в. Злокобна се съедини с войските от десната бригада, заемащи Трапезица и Малкия Джб.

б) В случай, че паднеше в. Малкия Джб, но в. Големия Джб се още държи, тогава левата бригада загъваше още десния си фланг и търсеше връзка с десната.

в) Ако паднеше в. Големия Джб, то войските от левата бригада требваше да загъват още повече десния си фланг и при Артилерийския гребен потърсят връзка с десната бригада.

г) Ако след упорити боеве се наложеше оттегляне от в. Кала-тепе, но десната бригада заемаше още в. Големия Джб, то левата бригада заемаше линията на Артилерийския гребен и в. източно от с. Воловец.

д) Ако се наложеше оттегляне във Втората Главна позиция, тогава войските от левата бригада требваше с ариергарди да задържат настъпването на противника и улеснят оттеглянето на артилерията, докато най-после, под прикритието на войските от ариергардната позиция, се оттеглят и заемат участъка си на Втората Главна позиция.

Така обмислена и проучена отбраната на позицията, даваше уверението, че каквито и начини на действия да възприеме противникът, колкото и тежка да бъде борбата, каквито изненади да се опиташе да приложи протавникът, тя щеше да бъде задържана, а ако се наложеше отстъпление, то нямаше да бъде безпорядъчно.

Времето от 15. август до средата на м. септември, когато се започнаха голямите боеве, се благотворно използува за окончателно проучване на всички елементи от отбраната, усъвършенстването на позицията и събиране сведения за противника.

Сведения за противника. Към 15 август, противника с 4 бригади (65, 66 и 67 от 22 дивизия и част от 77. бригада от 26 дивизия) и 4 спешени ескадрона на XII-и английски корпус, заемаше позиция пред фронта на 9. дивизия по върховете: Седемлийските, Бекирлийските, Кру-

шите, Змийските, Заставата Подпоручик Стоянов, Стжклен, Каварналиев и южно от Дойранското езеро.

Мужду р. Вардар и Дойранското езеро той разполагаше с около 87 батареи с 293 от разен калибжр орждия. Тези батареи бяха разположени в 15 голями групи, а именно: група Калоян, Бекярли, Боюкли, Елеонора, Очилата, „420" Владая, Безимните висоти, Константин Добровица.

До започването на боевете, кжм средата на м. септември за противника се сжбираха усилено сведения, които при всичкото старание на разузнавателните органи, се оказаха недостатжчно пжлни.

За да се установи, какво става с XI-и английски корпус, който на Струмския фронт беше сменен от 1. гржцки корпус с 1, 2 и 13. дивизии и с 122. французка дивизия, която на десния брег на р. Вардар беше сменена от английски части, още на 24 юли се произведоха патраулни нападення с цел да се заловят пленници от 66 английска бригада, която от кжм тила беше дошла на позицията и се предполагаше, че е повече ориентирана, и че заловените от нея войници биха дали по-ценни сведения.

Свищовци, Доростолци и Троянци с голяма самоотверженост произведоха нападението, но пленници не им се отдаде да заловят.

Оказа се, че противника беше приготвен за отпор срещу тия нападения и преградния му огжн беше по̀-силен, по̀ сжсредоточен и по̀-проджлжителен от други пжт в подобни случай. Констатира се, че няма никакво намаляване в числото на неприятелските батареи.

Кжм началото на м. август постепенно се утвжрди убеждението, че противника не разполага с танкове, както за това се мислише през м. юни и юли,

На 16. август щабжт на 1. армия предупреждаваше, че според получените сведения от Швейцария, Сжглашението подготвя и в скоро време ще предприеме офанзива срещу Македонския фронт, в свржзка с общо нападение по другите фронтове.

Понеже се допущаше, че противникжт може да атакува в голям размер било 2. армия, било 11. армия, а срещу 1. армия да остане пасивен или се ограничи с слаби действия, 9. дивизия трябваше да приготви 4 батареи, 1 лазаретно отделение и 1 телеграфен взвод с отпочинали коне, които се назначаваха при поискване в армейски резерв.

От прехванати писма до сржбски пленници с установяваше, че противника вжзнамерява да предприеме през м. септември голяма офанзива на нашия южен фронт, и че в свржзка с нея се приготовлява и едно вжзстание в Моравско.

От наблюденията, които се правиха за поведението на неприятелските батареи се забелезваше, че противника чрез

аеропланно наблюдение произвежда престрелки по нашите батареи с по няколко само истрела. Предупредиха се командирите на бригадите, че може да се предполага, в очакваната офанзива, противника да приложи други методи за подготовка на атаките си. Вместо проджлжителната неколкодневна стрелба по батареите и пехотните позиции — да обстряля ураганно и в кратко време батареите с тежки и газови снаряди, да барабани малко по пехотната позиция и веднага започне масова пехотна атака. Заповедано им беше да пречат на престрелките на противника, като някои батареи, по които той се е вече престрелял по тоя начин, да сменят позициите си.

От средата на м. август противникжт прояви твжрде активна дейност почти по целия фронт на 1. армия, затова отново беха предприети нападения, та чрез пленници да може да се разузнае за намеренията му. И действително, от заловени пленници и дезертйори, армейското разузнаване получи сведения, че противника готви нападение на фронта на армията.

Дейността на противника беше по-усилена по фронта на Планинската дивизия — Вардарския участжк и срещу Сеховската позиция южно от гр. Гевгели на десния брег на р. Вардар.

Предполагаше се, че именно по р. Вардар той ще атакува. За да се помогне на Планинската дививизия при една евентуална срещу позицията ѝ атака, ако противникжт срещу 9. дивизия останеше пасивен, за заджржането му пред фронта и за сждействие трябваше:

1) Да се предприемат усилени нападения с цел да се завладеят некои важни пунктове от наприятелската позиция.

2) Дивизионната подржжка — 34. Троянски полк да бжде готов да отиде на помощ на Планинската дивизия.

Началствующите лица от полка последователно да се запознаят с позициите на тая дивизия и пжтищата, които водят кжм тях.

По сжщия начин офицерите от 4. пех. Плевенски полк, който беше в армейски резерв, да отидат на Сеховската позиция (20. пех. Добруджански полк от 5. дивизия на десния брег иа р. Вардар), за да се запознаят с нея и бждат ориентирани, ако там се изпрати полкжт за сждействие.

На 11. септември се узна, какво 83. бригада от 28. английска дивизия заема позиция западно от Дойранското езеро. Споменяваше се сжщо, че и 84. бригада щела да се яви кжм Хжрсово. От това ставаше ясно, че в разположението на противника стават размествания, приижданe на пехотни часи и артилерия.

Според наблюденията, правени от в. Джб и в. Калатепе, движението на ширококолейните тренове беше по-

оживено между 6. и 12. септември, отколкото през друго време. Средно на ден пристигаха на разтоварителните гари по 3 трена, или около 100 вагона.

Теснолинейните тренове циркулираха също по-оживено.

Изобщо през първите две седмици на месец септември движението на тренове, камиони, запряжки беше по-усилено, отколкото през м. август.

Артилерийската дейност на противника с нищо не издаваше до 15 септември, че се готви нещо много сериозно.

Дежурните неприятелски батареи стреляха с обезпокоителен огън по позициите. Всека почти нощ биваше обстрелвана с редък огън Предната Дойранска позиция, както и заставите. По Главната позиция биваха обстрелвани особено батареите в левия бригаден участък и окопите по Кала-тепе, Цербера, Малкия Дъб и пр. За половин денонощие се насчиташе батареи да стрелят от 7 посоки, но в последните дни стрелбата стана по-оживена и в същото време се забелязваше да стрелят от 10 до 12 посоки. Направените опити да се заловят пленници не дадоха добри резултати и чрез пленник не можа да се добият сведения за противника пред фронта на дивизията.

Към 12. септември се считаше, че ако се приеме за положително, какво пред фронта се намира вече 73. бригада от 28. английска дивизия, може да се допустне, че противникът или ще направи разместване на някои части, които до сега заемаха позицията, или подготвя известен резерв, за да действува по-активно, но още немаше положителни признаци, по които да се съди за тия по усилени близки действия.

Напротив, противникът през първата половина на м. септември поддържаше силен артилерийски огън срещу Сеховската позиция на десния брег на р. Вардар и срещу Мачуковската позиция, кота 50 и 51, Кехлибар, — на левия брег. Неприятелската стрелба по тия позиции имаше разрушителен характер и особено силно се обстрелваха батареите. скривлищата и телените мрежи. Нощем се поддържаше обезпокоителен огън по обстрелваните през деня пунктове.

Тия усилени обстрелвания по долината на р. Вардар — Сеховската и Мачуковската позиция — биваха почти винаги съпродолжени с пехотни действия, които имаха характер на подготовка за една много по-сериозна пехотна атака.

Неприятеаската аеропланна дейност през това време беше много усилена.

От продължителната разрушителна стрелба по Сеховската, Хумската и Мачуковската позиции, от присъствието на 85. английска бригада зад фронта на 27. дивизия на десния брег на р. Вардар, а също и от наличността на значителни резерви от гръцки части се заключаваше, че противникът не се е отказал от нападателните си намерения в участъка западно от Вардар. От друга страна, като се имаше пред вид, че в района на 22. и 26. дивизия съ констатирани някои нови муниционни колони и други тилни части допущаше се, че и в този участък противникът се приготовлява за едно по-голямо нападение.

На 10. септември щабът на 1. армия съобщаваше, че от сведенията, с които разполага, може да се заключи, че противникът ще атакува по двата брега на р. Вардар в съзка с атака на Хумската позиция.

На 1. септември щабът на действующата армия в своя бюлетин № 55 за общото военно положение на Балканите към 1. септември, считаше, че намеренията на противника за предстоящите действия съ да почне офанзива в скоро време, а направленията, дето нападателните действия ще се изразят, съ следните:

Западно от Охридското езеро, с задача пресичане пътя Струга — Елбасан;

В Битолско — заемане на Пелистер;

В Мъгленско — заемането на Добро поле и Ветреник; западно от Вардара — заемане на билото Хума и гр. Гевгели. Бюлетинът заключаваше така:

„Прегрупирането на неприятелските войски, започнато миналия месец, продължи и през този месец и изглежда, че още не е завършено, вследствие на което разположението на частите още не е напълно уяснено. Сведенията за местонахождението на 122. и 16. колониална французка дивизии почти липсват, а тия за 11. и 17. колониални, както за 76. и 30. дивизии съ непълни.

Прави впечатление изобщо големата маневреност, която проявиха антантските войски на Балканите след идването на новия командуващ войските генерал Д'Епере. Той съуме да използва отлично новодошлите гръцки войски и иноземни французки дружини, които постави на фронта на тихи участъци, за да си отдели маневрени войски от изпитани в боевете на Македонския фронт французки части. Той сега разполага с целите 122. и 18. кол. дивизии и с части от 76. и 156. дивизии. Де съ съсредоточени тия части, не се знае, допуща се, че съ към Верия, дето, по авиаторски показания, има биваци за около две дивизии, но затова липсват други сведения. Ако тези дивизии действително съ съсредоточени там, те с успех могат да се употребят и в Битолско и срещу Добро поле и срещу Хума. Значителните резерви, с които разполага противникът ни налагат най-голема бдителност и проява на по-голяма активност, за да можем своевременно да разкрием намеренията на противника, де ще бъдат насочени групираните около Верия сили, за да могат да се вземат необходимите противомерки.

По показания на пленници, противникът приготовлява обща офанзива на Македонския фронт, обаче, по-конкретно се посочват направленията зададно от Охридското езеро, в Битолско, в посока на Добро поле и Хума.

Обаче, слуховете за предстоящи нападения западно от Охридското езеро по билото на Мокра, не отговарят на действителността. Може би е било замислено едно нападение в горната посока. но успехите на съюзните войски в Албания, изглежда, попречиха на реализирването му, тъй като съсредоточените по рано тук французки редовни войски, 260. и 227. полкове, се изтеглиха от тук и изпратиха към долината на Деволи, а местото им се зае от иноземни французки войски, Есадитски войски и сърби от неизвестна формация, с слаба подготовка и лишени от всекакъв настъпателен дух. Но при все това и при този разноплеменен състав и недостатъчна бойна стойност на войските западно от Охридското езеро, слуховете за нападенне и пресичане пътя Охрид — Елбасан продължават.

Като се вземат, обаче, под внимание сведенията за усилено работене на пътища в Подградието и престрелките на батареите по нашите позиции, разпространяваните слухове не са лишени от правдоподобност. Но действията, които могат да се развият за сега в този участък, поради малочислеността на войските тук, не могат да имат някой широк размах, а ще се ограничат само с демонстративни действия. Едно нападение в Битолско, в посока на Перистер, ако и често съобщавано, изглежда малко вероподобно. ако и да се съзира голема активност по подобрението на пътната мрежа към Индже-планина, ако и да се констатират нови поставени батареи в този участък, все пак не се прозира цел на нападение, не се съзира една по активна подготовка, която да разкрива напацателни намерения на противника.

Друг би бил въпросът, ако това нападение се предприемеше в посока северно от Битоля, но приготовление за едно нападение тук не се съзираше.

Сведенията за предстоящи нападения в посока на Добро поле добиват все по-голяма актуалност. Приготовителните работи се развиват с трескава дейност. Постройката на пътищата за камиони до Еровете, Каймак-чалан и Пожарски рид е на привършване. Подвозът на бойни припаси и на инженерни митериали, започнат преди два месеца, продължава още. В разположението на Дринската и Дунавската дивизии са построени гнезда за около 17 нови батареи. Всеки ден се откриват новопоставени батареи. Съзират се значителни биваци на части в Мъгленско. Говори се за идването на французски и гръцки части. Изобщо атаката в в посока на Добро поле е вече въпрос на дни. Главният удар ще се насочи срещу участъка на Добро поле, Ветреник, с цел да се заеме билото, което е в наше владение и да се премахне неизгодното положение за сръбските войски, особено тилните части, които извънредно много страдат от командуващето положение на нашите войски.

Друго едно направление, в което трябва да се очаква едно нападение, е в посока на Хума, ако и да липсват за това по-точни сведения. Нападението срещу Хума ще бъде в връзка наверно с това при Добро поле. Обект на атаката ще бъде участъкът в. Гърбата — в. Филип (карта 1:25,000) срещу който от 10 дни се поддържа систематически артилерийски разрушителен огън, придружен от време на време и с обстрелване с газови снаряди. Напоследък се забелязва предвигването и на пехотни части към фронта. Очакват се и нови части от Гърция (4. и 9. гръцки полкове).

Друго едно направление, за което често се говори за предстоящи нападения, е западно от Вардара в посока на Гевгели. Обаче тук, въпреки че от 10 дни се води силен артилерийски огън, придружен с пехотни нападения в посока на Сехово, Алчак-махле, малка е вероятността за едно нападение в по-голям размер, поради липса на резерви. Обаче, ако дойде 4. гръцка кралска дивизия в този участък, което се съобщи от гръцки дезертйори, ще трябва да се очаква едно нападение в по-голям размер. Сегашните действия имат демонстративен характер. Същото нещо може да се каже и за действията източно от Вардара в посока на Стояково.

В долината на Струма за сега не се съзират никакви признаци, които да издават някакви напедателни намерения от страна на находящите се тук гръцки войски.

В заключение може да се каже, че на Македонския фронт се намираме в надвечерието на започването на една по голяма активност от страна на противника, главно от разположението на сърбите. Дали тази активност ще се изрази само в частични нападения за заемане билото Добро-поле—Ветреник или ще се изрази в един пробив, който ще има за обект Прилеп, ще покаже бъдещето, а именно де ще бъдат вкарани французските резерви".

И тъй, всички признаци, всички нареждания за съдействия, правени при очакваните атаки от страна на противника, идеха да затвърдят убеждението, че срещу Дойранския участък, заеман от 9. дивизия, не ще се развият сериозни операции при очакваната офанзива на съглашението. Ако и да има някои действия, ще бъдат само като допълнителни и в връзка с главния удар, който се очаква на запад по долината на р. Вардар, по Сеховската и Хумската позиции, по фронта на 1. армия и сигурно срещу Добро-поле.

За действия срещу в. Дъб и в Кала-тепе обаче най-малко се мисли, като че ли тая посока се считаше най-запазената и най-малко вероятно да бъде атакувана, сядейки по предварителната противникова дейност през м. август и септември, поради вероятните му бъдещи по-далечни обекти и поради изпитаната твърдост на позициите и отбраната й — факт, известен най добре на англичаните.

При такова положение на нещата, рано сутринтта на 16. септември Дойранската позиция беше подложена на тежкия артилерийски огън на многочиссената английска артилерия.

17. Духът на войските.

Станалите напоследък разместванията между полковете, заемането на новоназначените им позиции, внесе едно разнообразие в инак скучния живот все на една и съща позиция.

Троянският полк, който беше сравнително най-изложен и понасял най-много загуби при продължителното стоене на Предната Дойранска позиция, която подобно на една мелница смилаше защитниците си, беше сега в дивизионна подръжка. Разположен на почивка и заел се с подтегането си от един месец, този полк беше напълно починал, беше освежен и ободрен.

Плевенския полк, назначен в армейски резерв, беше също отпочинал и войниците ободрени.

Макар че тия полкове беха заети с подготовката си и с работене по втората Главна позиция, те отпочиваха, защото не беха тормозени от неприятелски артилерийски огън и не бодърствуваха денонощно на бойната позиция.

Всички бойци, които до сега не виждаха начин, по който ще бъдат сменени за да си отпочинат, сега започнаха да се надяват, че ще се даде и тем възможност, като бъдат сменени, да отпочинат в тила на дивизията.

На всички полкове в края на м. август и началото на м. септември беха раздадени достатъчно количество нови костюми и ботуши. Ротите беха добили вече друга физиономия, тъй като с новото облекло не само видът на войниците се беше променил, но и душевното им настроение от това ставаше по-добро.

Намалели беха вече и горещините, спътници на малария и папатаци. Появилата се през летото „Испанска болест“— инфлуенция, от която заболяваха масово войниците, ставаше причина да намаляват както числото на бойците, тъй и физическите им и моралните им сили. Заболяваха едновременно хора от цела една галерия. За щастие, болестта не беше смъртоносна и лекуването ставаше почти на позициите. Сега болестта беше намаляла, така че санитарното състояние към началото на офанзивата в всички части беше добро.

Появяващите се позиви за непокорство и свети, които можаха да смущават душата на войника, се оборваха с постоянни разяснения, и беседвания от страна на всички началници и от специално назначените проповедници.

Отиването в отпуск във вътрешността на царството, покрай много добрите си страни, имаше и това лошо последствие, че войникът, видел там недостатъчната държавна организация, несправадливостта в третиране на войнишките семейства, поддържана най често от държавни и обществени органи, лошата реколта, липсата на много най-необходими за семействата на бойците предмети, големата и непоносими скъпотия, дохождаше до позицията не ободрен, а най-често смутен и замислен.

Войничите и офицерите почнаха да губят вера в лоялността на нашите съюзници — германците. Повдиганите от тех въпроси за владението на Българска Добруджа, учредяването на етапната зона там, дето етапните войски беха арогантни с населението и с нашите офицери и войници, Маришкият въпрос, по който германците поддържаха турците, изнасянето на продуктите из България по всички възможни способи, грубото третиране на българските офицери и войници по треновете от германските власти, — всичко това беше от естество да убие доверието, което в началото на войната германците беха внушили на българските войски.

Проникваха вече сведения. че германската сила е на изчерпване, че на западния фронт те търпят поражение и ставаше съмнително дали нашите съюзници там ще спечелят войната, както постоянно заявяваха.

Намесата на почти всички държави от целия свет против Германия, а като последствие и срещу България, която немаше нищо да дели с тех, влияеше зле върху духа на войската. С често пущаните от аеропланите позиви противникът се стремеше да усилва това лошо впечатление и да убеждава войниците, че българският народ, начело с своя цар и правителство, се е изоставил да бъде изсмукван и изтощаван от германците, които като изгубят войната, ще повлекат и България в пропастта.

Смената на кабинета на Радославов с тоя на Малинов за малко време успокои армията, но никакви реални последствия за подобрението на положението не се забелезваха. Войната се продължаваше при лошото икономическо положение на страната, при лошата организация на прехраната на народа и войската.

Това всички виждаха, разбираха и критикуваха. На началниците оставаше да се борят с това лошо настроение, да ободряват войниците и да ги готвят за нови усилия и неотслабна съпротива.

При все това, обаче, войникжт и офицержт от Плевенската дивизия беха останали добри, сжзнателни борци и найнадеждна опора на Отечеството. Това ясно пролича през грандиозните по размери и последствия септемврийски боеве на Дойранския участжк.

Глава V.

Описание на боевете от 16 до 20 септември 1918 годнна.

План на противникжт. — Почване на боевете. — 15 септември. — 16 септември. — 17 септември. — Боят на 18 септември. — Подробно описание хода на боят. — Джбски участжк. — Пред участжкжт на 57. полк. — Пред участжкжт на 33. полк. — Дойрански участжк. — Боят на Предната Дойранска позиция. — Пред участжкжт на 17 полк. — Опитжт за завладяване на в. Ловчанска. — Пред участжкжт на 58 полк. — Боят в участжкжт на 1/11 македонска бригада. — Подробно описание боят на 19 септември. — В участжкжт 57. полк. — В участжкжт на 33. полк. — В участжкжт на 17. полк — В участжкжт на 58 полк. — Командуване. — Движение на подржжките преди и след боевете на 16, 17, 18 и 19 септември. — На какво се дължи победата.

Боевете от 16 до 20 IX 1918 г. — 1. План на противника. Източната Сжглашенска Армия беше готова да започне проектираната и подготвената офанзива.

Тя требваше да се развие по установения от щаба на генерал Д'Епере план.

За действие срещу Добро поле беха назначени:

а). В пжрва линия:

122. Французка дивизия — 9 дружини.
17. Французка дивизия — 10 дружини.
Сржбска Шумад. див. — 9 дружини.

Всичко 28 дружини.

Тия двужини требваше да атакуват бжлгарските 10, 30, 29, 32 и 53. полкове — 18 дружини.

б). В втора линия — за преследване след пробива:

Сржбската Тимошка див. — 9 дружини.
Сржбската Югослав. див. — 9 дружини.

Всичко 18 дружини.
А Всичко 46 дружини.

Артилерия и минохвѫргачки — 586 машини.

Английските войски на дойранския фронт получиха в края на м. юлий заповед да се приготвят да участвуват в общата сѫглашенска офанзива, назначена да започне в пѫрвата половина на м, септември.

Англичаните, в случай че фронтѫт на Добро поле би се пробил, требваше да нападнат и превземат височините на запад и с. з. от гр. Дойран — в. Кала тепе и в. Джб. За засилване на английските войски на генерал Милн — командуващ на този фронт, се даваха в разпореждане Серската и Крнтската гръцки дивизии, един гръцки кавалер. полк и една бригада гръцка тежка артилерия. Английската пехота последователно на смени се оттегля от позициите, за да се приготви назад внимателно за предстоящата атака. За поджржане висок дух у войските, англичаните произвеждаха чести патраулни нападения, а да заджржат подржжките в долината на Вардар те атакуваха сеховската позиция и често нападаха тия при с. Мачуково.

С тия действия и с безпрепятственото изтегляне на 1. гръцки корпус, който беше на позиция срещу 2. бѫлгарска армия на Струмския фронт подготвителните работи по офанзивата срещу дойранските позиции беха завѫршени.

Както ясно предричаше щабѫт на действуващата армия с бюлетината си № 55 от 1. Септември, офанзивата започна на 14. септември, именно срещу Добро поле.

Рано сутринта на 14, артелерийският огѫн от Дойранското езеро до Битоля, на фронт от 120 клм., стана напрегнат, а на Добро поле най усилен.

Там противникѫт успе с артилерийски и минен огѫн да разруши голема част от картечните и минохвѫргачните гнезда, да разруши позициите ни, които, за жалост, беха зле организирани, още пѫрвия ден извади от строя много защитници, които, оставени без подржжки, не беха с висок морал,

На 15 септември рано сутринта противниковата пехота атакуви.

Тя зае „Гръцкия пост", до обед зае участѫка на 2/3 бригада и част от тоя на 1/8 бригада. Кѫм 1 часа сл. пл. 30. 29. и 32. полкове беха почти напѫлно разбити, всички полски и гаубични батарни, както и минохвѫргачките беха взети от противника, а само малко картечници беха спасени.

Липсата на укрепена втора отбранителна линия, липса на войски, които да я заемат, липсата на подржжки за контратака, липсата на разположена в джлбочина артилерия, силно падналия борчески дух — беха причината, щото с един удар противникѫт да направи непоправим пробив на нашата позиция.

Пробива от 12 клм. се разшири на 25 клм. Пѫтя за Козяците беше вече открит.

Този пробив е най-крупното сѫбитие вѫв войната, защото ни застави безславно да завѫршим чудовнните си подвизи.

Не е чудно толкова, че фронта беше пробит, защото това е вѫзможно в позиционната война, но чудното е, че в продължение, на три години на тая важна посока не бе обѫрнато внимание, за да бѫде тя добре укрепена, тѫй че пробива да бѫде ограничен.

Успеха, който според плановете на Е'Епере требаше да обуслови атакуването на Дойранските позиции, бе добит,

На 15. септември генерал Милн получи заповед да атакува на 18. За обект на главната атака беха избрани сѫщите висоти, атакувани през 916, 17 и 18 година. Английският генерал усили войските си сѫс Серската гръцка дивизия. За атаката назначи 22. и 26. дивизии под началството на генералите Джнкѫн и Гей и 83. бригада от 28. дивизия. На запад от р. Вардар беше 27. дивизия — генерал Уокѫр. Тия сили се подкрепяха от целата тежка и лека артилерия, усилена с една гръцка тежка артилерийска бригада. Кѫм наличните войски беше придаден и един пехотен французки полк.

Общ началник е назначен генерал-лейтинант Уйлсон.

Едновременно с главната атака, генерал Милн замисля и една второстепенна, по източната и северната страна на Дойранското езеро срещу позициите по склоновете на Беласица планина, отбранявани от 1. Македонска брагада. В случай на успех, това действие би обходило фронта Дойран —Вардар по долината на р. Козлу дере.

За тази атака беше назначена гръцката Критска дивизия, подкрепена от 23. английска дивизия, генерал-лейтинант Бригз.

Почване на боевете.

2. 15. Септември. Рано сутринта на Добро-поле беше произведена атаката и с пѫрвия удар сломена нашата отбрана.

По Дойранската позиция огѫня не беше особено силен. По-оживено беше обстрелван Цербера и беха причинени доста разрушения. Брониранатa му наблюдателница на десния мустѫк беше разрушена и направрна негодна. Доста мрежи беха разкѫсани и окопи сринати.

Кѫм 10 часа и 30 м. сл. пл. около 60 души англичани се беха опитали да приалижат кѫм заставата Целувка, но беха отбити с артилерийски и пушечен огѫн. Защитниците от пѫрвите линии през нощта дочуваха голем шум в противниковото разположение. Нищо не сочеше, че ще се започнат големи боеве, защото активността на противника не се отличаваше от тая и в най-тихите дни.

За 16. септември началника на дивизията беще проектирал рано сутринта да отиде на позициите по обичайната си проверка.

3. 16 септември. В 6 часа пр. пл. генерал Вазов, придружен от командира на 3. бригада и командира на 57. полк беще в разположението на последния непосредствено западно от Джбовия гржбнак. Там той проверяваше готовността на отбраната, на газовата дисциплине, свржзките и пр.

Тжкмо беше започнато усилено обстрелване по Предната Дойранска позиция и по Джбовия гржбнак. Огжня беше систематичен и много силен. Всеки момент грохота на пукащите снаряди се засилваше. Вслушвайки се, генерала казваше, че това е необикновено обстрнлване и че ще има да се случи нещо по-сериозно.

Проверката си той продължжи до пладне.

При това, щаба на дивизията редовно и спокойно получаваше ония сведения, които беха необходими за правилното разбиране на обстановката.

Офицерите разузнавачи, щабовете на бригадите и началниците на артилерията от в. Кала-тепе и в. Джб донасяха за всичко, което ставаше по позициите.

Телефоните беха в пжлно действие в ржцете на дежурните офицери. Всеко донесение отиваше на местото си.

Сжс завржщането си в с. Фурка генерала прочете дневника с донесенията.

Пжрвоначално 6—7 неприятелски батареи беха насочили огжня си по Предната Дойранска позиция и в. Кала-тепе. След малко огжня се развива по целата Главна позилия, като се бият особено наблюдателните пунктове.

Стрелбата се ржководеше от аероплани. Нашата артилерия започна да отговаря. За прогонване на аеропланите беха поискани от щаба на армията наши аероплани.

Постепенно огжня се засилваше, като ставаше все посжредоточен и по-ускорен. Пренася се и по нашите батареи. Артилеристите забелезваха, че стрелят нови батареи, които от два месеца не беха се обаждали. Кжм 10 часа и 45 м. пр. пл. вече ясно се набројват 16 батареи, които бият сжредоточено галериите, наблюдателните пунктове и батареите.

Щаба на дивизията, схващайки, че ще има сериозен бой, искаше от щаба на армията, да се повжрнат батареите, дадени на Планинската дивизия за усилване, когато противника даваше вид, в начало на м. септември, че ще атакува Мачуковската позиция.

Огжня от 6 до 12 часа по пладне се водеше много силно, с малки намалявания.

Целата позиция беше под огжн и беше запушена в гжст дим и прах. До пладне противника беше изстрелял:

По Предната Дойранска позиция 10,000 снаряди и 250 мини.

По десния бригаден участжк— 3,500 снаряда.
По левия бригаден участжк — 9.000 снаряда.

Всичко 22,500 снаряда.

На този усилен огжн нашата артилерия отговаряше слабо. Стрелбата на противника се ржководеше от усилено аеропланно наблюдение. Постоянно вжв вжздуха имаше неприятелски аероплани, които безнаказано вжршеха своето дело, тжй като противоаеропланните орждия не успеваха да им сторят вреда, а пжк собствените аероплани, по-слаби в число и система, немаха куража да ги атакуват.

Имаше големи разрушения по телените мрежи, окопите и наблюдателниците, по ходовете за сжобщения и телефонните линии.

Нито една галерия не беше разрушена.

Прочитайки дневника, изслушвайки доклада на началник-щаба, генерала ясно разбра, че положението е сериозно и от действията на противника до тоя момевт той заключи, че ще има нападение с големи сили.

Затова той заповеда: „Дивизията от днес, 16 того, 6 часа сл. пл. в пжлна бойна готовност. Разпоредете — всички по местата си".

Артилеристите разпоредиха да се завжрнат всички годни за работа коне, пратени на паша в тила. Сборните дружини (33 и 34), които работеха по Втората Главна позиция и по пжтищата, се прибраха при с. Гйокчели и при с. Богданци.

Всички пехотни части прибраха изпратените по работа войници.

От получените донесения се виждаше, че нашите батареи спокойно и сджржано сж отговаряли на противника, сжобразяващи се с нарежданията да се пестят снарядите. Началникжт на дивизията считаше, че сега е момента, когато те ще требва да развият оная активност, за която тжй дълго и сжвжршено се беха готвили. Затова заповедваше да се усили нашата артилерийска дейност. Да се даде унищожителен огжн по вероятните и изходни за атака позиции, а ако пжк през нощта се добият сведения, че протнвника се готви да настжпи в по-голем размер, тоя огжн да достигне най голема сила.

С малки прекжсвания, противникжт поддржаше силен разрушителен огжн по всички линии на позицията, по батареите и тила й.

Кжм 5 часа с. пл., след дадените нареждания, началникжт на дивизията беше отишел с автомобил по току що искарания пжт на в. Джб.

От там му се откриваше в пълната си разяреност артилерийският бой. Земята трепереше. Над Дойранското езеро се беше наслал гъст и голям облак от прах и дим, вдиган от експлозиите по позицията. Водата на езерото не се виждаше, нищо не се виждаше и напред, към Предната позиция. Толкова много прах се беше издигнал в въздуха. На следобеното слънце вдигнатия прах и дим, подобно на голем облак от мъгла, протичаше над езерото, провираше се между Круша и Беласица над Дува-тапе и се спущаше по долината на Струма.

Всички пътища и пътеки в тила се биеха и цялата позиция имаше страшен вид.

Имаше вероятност, противникът да атакува през нощ затова генералът заповеда лично на началника на Дъбския участък: „Нашата артилерия през течение на цялата нощ, с малки изключения, да обстрелва с унищожителен огън предните окопи на противника и доловете, дето той може да се съсредоточава преди да премине в атака".

От личния оглед на бойното поле, от докладите и донесенията, у генерала се утвърди впечатлението, че противникът ще предприеме, ако не още на разсъмване, то след един ден, атака в участъка на дивизият.

В изпълнение заповедта за бойната готовност, 34. Троянски полк — дивизионна подръжка, на мръкване отиваше към позициите. Ротите пълплеха по пътеките и заемаха бойните си места. Те бяха бодри. Самоувереност светеше по юнашките лица.

Генералът пропущаше ротите. Те бяха настръхнали, съсредоточени и сериозни. Каските им, тракащите бомби по поясите им, хлопотът на кутиите им с газовите им маски, техната твърда крачка — будеха надежди.

Той им говореше за величието на момента и за дълга на всички да умрат, но да бият и тоя път врага, когото толкова пъти съ вече били, но който днес отново се готви да атакува.

Троянци, сменени едва преди месец от най-опасната позиция и не забравили още преживяния там ужас, гръмогласно викаха „ура" за България! Това „ура" се сливаше с грохота на боя и при вечерната тъмнина предаваше на целата картина нещо неизказано тържествено, а в душата будеше божествената надежда за победата.

Полкът дивизионна подръжка, в 8 часа сл. пл. беше заел бойните си места.

В 9 часа сл. пл. около три неприятелски взвода в две вериги бяха настъпили срещу Жеков, Кирил и Нерезов, но бяха пръснати с артилерийски огън, а към 10 часа и 15 м. срещу Кирил беше пръсната група около 40 души.

Артилерийският огън след пладне беше по-силен, отколкото пр. пл. Вече много батареи стреляха и рушеха позициите. Англичаните изстреляха нови 48,000 снаряда, а всичко през деня 70,500.

Нашата артилерия беше изстреляла едва 3,550 снаряди.

При все че позицията претърпе чувствителни разрушения, загубите не бяха големи — само 9 убити и 25 ранени. Убити и ранени беха повече изненадани в движение войници вън от галериите и часови — наблюдатели в окопите.

През нощта противниковите леки батареи и картечниците не спираха стрелбата си по разрушаваните през деня позиици и по пътищата.

Вероятно беше, на ризсъмване англичаните да предприемат атаката си, затова всички части бехе прдупреждавани да бъдат най-бодри именно тогава.

Противникът не атакува.

4. 17. Септември. Артилерийската неприятелска стрелба, преимуществено от тежки снаряди и мини, с разсъмване продължа своето разрушително дело по целата позиция. Английски аероплани летяха непрекъснато над позициите и корегираха стрелбата на собствените батареи.

Изпратеният през нощта от 57. полк патраул по посока на в. Симеон за залавяне пленници, беше открит и прогонен с огън.

За пръв път, към 2 часа и 15 м. сл. пл. една неприятелска далекобойна батарея се престреля по наблюдения пункт на щаба на дивизията на в. Фурка. Това обстоятелство издаваше намерението на англичаните.

Към 5 часа сл. пл. огънят бе намалел, а към 7 часа сл. пл. стрелбата наново се засили, особено по в. Кала-тепе. Към 9 часа и 15 м. се дадоха кратки урагани, които в 10 часа и 40 м. сл. пл. се обърнаха в най-силен барабанен огън по позициите на 33, 17 и 58. полкове.

До тоя момент защитниците не беха изпитвали ефекта на гозовата стелба. Те беха снабдени с противогазови маски, тия последните бяха проверявани, знаеха да ги употребяват, но нито един снаряд не беше попаднал по участъка на дивизията. Галериите бяха приспособени за предпазване от нахлуване на газовете, можеха да се проветряват, снабдени беха със самоспасители, но имаше се известна опастност да не би да се смутят войниците при газовата атака, която изглеждаше много вероятна след изстрелването на толкова много хиляди снаряди.

И действително, очакванията се сбъднаха.

От 10 часа и 50 м. сл. пл. по позициите на 57. полк, Свищовци, Доростолци и 58. полк, англичаните почнаха да сипят и своите газови снаряди. Батареите от двата бри-

гадни участъка бяха също обложени с газ. Благодарение на газовата дисциплина, която съществуваше и се поддържаше чрез беседи и упражнения, както и на противогазовите средства, ефектът беше слаб.

И така първата изненада, с която противникът си въобразяваше, че ще сломи отбраната, бе от малко значение, защото тя се очакваше, а имаше и нещо по-силно от газа. Това бе подготовката на частите и желанието на борците, при никакъв случай да не напуснат позициите си.

През целата нощ, с малки намаления на огъня, англичаните барабаниха позицията, през което време, до атаката на пехотата произведоха 9 газови нападения.

За да се констатира какъв е изстрелният газ, какъв калибър са снарядите, дали тревога е дадена на време, още през нощта се започна анкета от заведващия газовото дело в позицията. Анкетата установи: 1. Че заедно с бризантните снаряди противникът е стрелял и с много газови. Особено силна е била обстреляна Предната Дойранска позиция, Съединението, Свищов, Цербера, Бастион № 1, Бастион № 2, Бастион Полковник Нейков, Трапезица, Калетепе и батареите в двата бригадни участъка. Снарядите издавали слаб звук при пукането, появявал се огън, който се оброщал в бело кълбо дим. Всички долове се изпълнили с газ, който на лунното осветление изглеждал като мъгла. Той пълзял по скатовете, навлизал в окопите, изпълвал галериите и се събирал в най-низките места. От тоя момент всички бойци, пехотинци, артилеристи, обозни щабове почват да действуват само с поставени маски.

Тъй развилата се артилерийска подготовка ясно сочеше часа, когато ще се започне пехотната атака. На разсъмване противникът непременно щеше да атакува. Като се сметнеше, че под огън се държи позицията от Дъбовия гръбнак включително до Дойранското езеро, че едновременно се бият всички видове окопи — заставите, предната, първата и втората линии от Главната позиция, батареите — заключаваше се, че атаката ще бъде предприета едновременно и с много големи сили, като врагът ще търси решението да завладее в. Дъб и в. Кала-тепе.

А до 15 септември всичкото ни внимание противникът държеше на запад. При Добре-поле, при Хума, при Гевгели, при Стояково, ето де се очакваше неприятелската атака. Имаше вероятност да бъде атакуван участъкът Дъб — езерото, но тя беше по-малка.

Тук противникът мислеше да ни приготви втората изненада.

Благодарение на предварително взетите мерки, благодарение на юначността на войниците, беззаветната храброст на началниците от всички степени, разпоредителността на

бригадните и полковите командири, благарение най-после на отличната артилерийска подготовка на отбраната, намеренията на противника не смутиха борците.

5. Боят на 18. септември. През нощта срещу 18. септември противникът на два пъти подава червени ракети, за да предизвика преждевременно нашия прегражден огън. Артилерията ни не беше излъгана в тая игра, а продължаваше да обстрелва неприятелските батареи и с унищожителен огън да бие окопите, от дето се чуваше необкновен шум и глъчка.

Към 4 часа и 35 м. пр. пл. се подадоха червени ракети по целата позиция — Слатина, Габаре, Солун, Свищов, Канарата, Пазарджик, Борис, Жеков, Кирил и Нерезов. Артилерията откри прегражден огън пред всички горепоменати пунктове. С поставени противогазови маски защитниците им започнаха жестока борба с многосисления противник.

В момента, когато започваше новата и най-кървава драма на Дойранската позиция, противникът беше приготвил една нова изненада.

Щабът на дивизията беше разположен в село Фурка, снабден с най-пълна и най-сигурна мрежа, телеграфни апарати, радиотелеграфна станция, отлични измервателни артилерийски команди, приготвен да обслужва с връзки всички участъци, най-малките даже единици, да обидинява фронта с тила, да открива всяка новопоявила се батарея и да ръководи собствената ни стрелба, не беше обезпокояван от врага.

Аеропланите, които ежедневно се виеха над селото, редко пущаха бомби върху него, когато всички околни села бяха обстрелвани. В селото имаше население. При едно първо обстрелване бяха пострадали невинно жени и деца. Този факт с фотографии беше съобщен на англичаните от нашите авиатори.

Артилерията не беше опитала да обстрелва същото село. Но едновременно с почване на пехотната атака, една далекобойна батарея се нахвърля върху му. Започнаха да се късат телефонни жици, хубавата инсталация по връзките, построявана близо три години, беше сериозно заплашена.

Да се командува от тук ставаше невъзможно, защото здаиието на щаба не беше защитено против снаряди. Началникът на дивизията с щаба си в най сериозния момент на боя беше принуден да се премести на наблюдателния пункт на в. Фурка, дето нямаше в същия размер всички удобства и средства за командуването. Но разрушенията по мрежата на съобщенията веднага се поправяха от смелите телефонисти и благодарение на тях щабът на дивизията запази винаги връзката си с щаба на армията, с командира на

3. бригада на в. Джб, с началника на Планинската дивизия и с командира на 1/11 Македонска бригада. Свръзката с командира на 1 бригада на в. Кала-тепе се поддържаше или по телефона чрез щаба на 3. бригада на в. Джб, много често скъсван, или с хелиографа, който работеше на в. Фурка и в. Калп-тепе, или по радиотелеграфната станция.

Това беше третата изненада, която противникъни беше устроил с цел да смущава и пречи на командуването.

Командуването, обаче, нито за момент не преставаше да влияе на боя и управлява тила.

Многобройни аероплани с разсъмването се спуснаха низко и чрез бомби и с картечници атакуваха транспортите, отиващи с бойни припаси към позициите, както и всички обози.

Отиващият със заповед на автомобил офицер от щаба капитан Гагов биде атакуван, автомобилът му счупен и по шосето преследван с картечен огън от аеропланите.

Боят беше в пълния си разгар. Командуващия армията генерал-лейтенант Нерезов беше отишъл на в. Фурка. Там той, прие доклад за хода на боя, ориентира се за положението и обръщайки се към генерал-майор Вазов му каза: „Аз отивам на позицията. Ако се случи с мене нещо, Вие ще командувате армията, а полковник Каменов — 9. дивизия. Стойте тук и командувайте боя".

С автомобила си командващият армията се доближи до самите линии и тръгна пеш по тях. Той обхождаше войниците, окуражаваше подръжките и внушаваше със самото си присъствие пълната вяра в победата.

Винаги личността на началника оказва влияние на подчинените, но когато един голем началник в върховния момент се намери между войниците, неговата личност се явява една крупна подръжка, един сигурен резерв.

Високият морал в тия моменти одесеторява силите.

Огиването на командуващия армията генерал Нерезов на позицията не намаляваше с нищо командуването на операциите в армията. Непосредствено боя командуваше генерал Вазов от своето бойно място. Напротив, видел непосредствено с какъв дух на самоотверженост се бият войниците, до каква голема степен е разгромен противникът, генералът непосредствено проучи общата обстановка. Схващайки, че положението е отлично, той беше изпратил придружазащия го офицер Поручик Хаджи Петков да предаде по най-близкия телефон в щаба на армията на полковник Мидилев, да помоли щаба на Действующата армия да се заповеда на 2 армия да мине в настъпление по струмския фронт, тъй като от хода на боя той вади заключение, че с 1. армия ще може да мине в настъпление.

Такава заповед не последва.

Щабът на дивизията държеше в те чение за перипетиите на боя съседните си части. Войските от Планинската дивизия, тия от 5 дивизия по височините на десния бряг на р. Вардар, Македонската дивизия от върховете на Беласица наблюдаваха кървавата разправа при Дойран. Те беха се възбудили от победите на Плевненци, а когато им се съобщи, че са заловени повече от 500 пленници — англичани и гърци — трепнаха.

Много от войниците в 5. дивизия мечтаеха вече да получат заповед за настъпление към Солун, казвайки, че ще носят картечниците на гръб до там. Други разпространяваха мълвата, че генерал Вазов искал един полк подръжка от 5. дивизия, за да мине в настъпление.

Такъв беше моралът на частите от 1. армия.

Към пладне боят се завърши, след като дивизията издържа напора на многочислената противникова артилерия (на 16 и 18 септември последната изстреля повече от 300,000 снаряда), отби атаките на две английски и една гръцка дивизии.

Едновременно гръцката Критска дивизия атакуваше позициите на 1/11 Македонска бригада. Там тя беше съкрушена от македонците, които послаха предпозиционното пространство с повече от 500 гръцки трупове.

С вкарването и на гръцките дивизии в боя на този участък, противникът беше организирал четвъртата изненада. До тоя момент гръцки войски тук не беха се явявали и частите не беха се били с гърци. Обстоятелството, че почнаха да ловят гърци в плен, не само че не понизи морала им, но напротив, го увеличаваше, защото те ясно разбираха, че англичаните се чувствуват слаби сами да превземат позициите.

Предпозиционното пространство, всички долове, телени мрежи и окопи беха пълни с английски и гръцки избити войници. Ранените се влачеха на тълпи към своите, а много от тех към нашите санитари.

След като изложихме накратко това, което ставаше на 18., ще преминем към подобно описание хода на боя на разните участъци от позицията.

Подробно описание хода на боя. — Джбски участък — 3 пех. бригада. Командир на бригадата полковник Рачев Стефан.

Началник щаба на бригадата — подполковник Георгиев Тодор.

Началник на артилерията — подполковник Марчев Кръстю. (Титулярът полковник Димитриев беше в отпуск).

В 4 часа и 30 м. пр. пл. противникът започна нов барабанен огън по отбранителните застави на 57. полк и по-

зициите на 33. полк. Кѫм 4 часа пр. пл. се подадоха червени ракети от всичките предни окопи по фронта на бригадата — пѫрвите ракети от заставите: Габаре, Целувка, Караконджо, Солун. Нашата артилерия веднага започна своя прегражден огѫн по застрашените позиции, а кѫм 5 часа и 23 м. и пред заставата Слатина.

Боят беше пламнал по целия фронт.

6. Пред участѫка на 57. пех. полк. Командир на полка — подполковник Иванов Никола.

Кѫм 5 часа пр. пл. около две дружини англичани с 8 картечници атакуваха заставите: Слатина, Габаре, Целувка и Караконджо. Посрещнати от прегражния огѫн на артилерията, пушечния и картечния от заставите, те беха отбити пред Караконджо и Целувка, обаче с големи жертви беха успели да заемат заставата Габаре с около една дружина и 4 картечници, а Слатина — с около една рота и 2 картечници.

Едновременно с поведената атака се явяват и аероплани, които с бомби и картечници обстрелваха забелезаните на открито подрѫжки.

За вѫзможността да се явят такива аероплани, частите беха предупредени от по-рано. Кѫм 6 часа се поискаха от щаба на армията наши аероплани, да прогонят противниковите.

Кѫм 5 часа и 45 м. пр. пл. заставите Слатина и Габаре беха вече заети от противника.

Командирѫт на бригадата беше решил да контратакува, само ако при разузнаването се окаже, че заставите сѫ заети от слаби части, като не се вкарват за тая цел много подрѫжки, защото борбата би се изнесла напред на недостатѫчно силно укрепените застави, а за отбраната на Главната позиция щеха да останат по-малко части.

Нашата артилерия започна да бие с унищожителен огѫн загубените застави. Защитниците им настѫпиха за обратното им завладяване. В 8 часа и 30 м. Слатина е заета обратно; там беха пленени 6 англичани.

Кѫм 10 часа и 35 м. беше контратакувана и заставата Габаре, дето беха заловени 21 неранени, 7 ранени англичани и 2 ранени английски офицери.

Противникѫт е заемал в. Габаре с около 1 рота и 3 картечници, а в оврага южно от нея е имало още неприятелски части. Контратаката беше произведена от защитниците на заставата с сѫдействието на заставата Целувка.

На заставата Слатина беха останали труповете на 70 английски войници, избити в по-големата си част от артилерията.

При контратаката беше убит запасният подпоручик Евстатиев Владимир Григоров.

По такѫв безславен за англичаните начин техните атаки срещу 57. полк беха сломени още на заставите и след като понесоха големи загуби в убити, пленени и ранени, англичаните трябваше да загубят и малкото спечелена почва.

За всеки случай, зад полка при Палйорка беше изпратена кѫм 7 часа и 30 м. пр. пл. 3/4 дружина, която беше сѫсредоточена при с. Ходжа-Обаси. Дружината при Палйорка оставаше в дивизионна подрѫжка. По такѫв начин се обезпечаваше по-сериозно този участѫк в случай, че противникѫт би пожелал втори пѫт да атакува.

До вечерта по фронта на 57. полк настана затишие, което позволи на контратакувалите части да се организират напѫлно.

7. Пред участѫка на 33. пех. Свищовски полк. Командир на полка — полковник Нейков Тодор.

Най-важният участѫк от позицията на дивизията беше в. Джб с склоновете му, които спущайки се на юг, образуват тѫй наречения Джбов гръбнак, а източните и западните спускове вѫобще образуват позицията.

Този участѫк е най-удобният за отбрана и с изгубването му непоправимо се компрометираше целата позиция.

Най-важните пунктове беха Бастион № 1, Калето и Цербера с своите два мустака.

Ако паднеха тия пунктове в ръцете на противника, ставаше достѫпен вече в. Голем Джб (696).

Следователно, извънредната важност, която имаше този участѫк, налагаше да се задръжи на всека цена, като се насочат всички усилия за неговата отбрана.

Противникѫт правилно ценеше значението му и винаги насочваше срещу него значителни части; тоя участѫк е бил най-често обектив на неговите артилерийски и пехотни нападения, а аеропланите най-често над него се виеха.

Най-важният пункт на джбовия участѫк Цербера, ако паднеше в неприятелски ръце, откриваше се пѫтят за Бастион № 2 от втората главна позиция, а заедно с това и на позициите на изток и запад от него.

В разпределение на частите от 33. полк и предадените му орждия и машини беше легнала основата — да има по вѫзможност повече части и машини на ония пунктове, които имат най голема важност в техническо, дори стратегическо значение за изхода на един бой не само на позициите на полка, но за бригадата и дивизията.

И срещу този участѫк противниковата артилерия през целата нощ подръжаше тежѫк артиларийски огѫн, примесен с газови снаряди. От вдигането прах в вѫздуха, от мѫглата на задушливите газове, наблюдението. както на артилеристите, така и часовите беше извънредно затруднено.

За да не изненада противникът предните части, които с наставени маски едва можеха да забележат приближаването на пехотата, беше заповедано на артилерията да бие с силен унищожителен огън предните изходни противникови окопи и да поддържа редък прегражден огън пред участък, та при пръв сигнал, той да се обърне в най-интензивен. По този начин да се нанесат загуби на противника и да се разстрои атаката му още преди да е започната.

След последния извънредно силен барабанен огън, в 5 часа и 23 м. пр. пл. англичаните пренесоха огъня си в тила на позицията и го обърнаха в гъст прегражден огън.

Противникът веднага настъпи.

Най напред беше забелязан пред Кристали, Междинна и Солун, от дето се подаваха червени ракети. Артилерията, минохвъргачките, гранатохвъргачките навреме дават прегражден огън, гарнизоните на тия пунктове твърдо заемат местата на изчезналите окопи, срещат противника на разкъсаните телени мрежи, държат го под своя убийствен картечен огън, като му нанасят грамадни загуби — купища от хора!

Противникът срещу този участък настъпваше в състав около 4 полка англичани и гърци.

Англичаните се насочваха срещу Солун и Церберa, а гърците срещу Свищов и Съединението.

Едновременно с атаката на фронта противникът насочва голяма част от колоните си в интервала между Солун и Свищов и, не обръщайки внимание на даваните жертви от най-силно развития огън от Солун и мустаците на Церберa, успява да се промъкне в 6 ч. и 30 м. пр. пл. в десния мустак на Церберa.

Ротната подръжка на тоя фланг — един взвод от 12. рота под командата на командира на ротата се втурва вихрено върху влезлите в окопа англичани, избиват ги с нож и попълват празнините. Но челото на Церберa изнемогва пред големото числено превъзходство на твърде смелия и упорит противник, затова защитниците на десния мустак с своя вихрен огън се стараят да помагат.

На челото на Царберa, в добре иззидана галерия, имаше една огнепръскачка. Тя е готова за действие, маркучът й е изваден, запалката е поставена и огнепръскачите са готови да срещнат англичаните с огън, но противникът успява точно в тоя момент да проникне право срещу огнепръскачката. В тоя момент подпоручик Пелов се хвърля върху английския офицер, за да му попречи да хвърли бомбата върху огнепръскачката. Но с един изстрел тоя храбър офицер бива убит. Англичаните в ръкопашен бой избиват и част от прислугата, хвърлят бомби върху огнепръскачката и галерията й, вследствие на което тя се подпалва и изгаря всичко около себе си.

Борбата на челото на Церберa бива на време забелязана. Два взвода от дружинната подръжка, своевременно изпратени, посрещат врага по фронта и по фланговете, заедно с подръжката от „левия мустак“ и го обръщат с полуобръча си. В ръкопашен бой една голяма част от вмъкналия се противник бива избит, останалите в паническо бегство обръщат гръб да бегат, обаче, биват настигнати и до един избити.

Но решените тук да измрат защитници на Церберa посрещат с кръстосан картечен и пушечен огън настъпващите нови вериги и колони. Нашият прегражден огън дълго ги унищожава и след много понесени загуби атакуващите биват отблъснати. Повтаряните след това неколкократни атаки биват сломявани още в самото начало, увеличават жертвите на врага като най после, след изобилно проляна кръв, след като повече от 800 трупа беха постлали пространството около Церберa, противникът почна да бега, преследван с огън. В този момент поручик Донсузов повежда вихрено един взвод от ротата си от Церберa в контратака на Съединението и заема десния му фланг.

Само около 200 англичани успяват да се задържат в Солун, но изпратеният патрул, смело воден от взводния командир подпоручик Димитрашев Борис, ги атакува, една част пленява, а останалите в ръкопашен бой избива.

Когато защитниците на Церберa водеха тази борба, тия на Свищов и Съединението се биеха също с превъзходен противник.

Насочените части по десния фланг на Свищов прегазват фланга му, въпреки отчаяната съпротива на картечните и пехотни войници и стремително се насочват към десния фланг на Съединението, от дето своевременно се подават червени ракети.

Една част от гарнизона на Свищов забелязва на време, че нахлулият противник от фланга се насочва към десния фланг на Съединението, и натъквайки се на големи сили, завързва ръкопашен бой, с цел да си пробие път и се съедини с гарнизона на Съединението. На помощ им се притичат два взвода от гарнизона на Съединението и се започва отчаяна борба.

Тук смелите защитници пехотинци, картечници и гранатохвърлачи биват избити и противникът, като насочва от фланга своите колони към Свищов, в 5 часа и 35 м. пр. пл. го завладява, а с останалите маси от десния фланг на Съединението се спуща в 5 часа и 50 м. в тил на останалия до последния момент на поста си гарнизон, избива една част от него в ръкопашен бой, а останалата пленява и бързо се насочва към Бастион Полковник Нейков. Нови колони отзад и такива от Царевец, който в това време е вече паднал усилват атакуващия.

През всичкото време противниковата артилерия продължаваше да обстрелва най-силно с тежки и леки снаряди целия тил на участъка на позицията и батареите, като голяма част от снарядите бяха с отровни газове.

Всичкият този ад не спира началника на подучастъка, легендарния храбрец, известен на цялата армия — майор Манолов Васил, в 6 часа и 15 м. пр. пл. да поведе в смела контратака своите поддържки, заедно с своевременно изпратената в негово разпореждане полкова подкрепа.

Противникът е сварен на телените мрежи на Бастиона, когато отделни хора вече са успели да се промъкнат и в окопите, но срещнати от поведените в атака и лично водени от майор Манолов на сигурна победа чада на България, той — врагът, в неравен ръкопашен бой и косен от картечниците беше кърваво отбит, но срещу тази велика победа майор Манолов сложи там своите кости!

Този храбър офицер и най скромен човек, по име беше известен на всички офицери и войници. Възплъщение на енергия, на отзивчивост, на любов към подчинените си, на храброст, той не напущаше никога поверените му позиции, даже не отиваше в отпуск. Неговата смърт стана известна не само на частите, които лично водеше, не само на полка, брагадата и дивизията, но и на съседните дивизии. И—това е тъй странно — в вихъра на такъв бой, от съседните дивизии половин час след неговата гибел запитваха по телефона: „Верно ли е че майор Манолов е убит“?

— Да, за жалост, майор Манолов не е вече жив!

Бригадната подкрепа беше отзована от Бастион № 1 и се яви на Бастион Полковник Нейков. Артилерията започна да бие Съединението и Свищов с унищожителен огън и да сипе преграден огън пред Бастиона.

Облекчени ротите се спущат към 6 часа и 30 м. от Бастион № 1 и повеждат контратака за завладяване на всека цена, изгубената и оросена с свещена българска кръв позиция.

Безспирно и вихрено носящи се напред, с мощно „ура“ Свищовци, поддържани от другарите картечници, изпълват най-блескаво дадената им задача.

Обезумел, противникът обръща гръб; намиращите се гърци в тил и фланг на Царевиц и Канарата, изумени от тая атака и за да не намерят своята сигурна смърт, макар от никого не заплашвани по фронта, започнаха позорно да изоставят спечеленото с тъй много жертви.

В 8 часа и 55 м. пр. пл. Съединението бе отново завладено с мощното съдействие на изпратените части и картечници от „левия мустак“.

Тук се затвърди бригадната подкрепа и след поискването на съдействие от артилерията, която със своя огън изби

голяма част от разстроените неприятелски части, търсящи спасение в дола между Канарата и Свищов, към 9 часа и 45 м. пр. пл. 8. рота и един взвод от 5. рота се затвърдиха на Свищов.

Когато вече положението на полка се затвърдяваше, част от бригадната подкрепа се изпрати за съдействие в фланг на 17. полк за завладяването на Царевец и Канарата, които на свой ред беха завладени.

В 10 часа и 30 м. пр. пл. по цялата позиция на полка противниковият артилерийски огън се усили отново и продължи до 11 часа и 25 м. пр. пл. До 4 часа и 30 м. сл. пл. огънът затихна, за да продължи след това с ново ожесточение и то повечето с тежки снаряди.

С настъпването на нощта разрушителният огън се обърна на обезпокоителен с леки снаряди и от картечници, за да не се даде възможност да се поправят разрушенията.

Офицерите и войниците от Свищовския полк се държаха отлично, и нито усилената стрелба, нито честите газови нападения, нито многочисленият упорит противник, можаха да сломят тяхния смел дух в борбата, която костува на противника повече от 1300 трупа и много повече ранени.

Артилерията, картечниците, минохвъргачките и гранатохвъргачките действуваха отлично.

Освен тежките загуби в убити и ранени, които нанесоха на противника, Свищовци заловиха 198 пленници — англичани и гърци, 48 автоматически пушки, 23 картечници, 14 пушки за бомби, множество обикновени пушки и военни материали и свалиха с пушечен огън един аероплан.

Дойрански участък — 1. Бригада. Командир на бригадата — полковник Атанасов Петър.

За началник щаба — майор Милтенов Рангел — командир на 9. пионерна дружина (Титулярът подполковник Маринков беше в отпуска).

Началник на артилерията, полковник Каблешков Никола.

8. Боят на Предната Дойранска позиция. Предната Дойранска позиция се заемаше за отбрана от 2/17. дружина на майор Стефанов и 1/58 на капитан Жабленов.

Доростолци познаваха добре позицията, а войниците от 1/58 дружина за пръв път в началото на м. септември заеха този вечнокипящ котел. Тем ясно се представиха всички грозни боеве и непрестанни обстрелвания, каквито беше видяла позицията. Окопите, държани винаги под огън, беха сринати с земята, почвата беше обгоряла, телената мрежа — разпокъсана и далеч разхвърлена. „Само галериите, люлеещи се от взривовете като лодки, се държеха“.

Офицерите и войниците схващаха сериозността на ролята, която имаше да изиграят, бързо се помириха с обста-

новката и будно пазеха всеки своя пост, като с себеотрицание вършеха своята работа.

Тем беха известни всички инструкции за особената служба на Предната позиция, както и подробните сжображения за отбраната ѝ. Окуражавани от командира на полка си, те беха решени с нищо да не засенчат славата на своите синове и братя Троянци, които им я повериха при смената.

От стрелбата по Предната и Главната позиции, защитниците разбираха, че противникът ще предприеме и атака, затова всички се приготовляваха.

Телефонните връзки често се скъсваха, но веднага бивaха възстановявани. Всички са решени да отблъснат каквото и да бъде нападение, разчитайки на силния и действителен огън, който особено тук беше отличен.

Не 16 и 17 септември всички защитници стоически понесоха гнета на неприятелските гранати и мини.

Нищо особено в поведението на английската пехота те не забелезваха.

С мръкване на 17. неколко английски патрули се приближиха, за да разузнаят. Засветкаха червените ракети, батареите започнаха своя убийствен огън и противникът бе отбит. Бодростта на артилерията и силата на огъня окуражаваше защитниците, които чрез него чувствуваха неразривната връзка с Главната позиция. След настъпилото затишие, което продължи кратко време, отново пламна артилерийският огън. Но врагът вече искаше да досъкруши онова, което снарядите му, стотините хиляди снаряди, беха пропуснали да сторят. А те не беха много нещо извършили. Беха разкъсали мрежите, беха затрупали окопите, сринали ходовете, скъсали връзките, но галериите беха здрави и в тях беха юначните защитници с пушка и бомби в ръка и с газова маска през рамо.

Здрави, добре въоръжени, те беха запазили добре борческия си дух.

— Газ! . . . Маските! . . . се разнесоха викове от всички посоки.

Газът на пукащите се газови снаряди започна да нахлува в галериите. Очите почнаха да сълзят. Първите, попаднали в гъстия облак газ на близко пукащия се снаряд, се отравяха веднага.

Газовата тревога се раздаде по целата позиция до най-дълбокия тил, защото едновременно целата позиция и батареите се облагаха с газ. Защитниците на Предната позиция се опитаха да съобщат по телефона назад, че са обложени с газ, но жиците беха скъсани. Хелиографите се помъчиха да предадат същото, но и това не беше възможно, защото газовите облаци и дим беха непробиваеми за светлите лъчи и нищо не се прозираше на 50 м.

На в. Кирил, пред входа на галерия № 17 попада един от първите газови снаряди и всичкият газ навлиза вътре. Там, изненадани, беха задушени 9 войници — прислужници на една картечница и тя остана неизползувана при боя.

Позицията добиваше адски вид, понеже освен газовите, противникът сипеше фосфорни — запалителни снаряди, които запалваха растителността и възпламеняваха телефонните кабели. Войниците за връзка, изпращани с писмени заповеди и донесения, не се връщаха вече, понеже с маските не можеха да ходят, заморяваха се и падаха по пътя. А газовата стрелба не преставаше. Трудно се дишаше през маската, даже когато се стои на едно място без движение.

От 9 часа и 30 м. сл. пл. на 17. до 4 часа пр, пл. на 18. газовото обстрелване не спре.

Малко след спирането на газовата стрелба светна червен ракет и тутакси по целата позиция засветкаха червените сигнали, размесени с бели ракети.

Нашата артилерия се обаждаше, но това не беше оня силен и всесъкрушаващ огън, какъвто се знаеше тук. Защитниците разбраха, че нещо се е случило с артилерията и че трябва да се уповават повече на своите сили. Затракаха картечници, минохвъргачките усилено стреляха, гърмежи на ръчни бомби се разнесоха.

А в това време всичките газови снаряди се сипеха върху батареите. Тех трябваше сега врагът да одуши, за да се справи с защитниците на Предната позиция.

Нощем е. Маската на очите не позволява свободно да се вижда, а артилеристите, из под облаци бел газов дим, изнемогваха в желанието да бъдат още повече старателни.

Боят закипе и се чувствуваше, че ще бъде тежък и кръвопролитен.

Всички ходове, подстъпи и оврази беха изпълнени с задушливи газове. Повърхността между Предната позиция и Главната, обраснала с низки парнари, гореше. Да се изпращат донесения и заповеди нямаше възможност. Всички технически средства в такъв ад се оказаха немощни да помогнат. Дебелият слой дим не позволяваше да работи успешно и хелиографът.

Но последното средство за връзка — знанието способа на отбраната и желанието да се задържи позицията, насаждано продължително у защитниците — моралната връзка, съществуваше. Частната инициатива вдъхновяваше всички и всеки съзнателно изпълняваше своята задача.

Но обстоятелството, че никой не знае какво става в десно, в лево и назад почна да смущава самообладанието даже у някои началници.

При такава обстановка защитниците започнаха жестоката борба.

В 5 часа пр. пл. противникът пренася огня си в тила на Предната Дойранска позиция. Вече няма газови снаряди. Англичани и гърци, напоени с ром, се нахвърлят масово в атака срещу Пазарджик, Чепинските окопи. Жеков, Кирил и Нерезов. Срещу Борис не се забелезва пехотно настъпление. Тази първа атака е навсякъде отбита от защитниците с пехотен, картечен и бомбов огън; противникът понася голями загуби.

Новите атаки са масови и много стремителни.

Едновременно противникът атакува заставите Канарата и Лерин, обхождайки ги по доловете и ги обхваща в тил. Защитниците им — по един взвод, си пробиват път и се оттеглят на Царевец. От тук противникът лесно добива успех и срещу северните окопи на Пазарджик и най-после прегазва и този последния. В борбата част от защитниците са избити, а друга пленена.

Седма рота на 17. полк, виждайки от в. Ловчанска, че противникът се насочва и срещу тази височина, се хвърля в контратака и временно спира напредването на врага.

В същото време, след голями усилия, противникът успева да сломи част от отбраната на Кирил и Жеков и да се промъкне между тия два пункта в тил на позицията на изток и на запад.

Разкъсана по такъв начин, отбраната на Предната Дойранска позития ставаше вече невъзможна. Борците беха вече заградени в тил, когато още се биеха по фронта. Завързва се борба около галериите, много от офицерите падат убити, избити и ранени са много войници, задавени от числено превъзходство по фронта и в тила, останалите живи защитници биват пленени.

Последни защитниците от Нерезов прекратяват борбата. Те подават ракети, когато вече се водеше боят на Главната позиция, който бой те ясно виждаха. Борбата на Нерезов спира едва в 7 часа и 20 м. пр. пл.

В тази славна отбрана загина отличният офицер, редък храбрец, командир на дружина капитан Жабленов.

След сломяване отбраната на Предната Дойранска позиция, атакуващият се беше насочил за атака на Царевец, Тигър, Бончев, Бошнаков и Йотовски.

Командирът на 2/17 дружина майор Стефанов, виждайки че е обграден на в. Ловчанска и понеже знаеше, че гарнизонът не трябва да се изложи на унищожаване, защото е нужен за отбраната и на Главната позиция, беше решил да си пробяе път през неприятелските редове и да отстъпи.

На в. Ловчанска той събира около 100 души. Ако останеха там неминуемо щеха да бъдат пленени и унищожени. Всички забелезват, че гъсти вериги настъпват срещу Царевец, Бончев, Бошнвков и Вазов. Тогава командирът на дружината повежда своите стотина души към в. Бончев. Път, обаче, трябваше да си пробиват през неприятелските редове. С бой останалите живи хора, на брой 67 души, достигат и навлизат в Бончев, дето образуват една сборна рота. При това оттегляне падат северно от в. Ловчанска командирите на 6. и 7. роти поручиците Делийски и Пейчев и около 30 войници.

Настъпвайки на север противникът се натъква на пионерите, които заемаха височите западно от Дойран. Завързва се жесток бой, в който паднаха много славни пионери, а останалите покрай езерото достигнаха до Главната позиция и докладваха за сждбата на защитниците на Предната Дойранска позиция.

На противника оставаше по-трудна и по-сложна задача, да завладее сега и Главната позиция и се затвърди на Калатепе.

Защитниците на Предната Дойранска позиция изпълниха до край най-доблесно възложената им задача. Те трябваше без заповед да не отстъпват и упорно да бранят поверените им участъци. В адския бой, в газовите облаци, те се биха, нанесоха противнику тежки загуби и не отстъпиха, а беха избити или в бой пленени.

В тази упорна отбрана, действително, те беха изгубени за по-сетнешните перипетии на боя, но затова пък беха разстроили първия силен удар на атакуващите силни вълни, които се явиха срещу Главната позиция не с същия устрем и енергия.

9. Пред участъка на 17. пех. Доростолски полк. Командир на полка — подполковник Ангелов Спас.

Противникът настъпва срещу Канарата и Лерин и защитниците на тия пунктове отбиват първите неприятелски удари с пушечан, картечен и бомбов огън. След отбиването на атаката по фронта, защитниците са обхванати от настъпващия по доловете противник. Застрашените войници си пробиват път през неприятелските редове и се оттеглят на Царевец към 6 ч. и 15 м. пр. пл.

Неприятелската артилерия съсредоточава огня си срещу Царевец и след малко атакува стремително в маси, но е отбит с страшни загуби. Скоро, обаче, по доловете, Царевец е обхванат и защитниците му са принудени да се оттеглят на Бастион № 3. Царевец пада в ръцете на противника към 7 ч. и 30 м. пр. пладне.

Отстъпилите 10. и 11. роти на Бастион № 3. се организират. Бастионът беше зает за отбрана от 9. и 11. роти. От в. Доростол 3 картечници отиват и заемат позиция на Бастиона. След заемането на Царевец артилерийският огън е масиран на Бастиона и след кратка артилерийска подго

товка противникът повежда вече настъпление и срещу Бастион № 3.

По фронта атаките му са отбити от 11. и 9. роти, но подобно на Канарата, Лерин и Царевец, противникът по доловете почва да заплашва да обхване и самия Бастион № 3.

За да се осуети тая възможност, командирът на дружината подполковник Грънчаров използува на своя отговорност останалите в разпореждане на командира на полка 12. и 13. роти, които изпраща да заемат десния и левия фланг на Бастиона.

Противникът се нахвърля, но е отбит с страшни за него загуби. Времето способствуваше и беше възможно по вдигания прах от куршумите да се корегират мерниците на пушкита и картечниците. Съсредоточеният огън на много картечници дава възможност едновременно да се свалят десятки неприятелски войници.

Противникът е вече разколебан и вече дохажда момент да се почне настъпление. Девета и 10. роти, заемащи Бастиона, се насочват да атакуват противника, заел Царевец. Тия роти биват посрещнати от врага с силен пушечен и картечен огън откъм Царевец. Това ги принуждава за момент да се спрат. След малко отново подемат настъплението, въпреки силния огън на фронта и от фланга откъм Тигър.

Тук пада командирът на 9. рота капитан Ганчев, който с голема самоотверженост водеше ротата си.

В 10 ч. пр. пл. въпреки отчаената съпротива на противника, Царевец беше зает от нашите части. Тогави артилерията открива силен огън на Канарата и Лерин, задържалите се в тех неприятелски войници биват избити и тия пунктове без съпротива от страна на противника беха заети от нашите войски.

След заемането на Лерин и Пазарджик, противникът веднага се насочи и срещу Бончев, от дето се подадоха червени ракети. Защитниците заемат окопите и посрещат противника с силен картечен, пушечен и бомбов огън. При всичката съпротива на защитниците, противникът успева да се вмъкне в левия фланг на Бончев и десния на Тигър. Дружинната подръжка контратакува и прогонва противника от левия фланг на Бончев, а ротната подръжка от 4. рота контратакува и отхвърля противника, който беше успял да влезе в. Тигър.

В това време вече две роти успяват да достигнат втората линия от Главната позиция, като са успели предварително да се съсредоточат в дола между Тигър и Бастион № 3. Те се насочват срещу участъка на 16. рота по западните скатове на в. Кала-тепе. Забелязано на време това, защитниците излизат от галериите и заемат окопите, които са

почти сринати от неприятелската артилерия, и откриват силна стрелба.

Почва се боят. Въпреки силната и точна стрелба, противникът, като влива все нови и нови части в разредените си редове, напредва към позицията. Предните му части успяват да минат разрушените телени мрежи и наближават окопите. Пушечната и бомбова стрелба не са в състояние да спрат противника и ето защо 14. и 16. роти контратакуват на нож с безподобно себеотрицание и го заставят в ръкопашен бой да обърне гръб и отстъпи.

След много жертви, разбитият и изплашен враг избегва в паника към „Оврага".

В този бой, който спаси в. Кала-тепе, паднаха убити храбрите командири на 14. и 16. роти — поручик Георгиев и капитан Константинов.

В преследването на противника два взвода от 14. рота заловиха из Оврага около 200 души пленници.

Към 8 часа пр. пл. противникът успева да се вмъкне в левия фланг на Бончев, заема Бошнаков от участъка на 58. полк и с около една рота се насочва към Писаров.

Щом това беше узнато, веднага се изпраща 7. рота от 34. Троянски полк по хода, спущащ се от в. Кала-тепе, съвместно с частите от в. Бончев да контратакува противника на в. Бошнаков.

Тия части, под командата на капитан Добревски—всичко 4½ взвода, отхвърлят противника, който се насочвал към Писаров, а дружинната подръжка отхвърли ония противникови части, вмъкнал се в в. Бончев.

До 9 часа пр. пл. противникът произведе още няколко слаби атаки срещу Бончев, но биваше отбиван само с огън.

Опит за завладяване на в. Ловчанска. За обратното завладяване на Предната Дойранска позиция трябваше предварително да се завладее в. Ловчанска.

Частите се развръщат, но биват посрещнати с силен пушечен и картечен огън, от който падат убити 3 и ранени 11 войници. Оказа се, че в. Ловчанска е силно заета.

Към 5. часа сл. пл. нашата артилерия открива силен огън по Ловчанска, с цел да подготви контратакуването, но понеже се виде, че при тази операция ще се дадат доста загуби, частите, назначени да атакуват, се завърнаха на в. Бончев.

След несполучливия опит да се завладее Ловчанска и понеже за завладяването на целата Предна Дойранска позиция щеха да се дадат много жертви, защото противникът се беше затвърдил с значителни части, началникът на дивизията заповеда, полковете да се ограничат само в отбраната на Главната позиция.

10. Боят пред участъка на 58. пех. полк. Командир на полка — полковник Личев Гаврил.

И тук противникът през цялата нощ обстрелваше с тежки, леки и газови снаряди позицията, тила и батареите. Всички части са в пълна бойна готовност.

Цялата позиция е покрита с гъст дим и пушек, както от експлозиите, тъй и от дима на горящата трева, парнари и облаците от газовите снаряди.

Понеже бе най-ниското място, газовите облаци се наслояват върху Предната Дойранска позиция, от дето едва се забелязват понякога подаваните ракети.

Щом се забелязват първите червени ракети, подадени от Предната позиция, артилерията от участъка дава преграден огън. От време на време се забелязват бели ракети по Предната позиция, което показваше, че тя се държи.

Командирът на 58. полк в 6 часа и 45 м. пр. пл. узнава от изпратеното му донесение от командира на 1. пионерна рота от гр. Дойран, че Предната позиция е паднала.

След като се справя с гарнизона на тая позиция, противникът настъпва много бързо на север, завързва бой с пионерните роти в гр. Дойран, които се стремят да задържат напредването му към Главната позиция.

Да спрат вълната на настъпващите части на пионерите е било невъзможно. Тоя напор не беше спрен и от защитниците на Бошнаков, Вазов и Йотовски. Там те са били изненадани, понеже очаквали, че ако противникът заеме Предната позиция, защитниците й ще се оттеглят и предизвестят за настъплението му към Главната позиция.

Силно пристиснати, частите от Бошнаков, Вазов и Йотовски се принуждават да се оттеглят на втората линия от Главната позиция.

За овладяването на в. Бошнаков, командирът на бригадата от в. Кала-тепе изпраща 7/34 рота да контратакува. Към 9 часа и 20 м. височината е заета.

Седма, 10. и 12. роти от 58. полк, заедно с 1 картечна рота, контратакуват от своя страна и заемат в. Вазов и Йотовски в 9 часа и 30 м. пр. пл.

Командирът на 2. дружина от 34 полк с 5. и 6. роти получава заповед, като бригадна подръжка, да контратакува Вазов и Йотовски, когато не се е знаяло, че те са вече завладени. След това му се заповедва да се яви на Бенковски и действува под заповедите на командира ка 58. полк.

След отбиването на противника от Вазов и Йотовски, боят в участъка затихва. Противникът почна да се утвърдява на Венера и Дойранско бърдо.

За овладяването на тия височини беха назначени 5/53, 9/58 и 5/34 роти и една картечна рота от 34. полк, под командата на майор Щърбанов от същия полк, които трябваше в връзка с атакуването на в. Ловчанска да настъпят.

Частите тръгват от Главната позиция към 5 часа и 30 м. сл. сл., завързват престрелка с противника северно от дадените им обекти, но в това време получиха заповед да изоставят атакуването на тая позиция и се завърнат на Главната позиция.

Ротите на майор Щърбанов към полунощ беха вече на Главната позиция.

И по този участък, след сърушаването на неприятелските атаки, още към 11 часа пр. пл. настана затишие.

Боят срещу 1/11 македонска бригада. Позицията северно от Дойранското езеро, по полите на Беласица планина, се заемаше за отбраната от 1. Македонска бригада на полковник Банов (60. и 61. п. полкове).

Отбраната разполагаше с 6 пех. дружини, 64 картечници и 37 гранатохвърлачки и с 23 оръдия, само две от които 10. 5 см. дълги (трофеи от Тутракан). Артилерията командуваше полковник Савов.

Тази позиция беше също добре укрепена, но не беха ставали никакви боеве. Редки изстрели се отправяха по войските там през всичкото време, когато денонощно Дойранският фронт се биеше от многочислена артилерия. Защитниците на тази позиция наблюдаваха отлично трагедиите, които се разиграваха през 1916, 1917 и 1918 год. по в. Кала-тепе и в. Дъб. Те се радваха и величаеха защитниците при Дойран, но тем не се бе паднала честта да вземат участие в една подобна борба.

Сега беше дошъл и техния ред.

При комбиниране действията си, генерал Милн беше назначил Критската гръцка дивизия, подкрепена с част от войските на 28. английска дивизия, за действие срещу македонците.

Чрез тази атака, както казахме, се гонеше целта, при успех да се обходят Дойранските позиции. На македонците значи се налагаше сега да съдействуват на 9. дивизия и да не допуснат през техните позиции да се компреметира несърушимата дойранска отбрана.

Атаката тук ръководеше английският генерал-лейтенант Бригз, командир на XVI корпус.

Пространството пред позициите на македонците е открито — равно. Да се мине полето между езерото, северните склонове на Круша планина и юго-източните склонове на Беласица — не е лесна операция. Целото това пространство се биеше ефикасно от батареите на отбраната. За противодействие, атакуващият би требвало да изкара своята артилерия в полето и да я изложи на разстрел, тъй като тя

там нито ще намери закрити позиции, нито има приготвени укрепени места.

За да поведе атаката си, противникът требваше да съсредоточи доста сили и настъпи на открито, защото местността не позволява незабелязано приближаване.

През нощта срещу 18. септември назначените за атака войски се бяха събрали зад ж. п. линия. На разсъмване настъпиха, прогониха охранението, намиращо се в полето, и поведоха атака на укрепената позиция. Артилерията на противника, заела открита позиция, се силеше да поддържа ефикасно настъпващите, но те, посрещнати добре от артилерийския огън на отбраната, едва успеха да се доближат до телените мрежи, като посеяха полето с множество трупове.

Дошли до телените мрежи, те бяха посрещнати от македонците с картечен, пушечен и бомбов огън. Много трупове увиснаха по телените мрежи и много останаха в предпозиционното пространство.

Войските на генерал Бригз не успеха, тия на генерал Уйлсон бяха съкрушени при Дойран, ето защо кумандуващият английската армия генерал Милн заповеда на Критската дивизия да отстъпи, с цел да я използува за новите атаки, които предвиждаше за 19. септември.

Гърците, подкрепяни от части от 28. дивизия, започнаха през деня отстъплението. Нашата артилерия обаче беше запалила сухата трева и бурените, които изобично растеха в полето, През този огън требваше да се измъкват не само здравите, но и ранените. Много трупове беха обгорени в полето и свидетелствуваха за неуспеха на предприятието.

Македонците ликуваха, че са се сразили с гърците и не само са си запазили позициите, но и са победители, а гръцката Критска дивизия се оттегли, за да бъде готова и вземе участие в боя, който щеше да се води на другия ден срещу Дойранския фронт.

По такъв начин изненадата, чрез която генерал Милн проектираше на сломи отбраната на запад от езерото, не успе. Той само беше разхвърлил силите си, които започна да събира и дружно да използува за новата атака.

Понесли грамадни загуби на 18. септември, атакуващите се стегаха. Привлекоха дадения за целта гръцки полк от дивизията, обучаваща се в Нареш, приближиха и дадения французски полк, подвозваха снаряди и се готвеха за новия и по-страшен удар.

Когато генерал Милн събираше нови сили, защитниците от в. Джб наблюдаваха предвижванията в тила на противника. Тем немаше от де да дойдат на помощ не дивизии и полкове, а дружини даже. Но те беха победители. Те виждаха да се валят пред разрушените им и мокри от кръв окопи хиляди неприятелски трупове. Те подреждаха само

средствата за водене борбата, изнасяха ранените си другари погребваха убитите светци и сменяваха изтощените роти с такива от подръжките на главната позиция.

Боят на другия ден им се чертаеше по-кървав и по-свиреп. Те не се боеха, както не беха трепнали нито веднаж до сега.

Единчка мисъл ги бореше: да доунищожат противника гордия и люг враг, който достойно им съперничеше.

Подробно описание боя на 19. септември.

11. В участъка на 57. полк. В 3 часа и 27 м. пр. пл. противникът започна да обстрелва с газови снаряди батареите ни западно от Джбовия гръбнак, а в 3 часа и 20 м. започна да барабани по заставите Слатина, Габаре и Целувка.

След 20 м. срещу последните две застави се насочват слаби неприятелски части, но биват отбити с прегражден картечен и пушечен огън.

Противникът не повтори срещу този участък атаките си. Ясно беше, че тук той изпраща само слаби части, които да охраняват левия фланг на частите, които произвеждат главната атака по Джбовия гръбнак срещу участъка на 33. Свищовски полк.

12. В участъка на 33 Свищовски полк. За да не се поправят разрушенията по позицията, през цялата нощ до 2 ч. и 50 м. пр. пл. противникът продължава да обстрелва с тежки и леки снаряди същите пунктове пред позицията на полка, който беше разрушавал и атакувал на 18 септември.

До 2 часа и 50 м. той произведе газови нападения с барабанен огън по всичките линии ни позицията, главно по Солун, Свищов, Канарата, Съединението, Царевец, Бастион, Полковник Нейков. Останалите пунктове обстрелваше с същото число барабанни огнйове, но само че без газови снаряди.

След свършването на последния барабанен огън, противникът настъпва с около две роти срещу Свищов.

Защитниците веднага подават червени ракети, за да предизвикат нашия прегражден огън и винаги бодрата на поста си артилерия веднага почва огъня си пред застрашения пункт. Изпратения напред патраул своевременно предупреждава защитниците, които излизат веднага от галериите и заемат окопите си и след като допущат противника под прегражния артилерийски огън до телените мрежи, посрещат го с картечен, пушечен и бомбов огън.

Противниковите вериги биват напълно унищожени, и идващите след тех подръжки в зводни колони повърнати в бегство.

В 3 часа и 10 м. пр. пл. гъсти вериги, следвани на близки разстояния от сгъстени части в колони, се впущат в

бесна атака срещу Солун, десния и левия мустаци на Цербера, по фланговете на Съединението и Свищов.

С това противникът развива максимални усилия за завладяването на тия пунктове. Гарнизоните им, предупредени от наблюдателите, подават своевременно червени ракети, за да предизвикат артилерийския, минен и гранатен прегражден огън. Този огън автоматически бива даден, а с пушечен, картечен и бомбов огън защитниците завързват отчаяна борба на позицията си. Тази борба продължава повече от пет тежки часове, през което време Солун, Свищов, левия и десния фланг на Съединението на неколко пъти минуват ту в противникови ту в наши ръце.

Когато противникът завладееше левия фланг на Съединението, насочваше гъсти колони по дерето на Бастион Полковник Нейков, но посрещнат от храбрите защитници на тоя бастион биваше повръщан назад с големи за него загуби.

В 8 часа пр. пл. гарнизоните на застрашените пунктове, със собствените си сили, упорството и храбростта си, сломяват волята на противника, нанасят му грамадни загуби в убити и ранени и го обръщат в бегство, тъй като е застрашен и да падне в плен.

През целото време от 2 часа и 50 м. до 8 часа пр. пл. до като трая и пехотният бой, противниковата артилерия обстрелваше най-усилено целия участък и тила на полка, а на разсъмване пехотните аероплани почнаха да летят ниско над позицията.

За затваряне пътя към артилерийската позицията, към 9 часа пр. пл. на пункта Трапезица беше привлечена 4. рота с две картечници. Ротата заема галериите, а картечниците се поставят на окопите, готови за действие.

От 8 до 9 часа пр. пл. противникът организиваше една нова атака.

След силен барабанен огън по цялата позиция на полка, който огън продължи цели 38 минути, под прикритието на гъстия пушек и прах, противникът изблъсква гарнизона на Свищов и го заема. Идещите отзад сгъстени части се насочват срещу Съединението. Гарнизонът заема своите места и с най-силен картечен, пушечен, минен и бомбов огън, подпомогнат от дадения прегражден огън от артилерията, успява да задържи настъпващите части далеч от телените мрежи— дерето пред Съединението, и открива максимално силен огън по тях. Противникът залега низко в дерето, започва да се групира и готви да поведе нова атака за завладяване на Съединението.

Обстрелван с флангов пехотен и картечен огън от левия мустак на Цербера и от Бастион № 2, от артилерийския прегражден и унищожителен огън, спира групирането си и отделни групи от него почват да отстъпват в бягство.

Към 10 часа и 30 м. пристигащата 3/34 рота от в. Малкия Дъб усилва гарнизона на в. Трапезица, северно от Бастион Полковник Нейков.

В същото време дружинните подръжки — два взвода и оставащите от гарнизона на Свищов, получават заповед да се нахвърлят без колебание върху разтроения противник. Нашата артилерия и картечниците от Съединението и Цербера подготовляват атаката на Царевец, който беше изгубен и частите от 17. полк се готвеха да контратакуват.

Това действие се комбинира с контратаката на Свищов. Контратаката бива блескаво изпълнена, като голяма част от противникът бива настигнат в дерето и в ръкопашен бой една част бива избита, една част пленена, а другите в паническо бегство хукват на юг, преследвани от нашия артилерийски огън.

В 11 часа и 20 м. пр. пл. защитниците на Свищов заеха своята позиция, с което противникът изгуби и единствената си придобивка в този тежък бой.

От 11 часа и 30 м. до 4 часа сл. пл. неприятелският артилерийски огън бе доста слаб. Чувствуваше се, че противника е понесъл грамадни загуби и е силно изморен и обезкуражен.

Както на 18., и през този ден атилерията в участъка действува отлично. Нито насоченият срещу батареите тежък, разрушителен и газов огън, нито продължителното бдение, нито поносените загуби — нищо не смути артилеристите да помагат най-ефикасно на своята малочислена другарка,— пехотата. Огънят на нашата артилерия, винаги своевременно насочван срещу противника в момента, когато последният най много застрашаваше позициите на полка, нашият огън със своята сила, гъвкавост и подвижност нанасяше грамадни загуби на противника, които биваха толкова по-големи, колкото в по-големи маси и сгъстеност той настъпваше. И след като атакуващия биваше спиран с предграден огън, последният се обръщаше веднага в унищожителен, сломяваше врага и го заставаше да бяга. Тогава огънят за преследване довършваше избиването и доунищожението на врага.

В този бой пехотинци и артилеристи, както винаги до сега, бяха достойни едни за други.

13. В участка на 17. пех. Доростолски полк. Изпратените в време на боя на 18. септември подръжки от 4. и 34. полкове всички не беха използвани, а стояха спокойно в галериите на Кале-тепе.

В така засиления участък на полка, ако противникът атакуваше, не би достигнал никакви резултати, а би бил смазан както на 18. септември. Това чувствуваха всички защитници и със самоувереност очакваха новите му опити.

От полунощ срещу 19. противниковата артилерня засилва своя огжн, като обстрелва с тежки снаряди всички постройки по позицията на полка, а с леки снаряни — доловете, пжтеките и телените мрежи. Да се работи по позицията е невжзможно. Често кжм обикновените снаряди се премесват и такива с задушливи газове. Чести урагани обстрелват ту един, ту друг пункт от позицитта.

Това поведение на неприятелската артилерия даваше вече да се допусне, че на разсжмване противника отново ще нападне.

В 3 часа и 15 м. пр. пл. на 19. противника се опита да настжпи по-големия лев овраг кжм в. Бончев, като е изкал да овладее в. Бончев без артилерийска подготовка, с изненадване на защитниците, обхождайки ги по оврага в тил.

Секрета изпратен пред Бончев в самия дол, навреме забелезва настжпващия противник и подава тревожния сигнал.

Стрелците от Писаров и левия фланг на Бончев откриват силен огжн по орага, а картечниците и гранатохвжргачките от сжщите пунктове откриват огжн по оврага.

Боят се почва! Някои по-смели групи от противника успеват да преминат телените мрежи, но биват срещнати с ржчни бомби. На навреме подадените червени ракети батареите ни отговарят с унищожителен огжн по оврага, в който се намираше противника. Много неприятелски трупове остават из телените мрежи, а вследствие на понесените загуби и в оврага, противника кжм 4 часа пр. пл. се оттегля.

Боя трая около един час.

Така се завжрши този опит за заемането на Бончев чрез изненада.

Малко време след почване действията срещу Бончев, в 3 часа и 30 м. пр. пл. се подават червени ракети и от Канарата и Лерин. Сжс своя навреме даден прегражден огжн, нашата артилерия успе да отбие противника между тия пунктове.

Кжм 5. часа пр. пл. обаче неприятелският артилерийски огжн се извжнредно много засилва по сжщите пунктове. Под прикритието на тоя силен огжн противникжт настжпи с голями сили, главно по двата странични дола, които ограничават Канарата и Лерин.

Нашата артилерия пак дава прегражден огжн пред тия пунктове.

Защитниците на Канарата — 13. рота и на Лерин — един взвод от 12. рота, заемат местата си и с пушечен и бомбов огжн посрещат атакуващия. Но огжнжт не спира противникжт и защитниците на два пжти с контратака и ржкопашен бой го отхвжрлят, като му нанасят голями загуби. Канарата и Лерин се покриват с неприятелски прупове.

Макар че противникжт по фронта е понесжл такива тежки загуби, гжсти пехотни маси обхващат Канарата и Лерин и се явяват в тил на последните. Тогава гарнизоните с бомби и нож си пробиват пжт и се оттеглят на Царевец.

В 6. часа и 13 м. пр. пл. тия два пункта сж заети от противника.

След заемането на Канарата и Лерин, позицията, която се изпречи на атакуващия, е Царевец, ето защо противниковият артилерийски огжн се сжсредоточава вжрху тоя пункт.

След неколко минутен барабанен огжн, той се обржща в прегражден зад Царевец и противникжт се понася в атака. Защитниците на Царевец — 12. и 15. роти, излизат от галериите, бжрзо заемат местата си и с пушечен, картечен и бомбов огжн посрещат врага. С пжлно себеотрицание войниците водят борбата, два пжти контратакуват много по-силен противник, нанасят му тежки загуби и го отхвжрлят назад. И тук гжсти неприятелски колони по фланговите долини успяват да обходят Царевец. Защитниците, виждайки се обходени и притиснати, се оттеглят на втора линия окопи. Тук те наново на два пжти отхвжрлят с контратаки противника, като му нанасят нови тежки загуби.

В тия жестоки боеве пада убит командижт на 2. рота поручик Бояджиев, а командижт на 15. рота капитан Петков е ранен.

Без да гледа огромните си загуби, противникжт, подкрепян с нови части, продължава борбата с още по-голяма настойчивост.

Нашите защитници успеват временно да го задржат. Обходени сж, обаче, фланговете и на тая линия и откжм десния фланг противникжт почва да обстрелва с автоматически пушки и картечници в. Царевец. Защитниците се борят отчаяно. Обхванати фланговете, те сж заплашени да бждат пленени.

В упорита и славна борба 12. и 15. роти, след като приковават противника, успеват да си пробият пжт кжм Бастион № 3.

В 8 часа пред пл. Царевец напжлно беше зает от противника, който в усилията си да го завладее даде гамадни жертви.

Нова пречка за противника се явеваше Бастион № 3, затова неприятелският артилерийски огжн се насочи по него, като след малко се превржща в прегражден зад Бастиона.

Веднага с пренасянето на огжня в тила на тази позиция, гарнизонжт на Бастион № 3, сжстощ се от 3/34 рота, 9, 10, 11 и 17. роти заемат окопа и откриват пушечен, картечен и бомбов огжн. Този огжн принуждава противника да спре атаката си за момент.

Полето се покрива с неприятелски трупове.

Виджт на тия тжй тежки загуби не дава кураж на атакующия да бжде все така настойчив и безогледен.

Той изглежда поколебан.

В 8 часа и 50 м. пр. пл. на Бастион № 3 се явяват изпратените в подржжка 10. и 12. роти от 4. полк.

Моментжт да се контратакува противникжт е дошжл. След силна от наша страна огнева подготовка 12/4. рота под командата на комндира си, капитан Бурмов. в 9 часа и 5 м. пр. пл. настжпва стремително напред и след тежжк бой, в който противникжт не издржа, успева да заеме Царевец. Разстроеният противник в паника избегва кжм Канарата и Лерин, преследван от нашия артилерийски огжн. След заемането на Царевец, изпраща се една сборна рота, образувана от 13. 15. и 17. роти, да смени 12/4 рота, която се дава в разпореждане на 33. полк, за да заеме Сжединението.

Под командата на капитан Фратев, част от сборната рота зае след кратжк бой, 2 часа и 30 м сл. пл., Лерин, а без бой в 4 часа сл. пл. — Канарата. По този начин на десния фланг на полка се вжзстановява напжлно положението, като противникжт не достига никакви резултати, а само понесе грамадни загуби.

В 3 часа и 40 м. сл. пл. 8/34. рота получава заповед да заеме Лерин и Канарата. 10/4. 13/17 и 15/17. роти — Царевец, останалите роти да се отеглят на Главната позиция.

В това положение замржкват частите в тоя боен участжк.

Като не успе противникжт в 3 часа и 30 м. пр. пл. да изненада защитниците и без артилерийска подготовка да заеме в. Бончев, той се приготвя да атакува отново сжщата височина. Позициите по Бончев се бият от противниковата тежка артилерия с барабанен огжн, който продължава до 6 часа и 30 м. пр. пл. Под закрилата на този огжн неприятелската пехота се масира по склоновете на в. Бончев.

В 6 часа и 30 м. пр. пл, барабанният разрушителен огжн се прехвжрля в зад височината в прегражден. Предупедени от часовите при галериите за това, защитниците излизат от тех и заемат окопите.

Подават се червени ракети.

Противникжт настжпва с голями сили, не по малко от два полка. Нашата артилерия дава веднага прегражден огжн, а защитниците откриват пушечна стрелба.

Пжрвото стремително втурване на противника се разколебава, понеже му сж нанесени тежки загуби. Нови части, обаче, се вливат в разредендте му пжрви редове и той отново почва настжплението си.

Завжрзва се неравна борба, в която падат много наши ранени и убити. Явява се у някои войници разколебаване и единичини хора почват да отстжпват. Изпраща се подржжка един взвод от 16. рота, който се влива в редовете на 10/34. рота и борбата продължава. Ротният командир подпоручик Стоев е ранен, избити и ранени сж почти всички началници в тази рота и войниците разколебани, почват да напущат окопите. Тогава капитан Димитров повежда 16. рота и котратакува противника, тжкмо когато се е изкачвал на в. Бончев. В контратаката майор Стефанов — началник на участжка, повежда участжковата подржжка, 3. рота.

Противникжт е отбит и окопите отново се заемат от нашите части.

След малко противникжт отново настжпва, нови части се вливат в пжрвите му линии. Завжрзва се отново страшна борба. Подават се червени ракети, и артилерията открива отново прегражден огжн. Пушки, автоматически пашки, картечници, бомби и грохотжт на снарядите оглушават бойното поле. Противникжт отново се хвжрля в атака, но посрещнат с бомбов огжн и с нож бива отбит. Но това не го отчайва.

Нови части се вливат в предните атакуващи вжлни и той отново атакува.

Защитниците не издржат силния напор и отстжпват.

Противникжт с около една дружина успева да заеме в. Бончев.

Майор Стефанов с 3. рота, капитан Димитров с 16. рота и капитан Расолков с 10. рота контратакуват, като пжрвият се насочва в центжра, втория в левия участжк, а последният в десния участжк на Бончев. Настжпващите в контратака роти срещат отстжпващите части, увличат ги сжс себе си, хвжрлят се на врага с бомби и нож и в кратко време, като му нанасят много загуби, успеват да го прогонят и отново заемат висотата.

Едновременно с това, противникжт се опитва да атакува Малжк Бончев и Тигжр. На Малжк Бончев той бива контратакуван от подржжките на тоя пункт и сжс загуби отхвжрлен назад.

Срещу Тигжр една неприятелска рота, след подготовка с картечен и пушечен огжн, се опитва да атакува, но посрещната с бомбов, пушечен и картечен огжн бива отбита с кжрвави загуби. За усилване на този фланг, в 2 часа сл. пл. се изпраща 7/34. рота, която занася и бойни припаси на Бончев. До кжм 4 часа сл. пл. оцелелите неприятелски войници се притаяваха по скатовете на висотата в гжнките и зад камжните. Обаче след това време, не можейки да из-

джржат, те хукват в бяг кжм в. Ловчанска, преследвани от нашата артилерия.

Една картечна рота от 4. полк кжм 5 часа сл. пл. пристига на Бончев, за да подмени повредените картечници, а в 7 часа сл. пл. там дохаждат 9. и 11. роти от сжшия полк.

По такжв начин позицията Бончев се засилва достатжчно с пресни войски и се приготвя да посрещне новите атаки, които противникжт евентуално би предприел.

След тежките поражения които се нанесоха на атакуващия и многото му опити да заеме позицията на 17. полк, особено по в. Бончев, опити, в които той постла с телата си цялото пространство, — противникжт се отказа от нови атаки. Явно беше, че за такива той нямаше вече сили и кураж.

Настана едно мжлчаливо примирие за сжбиране на ранените. Много от неприятелските ранени войници се влачнха за помощ не кжм своите, и кжм нашите окопи. Поражението на противника бе пжлно.

Началниците в тия боеве бяха душата на отбраната. Нито един от тях не се показа малодушен, а желанието да се заджржи позицията винаги подсказваше средството за това — контратаката.

С контратака винаги беше изтласкван противникжт от изгубените окопи и най-после заджржани в наши ржце всички пунктове от Главната позиция.

Войникжт имаше абсолютно доверие в началниците си и проявяваше небивала храброст, себеотричане и героизжм, които достигаха до жжртвоприношение пред олтаря на Родината.

Лного офицери, подофицери и войници паднаха тук, за да вжзвеличат Отечеството и спомогнат за достигане на народните идеали.

Пред фронта на полка до толкова, до колкото можеше да се наблюдава, се начитаха повече от 2000 неприятелски трупове, факт, който сочи упоритостта на атакуващия и готовността и храбростта на отбраната.

15. В участжка на 58. полк. В 3 часа и 20 м. пл. пл., след продължителен барабанен огжн противникжт настжпва в гжсти вериги по цялия участжк на полка, като особено силно напира срещу Бошнаков и дола между Бошнаков и Вазов.

Посрещан с артилерийски, минен и пушечен огжн, той е отбит.

До 8 часа пр. пл. противникжт произвежда 5 последователни атаки. И петте атаки беха отбити с минен, картечен, пушечен, бомбов и артилерийски огжн.

Най-силна бе втората атака, кжм 4 часа преди пладне.

ТАБЛИЦА

за загубите, изразходваните бойни припаси и взетите трофеи от частите, защищавали Дойранските позиции на 16, 17, 18 и 19. септември 1918 год.

ОТ КОЯ ЧАСТ		Убити		Ранени		Изчезн.		Всичко		Изразходвани припаси						Трофеи		
		офицери	войници	офицери	войници	офицери	войници	офицери	войници	пехотни патрони	картечни патрони	ржчни бомби	ракети	мини	артилер. снаряди	повред. орждия	пленици	картечн.	автомат. пушки
57 полк		1	7	3	27	—	6	4	40								25	2	5
33 „		7	133	10	253	2	15	19	401	509000	441000	13200	3800	2157			198	23	48
17 „		8	206	18	421	9	423	35	1050								227	27	52
58 „		1	56	5	79	11*	700	17	835								60	12	26
34 „		—	45	—	85	—	1	—	130								—	—	—
4 „		—	5	—	20	—	—	—	25								33	3	14
Артилерия		2	21	1	27	—	13	3	61						64752	18	—	—	—
Пионери		1	15	1	20	—	—	2	35								—	—	—
Минохвърлачи огнепръскачи		—	10	3	25	—	30	3	65								—	—	—
Всичко		20	498	41	957	22	1188	83	2873	1500000	2000000	40000	10000	6000	64752	18	543	67	145

*) От показаните 11 офицери изчезнали само двама сж здрави, другите убити или ранени.

След всяка несполучлива атака, противниковата артилерия яростно се нахвърляше върху окопите с барабанен огън, пренасяше го назад в прегражден и пехотата настъпваше. Нашата артилерия отлично съдействуваше за отбиването на атаките. И противникът не можеше да се пропромъкне никъде в окопите на полка.

Към 9 часа пр. пл. боят по фронта на полка утихна и противникът се оттегли към гр. Дойран и на Дойранско бърдо, дето започна да се окопава.

Изпитаните борци в толкова жестоки боеве в завоя на Черна и при Битоля, войниците от 58. полк и в тоя последен бой, дето тем бе поверена отбраната на Дойранския участък, се показаха достойни заместници на Троянци и прибавиха нова слава към спечелената вече.

По своите окопи и в предпозиционното пространство, защитниците с радост изброиха повече от 1500 неприятелски трупове.

Какви загуби понесоха защитниците, се вижда от отвъдната таблица.

Забележка: 1) Всичко около 3150 войници вън от строя. Или за бойците от дивизията това число съставляваше 19.5 %

За полковете, взели най живо участие в отбраната и водили най-смелите контратаки, загубите в проценти са много по-големи.

2) Много от офицерите и войниците, показани изчезнали, са убити или ранени в защитата на Предната Дойранска позиция.

3) Освен изброените в таблицата трофеи, взети са още множество телеметри, пистолети, пушки, карабини, каски, маски, кръгове за автоматически пушки, бомби, патрони, стъклби, пироксилинови тръби и пр.

4) Само 33. полк е успел да събере данни за изразходваните бойни припаси. От показаните цифри може да се заключава какво общо число бойни припаси са били изразходвани. А именно около 1,500,000 пехотни патрони или за 10,000 стреляли пушки се падат по 150 патрона на всека една, около 2,000,000 картечни патрони или приблизителна по 15—18,000 патрони на картечница; 40,000 бомби или около по 4 бомби на пехотен войник, сметани вън всички линии; 10,000 ракети и 6,000 мини или по 150—160 на минохръргачка.

5) Освен убитите, ранените и изчезналите, има и около 200 бойци заболели леко и тежко от задушливи газове. Умрели от газове има приблизително 25 души, от които един батареен командир — поручик Бояджиев.

Загуби на противника. От 16 до 19 включително противникът изстреля от 350,000 до 500,000 снаряди и мини.

Точно колко са загубите му в хора не е известно, и до сега не са обнародвани цифрите. Знае се, че частите наброиха пред и в позициите си до 6,500 трупа на английски и гръцки войници. В предпозиционното пространство, дето косеше прегражденият артилерийски огън, от борбата на Предната Дойранска позиция и от унищожителния по противниковите окопи наш огън има също много трупове, които не са преброявани. По сведения от съглашенски офицери, щабът на генерал Мили оплаквал 11,673 убити. Като се вземе пред вид, че сам командуващият английската армия в своите съобщения за този бой признава, че в началото още на боя частите били понесли до 65 % загуби, че от 7. валийска дружина (67 бригада, 22. дивизия), която се насочвала срещу Цербера, се завърнали само 19 войници с един ранен офицер и че атаките беха много стремителни и масови,—трябва да се счита, че показаните цифри не са далеч от действителните.

Защитниците на Дойранския фронт беха поразени от грамадното число убити неприятелски войници. Те се без покояха, че ако не се погребат ще се зарази целата позиция при разложението им.

Но поради отстъплението те останаха непогребени и трябваше противникът сам да се погрижи за това, когато стана господар на мъртвата вече позиция.

16. Командуване. Позицията беше всестранно подготвена за отбрана. Предварителната готовност даваше спокойствие на командуването. Щом се констатира, че противникът ще предприеме атака в голем размер, обяви се пълна бойна готовност. За частите не оставаше много да направят. Всеки знаеше в подробности своята работа.

На командуването оставаше да следи за развоя на събитията, за да се намесва и подпомага водящите боя според предварително изработените и често упражнявани съображения за отбраната.

Началникът на дивизаята и щабът му не изпускаха нито един случай да се намесят, дето беше необходимо.

След обявяване на пълната бойна готовност, генерал Вазов беше отишел на в. Джб с цел непосредствено и лично да си състави ясна идея за онова, което се очакваше да стане. Там той направи разпореждания, които беха от естество да припомнят някои от мерките, що трябваше да се вземат в случая.

Той лично пропуща отиващите на позицията подръжки, окуражава ги, възбужда ги и се уверява в високия им бойчески дух.

На 17. Септември той проследява дейността на неприятелската артилерия, стреми се да чувствува напълно пулса

на артилерийския бой и да определи момента за почване на атаката.

Частите бивaха предупреждавани за онова, което можеше да допълни отбраната. Когато се очакваше и газово нападение, частите, както обикновено, беха известявани: „ветър 2 м. в една секунда от юг на север — благоприятен за противника".

Веднага с почване на газовата атака от страна на противника, беше заповедано да се отговори с газови снаряди и бият неприятелските батареи.

За да не се пропусне случая да се узнаят условията, при които се развиваше тази първа за отбраната дейност, беше изпратен специалист — офицер на самите позиции, да направи анкета още в самата газова атака.

С заставянето щаба на дивизията да напусне с. Фурка и отиде на в. Фурка, влиянието на генерала не се намали с нищо. Предвидливостта изигра своята роля и тук.

Боят закипе по целия фронт на дивизията.

Най-важната задача на щаба оставаше да приложи съображенията си за отбрана, тъй настойчиво проучвани.

Въпросът за редовното изпращане подкрепи на онова, който имаше в момента най-голема нужда, добиваше капитална важност. Дивизионната подкрепа — дружините от 34. полк, беха част на в. Кала-тепе, част от „Юнашките колиби". От последния пункт те можаха да бъдат насочвани или на в. Джб или на в. Кала-тепе.

За използуване на подкрепите се обръщаше най-големо внимание в всичките перипетии на боя. Но ако днес проучим начина, по който се явяваха те на застрашените пунктове, както и маневрирането с тех, ние лесно ще си обясним оная дълбока мисъл, която е ръководила началника на отбраната, Нито един момент, нито на един пункт, защитниците на Главната позиция не останаха без подкрепи.

Веднъж подкрепите стигнали на Главната позиция, те биваха запазвани от избезване в множеството галерии, специално приготвени за такъв случай.

Когато в най-критическите моменти на боя, хелиографът от в. Кала тепе непрекъснато искаше подкрепи, щабът на дивизията беше спокоен, знаейки, че такива ще има навреме и достатъчно, защото те вече отиваха и им се даваха водачи, които да ги посрещнат и водят било в галериите, било да ги насочат веднага в контратака.

Подкрепите се придаваха в оня участък, началникът на който, в даден момент, считаше че има най-голема нужда от такива. Командирите на бригадите си услужваха помежду си с подкрепи, понеже ясно разбираха идеята за пълната и всестранна отбрана. Подкрепите маневрираха и

чрез това напълно осигуряваха отбраната на позицията. За да може да се реализира това прехвърляне и насочване на подкрепите, способствуваха изобилните телефонни средства както и хелиографите.

От изложеното по-долу става напълно ясно как са били използувани дивизионните и бригадни подкрепи, както и придадените дружини от армейската подкрепа.

17. Движение на подкрепите преди, през и след боевете. На 16. септември има подкрепи:

а) Армейска от 4. пех. полк. —
4 дружини
32 картечници
42 гранатохвърлачки

(Една дружна в разпореждане на началника на Планинската дивизия).

Разположение: Две дружини с. и. от в. Джбова; щабът на полка и една дружина на в. Жостов; 3 картечници северно от с. Богданли; една дружина с една картечна рота — зад в. Източно авиаторска.

б) Дивизионна: 1. От 34 пех. полк.
4 дружини
24 картечници
32 гранатохвърлачки.

(Четвъртата дружини е назначена за бригадна подкрепа в 3/9 пехотна бригада).

Разположение: на месността Сборище по шосето Дойран — Дедели.

2. 33. и 34. сборни дружини по 3 роти и 2 картечници — Чалакли — Валандово и северно от с. Богданци.

В 6 часа сл. пл. на 16.IX. 1918 година се обявява пълна бойна готовност. В изпълнение на това подкрепите заемат:

а) Армейската — не се премества.

б) Дивизионната — От 34. полк 2 дружини с 2 ман. к. р. с щаба на полка — на Юнашките колиби (по Джбовия гръбнак). на 3 клм. от в. Малък Джб и толкова до Кала-тепе; една дружина с 1 картечна рота в Мечи-яр по западните склонове на върха Малък Джб.

33. сборна дружина в с Гйокчели (302 войници).

в) Бригадните подкрепи:
1. На 1/9 бригада — 6 роти
2. На 3/9 бригада — 6 роти

Или всичко армейски подкрепи:
3 друж. 4 карт. роти.

Дивизионни подкрепи: 3 друж. 3 карт. роти.
2 сборни дружини.

Бригадни подкрепи: 3 друж. 2 карт. роти.

Всичко: 9 дркж. — 2 сборни дружини с 9. карт. роти.

На 16. септември през полунощ от Планинската дивизия тръгват за левия бригаден участък 3/3 и 3/9 гаубични батареи, които по рано беха дадени за усилване артилерията в Планинската дивизия.

Една дружина от 4 пех. полк се съсредоточи в с. Ходжа-Обаси.

В началото на боя на 18 септември. В 7 часа и 10 м. пр. пл. заповеда се на 3/4 дружина от с. Ходжа-Обаси да се съсредоточи при с. Палйорка зад 57. полк, а тая при авиаторските висоти да дойде на нейното място в с. Хвджа-Обаси.

В 7 часа и 25 м. пр. пл. дружината от 34 полк, дивизионна подръжка на в. Кала тепе, се даде в разпореждане командиру 1/9 бригада. В същото време се заповеда, друга дружина от 34, полк от Юнашките колиби да отиде на в. Кала-тепе и се подчинява на к-ра на 1/9 бригада.

В 7 часа и 25 м. се заповеда на командира на 34. сборна дружина да заеме местото на дружината от 4. покк при Авиаторската висота, която ще дойде в Ходжа-Обаси.

В 8 часа и 10 м. 3/9 пех. бригада има една пехотна и една картечна роти в подръжка.

В 8 часа и 20 м. се заповеда от дивизионната подръжка на Юнашките колиби една дружина и една картечна рота да замине за в Кала-тепе, две роти с дружинния командир да отидат на в. Джб и се подчиняват командиру 3/9 пех. бригада.

В 8 часа и 30 м. пр. пл. се заповеда на командира на 4. полк, той с две дружини (3. и 4. — при с. Палйорка и при с. Ходжа Обаси) да замине през Трите чешми по Свищовския път за в. Кала-тепе и влезе в подчинение командиру 1/9 бригада.

В 8 часа и 35 м. се заповеда на командира на 33. сборна бружина от с Чаушли, с дружината си да дойде и заеме ариергардната позиция от с Гйокчели към с. Кара-Оглулар.

В 9 часа и 35 м. пр. пл. на командира на 34. сборна дружина от източна Авиаторска — да дойде и заеме ариергардната позиция в. Паяк, Обаси, северно от Юнашките колиби.

В 9 часа и 40 м. пр. пл. се иска от Планинската дивизия, да съдействува с патраули в фланг по посока на в. Динолов и с артилерийски огън.

В 9 часа се иска да се повърне 1/9 батарея, да отиде на местото си на Кала-тепе (беше усилваща в Планинската дивизия).

В 9 часа и 35 м. 9. Плевенски ескадрон с войници от Балонното отделение № 2 — да охраняват брега на езерото и да следят за поряджка в тила и за дисциплината.

В 10 часа и 15 м. се иска съдействие и от Планинската дивизия поне с две роти, които да отидат зад 57. полк.

В 11 ч. и 48 м. пр. пл. е вече заповедано на двете батареи, дадени за усилване артилерията на Планинската дивизия, да си заемат позициите зад 9. дивизия още вечерта.

В 3 ч. сл. пл. се заповедва, от балонното отделение 150 души за заемат ариергардната позиция при Кара-Оглулар до Хасалии срещу противник, който би се явил покрай езерото.

В 6 ч. и 30 м. сл. пл. се дават в разпореждане на 1/11 Македонска бригада по заповед на командующия армията, 4/34 дружина (с една картечна рота и един гранатохвърлгачен взвод 180 пушки). Две роти от в Малък Джб и останалите от Юнашките колиби тръгнаха за с. Николич към 6 ч. и 40 м. сл. пл. Даде се за дивизионна подръжка, вместо тая дружина, друга от 4. полк останала в армейска подръжка и изпрати за с. Ходжа-Обаси.

Вечерта положението на подръжките е: армейска подръжка — 4. полк без една дружина — вече дадена на 9. дивизия.

Дивизионна подръжка — една дружина от 4. полк с картечна рота на Юнашките колиби 33. и 34. сборни дружини, ескадрона и балонното отделение на ариергардната позиция.

Бригадни подръжки — 1/9. бригада 2 1/2 дружини за 3/9 бригада, една пехотна рота и една картечна рота. На 33. полк са дадени 5 роти от бригадната подръжка.

В време на боя командуващият армията генерал-лейтенант Нерезов, след като остави заместник генерал-майор Вазов за комадуващ армията в случай на нещастие с него, отиде на Главната позиция, която обходи на длъж и поздравявайки войниците за храброто им държане, повдигаше и без това високия дух и изтъкна още един резерв — неговата личност.

На 19. септември. В 6 ч. и 20 м. пр. пладне в 3/9 бригада има само една картечна рота в бригадна подръжка.

В 6 ч. 21 м. пр. пл. се иска от щаба на армията да повърне 4/34 дружина с картачната рота и гранатохвърлгачния взвод дадени на 18, на 1/11. Македонска бригада и сега при с. Николич.

В 6 ч. и 30 м. пр. пладне се заповеда на дивизионната подръжка, дружината на 4. полк на Юнашките колиби, веднага да отиде на в. Малък Джб и останат две роти в дивизионна подръжка, а две роти в бригадна на 3/9 бригада. Дружината получи заповед да се движи най-бързо за в. Малък Джб, като дружинният командир бъде с дивизионната подръжка (2 роти).

В 6 ч. и 40 м. пр. пл. повторно се иска 4/34 дружина да се върне от с. Николич, ако може и с камиони да се превози.

В 6 часа и 45 м. се заповеда на 1/9 бригада да даде 2 роти на командира на 33. полк от 3/9 бригада.

В 7 часа и 20 м. на сжщия се иска да остави на Кала-тепе 2 роти за дивизиона подржжка, които да бждат на местата си, и на тех да не разчита.

В 7 ч. и 20 м. се иска, двете роти при с. Побрег, подржжка на Планинската дивизая, да се приближат при с. Палйорка зад 57. полк.

В 7 часа и 40 м. се заповедажа командира на 3/9 бригада, да привлече полковите подрожки на 57. полк кжм 33. нолк кжм заплашените места. Да помогне на 33. полк с части от 57. полк (зад този последния се очакват две роти от Планинската дивизия).

В 10 часа и 30 минути вече е донесено, че две роти от 34. полк на Кала-тепе сж назначени дивизионна подржжка.

В 10 часа и 30 м. се заповеда на командира на 1/9 бригада, че може да употреби сжщите роти.

В 11 ч. пр. пл. положението на дивизионните подржжки е:

1. Две роти на в. Малжк Джб с подполковник Калицин.
2. Две роти от Плаинската дивизия при с. Палйорка.
3. Дадени в разположение на командира на 1. бригада от дивизионната подржжка 2 роти на в. Кала-тепе.
4. Заповеда се на 1. картечна рота от Юнашките колиби от 4. полк да отиде на в. Кала-тепе за 1/9 бригада.
5. На командира на 3l9 бригаза сж дадени 2 роти от 4. полк (Подполковник Калицин).
6. Заповедано е да се вжрне 4/34 дружина от с. Николич.
7. Две картечни роти, едната от Планинската дивизия и друга от 5. дивизия сж в очакване.

В помощ началници и щабове. В 6 ч. и 32 м. сл. пл. се заповеда:

В помощ нп командира на 33. пех. Свищовски полк се дава тоя на 4. Плевенски полк с своя оперативен щаб.

В помощ на 17. Доростолски полк — тоя на 34. Троянски полк, сжщо с оперативния щаб.

В 6 часа и 55 м. сл. пл. се разпорежда до командира на 3/9 бригада:

1. Двете роти дадени на 1/9 бригада на 33. полк да се повжрнат на 1. бригада. На командира на 33. полк да се дадат две роти от дивизионната подржжка, които сж на в. Джб — Мечи Яр.
2. На командира на 1/9 бригада се заповеда да смени с една дружина от бригадната подржжка една от разстроените дрижини на 17. полк.

Вечерта положението на подржжките е: — Дивизионна подржжка:

1. Една дружина от 4. полк с картечна рота Ходжа-Обаси.

2. Една дружина от 34. полк с гранатохвжргачния взвод (180 пушки) и една картечна рота — с. Ходжа Обаси.
3. Две роти от Планинската дивизия при с. Палйорка.
4. Две сборни (33. и 34.) дружини на ариергардната позиция.
5. Две картечни роти от Планинската и 5. дивизии, по една.

Всичко 17 роти и 4½ картечни роти.

Бригадна подржжка на 1. бригада.

1. Една дружина от 4. полк с една картечна рота.
2. Една разстроена дружина от 17. полк.

Бригадна подржжка на 3. бригада.

1. Две роти от 4. полк на в Малжк Джб.
2. Една дружина от 34. полк и 2 роти от 4. полк (зад 33. полк).

Всичко 4 дружини и една картечна рота или 16 роти, от които 4 разстроени.

А всичко 33 пех. роти (4 разстроени) и 5½ картечни роти.

На командира на 2/9 бригада се заповеда да отиде на в. Кала-тепе, за да услужва на командира на 1/9 бригада; оперативният щаб ще се подчинява командиру 1. бригада.

Полковник Писаров да сжобразява (строго поверително) начина за оттегляне от Главната позиция.

Артилерия. Изпратена в левия бригаден участжк.

На 17. септември се завжрнаха на позицията си дадените на Планинската дивизия 2 — 10 см. джлги, 8 —10.5 см. гаубици.

На 18. септември — 2 — 10 см. джлги.
На 19. септември — 8 — 10.5 см. гаубици.
От 5. дивизия се изпратиха 4 планински Шкода орждия.

С помощта на успешно вкараните в боя поддржжки защитниците извжршиха геройски дела. Те биваха високо оценявани както от командуващия армията, така и от началника на дивизията.

В момента, когато по хода на боя и според получаваните донесения генерал Вазов се беше убедил, че боят е спечелен, той с спокойствие и доволство, четено по лицето му, седнал на един камжк вжн от наблюдателния си пункт, непосредствено до хелиографа, който предаваше нови заповеди и получаваше донесения, вжрху коленото си написа до бригадните командири следната телеграма: „Поздравлявам Вас и юнаците пехотинци, артилеристи и др. чинове от бригадата за доблестното отбиване стремителната атака на многочисления противник. Имам пжлна вера, че вие и за напред с сжщото юначество и с сжщия успех ще браните поверената ви Главна позиция. Изказвам на всички чинове от бригадата изкрена похвала".

Това важно условие, веднага да се похвалят подчинените и им се изкаже благодарност, когато сж се джржали примерно в боя, не бе забравено.

Тия похвали, достигнали по телефона до борците, имаха грамадно значение за геройското им джржане и в следващите боеве.

Командирите на бригадите отговориха веднага и благодариха на генерала за ласкавите думи и даваха „обет, че както сега стоят твжрдо на главните си позиции, така и за напред не ще пуснат силния противник да направи ни крачка напред в нашата оросена с кржв позиция".

За хода на боя редовно се джржаха в течените сжседните на дивизията части.

Редовно, без закжснение, необходимите сведения биваха сжбирани, систематизирани и вжз основа на тех редактирано обичайното донесение в щаба на армията, с копие до сжседите и до самите части, водили боя.

Донесението от 3 часа и 30 м. сл. пл. на 19. завжршваше така: „Както вчера, така и днес, храбрите 33. Свищовски, 17. Доростолски, 57, 58, 34, Троянски и 4. Плевенски полкове, при отличното сждействие на нашата мощна артилерия, минохвжргачки, картечници, телефонисти, хелиографисти, обозни и санитари, нанесоха страшно пражение на врага".

По такжв начин командуването поджржаше оная духовна вржзка, онова чувство на бойна солидарност, които сж толкова необходими в критическите моменти, колкото и всестранната подготовка на отбраната, е осигурена в предварителния период.

Винаги когато един храбрец умира, той желае неговото самопожертвуване да бжде видено, чуто и оценено.

Не напразно поета, описвайки в своето незабравимо стихотворение подвига на опжлченците на Шипка, каза:

Бжлгария цела на Вас сега гледа.
Този вжрх висок е, тя ще Ви сжзре,
Ако би бегали. . . Да мрем по-добре!

От позициите се наблюдаваше страшното поражение. Мжртвило зацари по неприятелския стан.

Изтощени и артилеристите и пехотинците, мжлчаха, прибираха се, организирваха се и си превжрзваха пукнатите глави.

От в. Висока чука на Беласица наблюдателите на македонците сжобщаваха че на гара Килиндир се забелезва разтоварване на войски.

Неуспел в атаките си, противника подвеждаше нови войски, но вече не да продължи с тех нападенията си, а

да приеме битите части и ги спаси, ако се случи ние да минем в общо контр-настжпление.

Нашата отбрана се стягаше. Попжлваха се до нормата бойните депа, изпращаха се материали за тедена мрежа, подменяваха се счупените и разрушени минохвжргачки и картечници. Всичко закипе на мржкване.

Сменяваха се пострадалите тежко роти с такива от подржжните, погребваха се убитите храбреци, пренасяха се ранените, готвачите носеха изобилно топла храна.

От тази победа защитниците беха добили криле.

Те се радваха като деца!

„Аз не отговарях за педа окоп, нито за един войник и спокойно наблюдавах. Те се биеха по-добре, отколкото в пжрвия ден на войната срещу турците. И аз не знаех от кого по-рано да се вжзхищавам; дали от щабовете на бригадите и полковете, дали от подпоручиците, дали от артилерийските командири или от чичовците".

Така говореше подполковник Танушев, току явил се в боя на Кала-тепе, назначен за бригаден инженер, но още не получил специална задача.

Тжй схващаше и генерала подвига на тия титани. И той отправи на 19. нова вжзторжена телеграма до началниците:

„Нови славни дела извжршиха подчинените вам части. Доблестните артилеристи, пехотинци, картечници и всички други, с безподоино сжревнување и готовност да се жертвуват за родната земя, след продължителна борба с многочисления враг, успеха да запазят своите позиции и да отблжснат атакуващите англичани и гжрци, като им нанесоха големи кжрвави загуби. Противника ще си спомня винаги с ужас за юнаците, които защищаваха Джб и Кала-тепе. От все сжрце благодаря Вам и на всички Вам подчинени юнаци. Днес цела Бжлгирия ще се радва и с гордост и признателност ще спомня за своите синове и герой от 9. артилерийсса бригада, за героите Доростолци, Свищовци, Троянци, Плевенци, 57. и 58 полкове и всички други придадени части, които с небивало пожертвување проливат кржвта си, за да бранят нейната чест и бждаще.

Прашам братски поздрав на всички юнаци, които взеха участие в днешния жесток, но славен бой. Да даде Бог щото бойното шастие всякога да увенчава вашите усилия!"

С тия вжзторжени слова на генерал Вазов защитниците на Дойранската позиция посрещнаха нощта срещу 20. септември, нощ, през която им се готвеше страшната и жестока изненада . . .

18. На какво се дължи победата. В голямата офанзива, замислена от генерал Гюиома и водена от заместника му генерал Франше д'Епере, източната сжглашенска

армия търсеше решението да пробие фронта на две места: на Добро поле и при Дойран.

В първата посока се търсеше да се достигне железопътния възел Градско и гара Криволак, с което се откъсваха от базата им целата наша 1. армия на изток и всички дивизии на запад от Добро поле.

По втората посока — смазването на 9. дивизия, заемането на височините южно от гара Дедели — Чаушлийските и Казълдуанските гребени. с цел да се заплашва отстъплението на 1. армия по единствения път през с. Костурино за Струмица.

По този път трябваше да се оттеглят, за да заемат нова позиция по Беласица, цялата 5. Дунавска, цялата Планинска, цялата 9. Плевенска дивизии с многочислената си артилерия, обози, болници и пр.

Като се пресметне, че на укрепяваната за упорна отбрана позиция в повече от две и половина години тия части беха натрупали грамадни средства за борба: оръдия бойни, продоволствени и др. припаси, че превозните средства беха свършено недостатъчни, че поради лишенията, на които беха изложени, конският състав и добитъкът беха много изтощени, поради отсътствието на голяма част от конете, изпратени на паша далеч, даже в вътрешността на царството, можеше да се разбере, че по един само път и едновременно всички тия дивизии не ще могат да отстъпят.

А да се плени цялата артилерия, всички материяли и обози на 1. армия беше едно от големите желания на противника.

И това той би достигнал, ако успееше на 18. септември, още преди пладне да заеме в. Джб и в. Кала-тепе

Заети тия върхове, налагаше се на 9. дивизия да почне отстъпването от първата Главна силно укрепена позиция и да заеме втората Главна позиция на в. Фурка — с. Гйокчели — с. Хасанли, с което щеше да предизвика оттеглянето на Планинската дивизия.

Как щеха да се развият операциите под натиска на многочисления противник за заемането на новата не добре укрепена позиция, макар и добре проучена?

Щеше ли да се спаси артилерията и другите бойни средства, нужни за отбраната на тая нови позиция?

На тии въпроси отговориха най-добре и питаните храбри полкове и отличната артилерия. Всички борци, като знаяха силата и стойността на първата Главна позиция, решиха да я отбраняват на всека цена, готови тук да разрешат мъчните въпроси за начина на оттеглянето.

И те устояха, задържаха в. Джб и в. Кала-тепе, които позиции беха тъй изобилно напоявали с своя пот и кръв цели две и половина години.

Не само устояха и запазиха позициите си, но биха жестоко и примерно упорития враг.

Две английски и две гръцки дивиции беха доведени до такава немощ, че не само се отказаха да продължат атаките си, но когато по заповед на 20. септември 9. дивизия, а и цялата 1. армия почнаха оттеглянето си, поради успехите на противника на Добро поле, това оттегляне не беше обезпокоявано с енергично преследване.

Това обстоятелство позволи да се изтеглят почти цялата артилерия и обозите, да се заеме новата позиция на Беласица, като противникът не успе да плени никаква войскова част, а имаше достатъчно време да се унищожат и всички изостанали материяли и складове.

По такъв начин противникът не достигна поставената си цел: да заеме в. Джб и в. Кала-тепе, под натиск да застави войските да отстъпят, да пресече единственото шосе за отстъпление и плени голяма част от 1. армия.

Победата, спечелена от 9. Плевенска дивизия, беше победа не само на пехотата, но и на артилерията, в лицето на войнилите и началниците от всички степени.

Дойран ще остане паметен за противника.

Дойранските позиции са гробница на французите, англичаните и гърците. Те с уважение и страх ще си спомнят за геройзма на българския войник, син на народ, който умее да защищава Родината си и да мре за нея.

Августовските боеве през 1916 година французите не ще забравят; от априлските и майските боеве от 1917 година англичаните винаги ще тръпнат и ще ни ценят. а от боевете станали на 16, 17, 18 и 19 септември 1918 година, англичаните и гърците ще изпитват ужас и постоянен страх, защото в тия боеве дивизиите им беха окончателно разбити, съкрушени и почти унищожени.

На какво се дължеше победата на Дойранския участък?

Кое най-много способствува, за да се унищожи врага и то в момент, когато изглеждаше, че всичко е изгубено на южния фронт?

Ето въпросите, които всеки с интерес би поставил. Ние ще отговорим, като се пазим да бъдем напълно правдиви.

в) Най-важният фактор за нашия успел беше винаги високият дух, чистият неопетнен морал на всички защитници.

Всички желаеха да не испуснат поверената им за отбрана позиция, която с толкова труд беха укрепили и с много пот и кръв беха напоили в гигантските боеве.

Всички беха убедени, че позицията е непревзимаема, че позор ще бъде за оная част, която не достигне пълни успехи в отбраната на участъка си и че докато тя държи позициите си, България ще бъде спасена.

Тоя дух се поджржаше най-настойчиво от най-малкия до най-голямия началници.

Постоянното общуване и разговори между чачалници и подчинени допринесе много за запазване на борческия дух у войниците за поджржане патриотизма, за да се доведе до благоприятен край отечественото дело.

Генерал-майор Вазов с особено умение достигаше да завладява сжрцата. Неговата трапеза редовно се споделяше от дошлите при разни поводи офицери от позицията. Той винаги намираше случай да покани подпоручици, поручици, капитани и висши офицери на обед. В време на тия обеди се правеха декларации от подпоручиците: генералжт тряба да е спокоен, в. Джб нема да бжде взет от врага за нищо на света.

Когато на Гергйовден, празднка на ордена за храброст, англичаните трещеха и разгромяваха Предната Дойранска позиция, пред генерала дефилираха храбреците, у к р а с е н и с ордени.

Обядваха с него, веселиха се и вечерта отидоха в галериите си с нов дух за борба.

Този дух беше висок у всички. Артилеристите особено беха винаги готови за борба. Те беха вжзпитавани да дават винаги на време прегражден огжн и да не го прекжсват ако батареите им сж най-силно обстрелвани и тжрпят от това голями загуби.

Това искане се изпжлняваше най-строго и точно и когато противникжт, под прикритието на силни урагани по пехотната и артилерийски позиции, настжпваше в атака, когато пехотата още стоеше в скривалищата си, артилеристите беха вжн от своите скривалища при орждията си, дето в това врема развиваха най силен прегражден огжн. Те не спираха огжня си, макар че в това именно положение даваха най-много жертви в хора и коне при попжлването на снарядите.

Считаше се, че батареята е избягала от боя, ако в моментите, когато трябва да дава унищожителен или прегражден огжн, за да се запази от барабанния по нея неприятелски огжн, тя прекрати стрелбата. Такава батарея щеше да се третира като дезертирала и наказанието ѝ би било сжответно — смжрт.

Това се добре разбираше от всички и с пжлно себеотрицание артилеристите и в разгара на неприятелския адски огжн не спираха да косят редовете му.

Този висок дух у артилеристите се ценеше справедливо от пехотата. Тя виждаше артилерийските позиции потжнали в дим, прах и газови облаци от неприятелските снаряди, и вжпреки това, нашите снаряди непрекжснато косеха и смитаха атакуващите неприятелски вжлни.

Това джржане на артилеристите силно влияеше на пехотинците, повдигаше духа им до най-висока степен и ги правеше готови за големи жертви, дружно с артилеристите да отблжснат противника.

Без подобен дух у артилеристите — и духжт у пехотата би отслабнал.

Между пехотата и артилерията имаше пжлна солидарност и взаимно доверие, тжй щастливо установени в взаимните действия, спечелените вече победи и непрекжснатото общуване.

б) Вторият важен фактор за успеха е п ж л н а т а, в с е с т р а н н а и п р о с в е т е н а о р г а н и з а ц и я и п о д г о т о в к а н а п о з и ц и и т е.

Беше работено настойчиво и системно за сжздаване на една сигурна твжрдина. Всички началници непрекжснато подбуждаха подчинените си за нова и нова работа и поджржаха неотслабно енергията им.

Организацията и подготовката се простре вжрху всички войски, заемащи позицията.

А р т и л е р и я т а, бидейки и скелета на отбраната, без смена на позицията, благодарение на непрекжснатия с години труд, насочван систематически и правилно, беше най-добре организирана. Батареите имаха най-подробни планове таблици, скици и пр., с помощта на които можаха и в най-тжмната нощ, в кой да е момент да откриват унищожителен артилерийски огжн по всеки пункт от неприятелската позиция, било зад нея, или в зоната на прегражднята огжн пред позицията.

Само едно кратко сжобщение по телефона беше достатжчно, за да се изсипе на желаното място точен и убийствен огжн не само от една, но от неколко батареи.

Една ракета или неколко хелиографни блесжци, беха достатжчен сигнал за моменталното започване на прегражднята огжн в даден сектор, дето противникжт бе н а с т ж п и л да атакува.

М и н о х в ж р г а ч к и т е, г р а н а т о х в ж р г а ч к и т е, сжответно подготвени, усилваха огжня на артилерията в тия случаи.

По изработените таблици за разните случаи и предположения, само с една сжвсем кратка заповед батареите можеха да произвеждат огневи нападения по неприятелските пехотни и артилерийски позиции, без да се губи време с джлги разпореждания по разпределение огжня или сгжстяването му. Всичко бе по-рано предвидено, наредено, упражнено и обучено и оставаше само да се приложи сжответният план според случая.

Изработени беха и запасни позиции, направени от тях прострелки, местата на орждията отбелезани, посоките обезпечени.

Там всекога можеше да се премести една стара и постави нова, дошла за усилване, батарея и с готови данни веднага да открие прегражден огън в дадена зона.

Изработени беха подробни таблици за спомагателен огън, който се възлагаше на свободни батареи за усилване огъня в някой сектор или за заместване огъня на силно пострадала наша батарея. Ред други подготвителни работи в артилерията беха извършени, за да бъде готовността най-пълна за всички случайности.

Благодарение на тая грижлива организация и подготовка, победата беше осигурена много месеци по-рано, преди противникът да предприеме своята голяма офанзива през септември 1918 година.

Артилеристите я очакваха напълно спокойни, защото беха уверени, че тя ще претърпи катастрофа, че предпозиционната местност ще бъде покрита с неприятелски трупове и че противникът не ще да заеме позицията.

Пехотата, разпределена напълно съобразно с важността на участъците, беше добре запозната с начина за най-добрата отбрана. Правила упражнения, отбивала ред атаки, ценяща силата на съградените фортификационни постройки, тя спокойно, макар и силно тормозена, очакваше почването на пехотните атаки.

И най-малкият началник и всички войници беха убедени от опит и чрез възпитание, че с контратака ще бъде сломен всеки противников успех в кой да било пункт.

Разполагащи с добри средства за близък бой, вдъхновявани от своите по-горни началници, защитниците беха абсолютно сигурни в успеха на отбраната. Развиваното чувство за необходимото взаимно съдействие утвърдяваше убеждението, че другарите от съседните участъци непременно ще се притекат на помощ, и че началниците ще ги подкрепят с намиращите се в тяхно разположение подръжки.

Най-важната заслуга на по-голямите началници беше поменатата предварителна организация и подготовка.

Тук се прояви тяхната забележителна воля и творчество. Във време на боевете оставаше да се прецени и умело натисне съответния бутон, за да се яви онова съкрушително втурване върху врага с блеснал в ръце нож, за да се сломи коя да било атака.

Англичаните и гърците не ще забравят ефекта на отбраната в това отношение.

в) Добре уредената наблюдателна служба, отличното функциониране на свръзките (телеграфи, телефони, флагосигналисти, ординарци, летяща поща, безжичен телеграф) беха неразделно свързани с всестранната организация на отбраната.

Множество пехотни наблюдатели, в солидни наблюдателници или приспособления в окопите, бяха на височината на своето назначение. Артилеристи имаше поставени в сигурни наблюдателни пунктове, както в артилерийските позиции тъй и напред, близо до пехотата, за наблюдение и поддържане на връзката с нея.

Сведенията от наблюдателите бързо отиваха по назначението си и затова винаги своевременно се реагираше на опитите на противника. Тези отлични съобщителни средства даваха възможност на началниците да изпратят своевременно подходящи заповеди, в резултат на което на много места се парираха ударите на противника, а някъде, дето той успяваше да навлезе, не му се даваше възможност да се закрепи. Артилерията, предизвестена, веднага съсредоточаваше там съкрушителен огън. Омаломощен, противникът не издържаше и нашета контратака го изтласкваше от заетия пункт, като оставаше в наши ръце маса пленници, отстъплението на които артилерията ни възпрепятствуваше с прегражден огън.

Забелязала на време, често артилерията със своя артилерийски огън заставяше противника да очисти зает вече окоп.

Отличните връзки, както за всеки род войска отделно, тъй и между пехотата и артилерията, дадоха блестящи резултати. Без тях щеше да има често закъснения, а в резултат може би и изгубване на позицията.

С малки изключения, хелиографът остана на работа и до край.

г) Естествената сила на позицията имаше също голямо значение за нейното здраво задържане. Наистина, тя не беше идеална позиция, имаше доста подстъпи тук и там, както и мъртви пространства за пушечния и картечен огън, а също и за артилерийския огън на полските оръдия, но тези й несгоди бяха в голяма степен преодолени, чрез добрата организация за попълване на огъня с тоя на минохвъргачките и гранатохвъргачките. Така за слабите страни на позицията бяха взети доста сигурни мерки, а за силните — оставаше на противника с тежки жертви да изкупва всяко свое напредване.

д) Дойранската позиция беше станала една силна твърдина, в която противникът всичкото време се си троши главата, без да може да я заеме.

Пехотинците спокойно очакваха в своите галерии момента, когато ще излезат навън на открита борба.

Запазени здрави под барабанния огън, те срещаха с ръчни бомби, с картечен, с пушечен огън и на нож ония атакуващи вълни, които разредени от прегражднія огън настъпваха напред, за да се нахвърлят на окопите.

Имаше случай, дето 15 и 21 с. м. снаряди, попаднали в някои по-слаби скривалища, успеваха да повредят някои от тях, но те бяха много рядки. Общо взето, скривалищата бяха много солидни и запазваха хората от изтребление. Без тях, при продължителен няколко дневен барабанен огън биха били унищожени повечето от защитниците, а оцелелите не биха задържали позицията.

Силното укрепяване не беше по-маловажно и за артилерията. Преди всека своя атака противникът обстрелваше с тежка артилерия нашата артилерия с трояка цел: а) Да повреди оръдията и да ги направи негодни за стрелба; б) Да възпламени бойните припаси и в) Да избие прислужниците.

Която от горните цели и да постигнеше, той добиваше възможност да освободи своята атакуваща пехота от огня на нашата артилерия.

Да се преместват нашите батареи все на нови позиции, когато бъдат намерени сигурно от неприятелските, не беше удобно, защото при всеко местене се губи време и не всекога е възможно, особено денем, от изстрелите и аеропланното наблюдение. При напущане старата позиция се губят всички престреляни данни за прегражден и унищожителен огън за много пунктове и зони. Трябват нови телефонни връзки. Теренът бъше пресечен и планински, та изборът на нови позиции беше труден и често невъзможен. При всяко заемане нова позиция се изискват много материали и време за укрепяване. Да се разчита на маскировка не беше възможно, защото аеропланите всичко узнаваха.

Ето защо, като се изхождаше от горното условие и че не ще бъде възможно да се скрият батареите при продължителната позиционна война, се беше дошло до решението да се укрепят артилерийските позиции толкова силно и масивно, щото да издържат неуязвими огня на всички противникови полски оръдия, а също и тоя поне на 15 см. гаубици. Това решение наложи постройката на бетонирани куполи за всички полски и гаубични 10.5 см. батареи.

Постройката на куполите, започната, през 1916 година, непрекъснато продължаваше. През 1917 година се виде големото значение на куплоните, в сравнение с неукрепените батареи. Батареите под куполите запазиха оръдията си и бойните припаси, загуби в хора понасяха нищожни и през всичкото време имаха свобода на действие и под най силния неприятелски артилерийски огън, Батареите под куполи беха неуязвими за шрапнелния огън даже и от най-тежките оръдия, те беха неуязвими даже и за гранатите на полските оръдия, които чукаха безвредно по оръдейните куполи, те беха запазени от гранатите на тежките

оръдия, щом не попаднеха наблизо около амбразурите, за да се вмъкнат гранатни парчета вътре в тех.

От горното се вижда, как от стотици, а некаде и хиляди снаряди, изсипани върху бетонно куполната батарея само редки и то тежки снаряди съ попадали на места, за да нанесат поражения, а всички други са отивали безвредни за батареята.

В това направление се работи много, с пълно съзнание за ползата от добрите и дебели куполи.

През 1918 г. противникът изсипа стотина хиляди снаряди, за да разруши оръдията ни. Ако бе успел в това, щеше да направи много тежко положение на отбраната, защото немаше от де да се сменят повредените оръдия.

Макар че куполите беха повредени, те изиграха отлично ролята си в последните боеве. Оръдията, снарядите и хората оцеляха в подготвителния период, а след това, когато противникът тласна своята пехота да атакува, тя беше покосявана и смилана от нашия артилерийски огън.

От горното изпъква, какъв важен фактор за успеха беше много силното укрепяване на Дойранската позиция, особено на леките батареи, тъй важни за отразяване пехотните атаки.

е) Имаше изобилие на бойни припаси за пехотата, картечниците, минохвъргачкте и артилерията. Бойните припаси за артилерията беха на самата позиция, едни в разходните бетонирани складове до самите оръдия, а други в специални погреби, малко по назад, защитени с 3—5 метра землен насип, добре защитени и приспособени към местността и удобни за поднасяне.

На позицията при батареите, резервите им и разходните групови или полкови депа (в грамади) имаше следното количество снаряди:

За едно полско или планинско 7.5 см. оръдие или 10.5 см. гаубица — по 600 изстрела, на позицията.

За една 12 см. с. с гаубица — 400 изстрела.

За една 15 см. с. с. гаубица — 320 изстрела.

За едно 10.5 см. дълго оръдие — 400 изстрела.

В резервите и груповите депа имаше същото количество.

По тоя начин, на самата позиция имаше изобилие от снаряди. Когато противникът повтаряше по неколко пъти атаките си и разходът на снарядите ставаше голем, а същевременно обстрелваше всички коларски пътища в тила на позицията, за да не допусне попълването, нашата артилерия не се намери в критическо положение по липса на снаряди. Не само че запасът от такива бе голем по самата позиция, но защото веднага с почването на боя се почваше и попълването на изстреляните припаси с товарни коне по пътеките, които не се обстрелваха или по слабо се засегаха.

По такъв начин, артилерията и пехотата имаха винаги осигурени множество бойни припаси и всека противникова атака беше посрешната с мощен огън. Атаките на противника, подготвени с стотини хиляди снаряди, не успеха, защото той не можа да задуши нашите батареи, картечници и пр. и те разполагаха винаги с бойните припаси, за да му нанесат поражение.

ж) Артилерията при Дойран беше много правилно разпределена по количество и калибър в участъците.

Така в участъка между Дойранското езеро и Дъбовия гръбнак имаше почти двойно повече артилерия, отколкото в участъка между в. Дъб и Долина Вера — в. Варовита, макар че двата участъка беха почти равно дълги. Това разположевие се налагаше, защото левия участък беше много по-важен и той не можеше да получава никаква артилерийска подкрепа от артилерията на Македонската бригада, разположена северно от Дойранското езеро, защото беше много далеч. От артилерията в десния участък получаваната подкрепа беше много ефикасна главно от гаубичните батареи, които удачно прехвърляха Дъбовия гръбнак и биеха дето требва. Участъкът на запад от Дъбовия гръбнак (Палйорския), освен дето беше по маловажен, той можеше да получава подкрепа от батареите при Побрег — Планинска дивизия — Вардарския участък, но и от доста много гаубични батареи от Дойранския участък.

Разположението на нашите батареи бе такова, че противникъв не можеше с едни и същи изстрели да поразява и пехотата и артилерията, или неколко батареи едновременно. Вън от това, батареи, които защищаваха даден сектор, едни с фронтален, други с кос или флангов огън, беха разположени на разни, отделени една от друга позиции и когато противникът се нахвърляше против някои наши батареи, винаги оставаха други свободни, които необезпокоявани биеха само важната зона.

Ударчното разположение на батареите, в свръзка с добрата организация и подготовка, даваха възможност за леко маневриране с огъня. Гъвкавостта и подвижноста на артилерийския огън нанасяше своевременно грамадни загуби на атакуващия и често го обръщаше в бегство преди да може да се нахвърля върху някои позиции.

з) Противникът се помъчи да внесе изненада с обстоятелствата: а). Че прикриваше желанието си да атакува Дойранския участък; б). С употреблението за пръв път газови снаряди с масова газова стреба; в). С обстрелването щаба на дивизията и г). С вкарването на гръцки дивизии в акака.

Макар че противникът в началото на м. септември активно обстрелваше Вардарския участък, поверен от 15. август на Планинската дивизия, дето произвеждаше често патрулни нападения и стана причина да се изпратят там за засилване, 3 — 4 батареи от Дойратския участък, мисълта, че въпреки затишието при Дойран е вероятно противникът да атакува именно тук, не напусна отговорните началници.

Благодарение на газовата дисциплина, облагането на пехотните и артилерийски позиции с газ не донесе на противника желания ефект. Пехотинци, артилеристи и всички защитници беха упражнявани да действуват с поставени маски и затова не особено се тревожеха.

Обстрелването щаба на дивизията, благодарение на пълната организация на свръзките, яснотата в съображенията за отбраната и упражненията, правени предварително, не оказа никакво влияние за командуването на боя.

Явяването на гърците, унищожаването и пленяването им из галериите при контраатаките само окуражаваше защитниците, които виждаха вече, че англичатине не съ в състояние сами да вземат позициите, затова съ и потърсили помощта от гърците.

За посрещане танковете, които противнцкът не употреби, беха взети сериозни мерки.

Поставени беха специални оръдиа за борба с тех, проколани беха окопи, упражнения за стрелба против танковете беха направени. Войниците се въспитаваха да не се плашат от това ново оръжие, което е безпомощно, щом съ взети мерки за унищожаването му с артилерия и ръчни бомби, вързани в група по неколко, с леке минохвъргачки и когато защитниците съ бодри на поста си.

и) Винаги противникът беше с контратаки отблъсван от Главната позиция, дето той на неколко пъти беше проникнал. Това се дължеше на доброто съдействие на артилерията и пехотата. Пехотата беше въспитана безъзаветно да контратакува. Спечелените победи беха утвърдили убеждението у всички, че най.могщото средство за запазване позицията е контратаката. Батареите беха подготвени за стрелба по всичките пунктове и откриваха точен огън, щом некой пункт бъдеше завладян от противника, прогонваше го от там само с своя огън или подготвяше пехотната контратака. С такива съгласувани контратаки, последвали навреме, противникът беше винаги навреме изтласкван, даваше грамадни загби и пленници, понеже отстъплението им беше попречвано от нашия прегражден огън.

Това отлично съгласуване на пехотните и артилерийски действия беше най-важният фактор за нанесеното поражение на противника.

к) Комбинираните действия на неприятелската пехота и артилерия не беха всекога и всекъде съгласувани и не всекога правилни.

Противникът не държеше в време на своите пехотни атаки нашите батареи под постоянен подавляващ артилерийски огън, а последователно го местеше и разхвърляше ту по артилерийската позиция, ту по пехотните линии, ту по тила на едните и другите. Имаше периоди, когато той много силно обстрелваше батареите, като намаляваше огъня по окопите и в това време изглеждаше, че батареите ще бъдат смазани и пехотата ще остане сама да се разправя с атакуващите. Това не стана, защото за нашите бетонно — куполни полски батареи само тежкият гранатен огън беше опасен.

Разпределението огъня на неприятелските батареи не изхождаше от тоя факт и действията му не беха съобразни с действителнитите нужди.

л) Пълната бойна готовност се достигаше много скоро. Щом тя беше обявена, всички части заеха точно определените места за отбраната. Разходът на хората се намали до минимум и всички защитници и средства за борба беха всеки момент готови за действие. Подръжките от всички степени прекратиха своевременно работата си и се подведоха до позицията си.

м) Използуването и употреблението на подръжките беше много правилно, благодарение на възпитаението на всички началници да умеят да отбраняват участъка си с силите си, дадени им в разпореждане, благодареиие наличността на по-големи бригадни и дивизионни подръжки. Началникът на дивизията беше си подготвил свобода на действие. Той изпращаше подръжките там, дето в сериозния момент се чувствуваше нужда от тех. На в. Кала-тепе и на в. Джбвинаги имаше подръжки. С тех се маневрираше. Предаваха се в подчинение на оня началник, който в момента имаше нужда от такива. Дошли на Главната позиция, за да бъдат под ръка, подръжките не се излагаха на загуби, преди да бъдат употребени. Затова беше от по-рано помислено. На в. Кала-тепе имаше построено „село" — Победа — множество галерии, които приемаха пристигналите подръжки. Така село Победа беше гаранция за победата.

Подръжките беха ешалонирани в дълбочина, заета беше и ариергардната позиция, макар и само с двете допълняващи дружини.

н) Според съображенията за отбраната, защитниците на Предната Дойранска позиция не требваше да се излагат на унищожение и пленяване. Щом тактическите условия наложеха това, началникът на бригадния участък с писменна заповед требваше да уреди оттеглянето им на Главната позиция. Предната Дойранска позиция до 18. септември, в продължение на повече от две години, поглъщаше всички удари на атакуващия и даваше свобода за усъвършенствуване на главната позиция. Там артилерията даваше силен прегражден огън и макар че телените мрежи беха разкъсани и много от галериите разклатени, считаше се, че тази позиция и при новите масови атаки ще бъде задържана или отстъпена без да се пожертвува гарнизонът.

Но пехотната атака на 18. септември започва в тъмно, води се с извънредно големи пехотни маси, след като защитниците беха тормозени цели две денонощия с подавляващи артилерийски огън и обложени изобилно с гас. Защитниците, възпитани да не отстъпват без заповед, посрещнаха масовите атаки, биха се като лъвове, понесоха грамадни загуби в убити и ранени и само когато беха окончателно разпръснати и обградени, сложиха с чест оръжието, преди да получат заповед за отстъпление. Такава заповед и не можеше да им се даде, защото боя се разви вихрено, а те ангажирани сериозно, едва ли биха могли да я изпълнят и да беха я получили.

Предната Дойранска позиция прекрасно изпълни назначението си, въпреки че защитниците — две дружини, беха почти напълно унищожени и пленени.

Противникът посла пространството пред Предната Дойранска позиция с своите трупове. Неговият първи устрем беше наполовина сломен и при все това той имаше куража да настъпи и срещу Главната позиция, да вземе част от първата линия и достигне до втората. Ако не беше Предната позиция, с запазени сили, той щеше да развие всичката си енергия за сломяването на Главната позиция.

По такъв начин Предната Дойранска позиция, след като изтощи противника, даде достатъчно време на защитниците от Главната позиция да се ориентират и на подръжките да пристигнат.

Изгубването на Предната Дойранска позиция значи не е неуспех на отбраната, защото ако двете дружини, които я заемаха, беха на Главната позиция и там се пожертвуваха едва ли биха принесли оная полза на отбраната, каквато те принесоха на Предната позиция.

Глава VI.

Отстжпление.

Защитниците, ощастливени от победата, се готвиха за нови подвизи.

На ясната лунна нощ срещу 20. септември те привеждаха в ред позицията, стегаха се за утрешния ден, в който или шяха да срещнат нови атаки или ще минат в настжпление.

Тилжт на позицията усилено работеше. Снаряди се подвозваха кжм батареите, материали се подпасяха за поправки на разрушенията.

Изнасяха се телата на убитите храбарци за погребение в полковите гробници, евакуираха се ранените в лазаретите и болниците.

В такава дейност преминаваше нощта.

Началника на дивизията нощува в разрушената от бомбардирването си квартира в с. Фурка.

Рано сутринта, сой пристигна на наблюдателния пункт, дето намети офицерите от оперативния щаб да почиват между скалите след нощната работа.

Повика ги при себе си, извади един документ от походната си чанта и почна да чете.

ОПЕРАТИВНА ЗАПОВЕД

по

1-а Отделна Армия.

Щаб Лагера — № 102. — 20. септ. 918 г.

Карта 1:200,000 — 4 ч. 55 м. пр. пл.

§ 1

Сжгласно заповедта на Грпата армии Шолц I А. № 1759, положението на 3. пех. Балканска дивизия може да наложи оттеглянето на поверената ми армия.

В такжв случай 3. Балканска дивизия ще заеме линията: устието на р. Каменица, в. 800 (с. з. от с. Барово), а 2. армия остава на сегашното си место.

§ 2.

В случай на получаване допжлнителна заповед за оттеглюване, дивизните от поверената ми армия да заемат линии за отбрана:

1. 5. пех. Дунавска дивизия, като поджржа вржзка с 3. пех. Балканска дивизия, да отбранява линията: с. с. Барово, Башевица, Горня Драшевица, Копришница (с отряда на полковник Живков), в. 950, с. с. Мировче, Милетково, като прегради всички пжтища, които водят от юг на север и попречи на всеко неприятелско настжпление на север по десния брег на р. Вардар. Щабжт на дивизия ст. Димир-Капия.

2. Планинската дивизия да заеме и отбранява участжка на от левия брег на р. Вардара от с. Удово до с. Чепели включително. Щабжт на дивизията в с. Баракли.

3. 9. пех. Плевенска дивизия да заеме и отбранява участжка от с. Чепели изключено до в. 1063 (Бейлики) изключено. Щабжт на дивизията в с. Три води.

4. 1/11 Бригада да заеме и отбранява участжка от в. 1063 включително до Висока Чука включено, дето да поджржа най-тесна вржзка с 11. Македонска дивизия. Щабжт на бригадата северно от к. 1380.

Оттеглянето да стане спокойно и в пжлен ред, през две нощи, незабелязано от противника по следния ред:

а) Всички приготовления да се направят така, че по заповед движението да може да започне вечерта на деня в който ще се даде заповедта.

б) На пжрвата вечер от оттеглянето дививизиите остават ариергарди на сегашните си позиции. На следния ден вечерта ариергардите се оттеглят на вторите главни позиции, като поджржат по между си вржзка.

в) На третия ден вечерта ариергардите се оттеглят на линията с. Мандра, с. Смоквица, с Казжл Дуанли, с. Чаушли.

Ариергарджт на 1/11 бригада за тоя ден и нощ остава на втората главна позиция на бригадата.

г) В случай, че противника не упражнява силен натиск, ариергадите да останат на казаните позиции по джлго време, като поджржат помежду си вржзка.

д) Оттеглянето на главните сили да става в ред и последователно, като най-напред се изтегли артилерията; частите да се насочат право на позиционните си участжци, на които спокойно и бжрзо да се уреждат. Да се обжрне особено внимание на бжрзото установяване на телефонните вржзки с частите; свржзката на щабовете на дивизиите с щаба на армията ще се направи от армейския телеграфен парк.

е) Дивизиите винаги да поджржат най-тесна вржзка помежду си и с щаба не армията.

ж) 5. дивизия да използва всички пътища западно от р. Вардар — главно шосето по десния брег на Вардара, Планинската дивизия да използва пътищата между Вардар и линията с. с. Чепели, Бейлики; път за кола Удово, с. Градец, с. Конче; 9. дивизия да използва пътищата източно ет границата на Планинската дивизия, главно шосето за Струмица и тези до пътя с. Чалъкли, Пристан, Дюрлу, Обаси, Свидовица; 1/11 бригада да използва тези източно от района на 9. дивизия до Висока Чука. Всички излишни тяжести да почнат да се изтеглюват незабавно.

з) Всички съобщения и материали, които не могат да се изтеглят, да се унищожават. Мостовете също да се разрушават.

§ 4.

Дивизиите ще се базират:

а) 5. дививия на ст. Криволак;

б) 9. дивизия, Планинсяата дивизия и 1/11 бригада — на Струмица.

§ 6.

За изпълнение на настоящата заповед ще последва нова такава. По дадените в настоящата заповед нареждания, а б с о л ю т н о с е з а п р е щ а в а да се правят разпореждания по телефона.

К о м а н у ю щ А р м и я т а —

Генерал-лейтенант: Нерезов.

Дошел до тук, генералът с нервност подчерта няколко пъти думите: „Всички излишни тяжести да започнат да се изтеглят незабавно".

В тоя момент по телефона от в. Кала-тепе се донасяше: „Противникът се отегля от в. Ловчанска. Нашата артилерия го преследва".

Тогава той се обръща към началника на оперативната секция и му заповяда, веднага да замине с автомобил и яви на командуващия армията, за да го запита, какво значи изрвза: „оттеглянето да започне веднага".

Когато последният беше вече заминал, на генерала бе съобщено по телефона, да се яви на комадуващия армията. Автомобилите се гонеха по шосето за лагера Делели, дето пристигнаха скоро един след друг.

Генерал Вазов, излизайки от кабинета на генерал Нерезов, каза:

— Фатална участ! Фатална необходимост!

Отстъпление от строената и оросената с толкова кръв в продължение на 3 години позиция, още по фатална за духа

на войските, които спечелиха блескавите победи оня ден и вчера!

И по един път, по едно шосе трябва да отсъпи цялата армия.

Ако вчера бяхме изгубили боя?

Ако англичаните бяха заели Кала тепе- и Дъб и с бой отстъпихме? Какво щеше да стане с тази армия?

Добре че смазахме вчера противника!

Мълчаливи и съсредоточени, двамата офицери се завърнаха в с. Фурка.

За колебание минути нямаше. За отчаяние не беше време. Трябваше със чест да се извадят доблестните полкове от онова положение, в което не по своя вина бяха попаднали.

Генералът и щабът му трескаво заработиха.

Войските още нищо не знаеха.

Те бдеха, а артилерията обстрелваше разположението на съкрушения враг.

Като предварителна мерка за изпълнение на заповедта се разпореждаше, командирите на 4. и 34. полкове, дадени в помощ на 34. и 17. полкове, да бъдат освободени с щабовете си.

Кимандирът на 3. бригада, полковник Рачев, понеже нему щеше да се възложи командуването на ариергарда, биде извикан да се яви лично в щаба на дивизията.

Изпратиха се офицери от щаба, да придружат армейския инжинер при разузнаване на новата позиция по Беласица-планина и Черпели-балкан.

Пред вид на слабите превозни средства и за да може да се увеличи маневрената способност на частите, веднага требваше да се започне изпращането в с. Костурино всички излишни тежести, като се остави само онова, което ще може да се вдигне наведнаж.

17. полк се сведе в три дружини а 58. полк в 2-дружинен състав.

Дивизионната подръжка се формира от 3 дружини с 2 картечни роти от 4. полк, които се разположиха при юнашките колиби при село Ходжа Обаси а 33. и 34. сборни дружини, които беха на ариергардната позиция на в. Паяк и в. Обаси, оставаха също дивизионна подръжка.

По този начин 1. бригада оставаше да разполага с 9, а 3. — с 7 дружини.

Оттеглянето требвашо да стане спокойно и в пълен ред през две нощи, незабелезано от противника.

Всички приготовления се правеха така, че щом се получи заповедта за оттеглянето, движението да започне вечерта в същия ден, в който се заповеда.

То ще се извърши под прикритието на ариергарди. Полковник Рачев формираше ариергард, който през първата нощ ще остане на Главната позиция. В състава на

ариергарда влизаха две дружини от 33. полк, и 58. полкове с 6 батареи — 24 орждия, една пионерна рота и дивизионния ескадрон.

Освен горния ариергард, сжщата нощ се формира втори, който заема позиция по височите: Фурка, Обаси, Паяк и Кара-Оглулар. Той се сжстои от 3 дружини с 9 орждия. Двата ариергарда джржат вржзките помежду си.

Под прикритието на тия ариергарди, спокойно и в ред, най-напред артилерията и всички други части почват веднага спокойно да се оттеглят кжм новата позиция на Беласица планина.

Двата ариергарда прекарват нощта на позицията, а сжщо и следния ден.

На втория ден вечерта, ариергарджт на полковник Рачев започна оттеглянето си с цел да заеме втората главна позиция: в. Фурка, в. Каменов, Гйокчели и Пазарли.

Щом тоя ариергард премине линията на втория ариергард (в. Фурка, в. Обаси, в. Паяк и Кара-Оглулар), полковник Рачев дава заповед на командира на 4. полк да почне да се оттегля командуваният от него ариергард право на Беласица и Чепели, като задржжи за себе си деветте планински орждия.

През нощта, както и следния ден, ариергарджт на полковник Рачев остава на новозаетата позиция.

На третата вечер десният фланг на ариергарда се оттегля от в. Фурка за в. Казжл-Дуан и там, ако противникжт не преследва настойчиво, на тая последна позиция ариергарджт ще се джржи според обстоятелствата. След оттеглянето ариергарджт ще застане на Беласица зад главните сили и ще бжде дивизонна подржжка, а целата артилерия ще заеме позиция.

Дивизионният интендант требваше да организира прехраната, като се базира на гр. Струмица, а болниците да се преместят зад позицията на Беласица, като с ариергарда остане едно лазаретно отделене.

Никакви материални, бойни, инженерни и хранителни припаси не требваше да се оставят в ржцете на противника. Ония от тех, които не можеха да се отнесат, требваше непременно да се унищожат, но само когато ариергарджт на полковник Рачев остжпи зад тех. По сжщия начин требваше да се постжпи с всички по-важни мостове, чешми, телеграфни и телефонни линии.

Всички апарати непременно да се заемат. Всички подобри постройки требваше да се изгорят щом мине ариергарджт, от оставените за целта специални хора. Всички разпореждания требваше да се правят лично или писменно, но не и по телефона. Частите да пазят тишина и ред, за да не забележи противникжт оттеглянето.

Всичките началници требваше да развият най-голема енергия и да разрешават сами и бжрзо всички срещнати препятствия по изпжлнение на дадените заповеди. Щабжт на дивизията требваше да остане в с. Фурка до сутринта на втория ден от започване на оттеглянето.

За започване изпжлнението на тази заповед требваше да последва нова такава.

Командирите на полковете не знаеха още нищо за отстжплението до след пладне на 20. септември.

Тия инструкции генерал Вазов даваше лично на бригадните командири, които беха се явили лично в щаба му.

Получили указания, снабдени с писмена заповед те отиваха кжм позициите си, а в това време командуващият армията вече предупреждаваше по телефона: пристжпете кжм изпжлнение на заповед № 102, следва писмена заповед № 103.

Така скоро се развиха сжбитията, щот още не стигнали на позициите си командирите на бригадите получиха заповед да пристжпят веднага кжм започване на отстжпле. нието.

Немаше вече спиране!

Фаталният край дойде!...

Формириха се ариергардите, изнасяха се тежести, снимаше се артилерията, главните сили отстжпваха и в тжмнината целата позиция и тилжт й имаха един печален вид.

А в най-предните лннии бойците нищо не знаеха.

Те взираха поглед, осветляваха с ракети предпозиционното пространство и охраняваха свещените си окопи.

Но при тех пристигаха някои от началниците им и заповедаха спокойно:

— Вземете си раниците, телефона, бомбите, пушките и по ходовете отивайте кжм в. Кала тепе.

Те изпжлниха заповедите, като знаеха, че други идат да ги сменят. Стигнали обаче на гребена на височата, видеха с недоумение, а след това и ужас наша бойна верига.

„Вие последни ли сте“?

„Последни“!

Страшен час, ужасен момент.

И плакаха героите, плакаха светите деца на нещастна Бжлгария!...

Заточиха се по пжтеките и пжтищата колоните на витязите.

Те се вржщаха от Голгота...

По шосето Дойран—Дедели за с. Костурино цела нощ се изтегляха частите. Инколонираха се обози, артилерия, минохвржргачки, картечници и пехота. Кжм 7 часа пр. пл. на 21. движението по шосето беше вече по-слабо, но имаше още почти непрекжсната колона от кола и хора. Движе-

нието до Дедели бе в ред. Щабът на армита употребяваше усилия да тури в ред движението от Дедели за с. Костурино, дето на големия превал се вливаха колоните на всички дивизии от армията. Определяха се пътеки за товарните обози, за връщане на празните кола, които трябваше повторно да се натоварят.

Полковник Рачев получи заповед да остане до полунощ на 21. срещу 22. на позицията, ако и на 21. противникът не предприеме никакви действия, както и през тоя изминалата се първа нощ.

Денът мина спокойно в организирване на отстъплението. Шосето Дедели — Костурино беше препълнено с войски.

Всичко бързаше да се качи на Беласица и Чепели.

Надвечер на гара Дедели германците запалиха някои от складовете си. Вдигна се грамаден стълб дим, който издаде намеренията ни. Явиха се около 30 неприятелски аероплана, които огледаха появилиге се тук там пожарища и напълно се очерта нашето отстъпление. Грамадната колона по шосето бе разкрита и обсипана с бомби.

Всичко, което беше организирвано за една упорна отбрана в продължение на 2 и 1/2 години, прекрасно уреденият тил, болниците, складовете, погребите с бойни припаси, инженерните материали, грамадните купи със сено и хамбарите с фураж, събирани с кървав пот за спасение на конете а добитъка, чешмите тъй изобилно построени, прекрасните мостове, телеграфните съобщения и телефонни централи, театъра — хубаво дело на културата, построен в с. Ходжа-обаси на самия фронт, — всичко това требваше да се унищожи!

Трескаво се работеше за заредяването с взривни материали или изпълването с горителни предмети на всички тия ценни и толкова необходими материали и помещения.

Противникът, съвършенно смазан на 18. и 19. септември, немаше сили и кураж да настъпи и сбие ариергарда, при все че се беше вече убедил, че ние отстъпваме, та по гоя начин да внесе безпорядък и смут в отстъплението.

Ариергадът към полунощ почна да се оттегля от Главната позиция. Оттеглянето се извърши в ред и незабелязано от противника.

През целата нощ англичаните и гърците барабаниха по напустнатата позиция.

Тя беше мъртва.

Нито един храбрец вече немаше по нея.

Но там беха духовете на всички загинали до тоя час български войници.

Английската артилерия водеше още борба с тех!

При отстъплението си ариергардът унищожаваше материали и съоръжения. Без да чакат окончателното му из-

тегляне, в желанието си всичко да унищожат, оставените специални команди започнаха да палят погребите, складовете и постройките.

Грамадни експлозии се заредиха! Грамадни блесъци и огнени сияния продириха нощната тъмнина! Непрекъснато пръщение на патроните в запалените складове се чуваше.

Снаряди, заряди, бомби, патрони — всичко се унищожаваше. А то беше грамадно количество с грамадна за малка и нещастна България стойност!

Директорът — подпоручик, лично запали хубавия театър и той запръща в пламъци!

Общо и пълно разрушение!

През този ад от трескци и взривове, ариергардът, осветяван от блесъците, отстъпваше, а далече далече в тила дълга английска батарея ритмично изпращаше своите тежки снаряди.

През Беласица-планина, през долината на р. Струма, през Ограден и Гарван-планина Дойранските защитници, разстроени от отстъплението, стигнаха до гр. Пехчево, дето на 30 септември узнаха за сключеното в Солун примирие.

Заключение.

На тези геройски дела, на тези небивали отбрани се тури един печален край.

Дойнанския франт, изграден с упорит труд, с камък, бетон, желязо и кръв, никога не можеше да бъде сломен, затова той даде изсбилни доказателства.

Защитниците му проявиха качествата на първите ни след робството учители — опълченците на Шипка. Като тех и дойранци беха решили да измрат, но да не допускат врагове да отидат на север.

Познаваме в нашата нова военна история много светли атаки. Ние печелихме войните с настъплението и атаките над противника, колкото и който и да би бил той. Тутракан бе превзет и пленени беха две ромънски дивизии само в 32 часа, от малобройни войски. Там атакуващите проявиха чутовна храброст, дадоха много жертви, но това те свършиха отпочинали и само в едно денонощие. Усилията беха големи, но траяха много кратко време.

При Дойран усилията беха постоянни цели две и половина години! Денонощно нервите беха опънати, често до скъсване, но здравата българска душа успе да издържи до край.

Кои са причините, които заставияа дойранскнте зашитници да напуснат позицията си?

Пробивът на Добро поле!

На какво се дължи този пробив и защо не се ограничи той?

Ето въпросът, който всеки задава и търси правилния отговор.

На какво се дължи катастрофата ни?

Причини за това има много и от разнообразно естество.

Нам, обаче, е ясно, че първата причина на нашите нещастия е обстоятелството, че победоносната българска армия на 29 ноември 1915 (ст. стил) беше спрена от главното командуване на границата и вместо да преследва врага до последни усилия със цел да го унищожи окончателно, заповеда й се да чака ударите на противника.

Днес е ясно, че германската политика направи първата грешка, като се намеси в стратегията със цел да се използува българския народ за целите на германските проекти.

Требваше срещу българския народ да се остави един силен враг, който винаги да го заплашва, така че на западния фронт да има по-малко противници срещу германците.

Тази грешка на стратегията стана причина да се намеси срещу нас и Ромъния и Гърция. Ако българската армия бе нахвърлила армията на генерал Сарай в морето още в края на 1915 година, както това сигурно щеше да стане, тогава нито сръбската армия щеше да има где да се доорганизира, нито крал Константин щеше да бъде свален, нито Венизелос щеше да формира революционна армия, нито Ромъния би се решила да се присъедини към съглашението.

В такъв случай, германските войски от Македония, колкото и малобройни да беха те, щеха да се съсредоточат на западния фронт; материалите, изразходвани за създаване на южния фронт, щеха да се използуват другаде; лесната отбрана на морския бряг би освободила много войски, които щеха да се използуват с успех в производството на храни, а от това германците биха имали голема полза.

Така пътят за Азия би бил най-добре гарантиран.

Но, като че ли германците не искаха да бъдем ние силни, защото имаха затаени задни мисли. Те искаха да ни използуват за своите цели и после да ни захвърлят. . . .

Защо не беше ограничен пробивът на Добро-поле и защо рухна тази величествена сграда — южния фронт?

Този тъй сложен въпрос ние нема тук да изследваме.

Трябва, обаче, още от сега да знаем, че освен чисто военните грешки на главното командуване и по-долните началници, които станаха причини да бъде непоправим пробивът, има и много условия от морално естество, които разложиха част от българската армия.

Застанал на границите на почти обединеното Отечество, българският войник не би трепнал да стои там още дълги години, ако вътре в държавата ни животът би бил нагоден да хармонира с тоя на фронта.

Лошото управление, неправдите, вършени от много обществени и държавни органи над семействата на бойците, желанието на тила да забогатява, възползуван от изключителните обстоятелства, непосилната скъпотия, липсата на много от първа необходимост материали, тровеха душите на фронта.

Войската почна да се разочарова от поведението на нашите съюзници германци, които зле се рисуваха с поведението си, както по въпроса за Добруджа, така и с повдигане тоя за Марица, решен при намесването ни в войната, с въпроса за даване заем на Германия, с изнасянето по некрасив и некоректен начин на храните от България, бруталността в отношенията им с нашите офицери, войници и вла-

сти. Нашата войска почна да чувствува, че германците не ще ни подкрепят при разрешението на въпроса за нашето национално обединение. Те не признаваха до последния момент, че Гърция е в война с нас и от това не оставаше никакво съмнение в затаените задни мисли и некоректност на съюзниците.

Срещу Германия се намеси цялият свят. Тяхната сила намаляваше, та бяха принудени да изтеглят и последните си части от южния фронт и по този начин ни оставиха сами да се борим с армиите на съглашенците, събрани в Македония да ни сразят.

От друга страна, съглашенската пропаганда се разширяваше. Всички средства беха турени в действие за да се увеличава лошото настроение в армията и народа ни.

Прокламираните 14 точки на президента Уйлсон, по които трябваше да се води светът при ликвидирането на войната, като че ли гарантираха обединението на българския народ. Войската се запитваше: защо да се бием вече, когато всички наши врагове ще признаят нашите права? Ако германците има да са боят от тия принципи и искат да се продължи войната, защо и ние да се бием още за тях, толкова, повече, че те ни изоставиха сами, след като не ни позволиха навреме да слезем до морето?

Такива беха разсъжденията на войниците. Те не знаеха, че противникът е длъжен да употреби всички средства, за да ни сломи, а първото и най сигурното е, да ни обезкуражи и намали моралната сила и така добие победата над несломимата ни войсаа.

Там, дето ясно се съзнаваше тая игра, беха турени в противодействие всички средства за борба с злото.

При Дойран това се вършеше с всичката упоритост и голямо внимание.

Беседи, обяснения, съвети, увещания и непрекъснат контрол беха средствата, с които просветени началници си служеха за запазване морала у войниците. Добрата организация на бойната служба и доверието в началниците помагаха също.

И ако днес се прочетат докладите на командирите на полковете, ако особено се проследят рапортите на командира на 58. полк от есента 1917 до края, по душевното състояние на войниците ще се види ясно, че всички тия въпроси съ живо интересували и дойранските защитнци и че недвусмислено е давано на главното командуване, а следователно и на правителството, да разбере опасността от състоянието на нещата по вътрешното положение и по външната политика.

При такова лошо настроение се започна последната съглашенска офанзива. Ние сме убедени, че при все това, тя не би била успешна, а може би щеше да бъде и катастрофална за съглашенската армия на Франше Д' Епере, ако имаше по голяма предвидливост и гражданска храброст от страна на главното командуване.

Ако с 85 те хиляди заложници и стотиците оръдия с милиони снаряди, които дадохме при примирието, главното командуване беше решило на 18. и 19. септември да мине в общо настъпление — картината, при която се свърши войната, би била съвсем друга.

Дойранските защитници доказаха, че българската армия не беше бита, защото на Добро поле бе само една малка част от българския въоръжен народ, малка част, която главното командуване не успе непосредствено да подкрепи, не можа и чрез офанзива от фланговите армии да спре напредването на противника в отворения пробив, та чрез такива действия да грабне и една победа.

Когато един ден историкът ще обгърне широко всички условия, при които бе водена войната и опише цялата война, той ще констатира, че българският народ беше достоен противник на първокласните световни армии. Историкът не може да не отбележи с дебели букви, че малобройният, но здрав и честен български народ, за една права и света идея намери сили и кураж, въпреки своето желание, да се бори достойно с великолепните французска и английска армии, подкрепяни от италианските, сръбските, ромънските, гръцките и руските войски.

И той ще заключи, че този народ и в мир ще прояви същото упорство и творчество за достигане своите идеали, чрез културата и напредъка.

СЪДЪРЖАНИЕ

Преди да се чете книгата, да се прегледат фотографиите.

На загиналите защитници на Дойранската позиция . . . . . Стр.
Предговор 1
Въведение 3

ГЛАВА I.

Операциите в Македония през 1915 година.

1. Почване войната 7
2. Пробиване сръбския фронт в Македония 11
3. Съглашението изпраща войски в Солун 12
4. Настъплението им до Криволак и река Черна 13
5. Обграждането на французите 15
6. Отстъпление и преследване на французите 17
7. Нашите войски стигат гръцката граница 21
8. Гръцките мизерии 22
9. Солун укрепен лагер 23
10. Избиране позиции по границата 25
11. Първоначалното заемане на позицията 29
12. Пристигане на германците 34
13. Германците си отиват 36

ГЛАВА II.

Операците на южния фтонт от март до декември 1916 година

1. Излизане на съглашенците от укрепения лагер 42
2. Българските войски заемат Рупелското дефиле 44
3. За вкарване Ромъния във войната 44
4. Боевете през месец август 1916 година 45
5. Фортофикационно състояние на позицията 46
6. Позиция на артилерията 48
7. Задача на батареите и организация на огъня 49
8. Боевете от 9 до 18. август 50
9. Резултати от боевете 68
10. Разпореждане след боевете 76
11. Настъплението на 1 и 2. армии в Леринско и за заемане Серес, Драма и Кавала 78

ГЛАВА III.

Действията на Дойранския фронт през зимата, пролетта и летото 1917 година.

1. Всестранна подговка на позицията 80
2. Карти и планове 80
3. Наблюдение 81
4. Усилване строежа 82
5. Отровни газове 84
6. Бомбиери 85
7. Подслушване, аероплани 85
8. Съображение за отбраната 88
9. Артилерийска подготовка на отбраната 89

Стр.
10. Патраулни нападения 93
11. Начертание на позицията в план 95
12. Оценка на позицията 96
13. Сили, средства и разпределението им 97
14. Действия преди голем те боеве — сведения за противника . . 98
15 Противникова и наша дейност преди атаките 99
16. Офанзивата на съглашенците през април и май 1917г. 102
17. Боят на 24—25 април 1917 г. 102
18. Боят в участъка на 2. пех бригада 104
19. Боят в участъка на 1 пех бригада на погр. камък 51 107
20. След боевете на 24—25 април 108
21. Боят на 8—9 май 109
22. Заключение 113
23. Поуки 115
24. Значение на разните участъци при отбраната 131
25. Начин за действие 141
26. Евакуиране на болните и ранените 146
27. Прехрана на войските 147
28. Попълване с бойни припаси 148
29. Действия през летото и есента 1917 г. 148

ГЛАВА IV.

Действия през пролетта и летото на 1918 година.

1. Боят на 22 април на предната Дойранска позиция 151
2. Други действия 154
3. Всестранна подготовка на позицията 155
4. „Балкан цуг на юг" 155
5. Намаляване на добитъка 156
6. За подръжките 158
7. Ординарци за свръзка 159
8. Наблюдателна служба 159
9. Подслушване разговорите 161
10. Противникът се готви да предприеме офанзива 161
11. След изгубване на в. Яребична 162
12. Подробности при разместване на пехотните полкове 165
13. Задачата на 9 пех. Плевенска дивизия 174
14. Духът на войските 190

ГЛАВА V

Описание на боевете от 16 до 20 септември 1918 година.

1. План на противника 193
2. Почване боевете — 15 и 16 септември 195
3. 17 септември 199
4. Боят на 18 септември 201
5. Боят на 19 септември 219
6. Командуване 229
7. Движение на подръжките 231
8. На какво се дължи победата 237

ГЛАВА VI.

Отстъпление 250
Заключение 258

ПРИЛОЖЕНИЯ

ЗА

пояснение на изложението в

„ДОЙРАНСКАТА ЕПОПЕЯ“

1915 — 1918.

Изработен от войниците позиционен пжт от с. Фурка за с. Ходжа-обаси и кжм позицията.

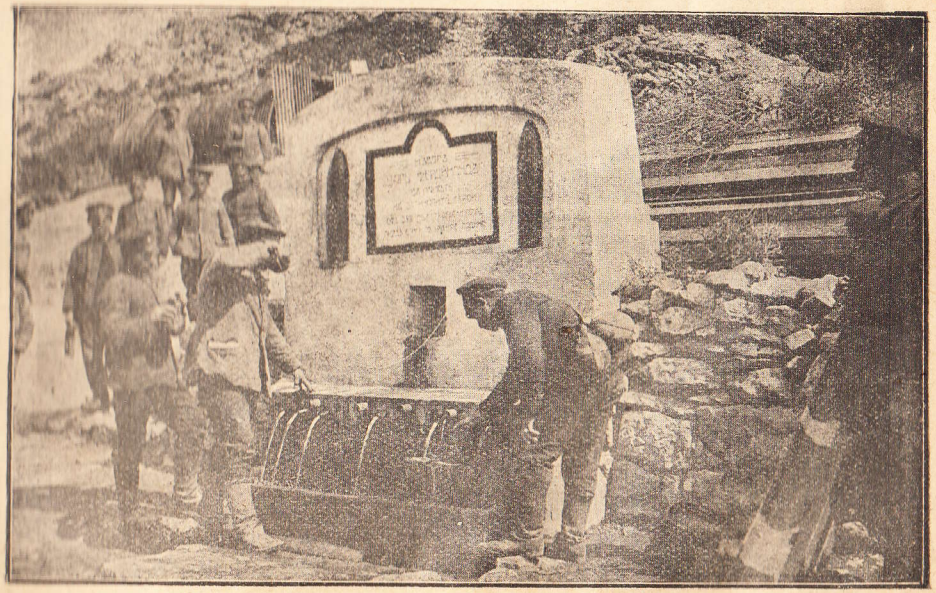

Чешмата „Цар Фердинанд“ зад окопите на в. Кале-Тепе.

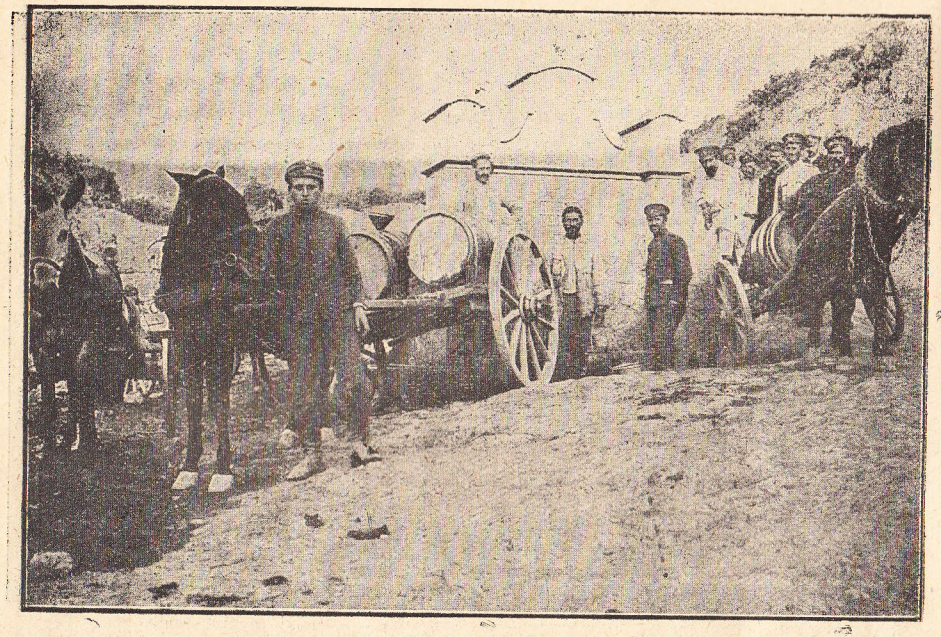

Чешмата на 2 а Полска болница от 9-та Дивизия при с. Дедели.

Телефонна жица, поставена на тънки пръти близо до позицията

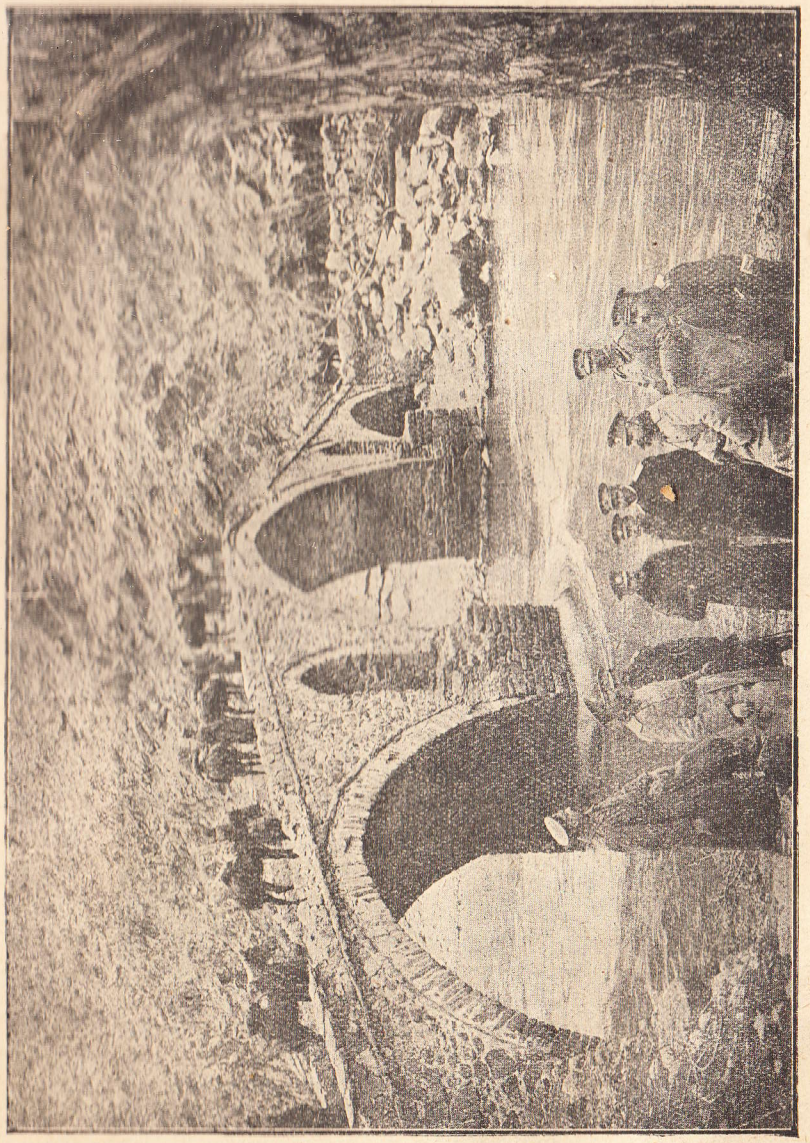

Сбредоточаването на 9-а Дивизия от Прилепско и Кафадарци през Марианската планина за Дойранския фронт. Генерал-Майор Нерезов, началник на дивизията с щаба си.

Когато войниците се хранят в окопа и тогава има часовой-наблюдател да следи за противника.

Изваждане с кофи сжбраната вода в ония окопи, които не сж още снабдени с водосточни канали.

Изкопаване галерия по минен начин, чрез пробиване тунел.

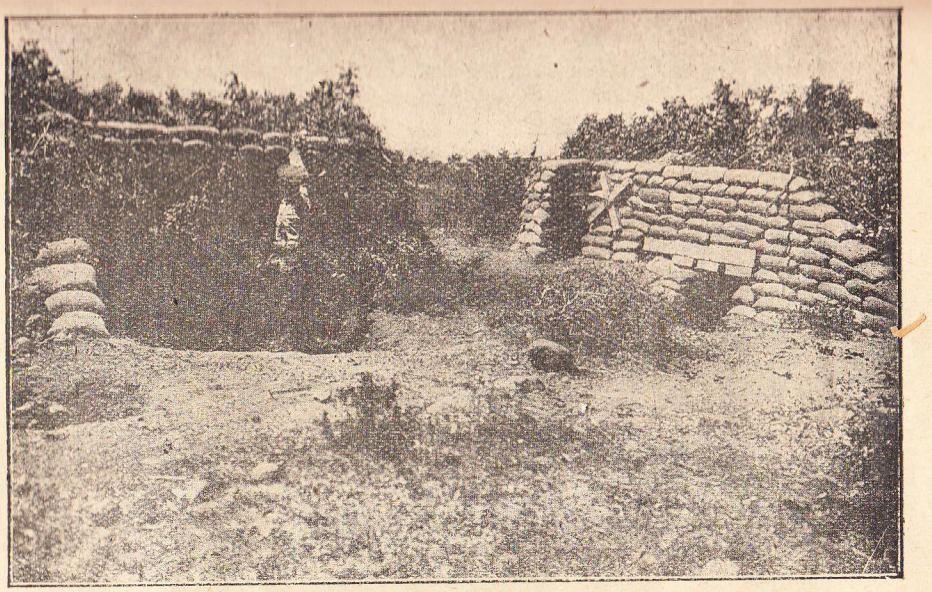

Приготвена площадка за полско оръдие с човалчета пълни с пръст.

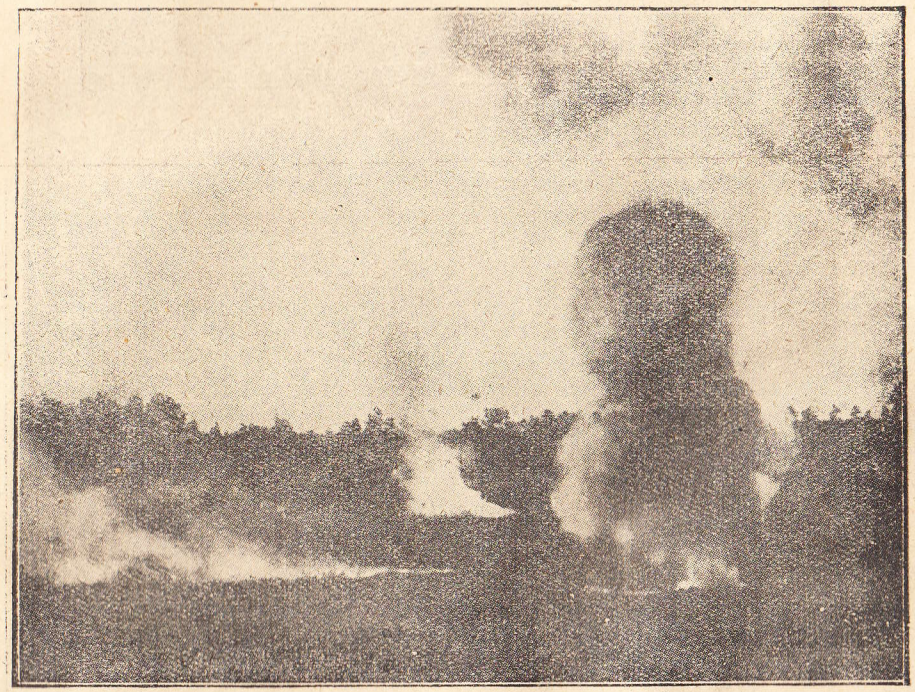

Експлозия от тежки снаряди по камениста почва.

Ход за сжобщение с една малка телефона централа.

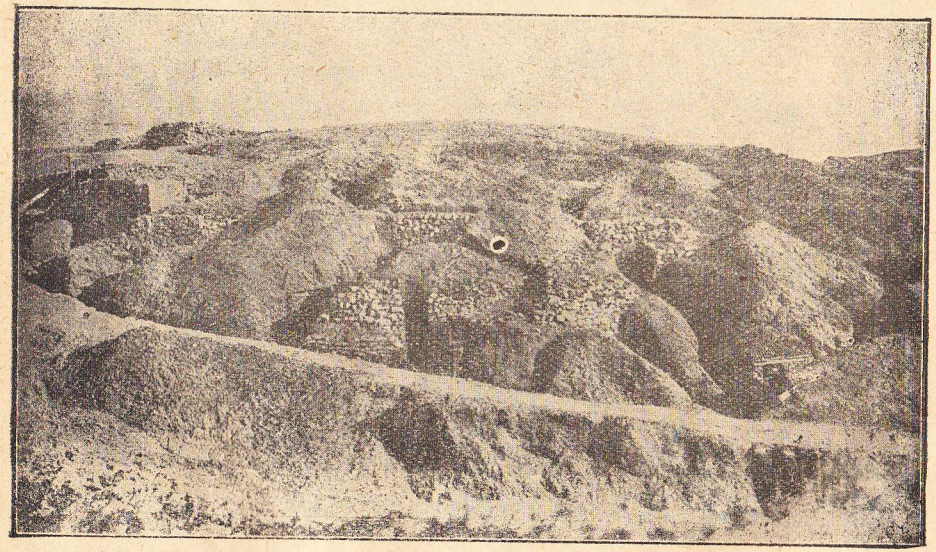

Завършени галерии за подржжките.

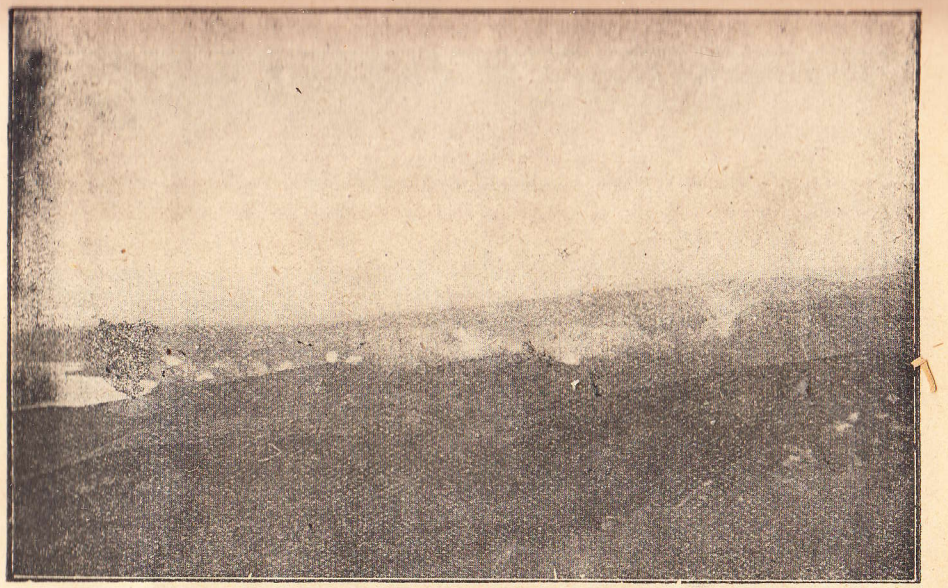

Предната Дойранска позиция, под неприятелски артилерийски барабанен огжн.

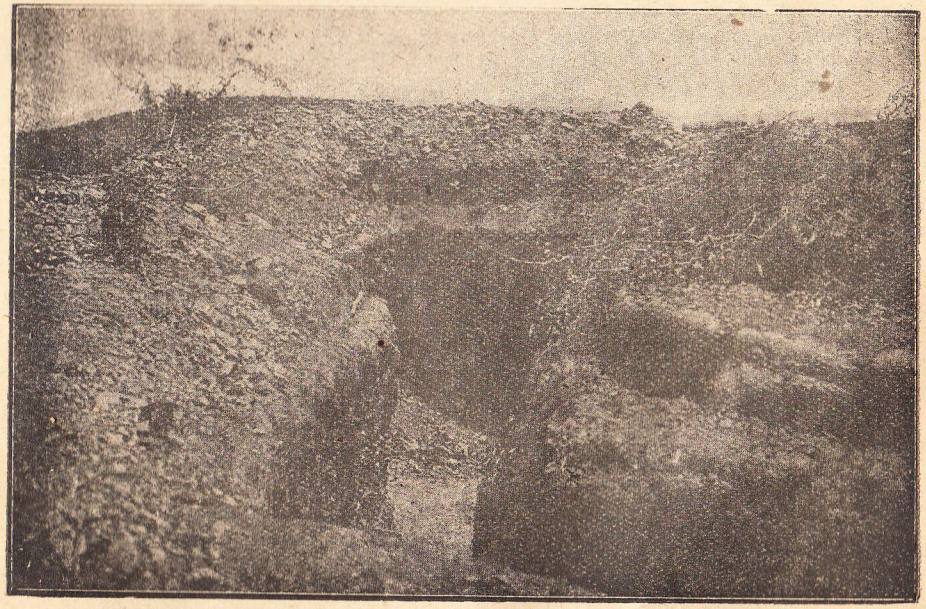

Един от ходовете за сжобщение, водящ кжм предната Дойранска позиция. В жгжла се вижда затрупване от неприятелската стрелба.

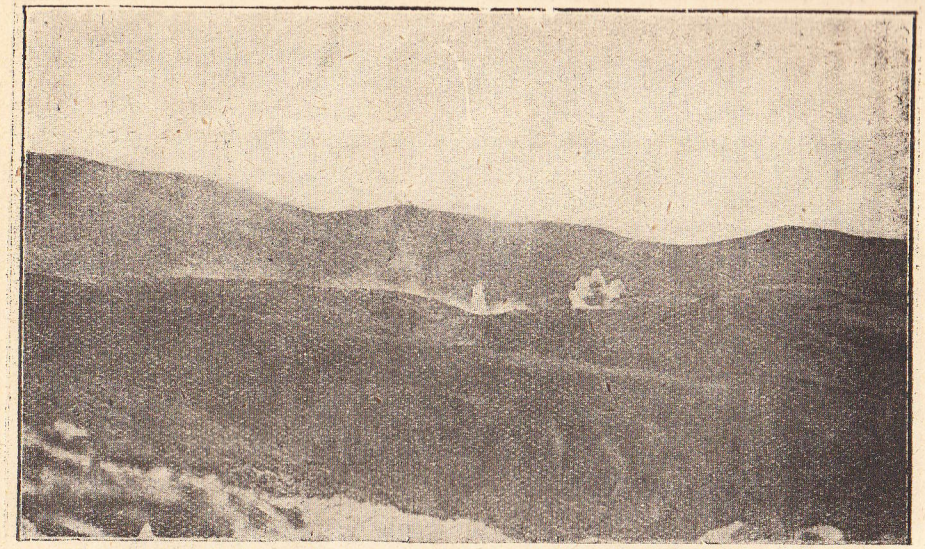

Неприятелска стрелба по наша полска батарея, която дава прегражден огжн.

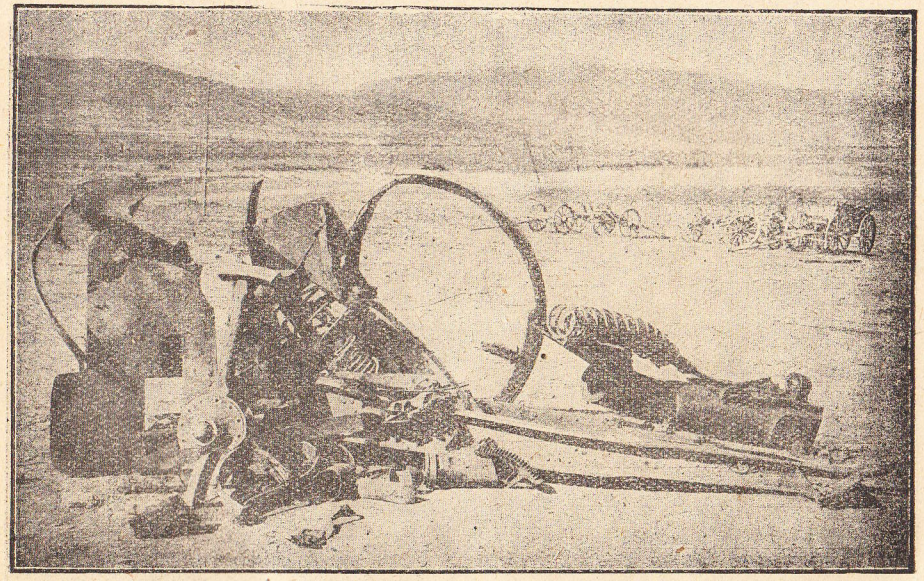

Едно наше сжвжршенно разрушено оржжие от неприятелския артилерийски огжн.

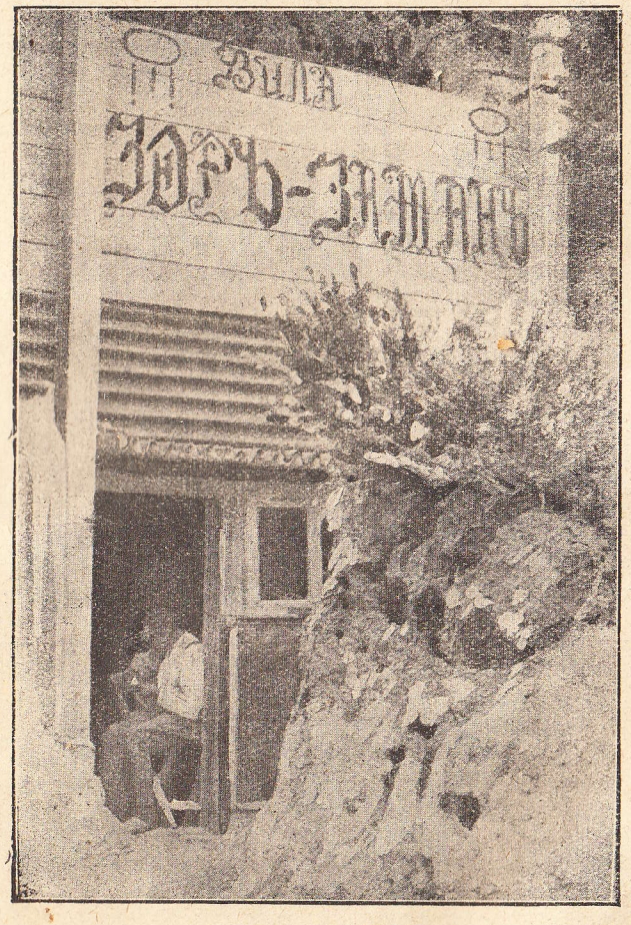

Собственикжт на вилата „Зор-Заман“.

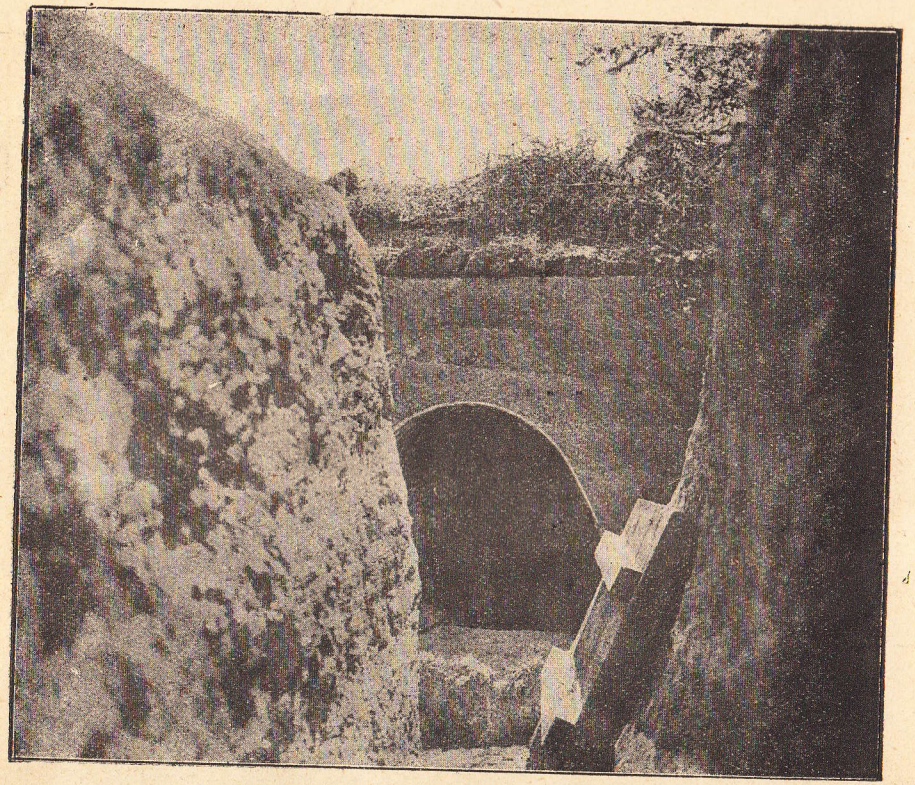

Бетониран вход за галерия, с врата от дебели джски против парчетата на гранатите и летящите след експлозията камжни.

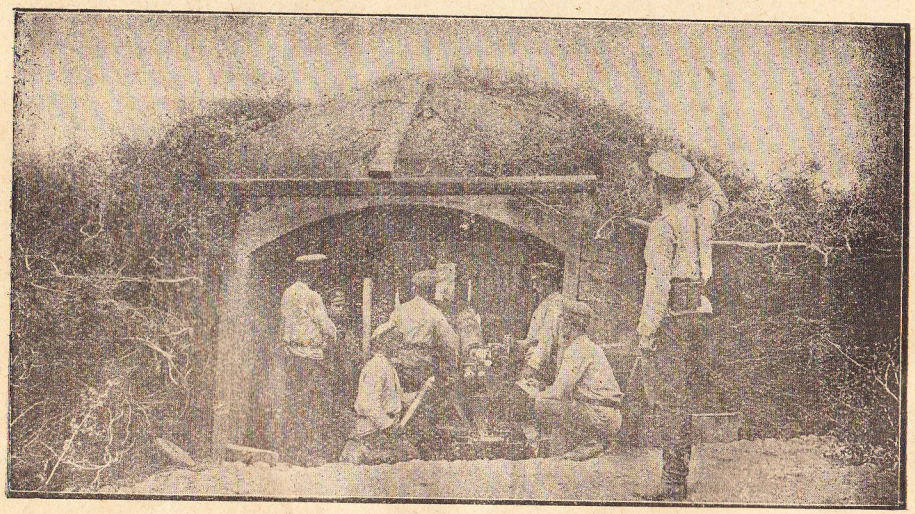

Полско 7·5 с. м. с. с. орждие под бетонирана купола.

Пренасяне на ранен войник.

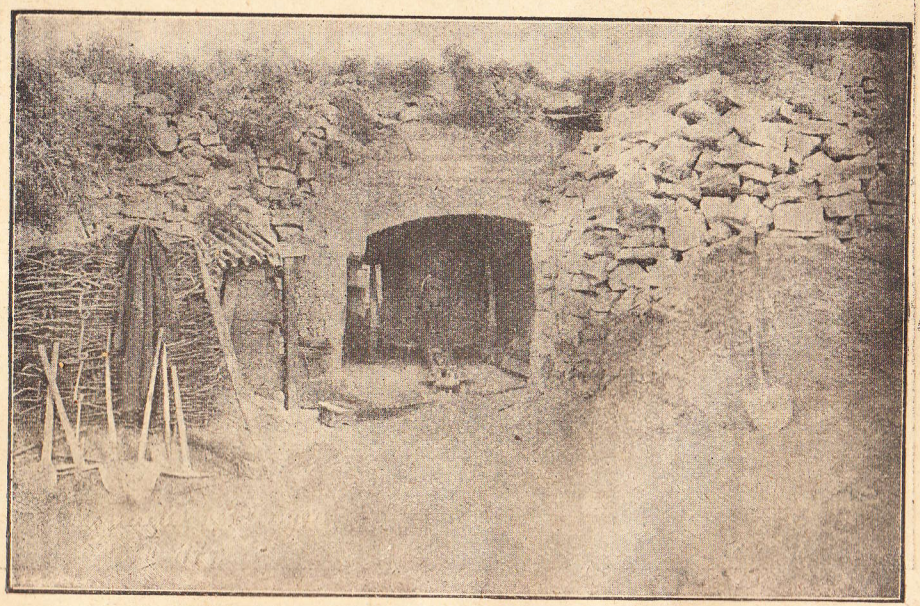

Полско 7·5 см. с. с. орждие под бетонена купола.

Приготовляване бетон за бетониране постройките, изложени на тежките неприятелски гранати

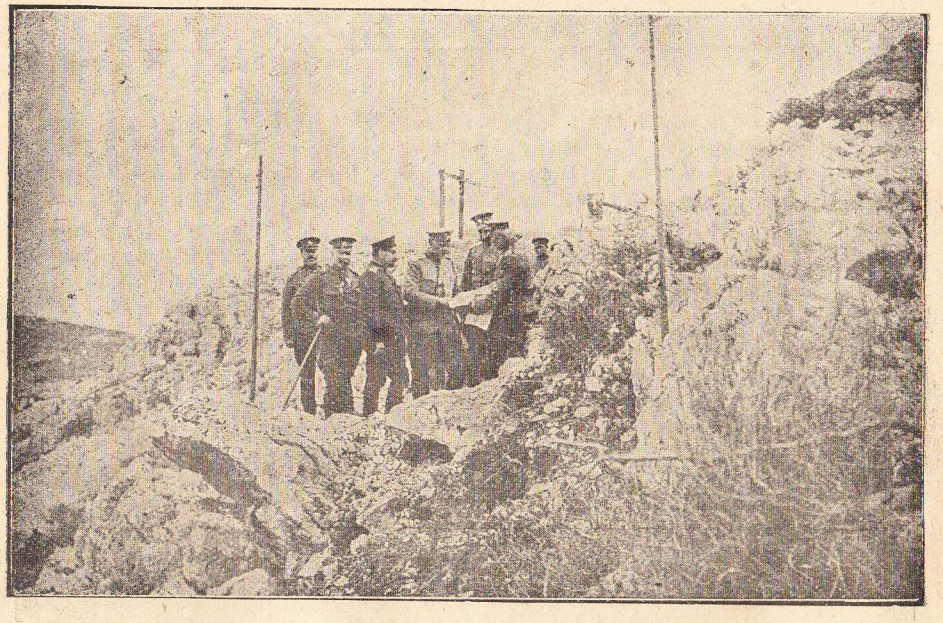

Неуморимият началник на 9-та Дивизия — Генерал Владимир Вазов, пред наблюдателния пункт на ²/₉ бригада приема доклад от Полковник Писаров.

Офицери се упражняват да четат картата с поставени противогазови маски.

Бетониран наблюдателен пункт на щаба на 9 та Дивизия на в. Фурка.

Ход за съобщение, достатъчно дълбок за да прикрива главите на войниците, когато минават по него.

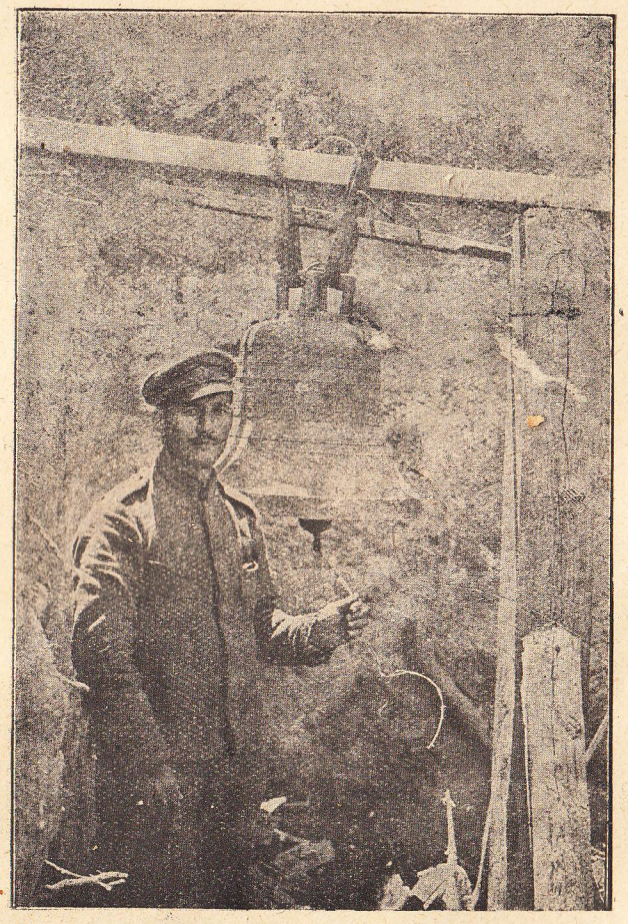

Камбана, донесена от гр. Дойран и поставена в окопите. Чрез нея в част от окопите требаше да се обяви газовата тревога в случай на газово нападение.

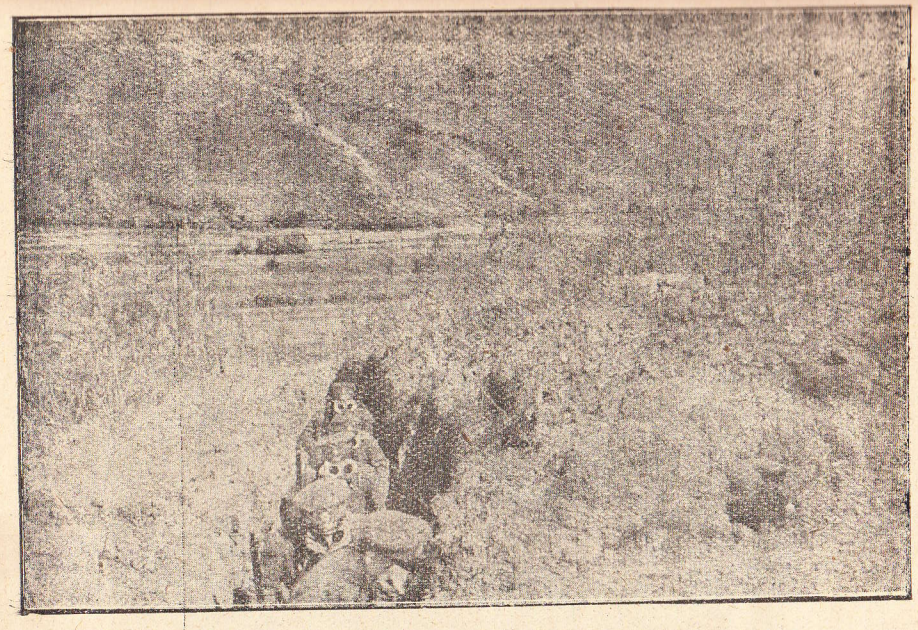

Упражнения за действие с поставени противогазови маски.

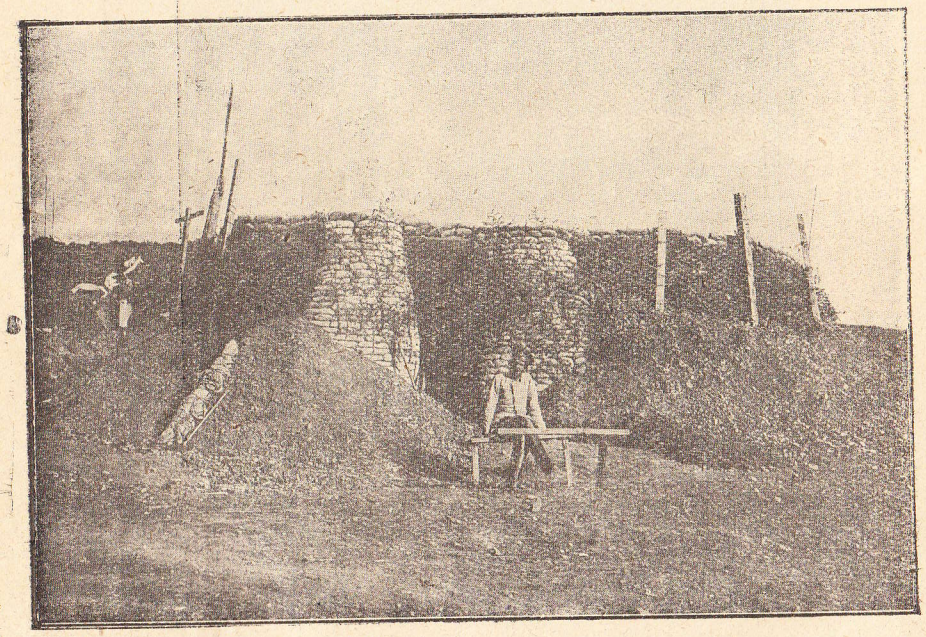

Против аеропланните бомби се строяха скривалища.

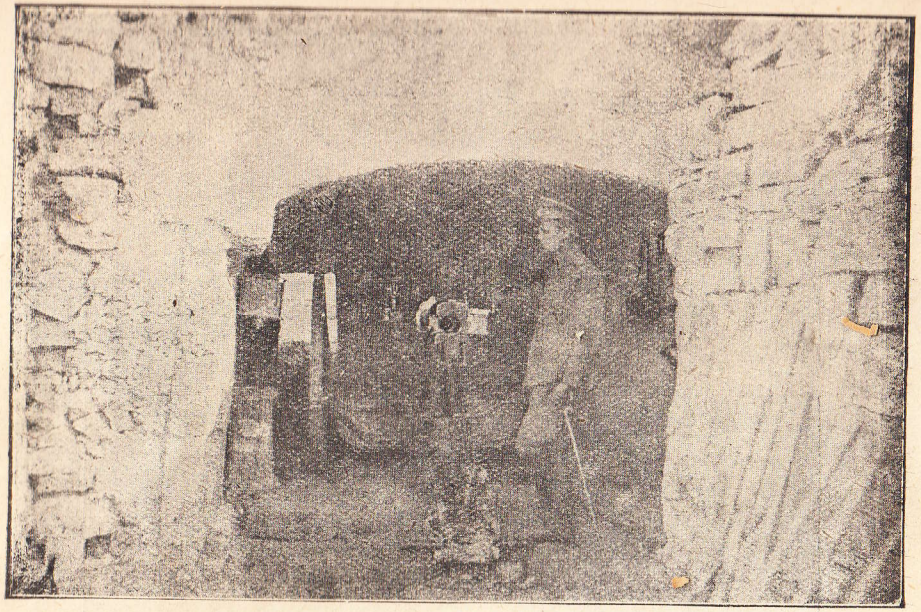

в. Кала-Тепе. Лева артилерийска група. Орждие под бетонена купола.

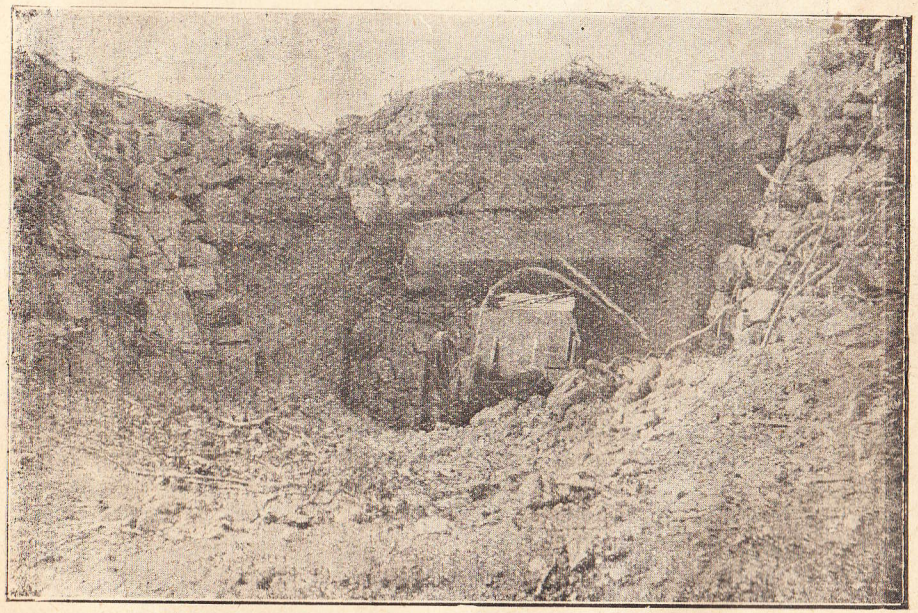

Сжщата купола разрушена с тежки 21 с. м. снаряди.

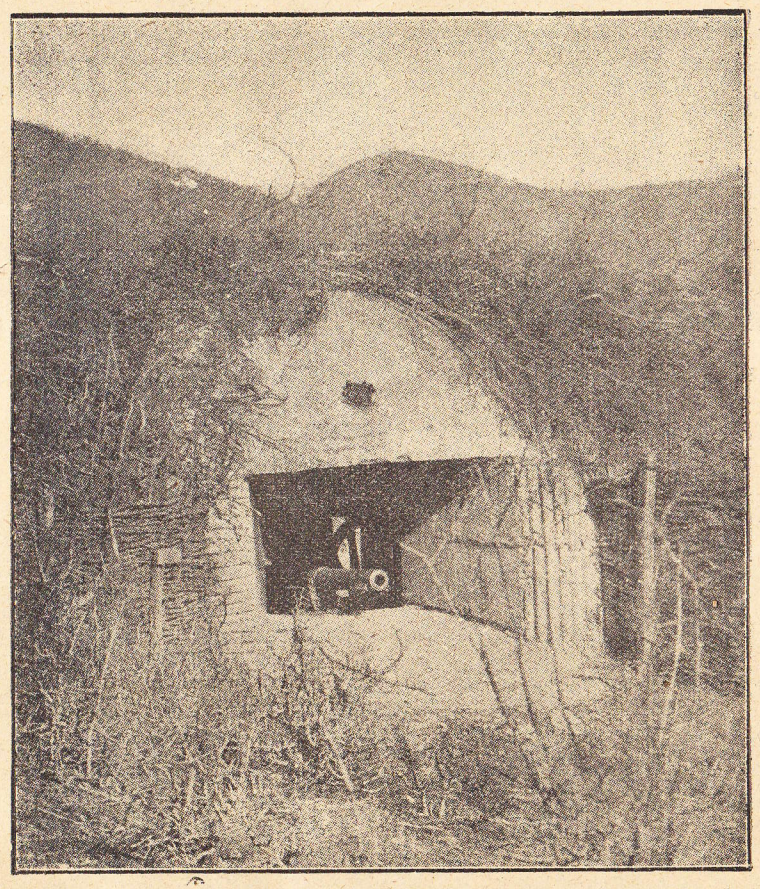

в. Джб — Планинско 7·5 с. м. с. с. орждие под купола назначено да дава прегражден огжн.

Разрушена от неприятелски огжн купола

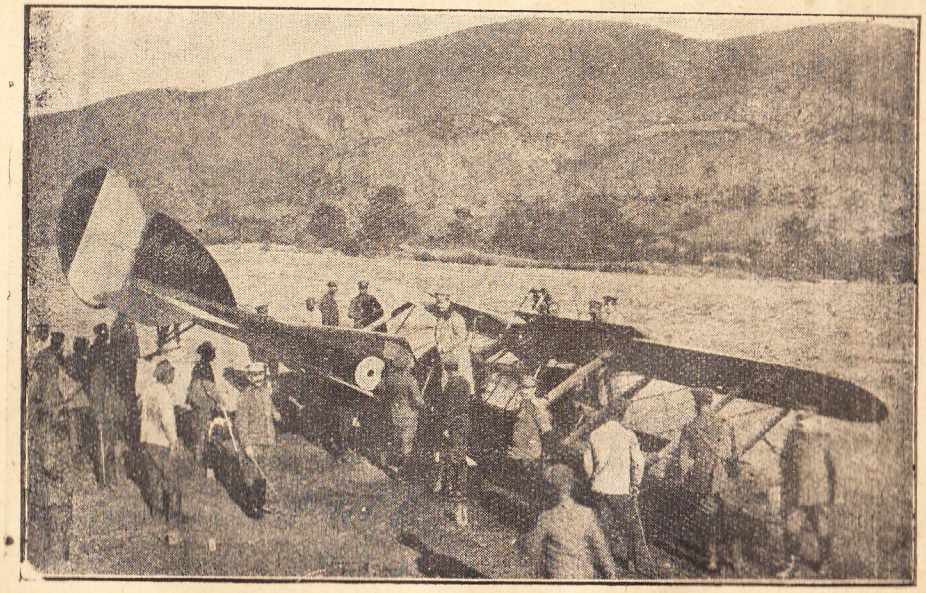

Свален вжв вжздушен бой неприятелски аероплан.

Упражнение пред патраулното нападение с цел да се заловят пленници.

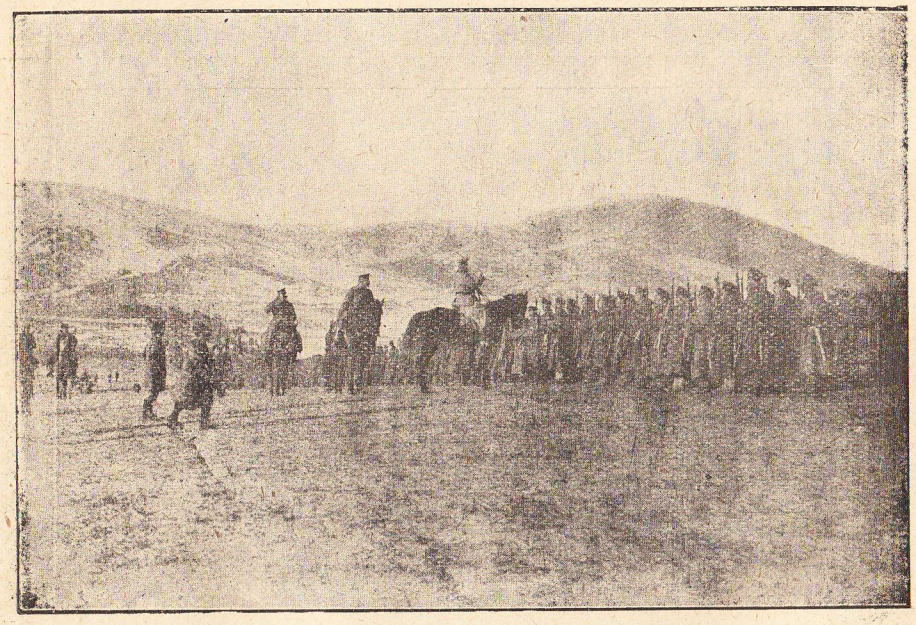

Занятия с подржжките зад позицията.

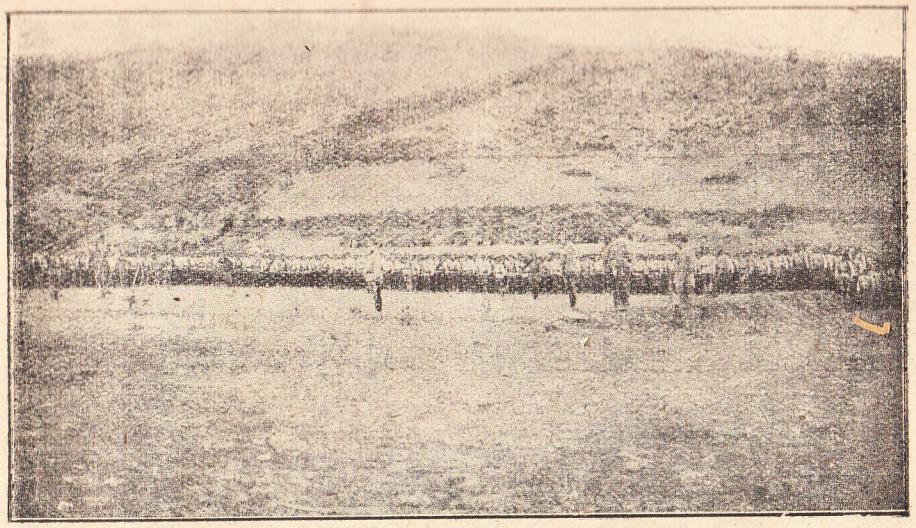

Пристигане на 53 полк на Дойранския фронт.

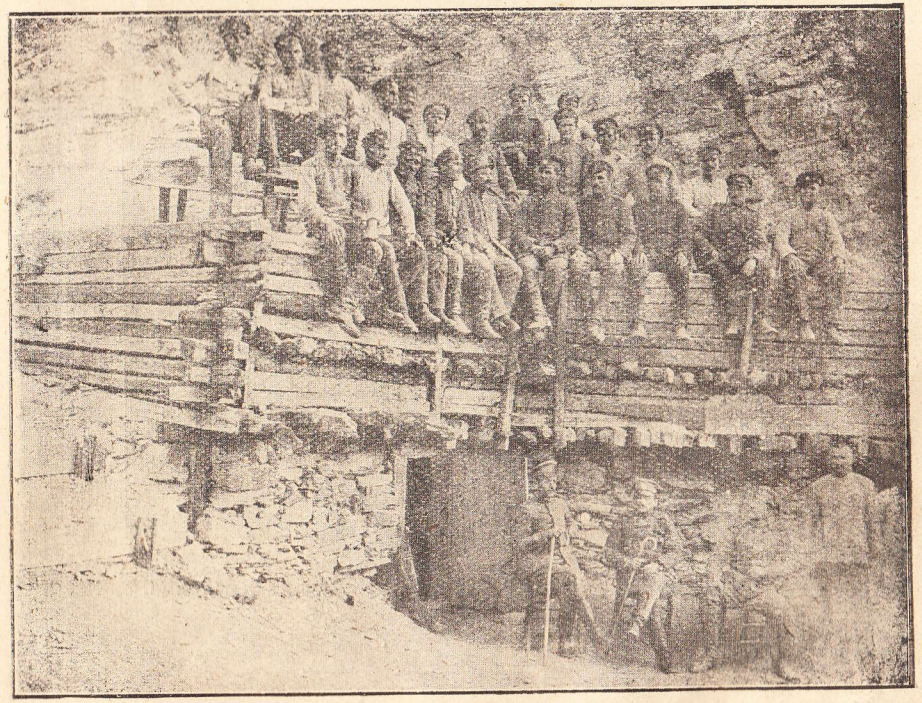

Галерия, поставена в здрава зема по минен начин.

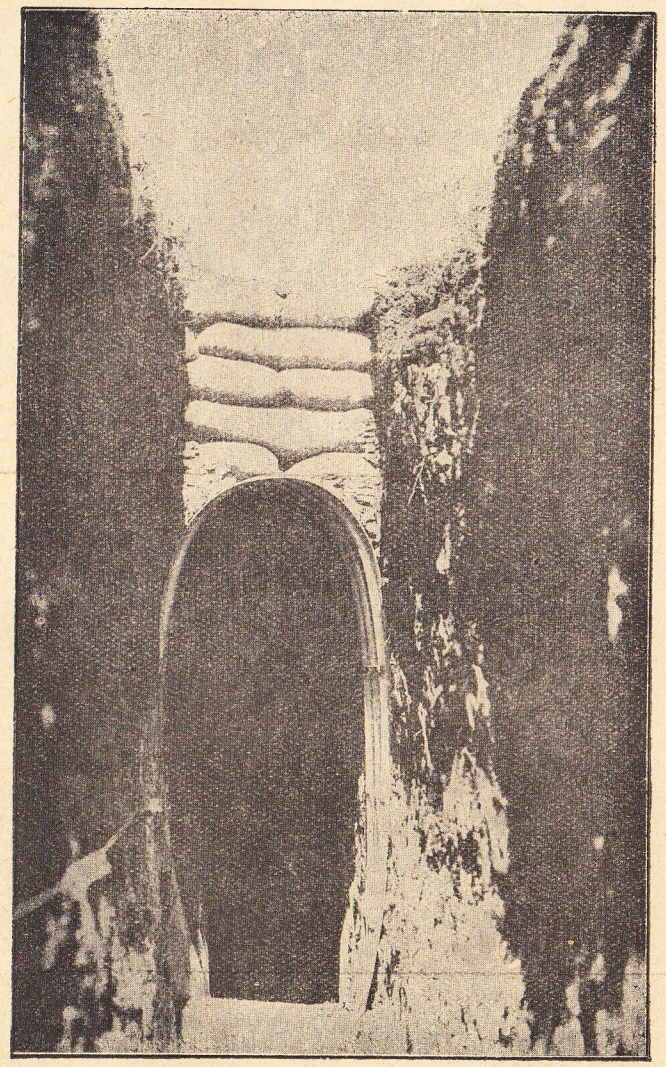

Недостатъчно здрава галерия със сводова ламарина.

Обстрелване на пътищата и батареите зад Главната Позиция.

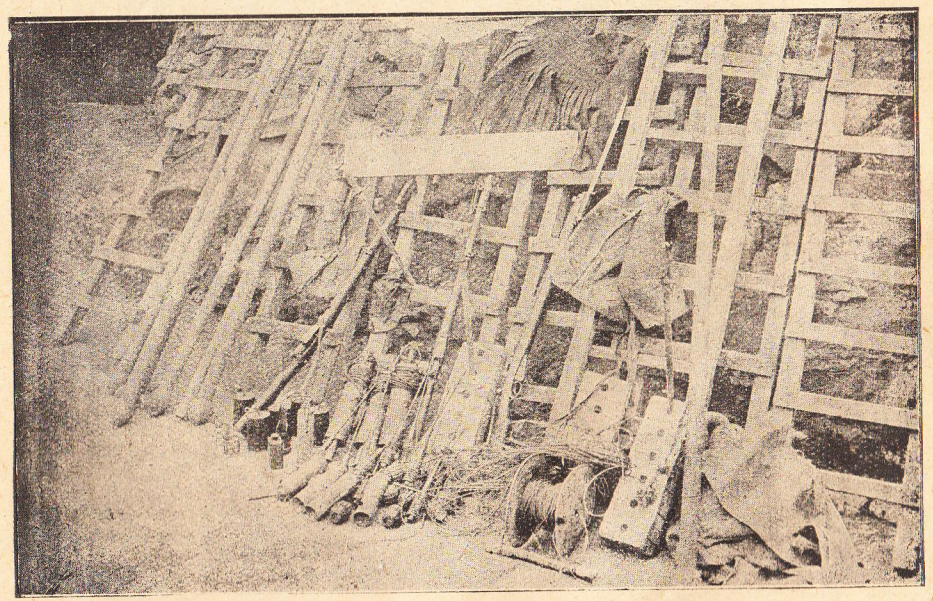

Трофей. Стълби, пироксилинови пръти, бомби и пр. които англичаните употребяваха за преодоляване на препятствията.

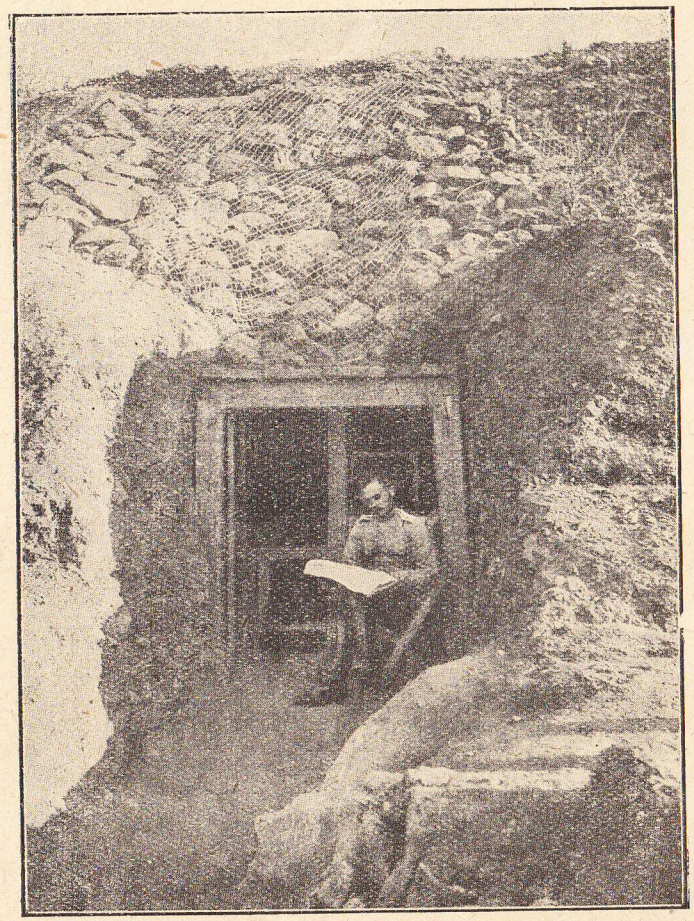

Галерия направена по насипан начин.

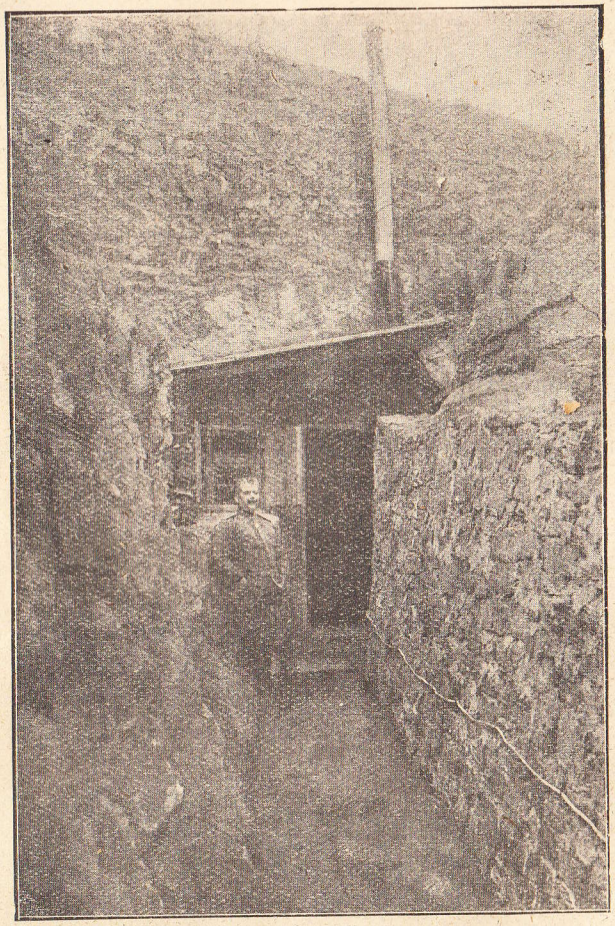

Галерия изработена по минен начин в здрава скала. Телефонните проводници, прокарани по стената низко долу за запазване от разрушение. Служи за канцелария и жилище на к-ра на 58 полк — полковник Личев.

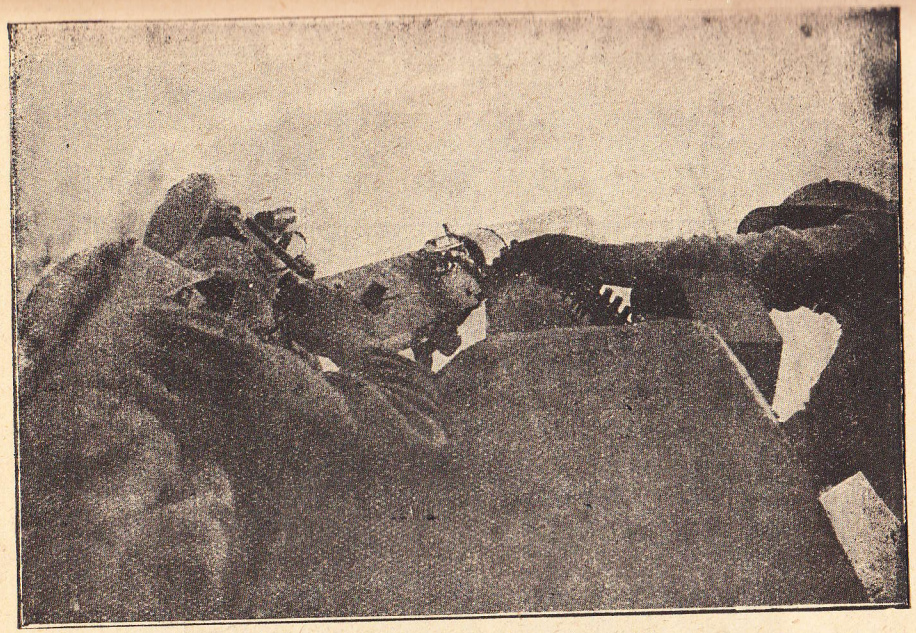

Картечница на бетонирано гнездо. Отбиване на английска атака.

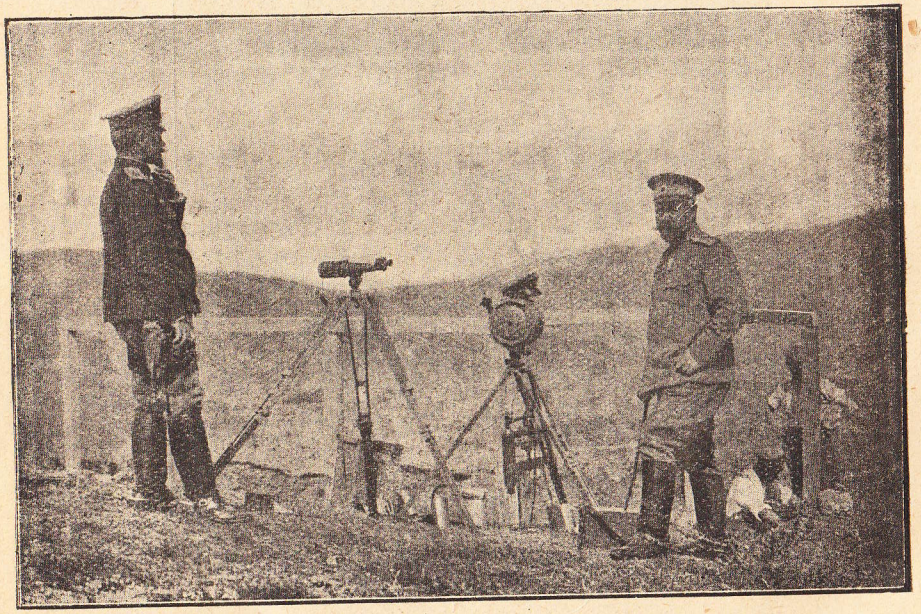

Хелиографната станция на в. Фурка за приемане хелиограми от в. Кара-Тепе, в. Джб и в. Кара-баир

Телефонна централа на в. Джб, хелиографна станция.

Наше полско 7·5 с. м. с. с. оръдие, разрушено от неприятелски артилерийски огън.

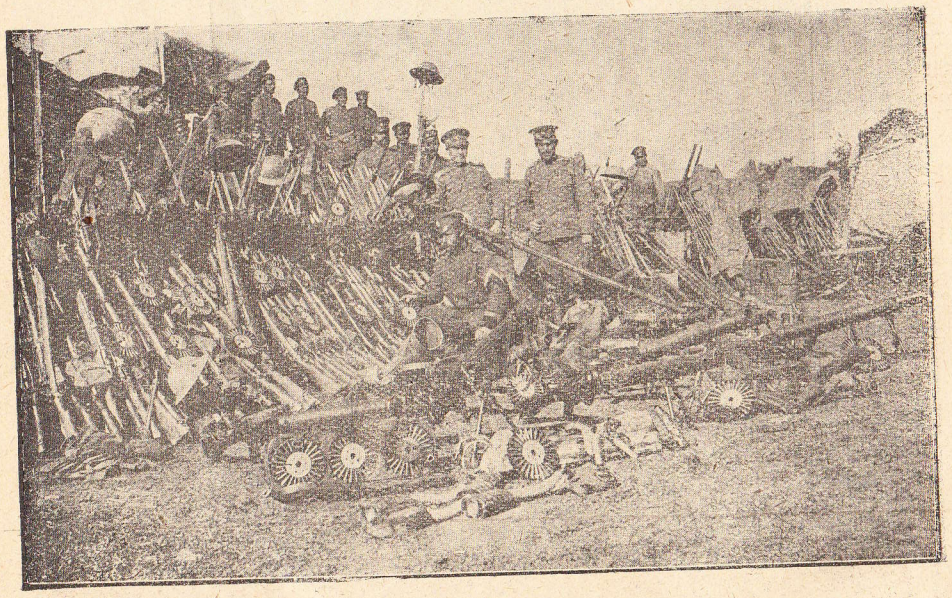

Трофеи взети от англичаните. — Автоматически пушки с патронни кръгове, картечници, пушки, каски, противогазови маски и пр.

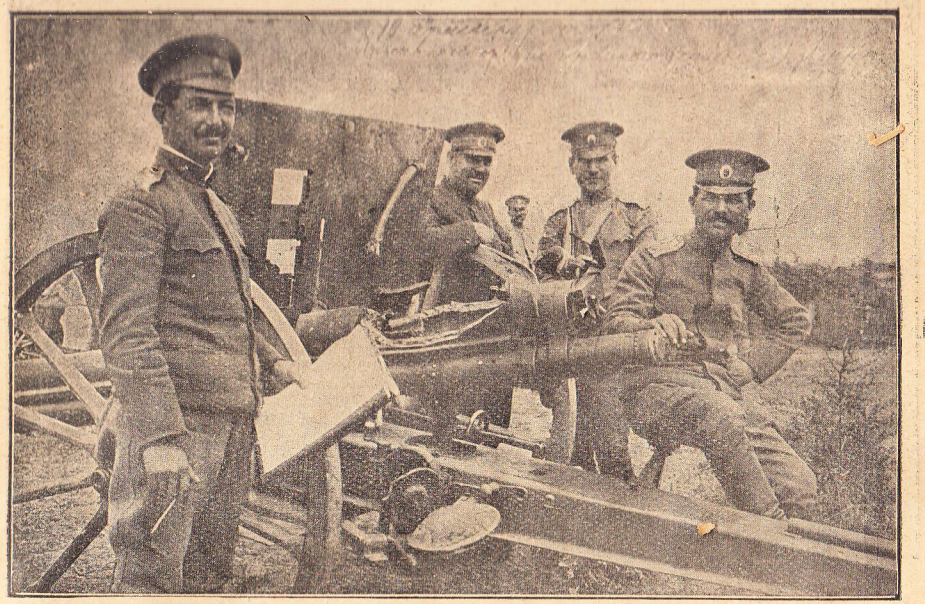

Пръснало се наше оръдие от собствена стрелба.

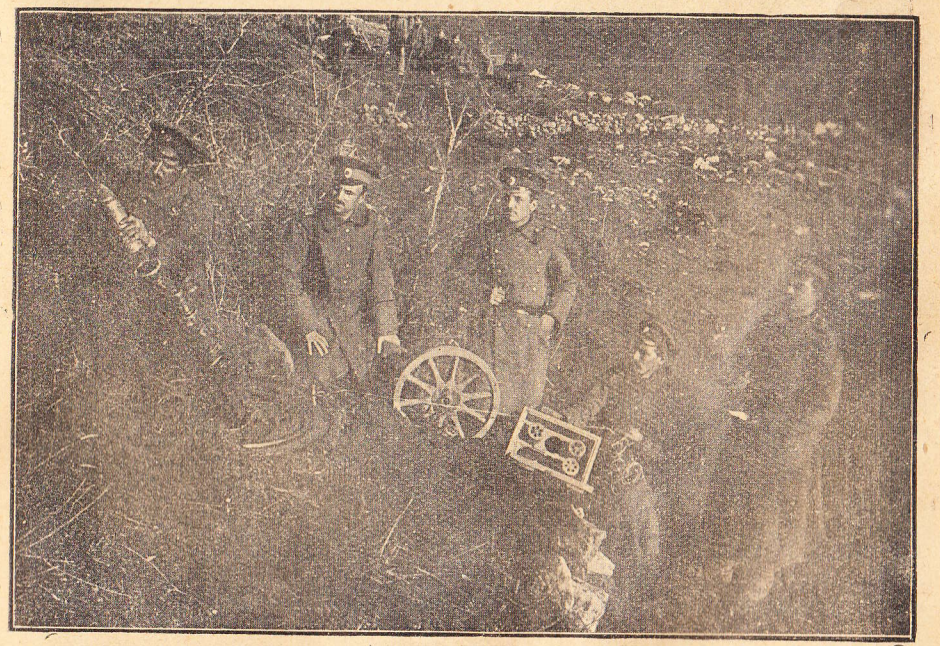

Лека минохвъргачка на открита позиция в момент на пълнене с мина

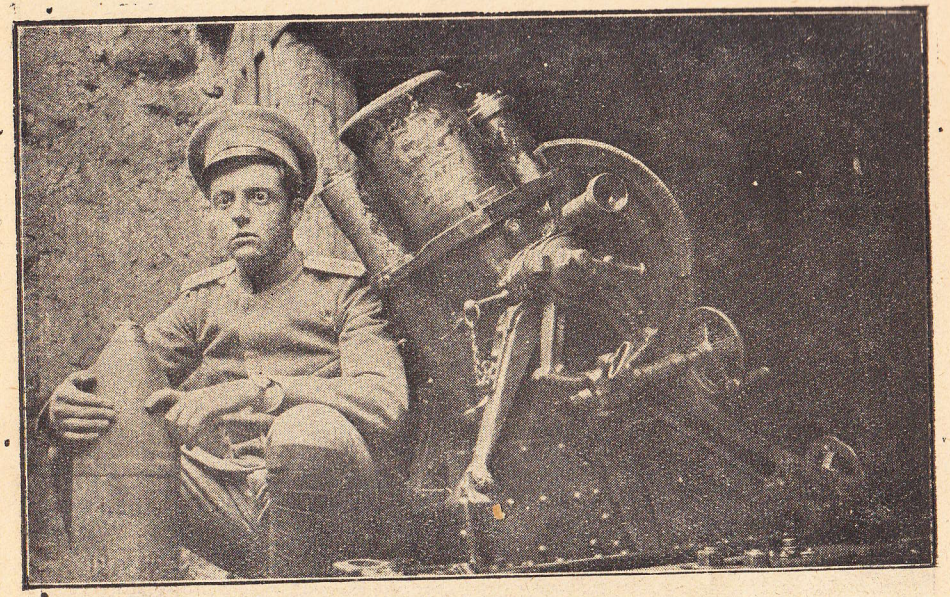

Средна минохвържгачка в гнездото си.

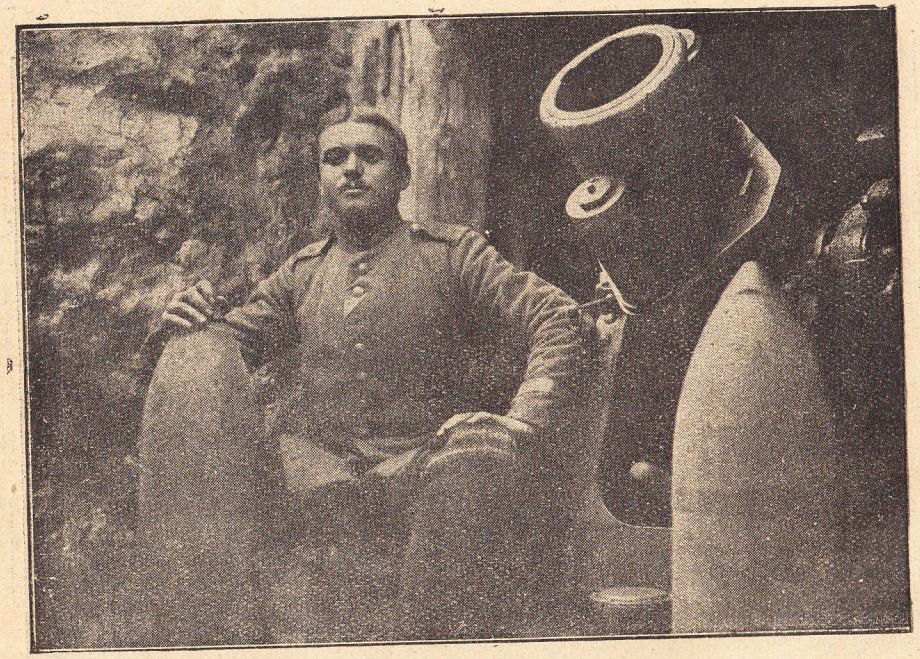

Средна минохвържгачка в гнездото си с две бойни мини.

Изпарване на облеклото през време на почивките за унищожаване на паразитите.

Престолонаследника Н. Ц. Височество княз Борис Тжрновски, Главнокомандующия Ген.-майор Жеков, командуващ армията Ген.-Лейтанат Гешов и Ген.-майор Вазов наблюдават обстрелването на позицията.

Генерал Вазов в постоянна обиколка, изучава предните окопи на англичаните пред участъка на 39 Солунски полк до р. Вардар.

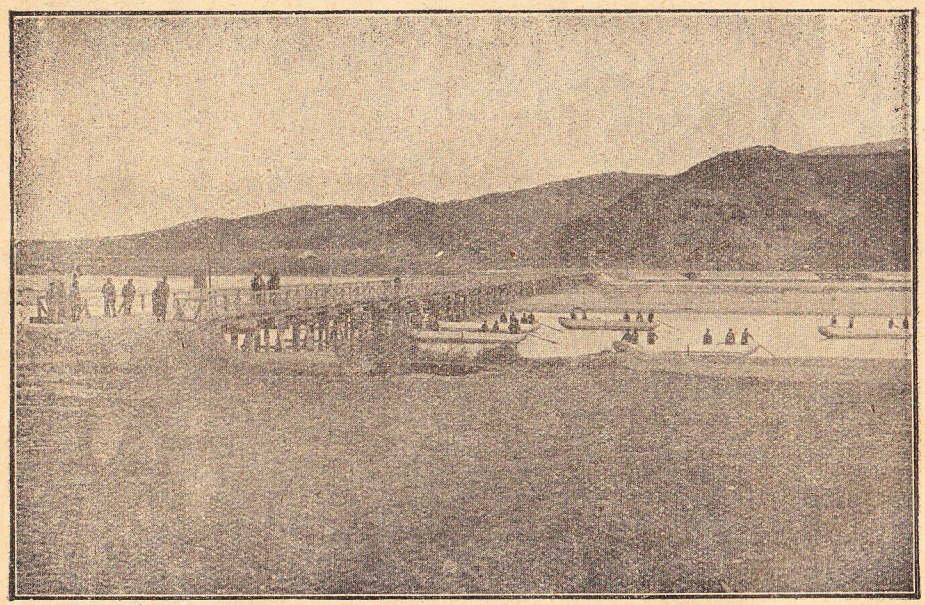

Мост на р. Вардар при с. Милетково — строене от нашите понтонери.

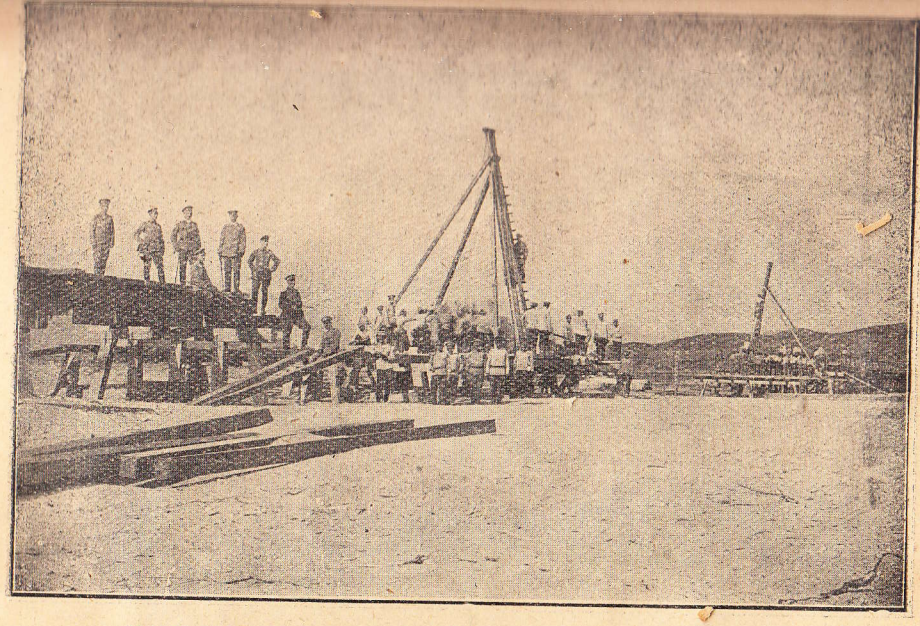

Постройка на моста над р. Вардар от 9-та мостова рота.

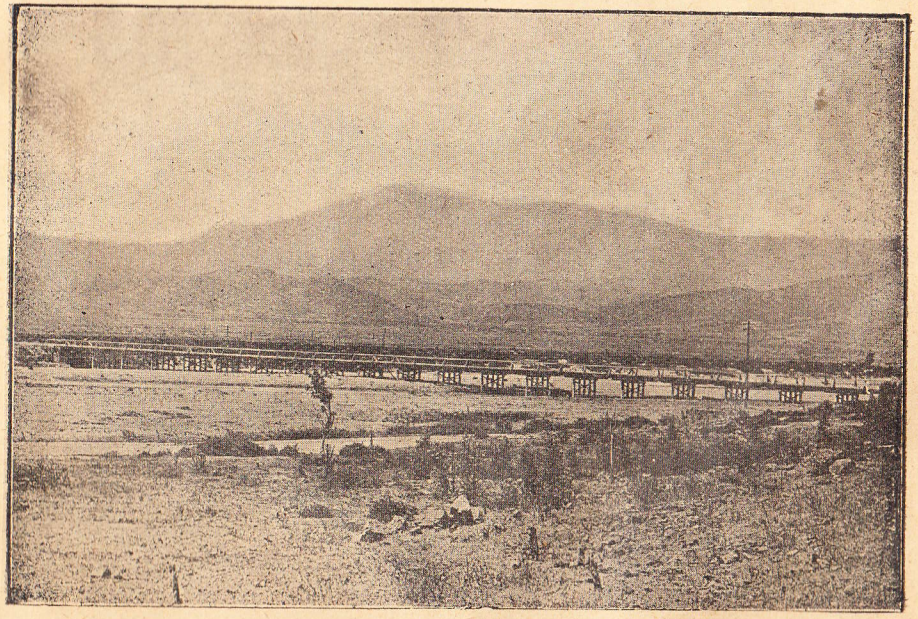

Мост Генерал-Гешов над р. Вардар.

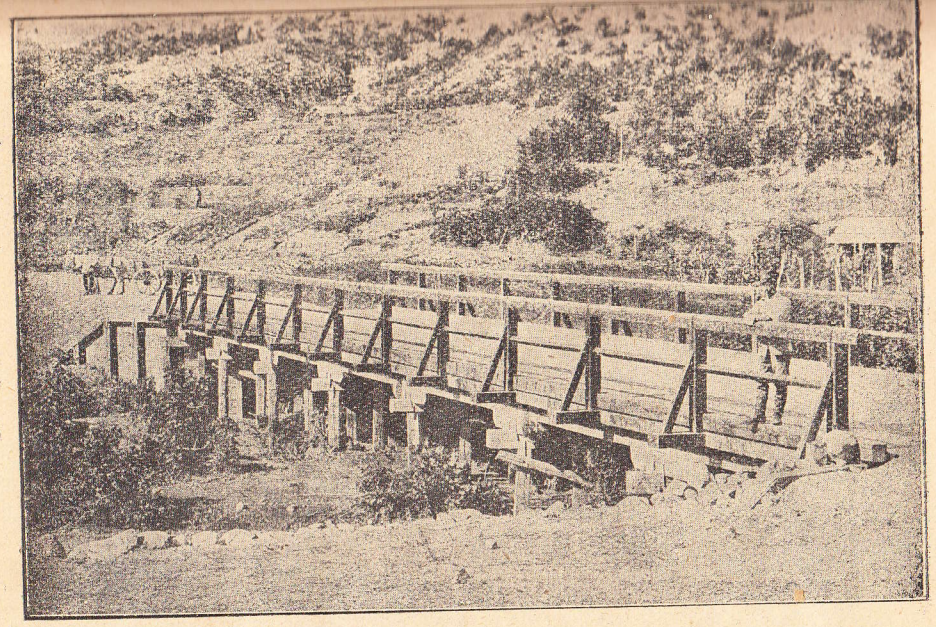

Мост над р. Чинарли-дере между с. с. Ходжа-Обаси и Чинарли.

Полковия лекар на 33 п. Свищовски полк Д-р Тананов прави утренен преглед на болните.

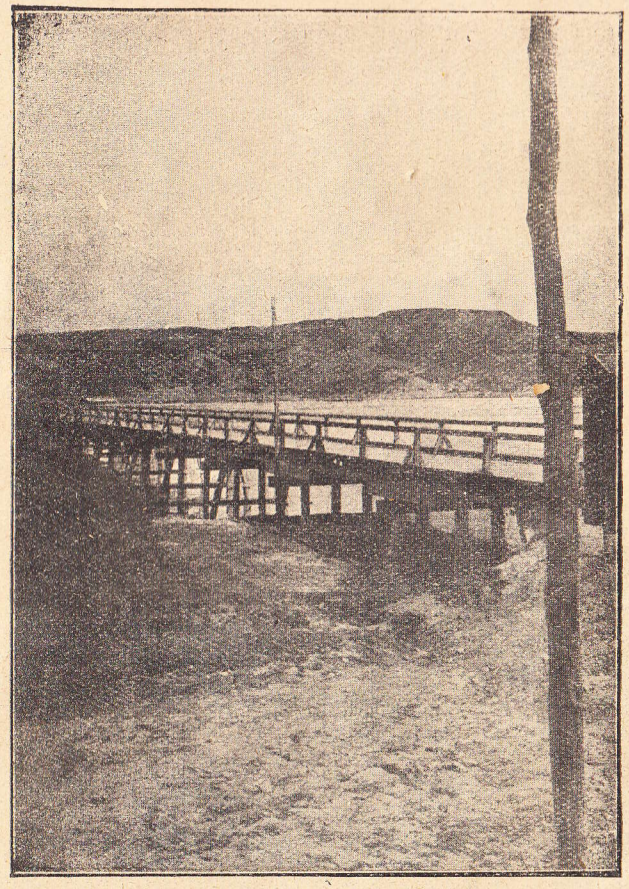

Мост на р. Вардар за свръзка между 9. п. Плевенска и 5. п. Дунавска дивизия.

Новопостроената при с. Дедели $^{2}/_{9}$ полска болница на Д-р Смелянов, дето се лекуваха вжтрешно болни и слаби войници.

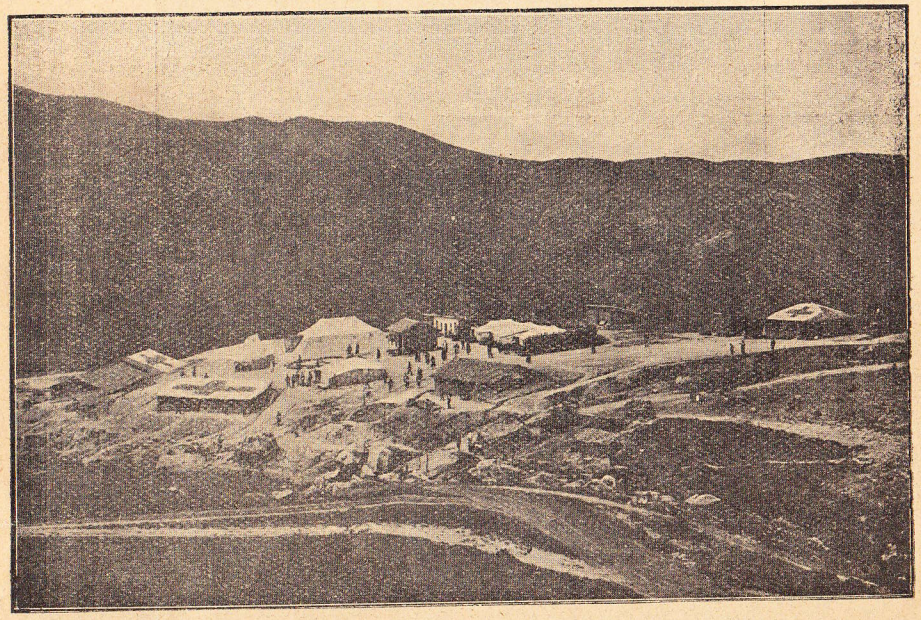

Снабдената с Рентгентов апарат и осветена с електричество $^{1}/_{9}$ хирургическа болница на Д-р Сжев при с. Фурка, през която сж минали 6,000 ранени и гдето сж правени най-тежки операции.

Правене инжекции с противотифозна и противохолерна вакцина.

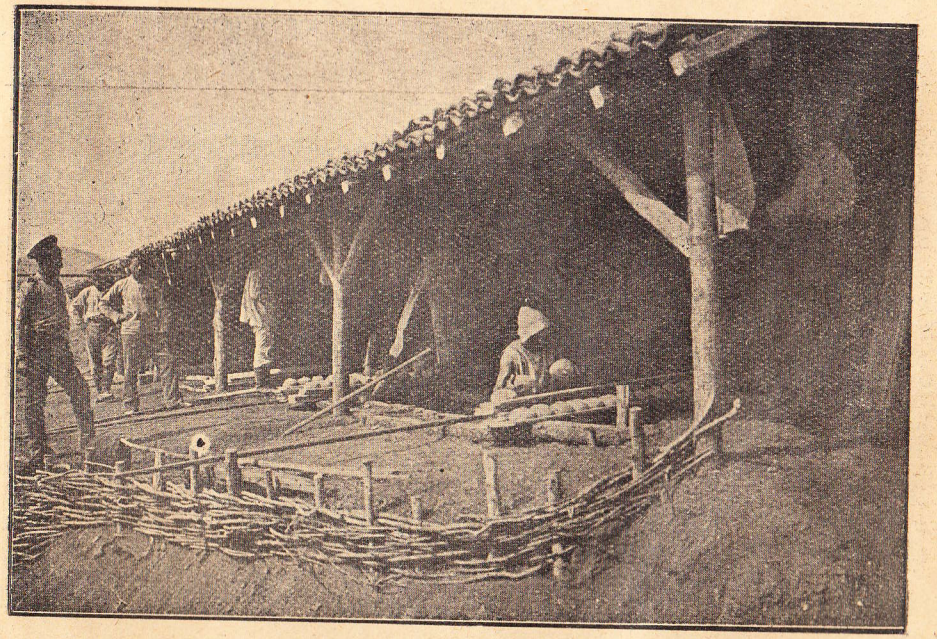

Печене хлеб в хлебарската рота при с. Дедели.

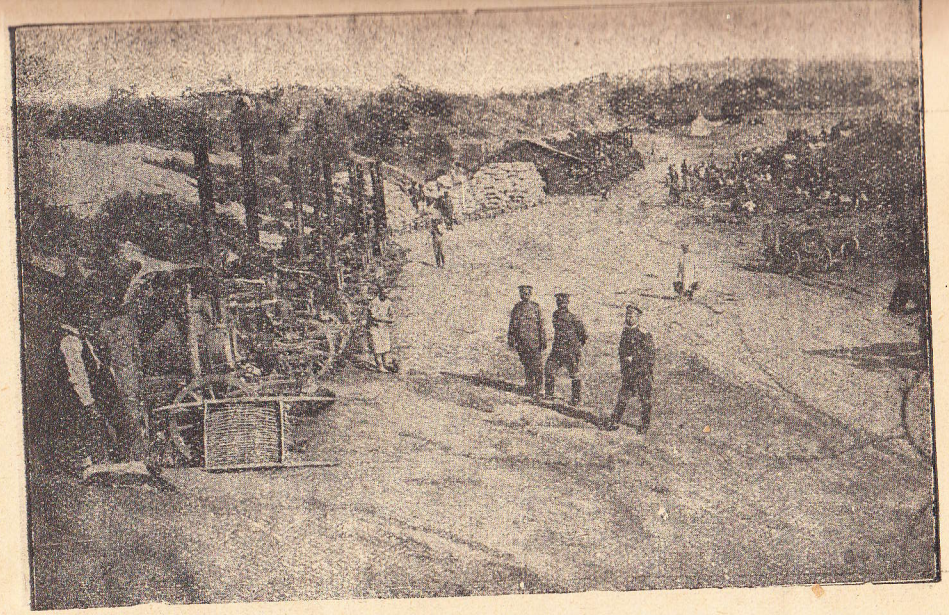

Походните кухни приготовляват храна за войниците.

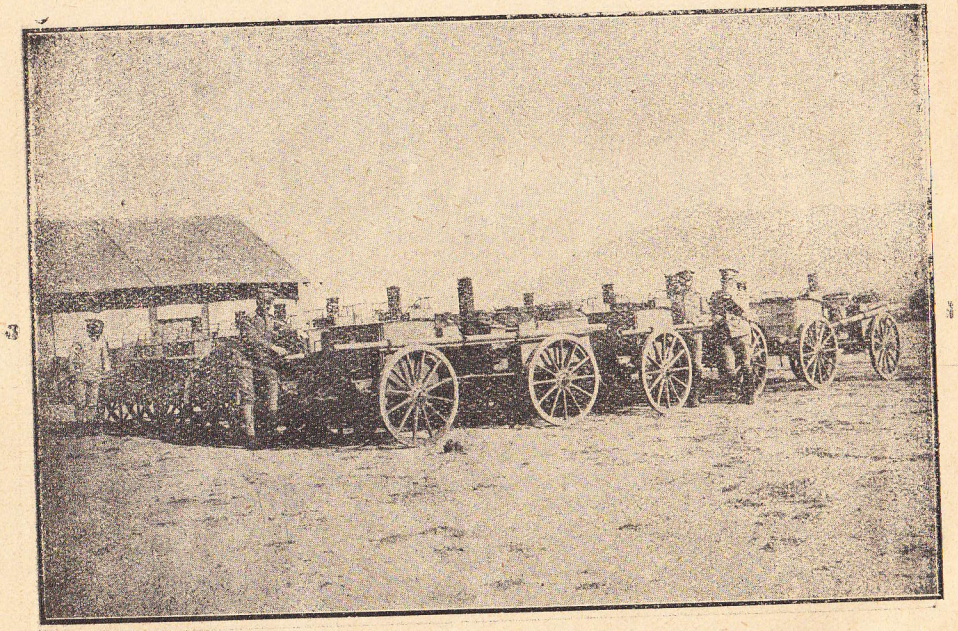

Складирани вече походни кухни, понеже сж сменени с приготвените кухни зад позициите в галерии.

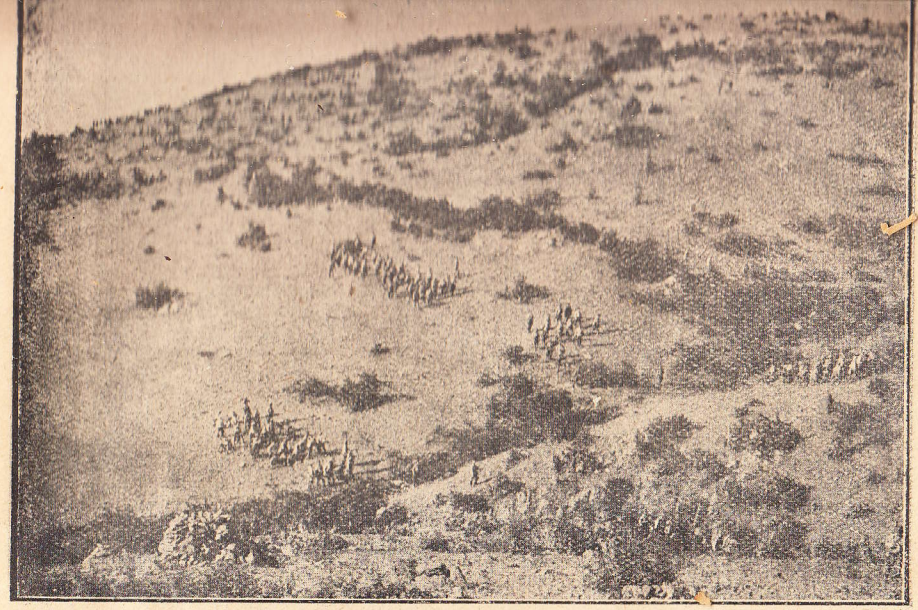

Занятие с подржжките зад позицията.

Занятия с подржжките. — Изваждане лека минохвржгачка на позиция.

Разкриване трупа на умрел добитжк за да се установи от какво е умрел.

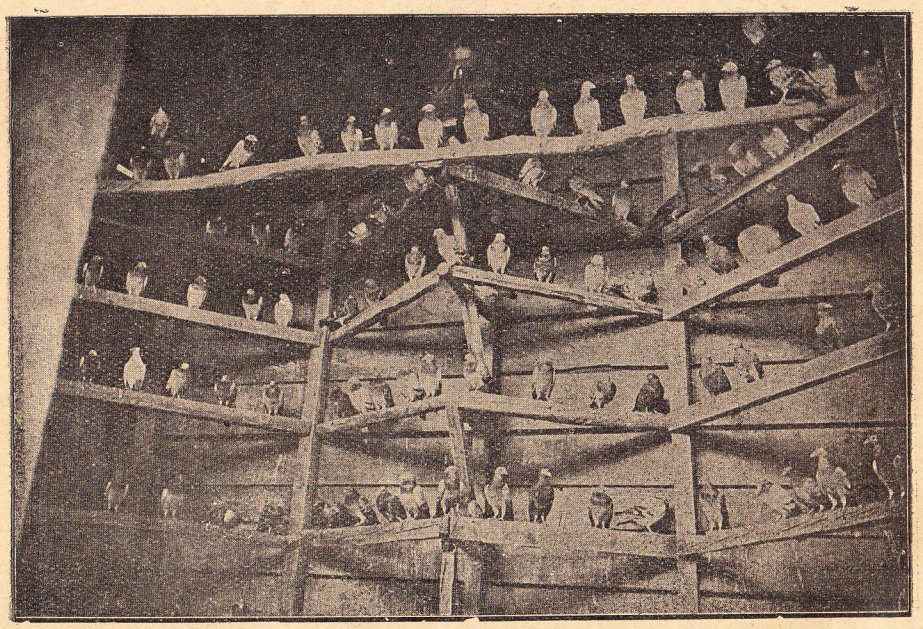

Вжтрешен вид на гжлжбовата станция в с. Фурка.

Пренасян е пощенски гжлжби кжм окопите за да бждат освободени и вжрнати в станцията с донесението.

Картечница, поставена на специална греда за борба с аеропланите.

Картечница поставена за борба с неприятелските аероплани.

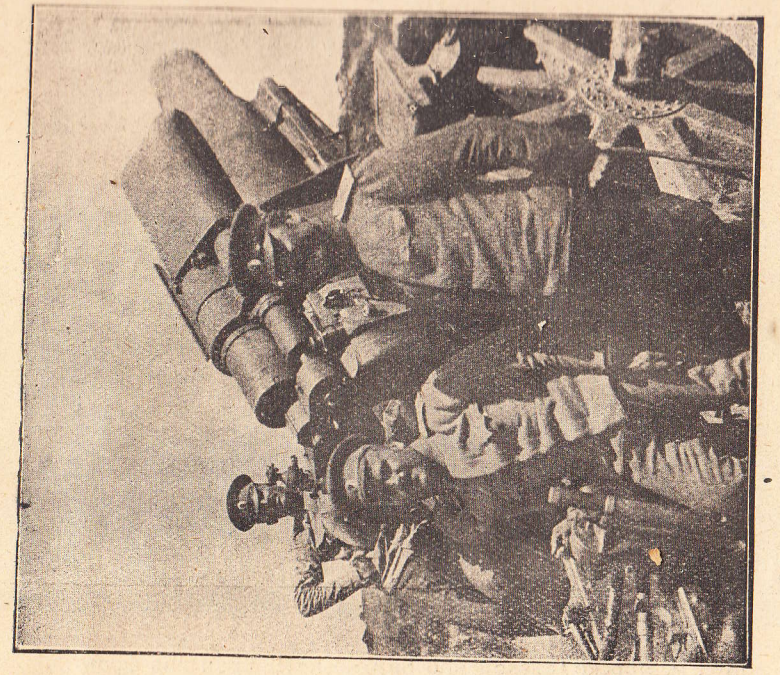

21 с. м. мортира на Дойранския фронт.

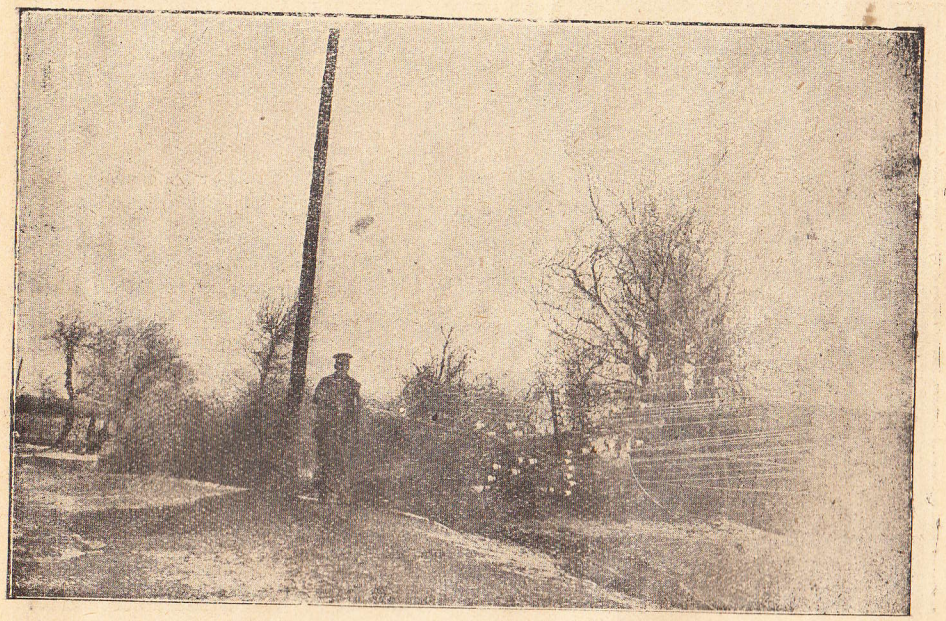

Свален телеграфен стжлб от неприятелски снаряд, далече в тила на позицията

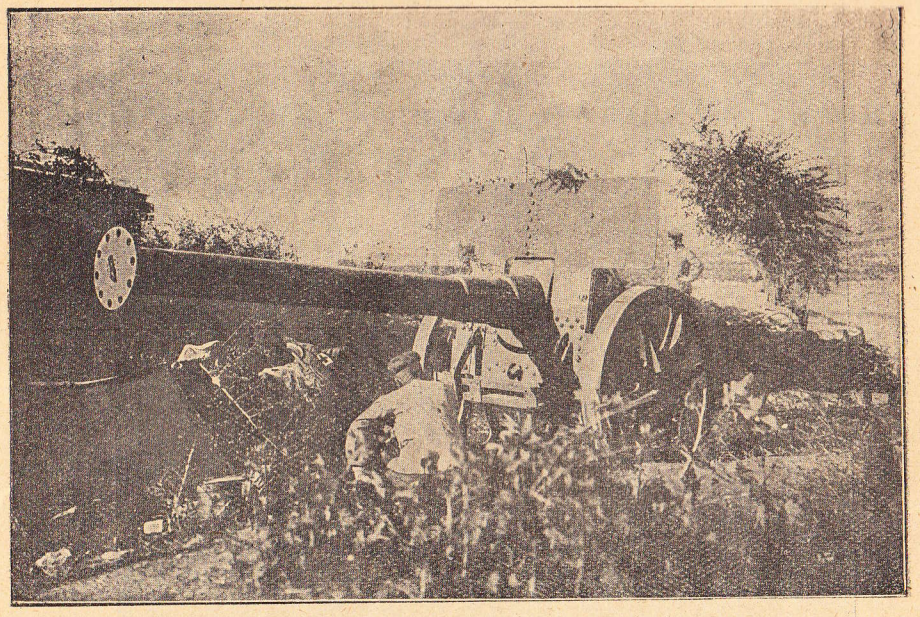

15 с. м. морско далекобойно оръдие на Дойранския фронт.

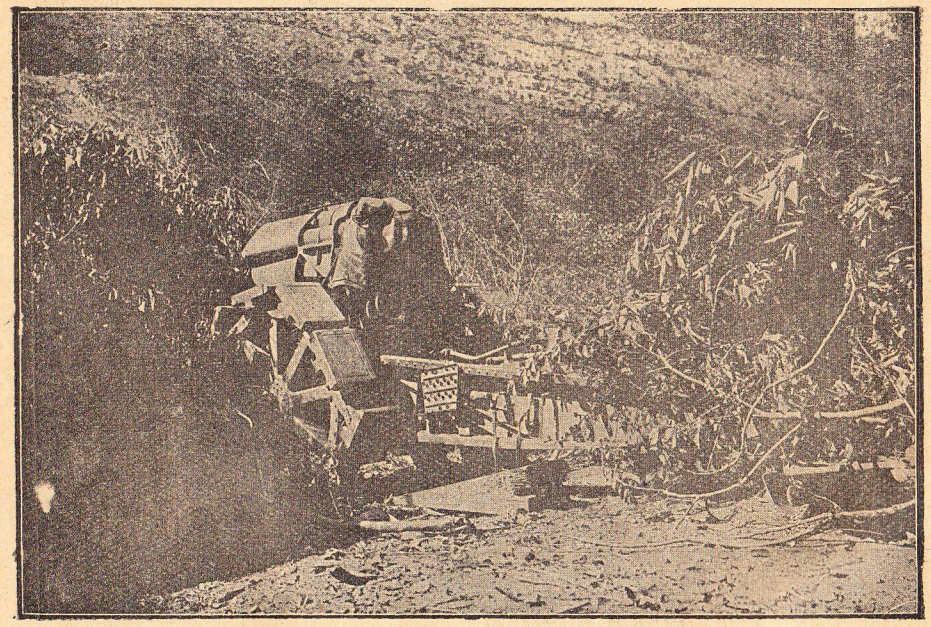

21 с. м. мортири на Дойранския фронт.

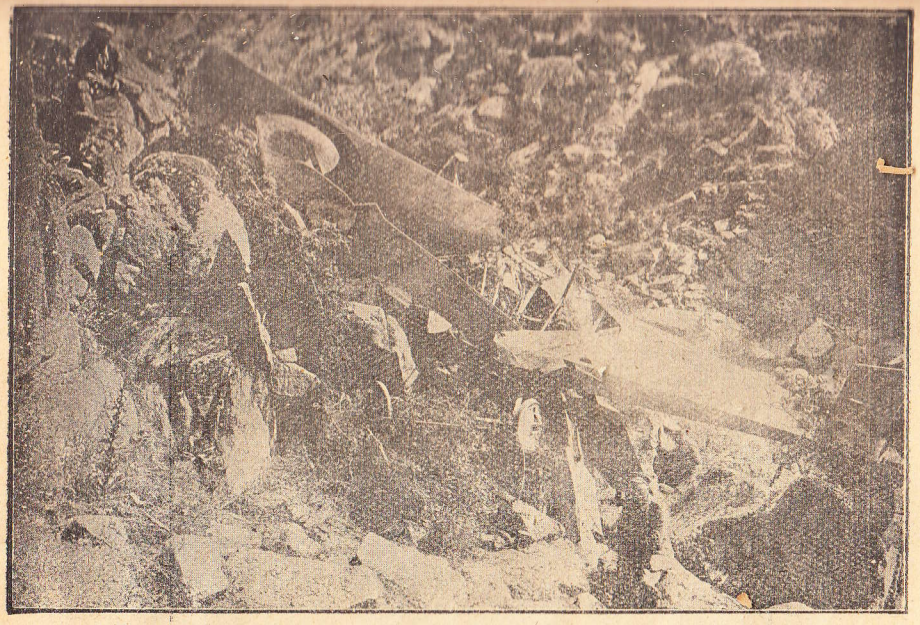

Свален французки аероплан и разбил се в скалите.

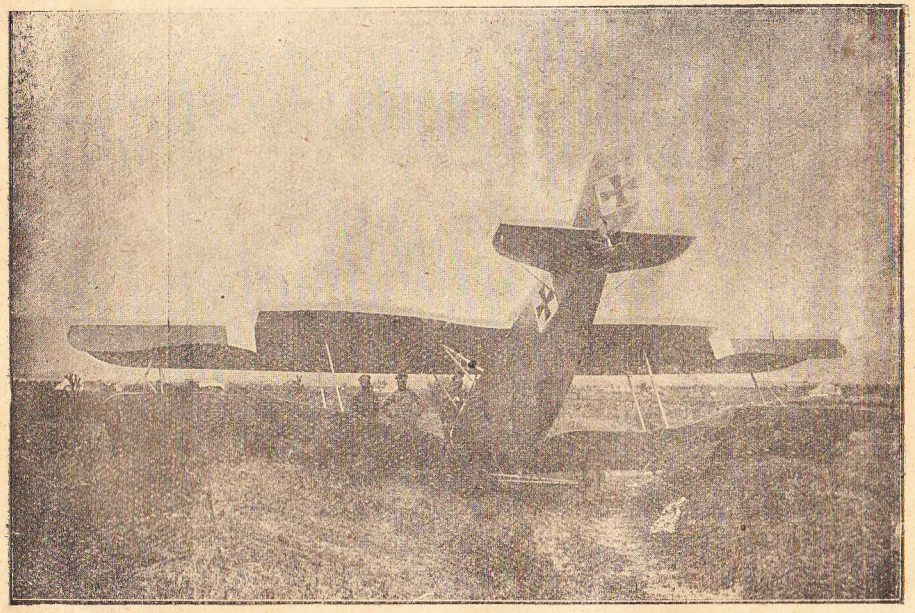

Повреден при слизатен наш аероплан.

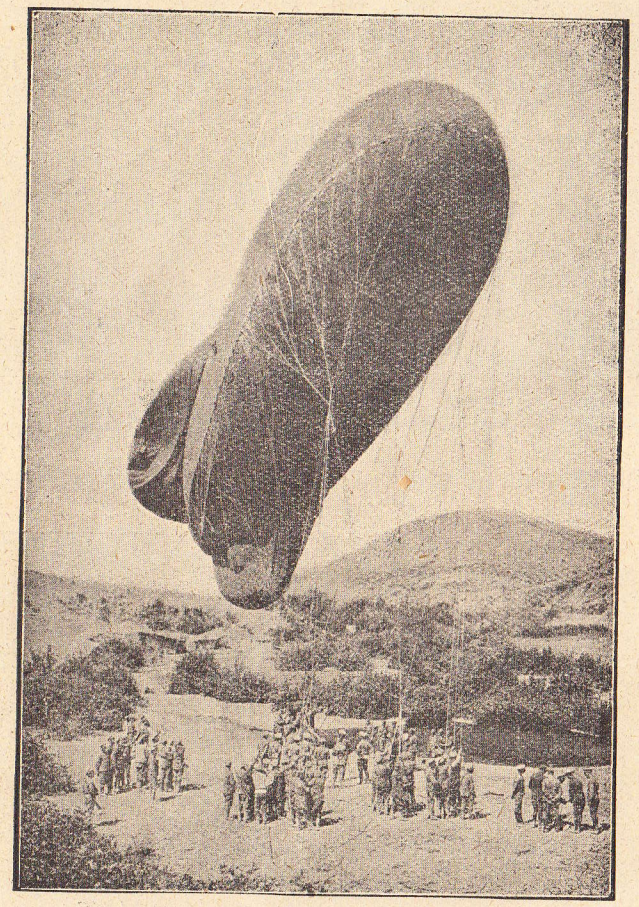

Наблюдателен балон № 2. От него се наблюдаваше стрелбата на нашите по неприятелските батареи. Отнесен беше от силна и внезапна буря.

Стрелба от наша батарея по неприятелски лагер. Стрелбата води наш аероплан чрез радиотелеграфа. Снимката е от височина 3298 м. Белите прави лини сочат попаденията в лагера.

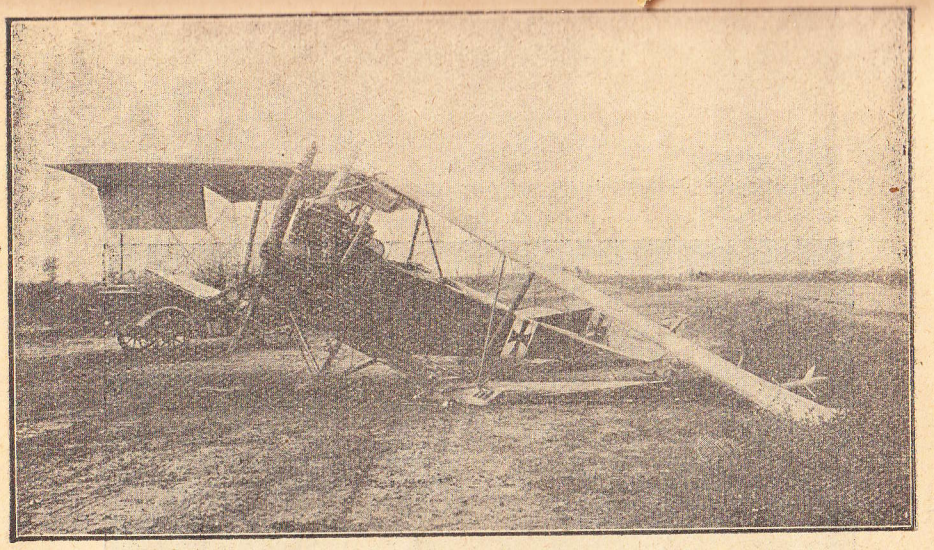

Друг повреден наш героплан

Изнасяне минохвъргачка на позиция.

Гранатохвъргачки на позиция.

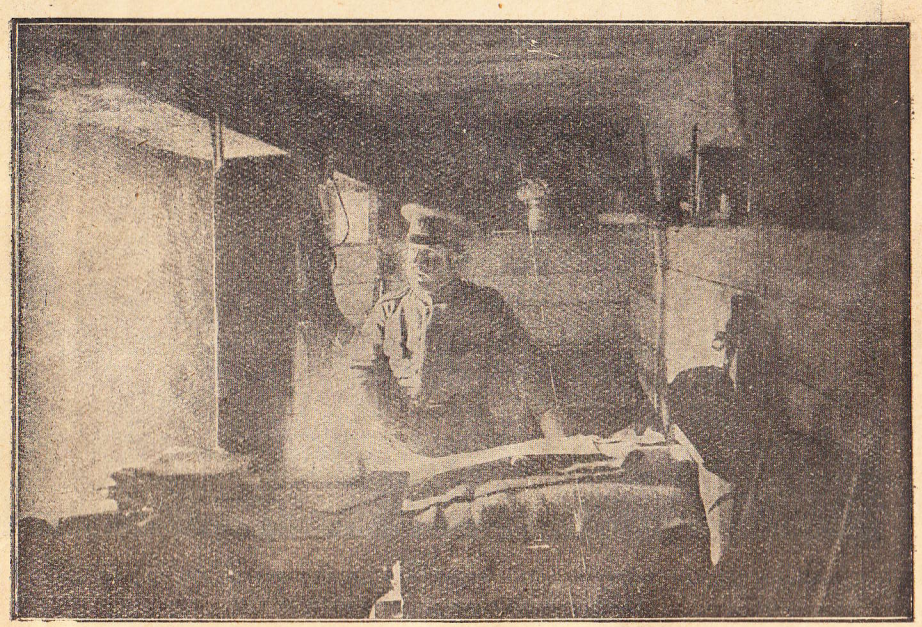

Галерия, 6 м. под повръхността на земята

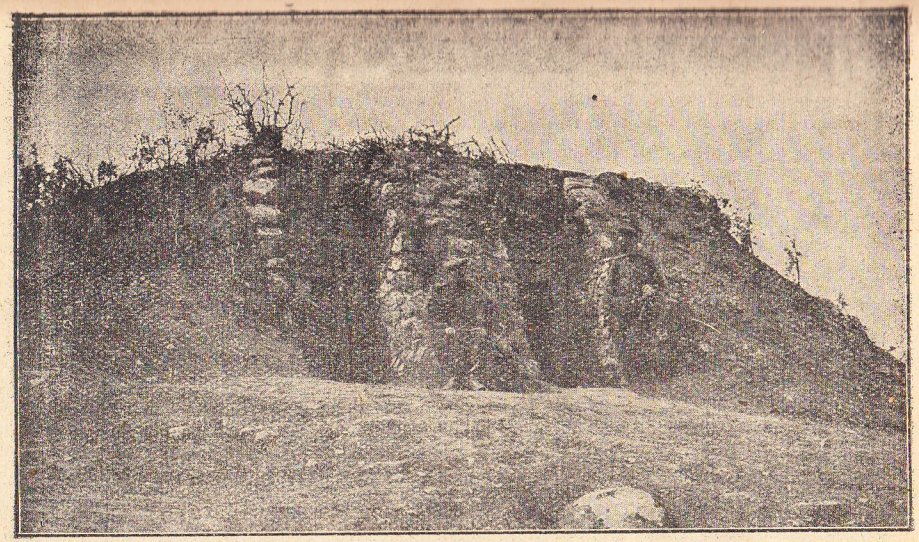

Галерия построена по насилан начин със спускове надолу в земята.

Произвеждане занятия с артилеристите да излизат от галерията и се движат по дъска с поставени маски.

На „Цербера". Храбрите защитници от 9 рота 33 пех. Свищовски полк.

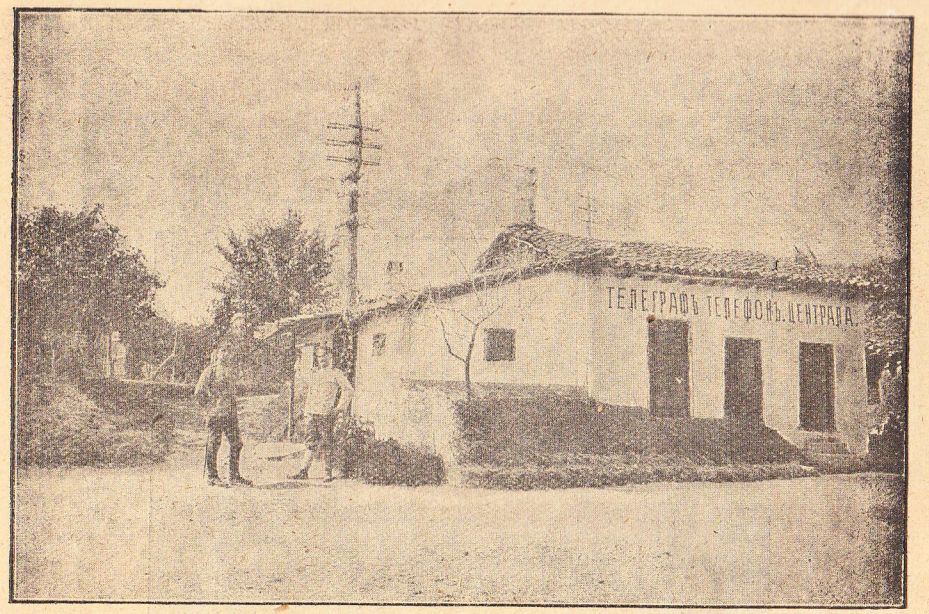

Телеграфна и телефонна централа в с. Фурка.

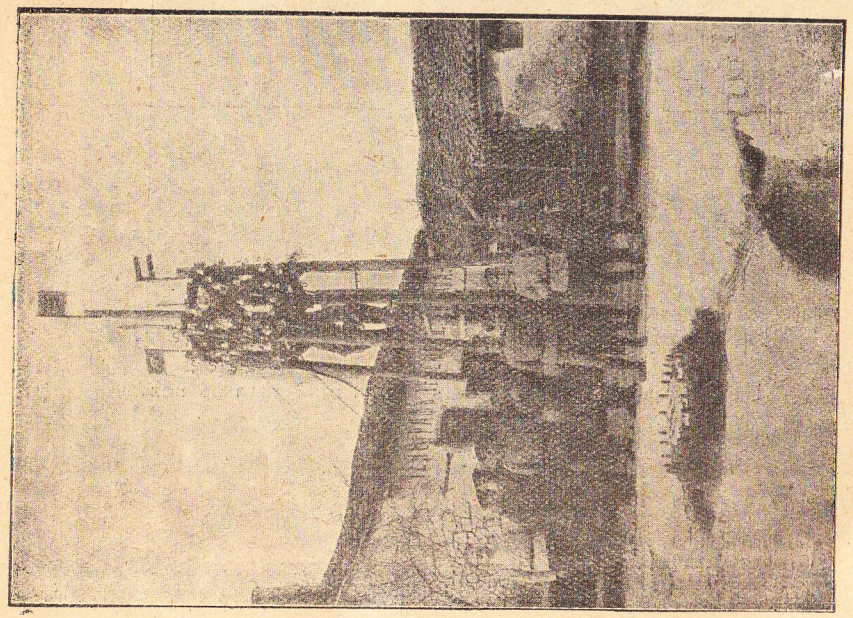

Телеграфния стълб пред централата в с. фурка.

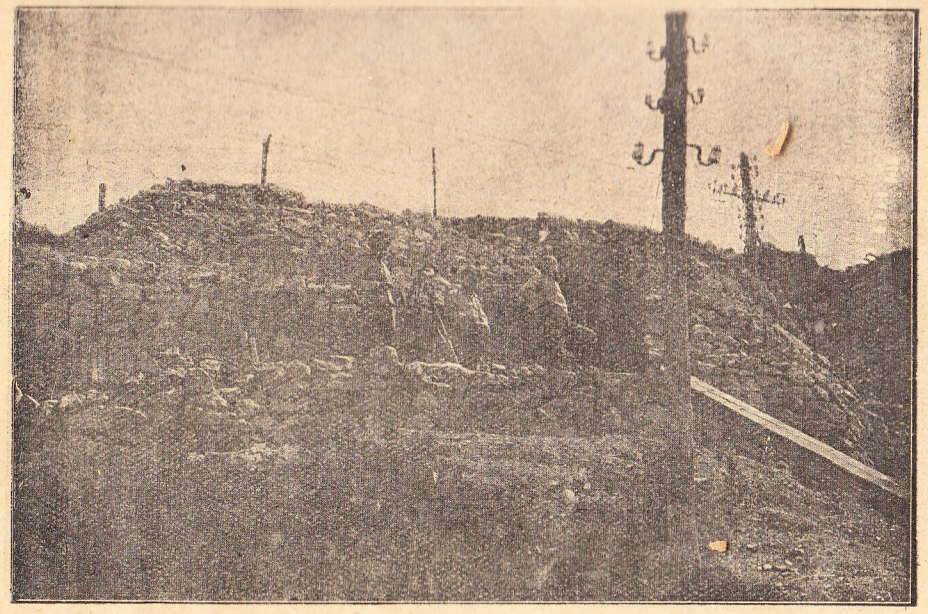

Централа на в. Кале-тепе с хелиограф.

Занятие с подржжките през м. август 1918 г. — в присжтствието на командуващия армията Генерал-Лейтенат Нрезов.

Пжрвите курсисти по изучване бомбовото действие.

Пленени англичани.

Пленени англичани. Патраула който ги е пленил е зад тех.

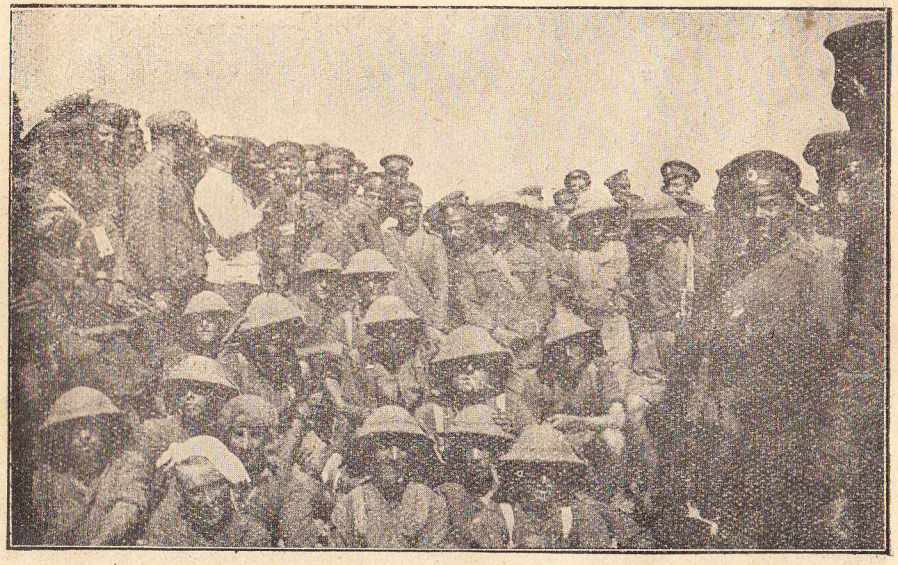

Пленени англичани. Весели изглеждат, защото при дойранци е по-весело.

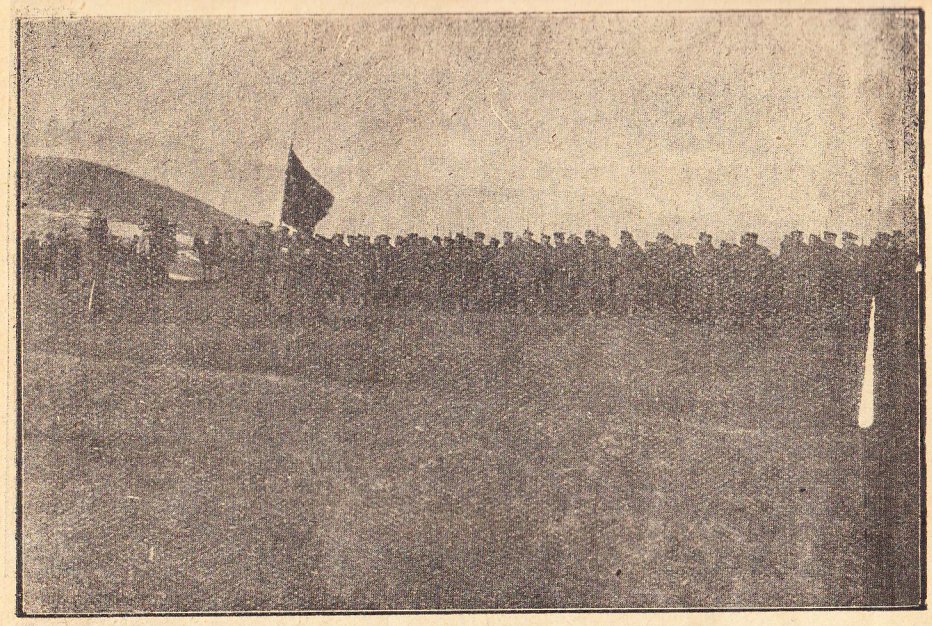

Пристигане на 39-и п Солунски полк при Дойран.

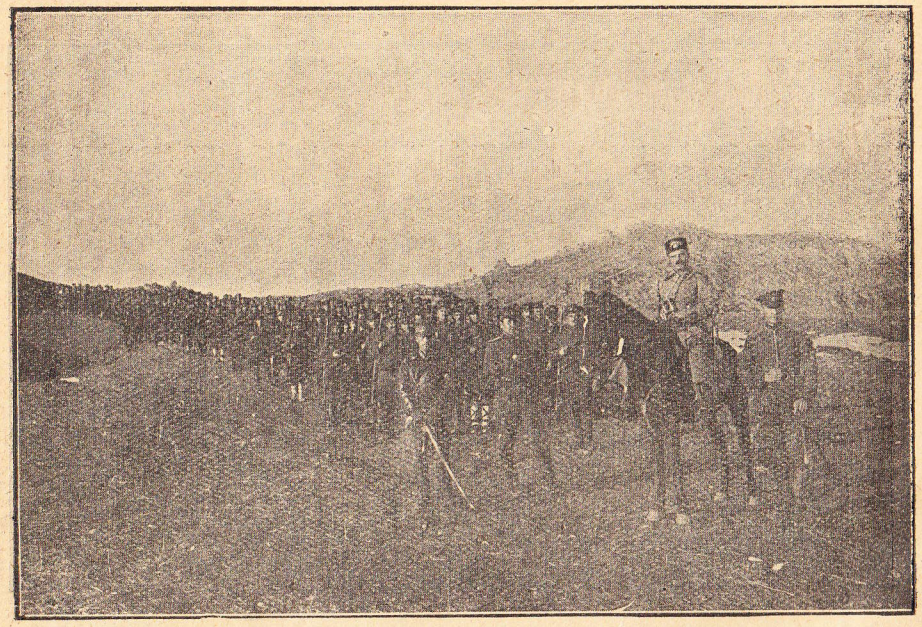

Занятие с подржжките.

Ранените „на вжздух“ в двора на болницата.

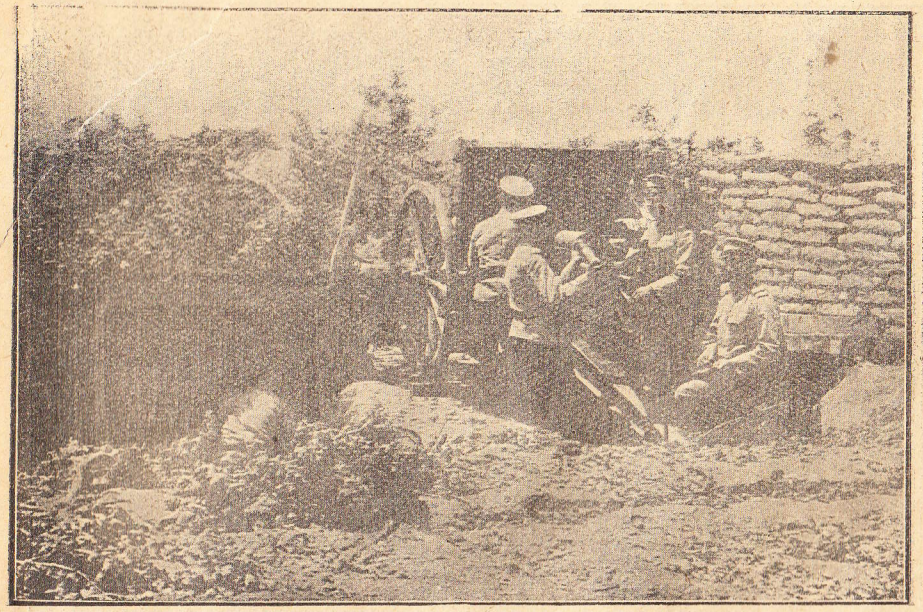

„По два бжрзо“!

Щаба на 1 ва Армия в „Лагера“ при с. Дедели.

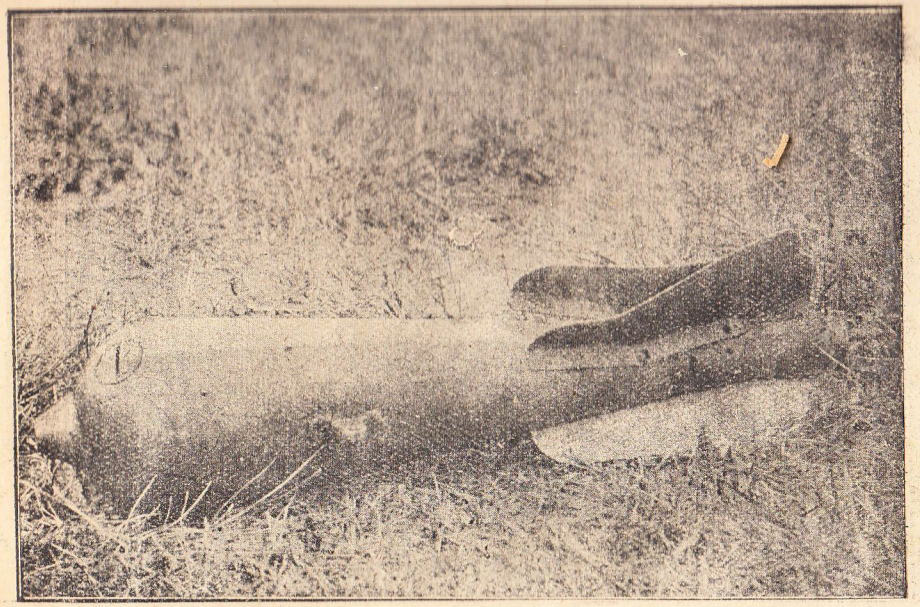

Неприятелска неексплодирала аеропланна бомба.

Занятия с подржжките преди големите бойве — август 1918 г.

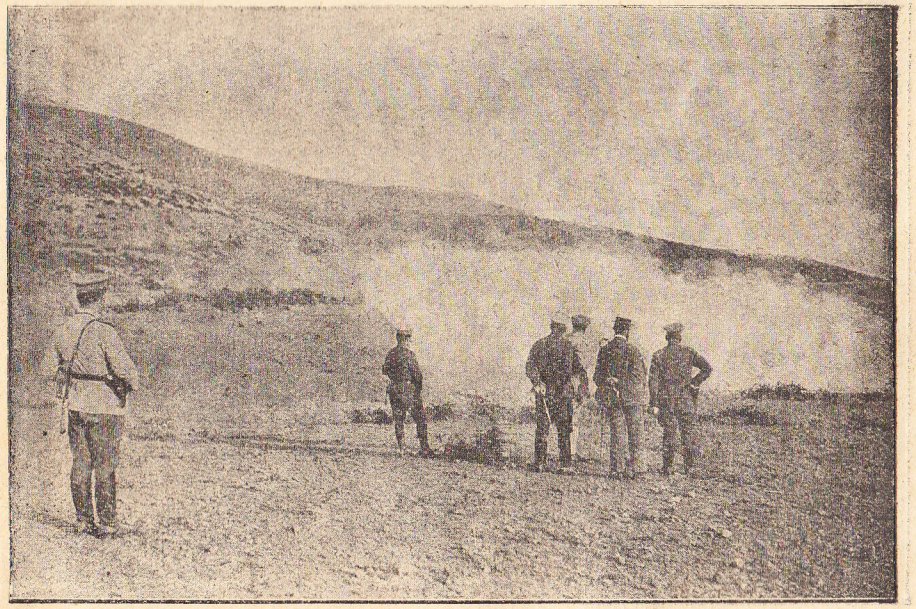

Занятия с подржжките. Атака с бомби и хвърляне на нож.

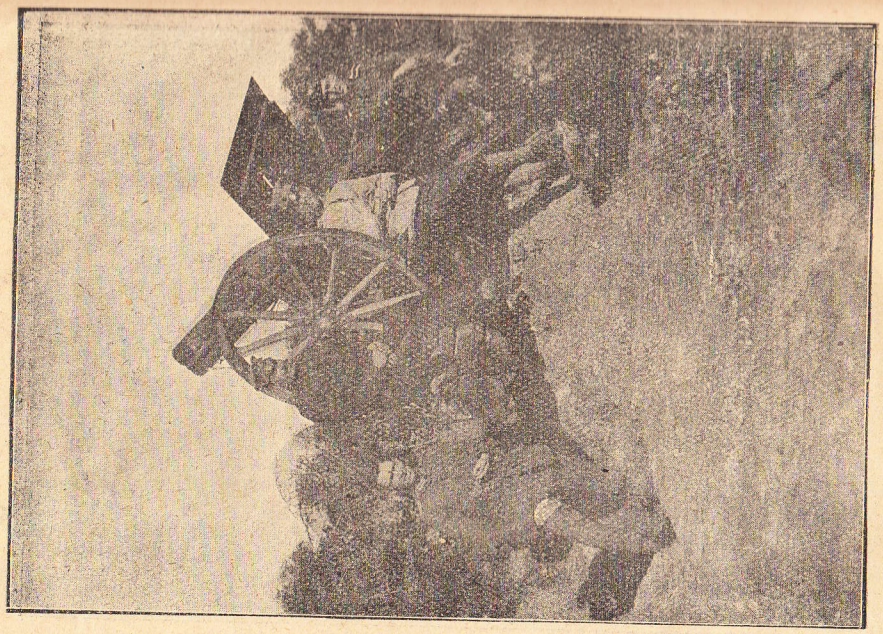

Противоаеропланно оръдие

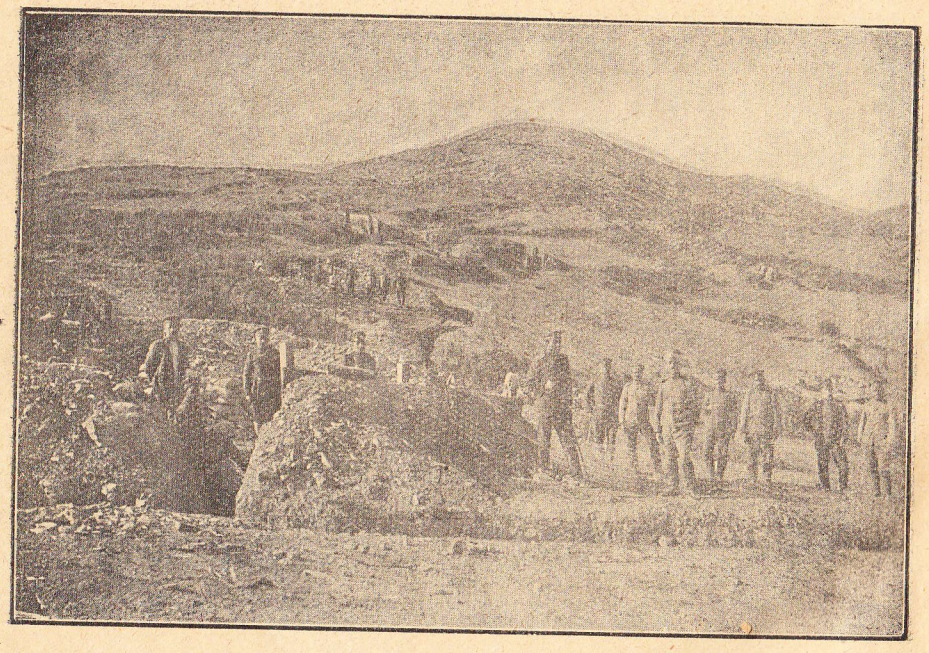

Батарея зад в. Кала-тепе.

† Генерал-Лейтенант Гешов — командуващ I армия до юли 1918 г.

Генерал-Лейтенант Нерезов — командуващ I армия от 1 юли 1918 г.

Генерал-Майор Владимир Вазов — началник на 9-а п. Плевенска дивизия и душата на отбраната при Дойран.

От Генералния Щаб — полковник Мустаков — началник щаба на 9 п. Плевенска див. до края на 1916 г.

От Генералния Щаб — полковник Попов Добри — нач. щаба на 9 п. Плевенска див. през 1917 и 1918 г.

Полковник Атанасов Петър — командир на 1/6 бригада (17 и 58 полкове).

От Генералния Щаб — подполковник Маринков Сотир — Началник Щаба на 1/6 бригада.

Полковник Писаров — командир на 2/9 бригада (34 и 4 полкове)

От Генералния Щаб — подполковник Няголов — Началник щаба на 2/9 бригада.

От Генералния Щаб — полковник Рачов Стефан — комаидир на 2/9 бригада (57 и 33 полкове)

От Генералния Щаб — Подполковник Георгиев Началник щаба на 2/9 бригада.

Полковник Маринов Пано — командир на 34 пех. Троянски полк

Полоовник Каменов — командир на 9 артилерийска бригада и нач. на артилерията при Дойран.

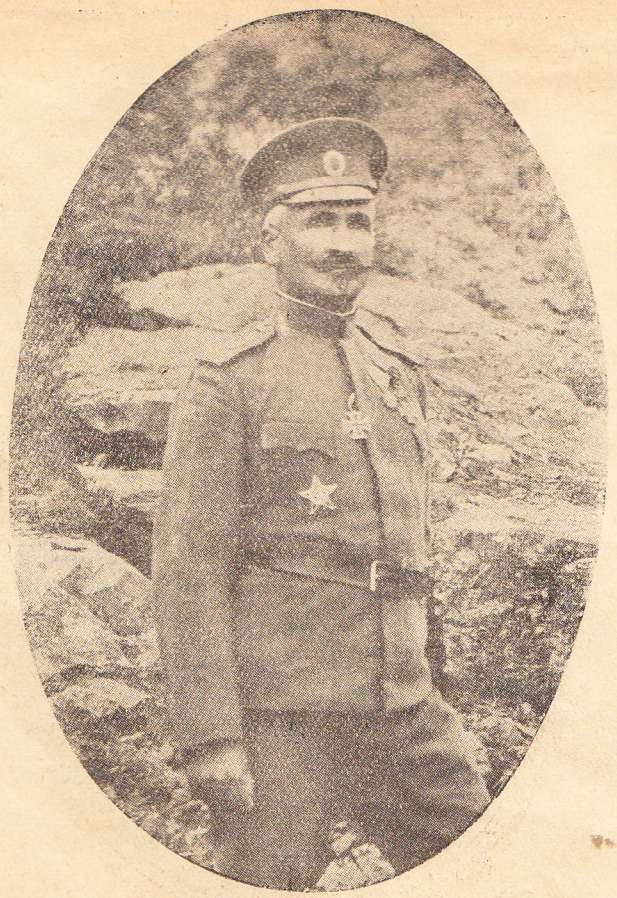

Полковник Димитриев — ком. на 19 артил. полк и началник на артилерията в Джбения участък

Полковник Каблешков Никола — командир на 9 артилерийски полк и душата на артилерийската отбрана в Дойранския участък

Полковник Нейков Тодор — командир на 33 пех. „Свищовски полк.“

Полковник Ангелов — командир на 17 пех. Доростолски полк.

От Генералния Щаб — Полковник Личев — командир на 58 пех. полк от май 1917.

Ген. Щаб — полковник Медилев — ком. на 58 п. полк май 917, а после нач. на апер. отдел. в щаба на I армия

Подполковник Иванов — командир на 57 п. полк от юни 1918.

Майор Милтенов — ком. на 9 пионерна дружина. В боя на 18 и 19 септ. нач. щаба на 1/6 бригада на в. Кала-тепе.

Н. Ц. Височество — Престолонаследника Княз Борис Гжрновски и Генерал-Майор Вазов наблюдават от в. Фурка артилерийския бой при Дойран.

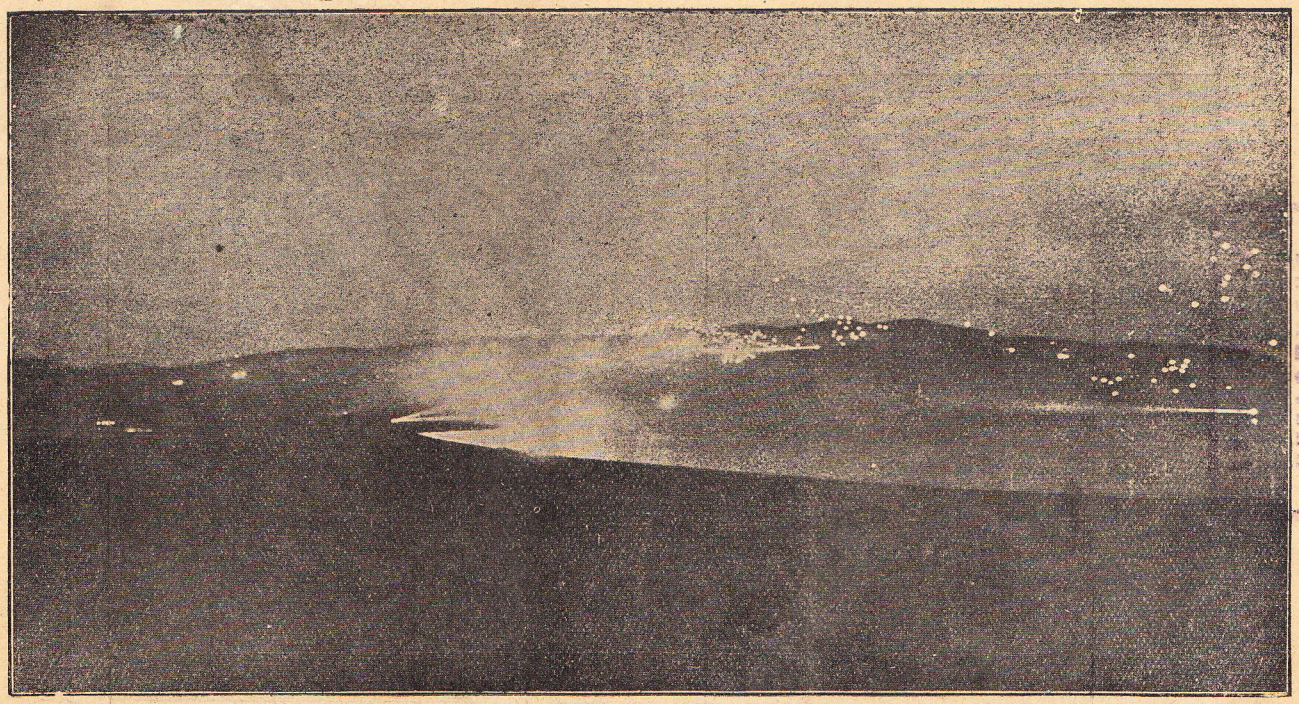

Вид на Дойранската позиция и езерото на 18-и септември 1918 към 4 часа сутринта при почване на атаките. Ясно се виждат както пуканието на снарядите и ракетите, така и два наши и един противников прожектори. Езерото е светнало. (Нощна снимка на английски офицер от ю. и. брег на езерото при с. Сурлево)